

საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

წარმოშობა
თუდო რაზიყაშვილის
არქივიდან

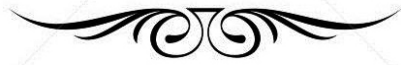
პაულე რაზიყაშვილის შთამომავლობა
გენეალოგია და ბიოგრაფიული ცნობები

თბილისი
2015

საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

წიგნი

თუღო რაზიკაშვილის არქივიდან

პავლე რაზიკაშვილის შთამომავლობა
გენეალოგია და ბიოგრაფიული ცნობები

თბილისი
2015

821.353.1.092 [რაზიკაშვილი თედო]+929.5(479.22)
ნ-402

მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის თედო რაზიკაშვილისადმი გაგზავნილი წერილები ეროვნულმა ბიბლიოთეკამ შეიძინა 1937 წელს, სოლომონ ყუბანეიშვილის მცდელობით. იმავე წელს მეცნიერმა გამოაქვეყნა ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი ეპისტოლარული მემკვიდრეობის ნაწილი.

წარმოდგენილი წიგნი შეადგინა ნიკო (ბაჩანა) რაზიკაშვილის შთამომავალმა. ნაშრომი, რომელიც სრულად ასახავს აღნიშნულ საარქივო მასალას, ნათელს ჰფენს თედო რაზიკაშვილის შემოქმედებასთან დაკავშირებულ საკითხებს; წარმოაჩენს მწერლის საქმიან დამოკიდებულებას რედაქტორ-გამომცემლებსა და საზოგადო მოღვაწეებთან; ავლენს ოჯახის წევრთა გამორჩეულ ურთიერთდამოკიდებულებას. წერილები მრავალმხრივ საყურადღებო და მნიშვნელოვანია ვაჟა-ფშაველას, თედო და ნიკო რაზიკაშვილების ცხოვრება-შემოქმედების მკვლევართათვის; საინტერესოა ქართული კულტურისა და ისტორიის საკითხებით დაინტერესებული საზოგადოებისათვის.

წიგნს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სძენს დანართი – პავლე რაზიკაშვილის შთამომავლობა, გენეალოგია და ბიოგრაფიული ცნობები.

შემდგენელი: **მანანა სამაშვილი**

რედაქტორი: **ლელა რაზიკაშვილი**

ISBN 978-9941-0-7958-0

© საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

წინასიტყვაობა

*„ოჯახში ზოგი ერისთვის იბადება, ზოგი თავისთვის.
როცა პავლეს ოჯახს გონების თვალთ გადავხედავთ,
დავრწმუნდებით, რომ ამ დიდ ოჯახში ერისთვის,
სახალხო საქმისთვის დაბადებულნი სჭარბობდნენ“*

გიორგი შატბერაშვილი

ვაჟა-ფშაველას წინაპრებისა და ოჯახის წევრთა შესახებ ჩვენი საზოგადოებისთვის ბევრი რამაა ცნობილი: ვიცით, რომ რაზიკაშვილების გვარმა ჩვენს სამშობლოს სამი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე აღუზარდა. ექვსი დედამამიშვილიდან სამ ძმას ღვთით ნაბოძები ნიჭი აღმოაჩნდა. მათგან ვაჟა-ფშაველა განსაკუთრებული იყო, თუმცა სიცოცხლეში სათანადო დაფასება მაინც არ ღირსებია. მისი ძმები თედო და ნიკო, სამწუხაროდ, თავიდანვე მოექცნენ ვაჟას ნიჭის ჩრდილში. ეს რომ არა, ვაჟას ძმების საინტერესო პოეტური ხედვით, ჭეშმარიტი მამულიშვილური გრძნობებითა და ჰუმანიზმით გამთბარი შემოქმედების მიმართ საზოგადოების მხრიდან მეტი ინტერესი უნდა გამოიყვანებულყო. ახლაც, ათეული წლების შემდეგ, როდესაც დრომ ყველას მიუჩინა თავისი კუთვნილი ადგილი, ვრწმუნდებით, რომ ბაჩანას პატრიოტული სულისკვეთებით გამსჭვალულ პოეზიასა და თედო რაზიკაშვილის მშვენიერ მოთხრობებს არ დაუკარგავს თავისი აქტუალობა. და მაინც, კვლავ არსებობს უკმარისობის გრძნობა, თითქოს ბაჩანასა და თედოს ნაწერებს აკლიათ პოპულარობა. სიმართლე უნდა ითქვას, რომ ქართველი ბავშვების უმრავლესობამ, მშობლებმა და, შესაძლოა, ქართული ლიტერატურის პედაგოგებმაც არ იციან თედო რაზიკაშვილის საბავშვო თხზულებების ფასი: ამ მოთხრობებს აქვთ გმირების თანაგრძნობის გზით მოზარდის სულში სიკეთის გაღვივებისა და ზნეობრივი განწმენდის უნარი, რაც ასე სჭირდება ჩვენს ახალგაზრდობას.

ქართული მწერლობის ჭეშმარიტი დამფასებლების, გულშემატკივრების, მკვლევარებისა და პედაგოგებისთვის საინტერესო იქნება რაზიკაშვილების არქივებში დაცული ეპისტოლარული მემკვიდრეობა, რომელშიც თვალნათლივ ჩანს

ძმების ინდივიდუალური ბუნება, მათი სამომავლო გეგმები, მოქალაქეობრივი პოზიცია, შემოქმედებითი წარმატებებით გამოწვეული სიხარული თუ უკმარისობის გრძობა, ოცნება, იუმორი და უღმობელ ცხოვრებასთან ჭიდილით მოგვრილი უკიდევანო სევდა... რაზიკაშვილების საარქივო მასალები, სამწუხაროდ, გაფანტულია. მათი დიდი ნაწილი დაცულია ლიტერატურის მუზეუმში, ნაწილი კი – ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, სახელმწიფო არქივსა და ეროვნულ ბიბლიოთეკაში.

სოლომონ ყუბანეიშვილის ცნობით, თედო რაზიკაშვილის არქივში თავდაპირველად თავმოყრილი ყოფილა ქართველ მოღვაწეთა ორასზე მეტი წერილი, პავლე რაზიკაშვილის ავტობიოგრაფიული მოთხრობის ნაწყვეტი და მისი რამდენიმე ლექსი. 1937 წელს, მეცნიერის რჩევით, განსაკუთრებული საზოგადოებრივი მნიშვნელობის მქონე 129 წერილი ეთერ რაზიკაშვილისაგან შეიძინა სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკამ (დღეს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა). ამ წერილების დიდი ნაწილი, - 77 ერთეული, ყუბანეიშვილმა გამოაქვეყნა საჯარო ბიბლიოთეკის შრომებში (საქ. სსრ სახელმწიფო საჯარო ბიბლ. შრომები, ნ. 3., ტფ., სახ. გამომცემლობა, 1937), რამდენიმე წერილი და პავლე რაზიკაშვილის ავტობიოგრაფიული მოთხრობა კი შეიტანა თავის ცნობილ წიგნში – „ვაჟა-ფშაველა. დოკუმენტები და მასალები“ (თბ., სახელგამი, 1937).

გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმში ინახება თედო რაზიკაშვილისადმი გაგზავნილი 23 სხვა გამოუქვეყნებელი წერილი. ამ ხელნაწერებიდან, ჩვენი აზრით, მხოლოდ რამდენიმე მათგანი იმსახურებს საგანგებო ყურადღებას (იხ. გიორგი მჭედლურის, ილიკო იორამაშვილის, ასიკო ერისთავისა და ივანე ელიაშვილის წერილები).

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის იშვიათ გამოცემათა ფონდში დაცული თედოს არქივის ეპიტოლარული მემკვიდრეობიდან ვაჟას ორი ხელნაწერი უკვე ცნობილია ჩვენი საზოგადოებისთვის. რაც შეეხება თედო რაზიკაშვილთან ქართველ მოღვაწეთა საქმიანი ურთიერთობის ამსახველ წერილებს, მათი უმეტესობა ჯერ არსად არ დაბეჭდილა. ამ წერილების საშუალებით ვგებულობთ, თუ როგორ შეფასე-

ბას აძლევდნენ თედოს შემოქმედებას ყურნალ-გაზეთების რედაქტორ-გამომცემელნი და რამდენად დიდი მოთხოვნა იყო საზოგადოების მხრიდან მის საბავშვო მოთხრობებსა და ლექსებზე. ასევე, ეს საუკუნოვანი ხელნაწერები უტყუარი „მონქეა“ რაზიკაშვილების ოჯახის წევრთა საოცრად თბილი ურთიერთობის, ურთიერთპატივისცემის და მზრუნველი სიყვარულისა.

მწერლის ავტობიოგრაფიიდან ვგებულობთ, რომ ძმების აღზრდასა და პიროვნებად ჩამოყალიბებაში უდიდესი როლი შეასრულეს მშობლებმა: პავლე რაზიკაშვილმა და ბარბარე ფხიკლეშვილმა. მთის მიყრუებულ სოფელში გაზრდილი პავლე მღვდლის შვილები ყველასგან გამოირჩეოდნენ ფაქიზი ბუნებით, განათლების მიღების წყურვილით, უსამართლობასთან შეურიგებლობის განცდითა და მაღალმოქალაქეობრივი პოზიციით. პავლეს უდიდესი ძალისხმევითა და ხელშეწყობით მისმა ვაჟებმა იმ დროისთვის შესაფერისი განათლება მიიღეს: უფროსმა – გიორგიმ პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი დაამთავრა და ვეჭილად დაიწყო მუშაობა თიანეთში, ლუკამ, თედომ და ნიკომ კი გორის საოსტატო სემინარიის კურსი წარმატებით დაასრულეს პედაგოგის კვალიფიკაციით. მალე ცხოვრებამ ძმები სხვადასხვა გზას გაუყენა: ვაჟა ჩარგალში დასახლდა და წელიწადში ორ-სამჯერ თუ ეწვეოდა დედაქალაქს თავისი ნაწერების რედაქციებში მისატანად; ბაჩანა მალაროსკარში, დუშეთში, ბარისახოსა და ვეჯინში მასწავლებლობდა, სოფელში ცხოვრობდა და ვაჟასავით მძიმე გლახური შრომით ირჩენდა თავს; უმცროსმა ძმამ სანდრომ თელავის რეალური სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ თბილისში ფოსტის მოხელედ დაიწყო მუშაობა; ძმების ერთადერთი და მართა ყვარელში იყო გათხოვილი. მისი ვაჟი მიხა ბიძებმა გაზარდეს და მათ გვარს ატარებდა.

1890 წელს თედო რაზიკაშვილი „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ გორის მაზრის სოფელ ხელთუბანში მიავლინა მასწავლებლად, სადაც იგი სოფლის პატარა სკოლაში ოთხი კლასის ბავშვებს გაკვეთილებს ერთდროულად უტარებდა. პავლეს შვილებს არ აკლდათ შრომისმოყვარეობა, მაგრამ ძმებს შორის თედომ განსაკუთრებული მიზანდასახულობა გამოიჩინა. დედ-მამის სიკვდილის შემდეგ ის არ დაეთანხმა ვაჟას თხოვნას – დაბ-

რუნებოდა მშობლიურ სოფელს. თედოს იმდენად მოსწონდა მასწავლებლის საინტერესო პროფესია, რომ მას ასე ადვილად ვერ შეელოდა. ამასთან, თედომ სოფლის მეურნეობასაც მიჰყო ხელი და სანიმუშო ბალ-ვენახი გააშენა. კიდევ არსებობდა ერთი გარემოება, რომლის გამოც თედო ბარიდან მთაში ვერ დაბრუნდებოდა: იგი აქტიურად ჩაება ხალხოსნურ მოძრაობაში, გულთან მიჰქონდა უბრალო ადამიანთა გასაჭირი, უშურველად ეხმარებოდა და ასწავლიდა ყველას. ასე, რომ თედოს სახლი მოკლე ხანში სიმართლეს მონყურებული გლეხების შეკრების ადგილად გადაიქცა. მოაძლიერა რა საკუთარი მეურნეობა, მწერალმა საზოგადოებრივ საქმიანობასაც მიჰყო ხელი: დააარსა ბიბლიოთეკა და ხელთუბნისა და მეზობელი სოფლის საქმიან გლეხებთან ერთად რაიონში პირველი სასოფლო-სამეურნო კოოპერატივი ჩამოაყალიბა. მალე თედოსა და მისი მეგობრების დახმარებით სოფელში სასოფლო-სამეურნო ბანკიც გაიხსნა. ადგილობრივები თედოსგან სწავლობდნენ ბალ-ბოსტნის მოვლის ევროპულ წესებს და იღებდნენ სასარგებლო რჩევა-დარიგებას. მწერალი უსასყიდლოდ ასწავლიდა წერა-კითხვას სასკოლო ასაკს გადაცილებულ ახალგაზრდებს, უკითხავდა ქართველ კლასიკოსთა ნაწარმოებებს და მათ ცნობისმოყვარე ბუნებას მამულის სიყვარულის გრძნობით ასაზრდოებდა. თედოს იმ დროისათვის მდიდარი ბიბლიოთეკა ჰქონდა. ფიზიკური შრომისაგან დაღლილი, მაინც ახერხებდა წიგნების კითხვას და ჟურნალ-გაზეთებში დაბეჭდილი ახალი პუბლიკაციების გაცნობას. წერდა და შრომობდა თავდაუზოგავად, დღე-ღამეში მხოლოდ ოთხი საათი ეძინა...

საქართველოს გმირული წარსულის მაგალითებზე აღზრდილი მწერალი აქტიურად ჩაება ხალხოსნურ მოძრაობაში მეფის რუსეთის თვითმპყრობელური პოლიტიკისა და სოციალური უთანასწორობის წინააღმდეგ: „რწმენით იგი იყო სოციალ-ფედერალისტი, კალმით – ხალხოსანი მწერალი, მოქმედებით – დაუღალავი მუშაკი, სიტყვა-პასუხით მეტყველი, ზრდილი და თავაზიანი, პურ-მარილით – საუკეთესო მასპინძელი, ვაჟვაცობით – გულადი და მოურიდებელი, ვით ხირიმის ტყვია: სამშობლოს არავის შეაგინებინებდა, გლეხკაცს არავის დააჩაგვრინებდა“. – წერდა ია ეკალაძე თედო რაზიკაშვილის მოსაგონარ წერილში. მწერლის ასეთი აქტი-

ურობა ჟანდარმერიას შეუმჩნეველი არ დარჩენია: ის დააპატიმრეს და ციმბირში გადასახლება მიუსაჯეს, მაგრამ 1905 წლის ოქტომბრის მანიფესტმა მოუსწრო და უკან დააბრუნეს. მოსალოდნელი საფრთხის ფონზე, თედომ კიდევ უფრო მეტი შემართებით გააგრძელა თავისი პროპაგანდისტული საქმიანობა.

მოცალოების ჟამს თედო ქმნიდა საბავშვო პროზის შესანიშნავ ნიმუშებსა და ლექსებს, რომელთა პირველი შემფასებლებიც მისი გოგონები – გულქანი, ნინო, ეთერი, და გუგული იყვნენ. ამას გარდა, მწერალი აგროვებდა ხალხური სიტყვიერების ნიმუშებს: ანდაზებს, თქმულებებს, ზღაპრებსა და ლექსებს. თედოს ჩანერილი ქართული ზღაპრები 1909 წელს ორ წიგნად გამოსცა „წიგნის გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობამ“. მოთხრობებისა და ლექსების წერა თედომ ჯერ კიდევ სემინარიაში ყოფნის დროს დაიწყო, შემდეგაც ნაყოფიერად მოღვაწეობდა და თხზულებებსა და პუბლიკაციებს პერიოდულად აგზავნიდა თბილისის ჟურნალ-გაზეთებში დასაბეჭდად. საზოგადოების მხრიდან დიდი ინტერესის მიუხედავად, მწერალი ყოველთვის ერიდებოდა ინიციატივის გამოჩენას საკუთარი ნაწარმოებების გამოქვეყნების საქმეში. „დიდად პატივცემულო ძმაო თედო! გულითა გთხოვთ თქვენ, რაც კი შეიძლება ბევრი მასალა გვიგზავნოთ. თქვენი თითქმის ყოველისფერი დაიბეჭდება... მე მინდა ყოველ ნომერში თქვენი მოთხრობები იყოს“. – სწერდა მას ჟურნალ „ნაკადულის“ რედაქტორი მარიამ დემურია. ამგვარი შინაარსის წერილები ბლომადაა თედოს არქივში. ხშირად სწერდნენ „ჯეჯილის“ რედაქციიდანაც: „მოუთმენლად ველი ახალწლის მოთხრობას პატარებისთვის, იქნება როგორმე მომისწროთ...“ – ეხვეწებოდა თედოს ჟურნალის რედაქტორი ანასტასია თუმანიშვილი. „ჯეჯილი“ გახლდათ ის ჟურნალი, სადაც ყველზე ხშირად იბეჭდებოდა მისი საბავშვო მოთხრობები. ანასტასია თუმანიშვილი 1892 წლის წერილში მწერალს სთავაზობდა გაზეთ „კვალში“ მუშაობასაც. არქივში დაცულია იოსებ გრიშაშვილის მიერ გაგზავნილი ღია ბარათიც, საიდანც ჩანს, თუ რამდენად მაღალ შეფასებას აძლევდა პოეტი თედო რაზიკაშვილის შემოქმედებას: „მინდა დავბეჭდო ჩემი ჟურნალი „ლეილა“... და მსურს, რომ ამ მწერალთა თაიგულს თქვენი ყვავილიც ამშვენებდეს“. – მიმართავდა იგი თედოს.

ხელთუბანში თედო რაზიკაშვილთან საქმიანი მიმონერა ჰქონდათ სხვა ქართველ მწერლებსა და მოღვაწეებს: შიო მღვიმელს, გრიგოლ აფშინაშვილს, ნიკო ჯანაშიას, ლადო აღნიაშვილს, ია ეკალაძეს, ვალერიან გუნიას, ივანე როსტომაშვილსა და სოფიო ციციშვილს. თედოსთვის გაგზავნილ ერთ წერილში პუბლიცისტი ნიკო ჯანაშია აქებდა მეგობრის პოეტურ ნიჭს, ულოცავდა მას სალიტერატურო ასპარეზზე გამოჩენას და გულით უსურვებდა შემოქმედებით წინსვლას მშობელი ქვეყნის საკეთილდღეოდ: „სულითა და გულით მსურს, რომ ჩვენს ერს შეძლებისდაგვარად მოუტანო სარგებლობა, გაუფანტო ის ბურუსი, რომლითაც არის გარემოცული“. – სწერდა იგი მეგობარს.

1903 წელს, პედაგოგისა და ჟურნალისტის, ივანე როსტომაშვილის მიერ თედოს სახელზე გაგზავნილი ღია ბარათიდან ირკვევა, რომ მას გადაწყვეტილი ჰქონია მწერლის მოთხრობის, „მურიას“ ცალკე წიგნად გამოცემა: „მე განვიძრახე თქვენი პატარა წერილის „მურიას“ გამოცემა და იმედია, ნებას დამრთავთ, რომ ამ გზით მაინც გავავრცელოთ ჩვენს ხალხში და მოზარდ თაობაში თქვენი ასეთი ნაწერები. გთხოვთ, თვითონაც დამისახელოთ, თქვენის აზრით, რომელი თქვენი ნაკალმევი უფრო ღირსია ცალკე წიგნად გამოცემისა“. – წერდა იგი. აღსანიშნავია, რომ იმავე წელს, ავტორისაგან დადებითი პასუხის მიღების შემდეგ, ივანე როსტომაშვილმა ამ მოთხრობის დამოუკიდებელი გამოცემა დაბეჭდა ძმები თავართქილაძეების სტამბაში; 1896 წლის ხელნაწერში, რომელიც ვალერიან გუნიას ეკუთვნის, გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ რედაქტორ-გამომცემელი ადრესატს ატყობინებს: „თქვენი ამბები მივიღე და ამ დღეებში დაიბეჭდება. სრულ ჩემს თანხმობას ვაცხადებ თქვენი ნაწერების სასყიდელზე“; 1890 წელს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობას სოფელ ხელთუბნის მასწავლებლისთვის გაუგზავნია მითითება, რომელსაც ხელს აწერენ იაკობ მანსვეტაშვილი და საზოგადოების თავმჯდომარე ილია ჭავჭავაძე; ერთ-ერთ წერილში ბაჩანას კლასელი და ვაჟას ძმადნაფიცი გრიგოლ აფშინაშვილი ბავშვობის მეგობარს უზიარებს შთაბეჭდილებას „ჯეჯილში“ გამოქვეყნებულ მოთხრობასთან დაკავშირებით და თავისი შეფასების ნათელსაყოფად ნიკო ლომოურის სიტყვებს მოიშველიებს: „თევდორეს „ია“ მშვენიერი რამ არი-

სო... თევდორეს ლექსები ვერ გამოსდის ძმებსავითო, მაგრამ პროზა კი მშვენიერი რამა აქვსო“.

როგორც წერილებიდან ჩანს, თედოს ხშირად აგვიანდებოდა უკვე მომზადებული მასალის გაგზავნა რედაქციებში, რისი მიზეზიც მარტო მოუცლელიობა არ უნდა ყოფილიყო. საოცარი იყო ამ არაჩვეულებრივი ადამიანის თავმდაბლობა. რატომღაც, მას ერიდებოდა ვაჟასა და ბაჩანას გვერდით თავისი ნაწერების გამოქვეყნება: „ასეთ წერილებს ხშირად ლებულობდა მამაჩემი, მაგრამ მორიდებისა თუ მოუცლელიობის გამო, შინ ეწყო ნაწერები და ძნელად ახერხებდა დანიშნულებისამებრ გაგზავნას. ვფიქრობ, ერთიცი იყო მიზეზი და მეორეც. მორიდების იმიტომ, რომ იმ ხანებში მისი ძმები, განსაკუთრებით კი ვაჟა ფშაველა, დიდებულ ნაწარმოებებსა ქმნიდნენ და თედოს მიაჩნდა, რომ მათ ნაწერებთან მისი პატარა მოთხრობები და ლექსები გამოსაჩენიც არ იყო“ (ეთერ რაზიკაშვილის მოგონებებიდან).

თედოს ბიოგრაფიიდან ცნობილია, რომ მწერალი ვაჟასა და ბაჩანას მსგავსად, თავად-აზნაურებთან ურთიერთობას საშუალო სოციალური ფენის ნიჭიერ ადამიანებთან, ან ალალმ-მართალ გლეხებთან მეგობრობას ამჯობინებდა. ამ მხრივ, გამონაკლისს თეკლე ბატონიშვილის შვილიშვილი, ასიკო ერისთავი წარმოადგენდა. ეთერ რაზიკაშვილი აღნიშნავს, რომ ამ ორ განსხვავებულ ადამიანს მხოლოდ ერთი რამ ჰქონდა საერთო: „ორივეს თავდავიწყებით უყვარდათ სამშობლო და, როგორც შეეძლოთ, ისე ემსახურებოდნენ მას“. ასიკო ერისთავი აფასებდა თედოს აგრონომიულ ნიჭს და ეხმარებოდა მას საუკეთესო ჯიშის ხეხილის ნერგების მოპოვებაში. მას არაერთხელ გამოუგლეჯია სამართლიანობისთვის მებრძოლი დაუმორჩილებელი მეგობარი მთავრობის მოხელეთა ხელიდან. თედო რაზიკაშვილის არქივში ერთი ხელნაწერი ასიკო ერისთავს ეკუთვნის.

თედო და გიორგი დედამამიშვილებთან შედარებით მატერიალურად უზრუნველყოფილნი იყვნენ, მაგრამ თედო მეტად უმართავდა ხელს თავისიანებს. სასწავლებლად გორში ჩასული ძმისშვილები და მართას ვაჟი – მიხა მასთან ცხოვრობდნენ. უმცროსი ძმა, სანდრო იგონებდა: „ჩვენი მშობლების სიკვდილის შემდეგ ისევა ვსწავლობდი და ორი თუ სამი წელიწადი მაკლდა, რომ დამემთავრებინა იგი და სადმე შევსულიყავი

სამსახურში. ამ სამი წლის განმავლობაში თითქმის სულ თედომ შემიწახა. ის ყოველ თვიურად მიგზავნიდა, როგორც სახლის პატრონისთვის, ისე ტანსაცმელ-ფეხსაცმელებისათვის. იმ დროს ვაჟა და ბაჩანა ხელმოკლედ იყვნენ... ხანდახან რაც შეეძლოთ, იმას მიგზავნიდნენ“. თედოსთან გაგზავნილ სანდროს სამადლობელო წერილში ვკითხულობთ; „დიდი მადლობელი ვარ ჩემო ძვირფასო ძმავ. ესლა შენა ხარ ძმავ ჩემი მამაც, ჩემი დედაც, ჩემი ძმაც და ჩემი დაც, ერთმანეთს იქით არა გვეცილებარა, ერთმანეთი გვიყვარს...“.

ძმებს შეკრების ორი ადგილი ჰქონდათ: თბილისში – სანდროსთან და ხელთუბანში – თედოსთან. ისინი უდროობის გამო ერთმანეთს ხშირად ვერ ნახულობდნენ და ამიტომ ინტენსიური მინერ-მოწერა ჰქონდათ. მწერლის არქივში დაცული პავლე რაზიკაშვილის, ვაჟას, ბაჩანასა და მიხას წერილები ეპისტოლარული მემკვიდრეობის შესანიშნავი ნიმუშებია. ლუკა რაზიკაშვილის ერთ ცნობილ წერილში ციმბირის წყლულით თვალდაზიანებული პოეტი თედოს ოჯახობას თიანეთიდან მოიკითხავს და თავისი გრძნობის უკეთ გამოსახატავად წერს: „თუ სიცოცხლეა, ღვთით, თქვენაც კიდე მალე გნახავთ, საშობაოდ მანდ გიახლებით; ნუ მიწყენთ და ნურც დამემდურებით, თქვენ გენაცვალთ ჩემი ჩამობლექილი თავ-პირით“. მეორე წერილში ვაჟა სთხოვს თავის ძმას, ყურადღება არ მოაკლოს გორის სასულიერო სემინარიაში სასწავლებლად მიბარებულ „შეგირდს“, თავის ვაჟს – ლევანს. ბაჩანას წერილებში იგრძნობა მისი გამორჩეულად ფიცხი, მაგრამ კეთილშობილი და პოეტური ბუნება. ადრეულ წერილებში ნიკო ურჩევდა სასწავლებლად გორში ჩასულ უმცროს ძმას, ყოფილიყო ბეჯითი სწავლაში და სახელოვანი – ცხოვრებაში. ბაჩანა მტკივნეულად განიცდიდა იმას, რომ მძიმე მატერიალური მდგომარეობის გამო, არ შეეძლო სწავლა გაეგრძელებინა უმაღლეს სასწავლებელში. ეს მნიშვნელოვანი საკითხი პოეტისთვის განუხორციელებელ ოცნებად გადაიქცა. ამას დაერთო მისი მცირეწლოვანი ბავშვების სიკვდილი. ნიკოს წერილებში გამოსჭვივის უზომო ნაღველი, რომელიც პოეტის ოჯახური ტრაგედიითა და საკუთარი შესაძლებლობების რეალიზაციისათვის ხელისშემშლელი გარემოებებითაა გამონკვეული. აი, ერთი მაგალითი: „რაც შეეხება ჩემს სულიერ მდგომარეობას, ბევრს სანუგეშოს ვერაფერს გეტყვი: რაც დრო და ხანი გადის,

რაც უფრო მარტოკა ვარ, იმდენად უფრო შავი სევდისთვის ველარ დამიხნევია თავი: ვარ მარტოკა, ვესაუბრები მხოლოდ ჩემს თავს, მოპასუხე და მოზიარე ჩემთვის არავინ – გარდა არაგვისა, მთებისა და ბეჩავის ჩემის ცოლისა“. თედოს ძმებს შორის თურმე განსაკუთრებით ებრალებოდა ბაჩანა, მისი „ნერვიული“ ხასითისა და უნუგეშო მდგომარეობის გამო.

თედოს გლეხებთან კეთილმეზობლური, თბილი დამოკიდებულება ჰქონდა, მაგრამ ხალხის მოსარჩლე მწერალი იძულებული გახდა ერთი წლით ცოლ-შვილით მთაში, მშობლიურ სოფელში გახიზნულიყო. მისი არყოფნის პერიოდში დამსჯელმა რაზმმა ყუმბარებით დაუნგრია სახლ-კარი, გაუნადგურა ბაღ-ვენახი. ხელთუბანში დაბრუნებულმა მწერალმა სულიერი სიმტკიცისა და შრომისმოყვარეობის წყალობით აღადგინა დანგრული კარ-მიდამო და ცხოვრება სიცოცხლის ჩვეული სიყვარულით გააგრძელა. უკვე „აგორებული“ ბედი კი თურმე იქვე, ახლოს იყო ჩასაფრებული: ჯერ იყო და ძმა, ვაჟა გაუხდა ავად, ამას ზედ დაერთო ნიჭიერებით გამორჩეული უფროსი ქალიშვილის, გულქანის ავადმყოფობაც. მალე მან ორი უძვირფასესი ადამიანი დაკარგა, წლების შემდეგ კი უფრო ცუდად წაუვიდა საქმე: თედოს კეთილდღეობის შურით დაბრმავებულმა თანასოფლელებმა, რომლებთანაც მას ამდენი წლის ცხოვრება და ამაგი აკავშირებდა, გაუჩხეს ბალი, ფუტკარი მოჰპარეს, თივა დაუნვეს, მაგრამ ესეც არ აკმარეს... 1922 წლის 19 იანვარს ბოლშევიკებთან გარიგებულმა მკვლელებმა შესაფერისი დრო შეარჩიეს და შური იძიეს „ხალხის მტერზე“ – მოტყუებით შეიყვანეს ბოსელში და დანებით მიყენებული მრავლობითი ჭრილობებით სიცოცხლეს გამოასალმეს... მწერლის, გიგი ხორნაულის ცნობით, „მკვლელობას ხელმძღვანელობდა კოტე თუმანოვი, რომელმაც იარაღის მუქარით ხალხს რაღაცა შეთითხნილ ბრალდებაზე მოაწერიანა ხელი. მთავარი ბრალდება კი ასეთი იყო: „თედო რაზიკაშვილი მევახშე იყო, სოფელმა ველარ გაუძლო და მოიშორა თავიდან!“ ასე შეეწირა რეპრესიებს მისი ერთ-ერთი ღირსეული მსხვერპლი თედო რაზიკაშვილი. 1923 წელს სამშობლოს სიყვარულისთვის დახვრიტეს ვაჟას შვილი – ლევან რაზიკაშვილი, ხოლო 1938 წელს – თედოს დისწული, მიხა რაზიკაშვილი. მწერლის საოჯახო არქივში მიხას ხელნაწერებიც ინახება...

თედო რაზიკაშვილის არქივში დაცული წერილების შესწავლით დაზუსტდა არაერთი საყურადღებო დეტალი რაზიკაშვილების პირადი თუ შემოქმედებითი ბიოგრაფიიდან, პოპულარულ საბავშვო ჟურნალ „ჯეჯილისა“ და სხვა გამოცემების ისტორიიდან, დადგინდა დაუთარილებელი წერილების დაწერის წლები, გამოვლინდა ბაჩანას და თედოს გამოუქვეყნებელი ნაწარმოებების სათაურები, გამოიკვეთა იმდროინდელ ქართველ მოღვაწეთა სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებები და პიროვნული ღირსებები.

წერილების რედაქტირებისას, გარდა ერთეული გარდაუვალი შემთხვევებისა, არ შეცვლილა ავტორთა ენობრივი სტილი, ორთოგრაფია და პუნქტუაცია. რამდენიმე მათგანში უცვლელადაა დატოვებული ხაზგასმული სიტყვები. შენიშვნებში განმარტებულია კუთხური თუ უცხო სიტყვების მნიშვნელობები და წერილების შინაარსიდან გამომდინარე ყველა საყურადღებო მოვლენა. წიგნის ძირითად ნაწილს მოსდევს ტექსტში მოხსენებულ პირთა საძიებელი.

პავლე რაზიკაშვილის გამორჩეული ოჯახის წევრთა ბიოგრაფიითა და საგვარეულოს შემდგომი ბედით დაინტერესებულ პირთათვის საარქივო მასალას დავურთეთ მის შთამომავალთა შეძლებისდაგვარად დაზუსტებული ბიოგრაფიული ცნობები და თითქმის სრული გენეალოგია. რაზიკაშვილთა ბიოგრაფიის აქამდე დაუდგენელ ფაქტებსა და თარიღებზე მითითებისას, პირველ რიგში, აღვნიშნეთ დოკუმენტურად დასაბუთებული ყველაზე სარწმუნო ვერსია, მაგრამ იქვე განვიხილეთ სადავო საკითხებთან დაკავშირებული სხვადასხვა მოსაზრებები. ვფიქრობთ, მითითებული წყაროები და შენიშვნები ბევრ საგულისხმო ცნობას მიაწვდის ამ გამოცემის მკითხველებს.

მანანა სამაშვილი

პავლე რაზიკაშვილის
წერილები

№1.

დოკ. 20/1(1)¹

შვილო თედო!

თქვენი წერილი მივიღე და თქვენი გარემუება ყველაფერი შევიტყეთ. მადლობა ღმერთსა, ხო იცით ჩვენც მეტი არაფერი გვინდა. აქაური ანბავი რა მოგწეროთ. მე, დედასთქვენი და მართა ცოცხლები ვართ და სხვების მარტო ნიკო ვნახეთ ეხლა თელავში. ლუკასი და სანდროსი არაფერი ვიცით. ლუკა თონეთში წავიდა ცოლ-შვილით ოკტონბრის ნახევარსა. გიორგი არ მოდის, ისევ ბაშფორთი გაუგზავნე. სხვები ჩვენები ყველანი ცოცხლებია, თქვენი ნათლული და ნათლიდედაცა, მარამ ყელის ტკივილი ისევ გაჩნდა, სანყალს მ[გ]ელას ორი ბიჭი მაუკლა, ფადიურაანთ მამუკასა და სამიც მიგრიაულებშ[ი]². ამ ოთხის დლით წინ დავმარხე მათი დახოცილები. თქვენა მწერთ საშობაოთ თუ კარგი დრუა წამუალო. სრულე...³ სანდროსაც არ მოიყვან რა ვიც[ი], ...როგორ იყოს, მეშინინ და ისევ, თუ მშვიდობა არის, მეც წიგნს მოგწერთ და სააღდგომოთ ამოდით. თქვენ თქვენს საქმეს უერთგულეთ, ტანტალი კაცს არაფერს არგებს, მერე ზამთარში.

ერთს მანათს ფულს გიგზავნით საპრაზნიკოთ. მეტს ნუ დამემდურები.

ნიკოც მე ვიცი წიგნს მოგწერსთ და იქნება ფულიც გამოგიგზავნოს რამე, მე როგორც შევატყე. ნიკოს საქმე აქაური კარგათ მიდის.

ლუკას გვინდა წიგნი მივწეროთ, მარამ ადრესი არ ვიცით საიდანა, და თუ ვინიცობა არის, კაცი ვინმე ნახოთ, თვალი გეჭიროს, თონეთში⁴ მიმავალი, წიგნი მისწერეთ, რო ადრესი მაინც გვაცნობოს, რო წიგნი მივწეროთ.

¹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით, შეიცავს ორ წერილს. მეორე დანერილია ნიკო რაზიკაშვილის მიერ. აღნიშნული წერილების ტექსტი სოლომონ ყუბანეიშვილმა გამოაქვეყნა კრებულში: საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები, წიგნი III, თბ., 1937, გვ. 142-144.

² მიგრიაულთა – სოფელი დუშეთის მუნიციპალიტეტში (მალაროსკარის თემი), ფშავის არაგვის მარჯვენა მხარეს.

³ ტექსტი დეფექტურია.

⁴ 1886–1888 წლებში ვაჟა-ფშაველა სოფელ დიდ თონეთში მასწავლებლობდა „ქშნკვ საზოგადოების“ მიერ გახსნილ სკოლაში.

ძმავ თედო!

თუმცა მამაჩემი გწერს, ნიკო ვნახე და ლაპარაკში ეტყობა ფულს გამოჰზავნისო, მაგრამ მე არ ვიყავ იქ როცა დანერა. მე ამავე წერილზედ გწერ და ერთ მანეთსაც მე გიგზავნი, რადგანაც თექვსმეტი მანეთი სხვა მიძე ჯიბეში და ქრისტიშობისთვისა იანვრის ნახევარში უნდა მივიღო. საშობაოდ არსად წახვიდე, მანდ იყავ... გული დაბლუჯე, ბალო... იმისთვის არა შე სუსტო, არაფერი არ გამოჰდნება... ქალებს ნუ აჰყვები თორე გზას იქით გადაგადებენ... კარგა ისწავლე, რო მასახელო... აუგიანობას სახელიანობა ჰჯობია... ვრცლად მერე მოგწერ, ეხლა ამას დამჯერდი. ხანჯარსაც გაგიკეთებინებ, იმედი გქონდეს. წერილი მომწერე, მომწერონ სხვა სემინარიელებმაც, ვინც მიცნობენ.

ყველა მომიკითხე ვინც ჩემი ნაცნობია, ღმერთმა ხო იცის ყველას ამბები მეკითხება... მშვიდობით, გამარჯვებით!

შენი ნიკალა
1886 წ.

№2.

დოკ. 20/1(3)⁵

შვილო თევდორე!

თუმცა თქვენი წერილი დიდხანია მივიღეთ და მეორე სიხარულს ახლა ის მიემატა. პირველის სიხარულის მიზეზი იყო ჩვენი დიდის ხნის უნახავის გიორგის ჩამოსვლა და ნახვა. მე მინდოდა თქვენის წერილის შინაარს[ი]ს პასუხი ადრევე შემე[ე]ტყობინა მარამ სამწუხაროდ ჩვენდა, ფულის შოვნის სახსარი არცაით არ იყო, სესხის შოვნა არ იყო და ჯამაგირის აღების ტრედიც არ დამდგარიყო და აი ამისთვის დაგიგვიანეთ წერილი და პასუხი. მართალია ეხლა გიგზავნით ოცდაორს მანათსა, მარამ ღმერთი ხო არის მოწამე, მეთითონ არავარ კმაყოფი-

⁵ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 143.

ლი ასე მცირეს გამოგზავნიდა. ვიცი ეხლა თქვენთვის ძალიან საჭიროა. ესეც როგორც იყო სესხად ვიშოვე თორთ თავისი რა მქონდა, ჯამაგირი არ ამიღია და ხალხი გაატყავეს, ზეკუცია ედგა სახელმწიფო გადასახადისათვის და აბა ამათგან რაღა გამოდნება. მინდოდა თელავში ჩავსულიყავ⁶ და ჯამაგირის ტრედი დადგა, ამელო და სამი თუმანი მაინც გამომეგზავნა. მარამ ეხლა ხო იცი არავინ გამაცლიდა დამარხვებამდის. ვიფიქრე დრო მოვიდა დაჭირდება მეთქი, ამისთვის გამო[ვ]ეშურე და გიგზავნი.

მე სამშაბათს თელავში მივდივარ ჯამაგირისთვის და თუ შაიძლება მალე წიგნი გამოგზავნე თელავში სინიკო აჯიმაყდოვის სახელზე და ის ჩვენ გადმოგ[ვ]ცემს. მე შამეგვიანება, ვეჯინშიაც⁷ უნდა ჩავიდე, დედას თქვენიც იქვე არის და ბიჭებიცა... ისინიც უნდა წამუასხა.

გიორგი და ნიკოც თელავში არიან დიდხანია, როგორც მეუბნებიან. რაც გინდა ყველაფერი შემატყობინე, ან ქალაქში როდის ჩახვალთ, იქნება ნიკო გამოგზავნო ქალაქში თქვენი ჩასვლისათვის, რო დირეკტორთან მოგიხერხოს რო კარგი ადგილი გიშოვნოს ბაკურციხეში. ნიკოს ნადედობმა კნენიამ⁸ თავის მეცადინეობით შკოლა დააარსა, ორმოცი თუმანი ჯამაგირი იქნება. თქვენთვის ფანდია, თუ ის მოგიხერხდათ. და ან იქნება ნიკომ დაგითმოსთ, როგორც თითონ ანბობდა. ჩვენ ვინცა ვართ ცოცხლები კი ვართ და სხვა რაღა [გაჭირვება] დაგვადგება ისეთი რო აღარა ეშველოს. მართალია შიმშილობა ჩამუარდა ჩვენში. პურის შოვნა აღარ არის და რაც არის ისიც არ ვარგა.

გრიგოლი მამიკითხე.

თქვენი მა[მა] მღვდელი პავლე რაზიკოვი
ჩყპთ⁹-ს, ივნისსა1-ს

⁶ ამის შემდეგ გადაშლილია სიტყვა „მარამ“.

⁷ ვეჯინი – გურჯაანიდან ხუთი კილომეტრით დაშორებული სოფელი, სადაც ბაჩანამ გორის საოსტატო სემინარიის დამთავრების შემდეგ დაიწყო პედაგოგიური მოღვაწეობა.

⁸ ადგილობრივი მემამულე ნინო სოლომონის ასული ჩოლოყაშვილი – ანდრონიკაშვილისა, რომლის შემონირულობითაც 1890 წელს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ აღნიშნულ სოფელში გახსნა საშუალო სკოლა (იხ. სოფელი ბაკურციხე, გაზეთი „ივერია“, 24 იანვარი, №18, გვ.2)

⁹ ჩყპთ =1889

ლუკა რაზიკაშვილის
(ვაჟა-ფშაველას) წერილები

№1.

დოკ. 20/3 (1)¹⁰

189[7]¹¹ . 17 მაის[ი]

ძმაო თევდორე!

მოგიკითხავ სიყვარულით და ვსთხოვ დამბადებელს ღმერთს შენს სიცოცხლეს, კარგად ყოფნას თავის ცოლ-შვილით და მოკეთე[ე]ბითურთ. ჩვენც კარგადა ვართ დღესნამდე, ცოცხლები და მთელები. ამ წერილს მე თიანეთიდან ვწერ. ქალაქში მოვდიოდი და დღეს უარყავი ეს განზრახვა, რადგან მითხრეს ჯერ შეგირდებს არ დაითხოვენო: ლევანის წამოყვანა მინდოდა. შენ ეხლა ამას გეხვეწები, შენის ძმობის ჭირიმე, რომ ეგები როგორმე შენთან წაიყვანო, როცა დაითხოვენ. ამის შემდეგ მე უფრო ვერ მოვიცლი, ხალარჯობის¹² წესი მაქვს გადასახდელი. ლევანის ამოყვანას სხვადასხვებს ნუ ანდობ, შენ თითონ ამოიყვანე. სახლი პატრონთან ხუთ მაისამდე გასწორებული ვარ და რაც დამედება შემდეგში გაუსწორდები. მანდ, ხელთუბანში, როცა მოვიცლი, მე თითონ გადმოვალ; ან შენვე გადმოიყვან. უეჭველად უნდა გადმოხვიდე. მართა გვეპატიჟება ნათლობაში, აქედამ ერთად წავიდეთ. ნიკოც კარგად არის. ყველამ მოგიკითხათ, კეკემ, თამარამ. მომიკითხე ჩემი რძალი, ნყალობა, გაბო, სხვანი ყველანი. სანდრო რას აკეთებს? მაგაზე ბრაზი მომდის, ზარმაცია, უღმერთოდ ზარმაცია... რა გეხვეწო და რაღა ბევრი გთხოვო, შენ იცი ლევანის შესახებ რა განკარგულებასაც მოახდენ.

შენი ძმა ვაჟა-ფშაველა

¹⁰ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია ლურჯი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა: საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 144; სოლ. ყუბანეიშვილი, ვაჟა-ფშაველა: დოკუმენტები და მასალები, თბ., სახელგამი, 1937, გვ. 238; ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 10, თბ., 1964, გვ. 201.

¹¹ წლის ბოლო ციფრი კარგად არ ჩანს. სოლ. ყუბანეიშვილის მიხედვით არის 1897.

¹² ხალარჯობა – მიცვალებულების სულთა მოხსენების დღე ფშაველაში.

№2.

დოკ. 20/3 (2)¹³

[1903 წლის ნოემბერ-დეკემბერი]¹⁴

ძვირფასო ძმაო თედო!

ველარ მომიხდა მანდეთ ამოვლა. გამომიჩნდა რალაც საქმეები და იმის გამო დამეგვიანა: დაგვიანებას ვინ დასდევს, მაგრამ საქმე ისეა, რომ თუ მალე არ მოვეშველე სახლს არ შეიძლება უიმისოდ. თუ სიცოცხლეა, ღვთით, თქვენც კიდე მალე გნახავთ. საშობაოდ მანდ გიახლებით; ნუ მიწყენთ და ნურც დამემდურებით თქვენ გენაცვალოსთ ჩემი ჩამოზღვდილი თავ-პირი.¹⁵ ისე გენაცვლენით რო სუ ნაბუერი¹⁶ ჩამომდიოდეს...

სანდროს ქორწილიც როგორც ვატყობ წყალკურთხევის სწორამდე გადაიდვა... მანამდე მეც მივაკეთ-მოვაკეთებ შინაურ საქმეებს და უფრო თავისუფლად ვიქნები. ეს ვაჟკაცებიც იმ ხანებში ამობძანდებიან როგორც დამპირდნენ.

სხვა რა მოგწერო? აქ ღირსშესანიშნავი არაფერია. მართლა, ჩემი ამანათები ვინძლო კარგად შემინახოთ, სახინკლაც არ გაათავოთ, ღვინო სულ არ ამოსწკლიტო ქვევრიდან. მომიკითხე ჩემი რძალი თიკო, შუშანა, წყალობა და სხვანი ყველანი.

შენი ძმა ვაჟა

¹³ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. შეიცავს ორ წერილს. მეორე, სავარაუდოდ, ბაჩანას (ნიკო რაზიკაშვილის) დაწერილი უნდა იყოს. წერილი გამოქვეყნდა: საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 144; სოლ. ყუბანეიშვილი, ვაჟა-ფშაველა, გვ. 237; ვაჟა-ფშაველას თხზულებათა ზემოთ დასახ. კრებული, ტ. 10, გვ. 202.

¹⁴ ვაჟას ეს დაუთარიღებელი წერილი დაწერილი უნდა იყოს 1903 წლის 19 იანვრისთვის (წყალკურთხევის დღესასწაულისთვის) დაგეგმილი ალ. რაზიკაშვილის ქორწილამდე 1 ან 2 თვით ადრე.

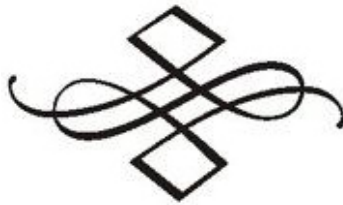
¹⁵ ვაჟას მარჯვენა თვალი გაფუჭებული ჰქონდა ციმბირის წყლულისაგან და ამის გამო დასცინის თავის თავს.

¹⁶ ნაბუერი – ნაკუნნი, ნაფლეთი.

ძმავ თედო!

შენი წერილი ლუკამ სწორედ ერთის კვირის შემდეგ მომცა. ვაშლისთვის მადლობლები ვართ. უფრო კი ლევანა, რადგანაც იმას უფრო ყველაზე მეტი ერგო. ჰა, პირობაზე როგორ ხარ? ეგ ერთი იაშუიკი ვაშლი არ დაგავინყდეს. იმ კალათისა კი ველარა გაიგეთ რა?

[ნიკო რაზიკაშვილი]

გიორგი რაზიკაშვილის
წერილები

S-37/33

Дол. ора!

Про брѣмѣнъ дозвѣнъ, ѡбщественно
 о долѣ 250 руб./шт. въ годъ, а также
 о томъ, что въ случаѣ, когда
 купецъ не захочетъ, то онъ не
 долженъ платить. Въ случаѣ, когда
 онъ захочетъ, то онъ долженъ
 заплатить. Въ случаѣ, когда онъ
 не захочетъ, то онъ не долженъ
 платить. Въ случаѣ, когда онъ
 захочетъ, то онъ долженъ
 заплатить.

Долгъ ора!

Долгъ ора!

Долгъ ора!

Долгъ ора!

№1.

დოკ. 20/2 (1)¹⁷

ძმაო თედო!

შენი წერილი მივიღე და ღმერთია ამის მოწამე ძრიელ გამიხარდა. მართლა, კაცო, შენს წერილში ერთი რალაცა შევნიშნე, რომელსაც ყველაც შენიშნავდა: შენ ორჯელ-სამჯერ იმეორებ სიტყვას: „თუ მართლა მეპატიჟებით“. კაცო ეს რა ღმერთის განწყომაა?! განა შენ ეჭვი გააქვს იმაში, რომ მე შენი და, საზოგადოდ, ჩემის ძმების მოსვლა უფრო მესიამოვნება, ვიდრე სხვა ვისიმე? ამას იქით, ეგ ეჭვი შენს თავში აღარ იყვეს, თორემ...

დარწმუნდი, რომ შენი მოსვლა მესიამოვნება. მე უსათუოთ გელი მარიანობის მარხვის გახსნაზე რომელზედაც გინდა მოხვიდე: სხვებიც აქიდგან დავიბაროთ და მერე ზევეთკე წავიდე, მეც წამოვალ ზევეთ. სხვა რა მოგწერო? იყავ მშვიდობით თავის ცოლ-შვილიანათ!

ჩემს ძალუას დიდი გრძელი მოკითხვა.

სანდროსაც მოვიკითხავ. თუ ძმა ხარ ეგ ბალლი დააბინავე. თქვენმა რძალმაც მოგიკითხათ.

თქვენთვის სიცოცხლის მოსურნე გ. რაზიკაშვილი
31 Июля 1899 года

¹⁷ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

№2.

დოკ. 20/2 (2) ¹⁸

[1899].¹⁹ 7 октября

ძმაო თედო!

პირველათ, რალათქმა უნდა, რომ მოგიკითხავ და კეთილსაც ვისურვებ შენთვის და შენის ცოლის და ბალებებისათვის. მემრე, მეც კარგათა ვარ და შემდეგში უგზავნი სანდროს ამ ნათლობის მოწმობას, რომელიც, დიდხანია, მოვითხოვე, საიდგანაც ჯერ იყო და ეხლად მომიტანეს. მამის „ПОСЛУЖНОЙ СПИСОК“²⁰, რომელსაც სანდრო მწერავდა, როგორც ბლალოჩინმა²¹ მითხრა, ეკზარხოსის²² კანცელარიაში თუ თბილისის სინოდალურ კანცელარიაში ყოფილა გაგზავნილი და ამისათვის ამის გამოგზავნა მე ვერ შევიძლე. სხვარა მოგწერო? მოვიკითხავ სიმდაბლით და სიყვარულით ჩემს უცნობს რძალუას და სხვებს. და სანდროს უთხარი: საათს იმისათვის არ გიგზავნი, რადგანაც ვერ მეემზადე და სასწავლებელში ვერ შეხვედი თქო.

შენი ძმ. გ. რაზიკაშვილი

მუშები: 4 იანვარი 1899 წ.

აბრამა ოქტობრის 2 მუშა

სინკას ტარიელა 3 მუშა

პაატაანთ ბიჭის 1 მუშ[ა] ²³

¹⁸ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

¹⁹ წერილის სავარაუდო თარიღს ვუთითებთ მეორე გვერდზე შესრულებული ჩანაწერის მიხედვით.

²⁰ **Послужной список** – ნამსახურობის ნუსხა.

²¹ ბლალოჩინი – მღვდელი, რომელიც განაგებდა რამდენიმე სამრევლის საქმეს რუსეთის იმპერიაში.

²² ეკზარხოსი – ეპისკოპოსის აღმატებითი საეკლესიო წოდება. ეკზარხოსს ირჩევდა წმ. სინოდი და კონკრეტული საეპარქიოს პატრიარქის ბრძანებით ინიშნებოდა ამავე ეპარქიის მმართველად.

²³ ეს ჩანაწერი იმავე ხელითაა შესრულებული წერილის უკანა მხარეს.

**ნიკოლოზ (ბაჩანა) რაზიკაშვილის
წერილები**

№1.

დოკ. 20/4 (21)²⁴

[1885–1889]²⁵

ძმაო თედო!

გამარჯვება! გენაცვლოს თავის ძმა, თითქო დაღონებულაო, სელიტიორიო?!²⁶ იქნება შეჰშინდი? ნუ გეშინიან, მოვუღლით როგორმე... რაკი წამოსვლა ჰქვია, აქ ჩემთან წამოდი და მერე შინ ერთად წავიდეთ. ფულს მოწერისამებრ ხუთს მანეთს გიგზავნი, ჯერ ჯამაგირი ხუთის თვისა არც კი ამიღია. თუ მეტი დახარჯოს შენზედ შენთან მანდეთგან აქ წამომსვლელმა ამხანაგმა, აქ გავუსწორდები. ჯერ იმის პასუხად რა მომწერა ლომაურმა, რო ახლა სხვა მოვწერო? მაგრამ სხვის სამართლობა და ჰჯა უფრო ადვილია, ვიდრე თავის თავისა. მე მხოლოდ მოვიკითხავ, მოვიკითხავ და ვაკოცებ ჩვენს ვასილას – თქვენს მზარეულსა, აგრეთვე ყველა ნაცნობს, ჩემს გულის ძმებს სემინარიელებსა. უთუოდ გელი. სანამდის მშვიდობით, გამარჯვებით!

შენი ნ. რაზიკაშვილი
28 მაისს

ხუთსა გწერ, მაგრამ ერთ მანეთსაც გიმატებ... მე ხმელი პურიტაც ვიცხოვრებ.

²⁴ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 155.

²⁵ წერილი დანერილია ბაჩანას სოფ. ვეჯინის სკოლაში მუშაობისა და თედოს სემინარიაში სწავლის პერიოდში.

²⁶ სელიტიორი – სოლიტერი, პარაზიტი ჭია.

ძმაო თედო!

შენის ახლად მოსულის წერილითგან შევიტყე შენი ამბავი. დაუნყნარებელი ცხოვრება გაქვს? – მითხარ, ვინლაა ამ წუთისოფელში მოსვენებული? მე წყობილებას ვერ შევცვლი, ამიტომ არც არაფერს ვიტყვი იმაზედ, მე მხოლოდ მამაჩემს და ჩემს თავს გავამართლებ რამდ[ე]ნადაც კი ეს შესაძლებელია, თუ ვინიცობაა იმას არ დაუსწვრია და აქამდის არ გამოუთეთრებია. მე ძრიელ მძიმედ დამჭრეს²⁹ თებერვლის 13-14 რიცხვებში მხარში, ასე რომ დღესაც წყლული ისევ წყლულად არის. ნეტავი სააღდგომოდ მომირჩეს... აქიმი ამას მეუბნება, მაგრამ მე საეჭვოდ მიმაჩნია იმის დაპირება ერთის მოვლენის მიზეზის გამო, რომელსაც, თუ თვალთ არ ჰნახავ, მოწერიტ ვერაფერს [გაიგ]ებ... რასაკვირველია... [რომ პირველ] ხანებში ძალიან შენუხებით ვიყავ, ასე რომ არცვის კი ეგონა ჩემი მორჩომა. დღეს კი იმდ[ე]ნად კარგა ვარ, რომ მზიან დღეებში კარშიაც გამოვდივარ... მე თუმცა მწუხარედ ვიყავ, მაგრამ შინ კი შატყობინება არ მინდოდა, თუმცა კი ჩამციებოდენ, აცოდინეო... ახში³⁰ ჩემ ნათლიას ჩემს მალვით მამაჩემისთვის წიგნი მიენერა, და სამ კვირაზედ ის კაცი ჩემთან კი მოვიდა. აქ ორ კვირამდის დარჩა (ეხლა მარტოკა ვარ) – და აბა საიდგანდა რას მოგწერდა... რაც რამ ფული მქონდა, შამომეხარჯა და ეხლა უგროშოდა ვზივარ... იმედი კი მაქვს ამ ერთ კვირაში

²⁷ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 154.

²⁸ წერილი დათარიღებულია ნიკო რაზიკაშვილის ვაჟის, ივანეს მოგონების მიხედვით, რომლის თანახმადაც, ბაჩანა დაჭრეს მისი ვეჯინში მუშაობის მესამე წელს (იხ. ვანო რაზიკაშვილი, ბაჩანა, ჟურნალი „ლაშა-რი“, 1991, №2, გვ. 160).

²⁹ ვეჯინში მასწავლებლად მუშაობის პერიოდში ბაჩანა გამოესარჩლა თავად სოსო აბაშიძისაგან დაჩაგრულ გლესხ. დროთა განმავლობაში, ბაჩანასა და თავადიშვილს შორის კონფლიქტი გამწვავებულია, რის გამოც, განაწყენებულმა აბაშიძემ მას ერთ-ერთ წვეულებაზე მიპარვით ჩასცა მხარში ხანჯალი. ახალგაზრდობის ამ მძიმე ჭრილობამ შემდგომში ძალზე შეარყია პოეტის ჯანმრთელობა.

³⁰ ახში – დაბოლოს, მაინც.

იქნება ენკენისთვემდის კუთვნილი ჯამაგირი ჩავიბარო და მაშინ თუ გსურთ და მამწერთ, საგზაოთ რა გეყოფათ, გამოგიგზავნით, რომ შენ და გრიშა აქ მოხვიდეთ... მაშინ სემინარიითგან ხსნის თაობაზედ კარგა მოგელაპარაკები. თუ ვინიცობაა ჩემი ფული დროზედ ვერ [მოგივიდესთ] ესესხეთ ვისმეს... [და გასასწორებელ] ფულზედ მე არ დაგალონებთ, თქვენ ოლომც აქ მოხვიდეთ. დაჭრის მიზეზიც ვიცი, რომ გულით გინდა შეიტყო. ისტორია გრძელი მოვა, გიამბო. სწორედ რომ ვსთქვა თავადაც დაბეჯითებით არ ვიცი, რის გულისათვის შემომკრა ხანჯალი. გეტყვი მხოლოდ, რომ დაკვრა უდუმალი, ძალღური იყო უკანითგან, როცა მე არ მოველოდი და ლაპარაკიც სულ დიდი ხნის გათაული იყო, სხვა რაღა მოგწეროთ? ხო იცი მე კნიაზ-კნუაზები ყ...ზედ მკიდია, უკაცრავად კი თქმისთვის... მე მაინც საცა გავენევი, მაგათ მოსისხლე მტერი ვიქნები და გაუშრობ უწყალოდ სისხლსა... უფრო ეხლა – აქამდის არაფერი. ცოტა კატორღა მაშინებს რჯულ-ძალლი, თორე მე ვიცი, რაც უნდათ ამ ჩალფაჩუნე-მაჯლაჯუნეებსა... „ჩალფაჩუნულ ჯოჯოფაშეები“ და მე კი ღრდინი გამაგდებინეს განა? არა უშავს რა, ძმაო, არა, ძალლი [კოჭლო]ბით არ მოკვდება, ოლომც ისინი [განის]ვენებდენ საღათური ძილით.

სანამდის, მშვიდობით, და მომიკითხავ კიდეც ჩემს ძველს ღირსეულს მეგობრებს და ნაცნობებს.

შენი ძმა ნ. რაზიკაანთი
4 მარტისა

№ 3.

დოკ. 20/4 (1)³¹

1887 წ. 28 სექტემბერს

ძმავ თედო!

გამარჯვება შენი!

ხო იცი, ძმავ თედო, რო თელავში დაბარებულები ვიყავით მე, შენ, იოსები და გრიგოლი. გარჩევა თერთმეტში იყო დანიშნული. მაგრამ შენ მგონი გაასწარ, ვერ გაიგე ეს ამბავი. თუ მაშინ არა, ეხლა იცოდე, რო თუ დაბარებულები ვიყავით და ვერ ვიყავით კი, რაზბორი სხვა დროსთვის არის გადადებული, სახელდობ თერთმეტ ქრისტისშობისთვემდი. ამ დღესთვი მე თელავში უნდა ვიყო, თქვენ კი ამ დრომდე, როგორც მონმე[ე]ებს და დამსწრეებს სიშორის გამო მანდ გეკითხებათ, საცა ვინა ხართ, ე.ი. შენ მანდ გორში გამომძიებელი გკითხავს და თიანეთში იოსებს და გრიგოლს. ამიტომ სიფრთხილით იყავი და გაიზეპირე ის ჩვენება, რომელსაც მე აქ დაგიწერ:

შენ იტყვი იმას, რო ჩვენ საშინაოდ ვეჯინითგან მოვდიოდით; თელავზე გამოვლის დროს დუქანში შევისვენეთ. რადგანაც საყიდები რამე გვექონდა ყველას თავთავისათვის რამე – ბაზარში გავიარეთ... სხვათა შორის თუშური ქუდებიც. ამ დროს (ე.ი. ბაზარზედ გავლის დროს) ზოგი რას და ზოგი რას უშვერ სიტყვებს გვეძახდა, მაგალ. საბაღე ბიჭები ხართ, გვრიტებო, დათვებო და სხვა. მაგრამ ჩვენ არავის ყურადღება არ მივაქციეთ. ბოლოს ერთ მედუქნეს თუშურ ქუდებს შავევაჭრეთ... მოვრიგდითკიდეც... ამ დროს მოვიდა ვილაც დალაქი, ჯერ უთხრა ჩემს ძმას, ფეხებს, პოლ-საპოჟეებს, რატომ არ გაიწმენდ ყმანვილოო; ამან ყურადღება არ მიაქცია, რადგანაც აქა იქ დუქნებითგან ბევრ ამისთანეებს გვეძახდენ... როცა ჩემი ძმა უნდა გაჰსწორებოდა, ეს დალაქი წამოჰწვდა ხელმეორედ თმაზედ, გასწია და უთხრა: წამო, ბერო, ერთი თმა გაგკრიჭოო. ჩემი ძმა მოუბრუნდა და ხელი ჰკრა, რატომ არ დაიკარგებო, ის წაიქცა, არ უცია კი. ამ დროს გამოცვივდენ დუქნებიდან ვაჭრები და დაუშინეს ჩემს ძმას, ჩვენ მივეშ-

³¹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 146–147.

ველენით, მაგრამ ჩვენ უარესი დღე დაგვმართეს... როცა ძრიელ შეგვეანუხეს, ჩემი ძმა ნაჰნვდა ჩემს ამხანაგს იოსებ ჟამიაშვილს და ამოაძრო ხანჯარი და გაიქნ-გამოიქნია იქით-აქათ შესაშინებლად... ხალხიც მაშინვე გაიქც-გამოიქცა. ჩემ[მ]ა ძმამ მაშინვე ხანჯარი პატრონს დაუბრუნა... (იმას არავინ არ იჭერდა... არცვინ დაუჭრავ, არც უჩხუბნია – ამაებს მაშინ ეტყვი, თუ რამე გკითხა). ჩვენ ის იყო წამოვედით დუქნისკე – სადგომისაკე, როცა პოლიცია მივიდა... სხვა არც თეთრი, არც შავი... ბევრ ლაპარაკს თავი დაანებე... თუ არ გინდა რო ხაფანგში გავება. თავ-და თავ დამნაშავედ პრისტავის³² პროტოკოლში მე ვარ გამოყვანილი.³³

თედო, ხო იცი, ძმაო, რო თუ რამ მექნება – მე შენთვის და საზოგადოდ ჩემი ძმებისთვის არაფერი მშურს... გეფიცები დედას და ღმერთს, რო იმ ხუთის მანეთის მეტი, რაც იქვე ჩარგალს არა მქონდა, იმ დღითგან აქამდე, მე რამე მქონოდეს. გუშინ სიღნაღში ვიყავი ჯამაგირის ასაღებად – მაგრამ არ მოსულიყო, და ვერ ავიღე... დღეს გროში ფული არა მაქვს. შენი

³² პრისტავი – სახელმწიფოებრივ და საზოგადოებრივ დავალებათა აღმასრულებელი ჩინოვნიკი მეფის რუსეთში.

³³ ამ ამბავთან დაკავშირებით, სოლ. ყუბანეიშვილს საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში (გვ. 193) მოჰყავს მიხეილ რაზიკაშვილის მოგონება: „ბაჩანა ვეჯინში იყო მასწავლებლად, გრ. აფშინაშვილიც მასთან იყო. თედო და იოსებ ჟამიაშვილი ფშავიდან ესტუმრნენ ბაჩანას. ვეჯინიდან დაბრუნებისას თელავზე გამოვიარეთ. ბაზარში გავედით. ბაჩანას დიდი თმა ჰქონდა, არც ერთი ქუდი არ უდგებოდა თავზე. ერთმა ბრუციანმა დალაქმა (პირველი მოკრივე იყო თელავში) მიაძახა ბაჩანას: ბერო, მოდი თმა გაგკრიჭოვო. დალაქი კინტოურად იყო ჩაცმული, რაც ბაჩანას ეჯავრებოდა. ბაჩანა შემოტრიალდა და ისეთი სილა გაარტყა, რომ დალაქი შუა ქუჩაში გაიშხლართა. მოცვივდნენ დალაქის ხელოსნები, მოიწვევენ ბაჩანას საცემად. მაშინ იძრეს მათრახები ბაჩანამ, იოსებმა და გრიგოლმა და დატრიალდნენ, ზურგი ზურგს მისცეს და წრეში არავინ შეუშვეს. იმათ მხრიდან მთელი ბაზარი იყო, ჩვენ კი ოთხი კაცი ვიყავით. ჩხუბი კარგა ხანს გაგრძელდა. ერთმა კინტომ კეტი გამოიტანა და უნდოდა ბაჩანასთვის დაეცა, მაგრამ იოსებმა მათრახი დასცა, ხოლო გრიგოლმა ჯოს წამოავლო ხელი. ხალხი მაინც თანდათან მოიწვედა. ბოლოს ბაჩანამ ამოაძრო ქარქაშიდან იოსებს ხანჯალი და ჰაერში გააპრიალა, ახლა კი დაიხიეს უკან. ამ დროს მოვიდა პრისტავი და ყველანი მაზრის სასამართლოში წაგვიყვანეს. იქ მოჩხუბრებიდან 20-მა კაცმა გაიხადა ტანზე, რომლებსაც ზოლებად ჰქონდათ მათრახისაგან ბეჭები დასერილი. ბაჩანას და მის ამხანაგებს სრულებით არაფერი ეტყობოდათ. შეადგინეს ოქმი და საქმე თელავის სასამართლოს გადასცეს. სასამართლომ ბაჩანას წესრიგის დარღვევისათვის მცირე ჯარიმის გადახდა მიუსაჯა“.

მტერი, რო იმ (5 მ.) ფულით ფქვილი არ მეყიდა ორი ფუთი დღეს სრულ მშვიერი ვიქნებოდი. მამაჩემმა თელავში ჯამაგირიც აიღო, მაგრამ მე არაფერი არ მომცა... როცა ჯამაგირს ავიღებ კი დარწმუნებული იყავ – გამოგიგზავნი სახილედ – შენმა ძმობამ და სიცოცხლემ... ნუ დამემდურები – ამის გამო-საგზავნად ნასესხებია ჩემგანაც... აბა რალა დაგარიგო, რო-გორც ისწავლი, იმეცადინებ, ნამუსს შეინახავ, დონ-ჟუანობას ერიდები, არაფრით მტრის გულს არ გააცინებ... ამხანაგებს შეიყვარებ... წიგნი მომწერე ხოლმე ხშირად... ან რა ჰქვია იმ წერილზედ ლომაურმა? ბევრი რამე მინდა გითხრა და უთხრა ჩემს უცნობს სემინარიელებს გულის სიტყვა და მით უმეტეს ჩემ ძმა წიკლაურს და სხვა ძველებს, მაგრამ ეს სხვა წერილ-ისთვის დარჩეს, როცა თქვენსასაც მივიღებ... წიკლაურს ვაკოცებ და ვთხოვ წიგნი ხშირად მწეროს. მომიკითხე დიდის სიყვარულით ვასილი ჩვენი „повари“, გოგობია, ცუგრუმელა ყაზბეგი და სხვა სემინარიის ქართველობა... შეიძლება ვე-ჯინზედ რამე „ივერიაშიც“ წაიკითხოთ ამ მოკლე ხანში...

თქვენი ძმა ნ. რაზიკაშვილი

№4.

დოკ. 20/4 (3)³⁴

ძმაო თედო!

წერილების წერით და უწერლობით არ გამოჩნდება არც სიყვარული, არც დავიწყება. არცარა ბევრი ჩქარ ჩქარა ამ-ბის საკითხავს წიგნებში ყრია. ხო იცით, მე ბევრი საქმე და საფიქრობელი მაქვს. ჩემი აზრები მარტო სკოლას არ ეხ-ვევიან, არცრა ისე საქვეყნო საქმეები მანუხებენ; საქვეყნო მოღვაწეობას დიდი ცოდნა და გამოცდილება უნდა. მე კი

³⁴ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. შეიცავს ორ წერ-ილს. მეორეს ადრესატია ბაჩანას ბიძაშვილი გრიგოლი. წერილი გამოქვეყნ-და საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 147-148.

ორზედვე ქესეტადა ვარ; მეორე რომ მომავალმა, ცხოვრებამ მამცას, სწავლას, სამეცნიერო ცოდნას ვერ მომცემს. სანამდისინ დრო მაქვს, უნდა წავიდე სადმე და ვისწავლო. არ ვიცი კი რასმე ხელს მომიმართავს ილია, წიგნი მინდა მივწერო, თორო ხო იცი, მე საიმაო რა მაშავია? რასაკვირველია სახსარი შველისა ბევრნაირია, უმთავრესი კი საზოგადოებისაგან შემწეობაზედ არის აშენებული. ეს შველა ზოგს წარმოდგენებს შეუძლიანთ ჩემს სასარგებლოდ წარმოდგენილებს, ზოგი კერძო ნაფეშქაშარ ფულებს... ვრცლად მერე [მოგ]წერ, ესლა მხოლოდ ამას გთხოვ, გაავრცელო [...] ხმა, რომ მე ძალიან მონადინებული ვარ მაღალ სასწავლებელში წასასვლელად, რომ მე დიდი იმედი მაქვს ჩემს მდგომარეობაში მონაწილეობას მიიღებენ პატიოსანი გორელები, რომ სხვა ქალაქებთან ერთად მატერიალურად რამე საშუალებას ამომიჩენენ, დამეხმარებიან, მაგ. ან წარმოდგენას ან ვეჩერს რასმე გაჰმართვენ ჩემს სასარგებლოდ. უნდა უთხრა ხოლმე ლომაურს, მათეს და სხვებს, რომ მე ამ საქმის გამო თავადაც ვაპირობ მანდ ჩამოსვლას მომავალ გაზაფხულზედ... ნეტავი ის გამაგებინა, რა აზრისა არიან „თალლაურაზედ“³⁵ ან საზოგადოდ ჩემს ნაწერებზედ, რომ მაშინ ეს ყველა ადვილი მოსახერხებელია... უნდა უთხრა, რომ მე მითომ ყველა საქართველოს სამაზრო და საგუბერნიო ქალაქები მაქვს სახეში ამ აზრით დავიარო და ყველგან შემწეობა ვითხოვო. ამასთან უნდა მამაჩვენის სიღარიბეც აუწერო ხოლმე. როცა ბევრს ილაპარაკებ, ბოლოს მიუყურადე და მამწერე, რას ვინ იტყვის. პოქვი, თედო, და უნდა ავასრულო კიდევ. რასაც დაგპირებივარ მე მზადა ვარ. შენ მარტო შენის კაი სწავლით და სა[ქციელ]ით გამაჩვენე თავი, ისეთი იყავ, რომ მესახელ[ე]ბოდეს შენი ძმობა; ამხანაგები გიყვარდეს და ჰყდილობდე არავის აწყენინო. ამაყობას რომ ჭკვიანური მოსაზრებითა ჰდრეკ ზოგჯერ და იმცირებ – ეგ სათაკილო არ არი, ბრძინთა წესია. სხვად მე რიგიანადა ვარ... ეს არის ჩემი წერილი...

**შენი ძმა ნ. რაზიკაშვილი
1887 წელს ოკტ. 29**

³⁵ „თალლაურა“ – ბაჩანას პოემა, პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიის“ 1887 წლის ოქტომბრის დასაწყისის ნომრებში: 205, 207-208.

ძმავ გრიგოლ!

იმაზედ ძვირფასი არა იქნებარა. როცა კაცის ღვაწლი ფასდება. მე თავი მომწონ, რო მაგრე გულწმინდად გიყვარვარ – გაგიმარჯოს! ეს დიდი ჯილდოა ჩემთვის... იმედი მაქვს, რო ახლა შენის სამაგალითო სწავლის გაგონებით დამაჯილდოვებ და გამზდი ერთი ორად. თავის ტკივილს რო იწერები ეგ ან ჩუმი ციების ნიშანია, უფრო კი გაციებისა... როგორც პირველს, ისე მეორეს ჟოლის ჩაი (აფთიაქში იყიდება) და ოფლი უშველის. ამისათვის კი აი ერთს მანათს გიგზავნით. შენ და თედომ გაიყავით... ნუ დამემდურებით. წერილი ხშირ ხშირად მწერეთ. გამარჯვებით!

შენი ძმა ნ. რაზიკაშვილი

თუ ფული ჰქონდეს არ მიჰცა.

№5.

დოკ. 20/4 (17)³⁶

[1888 წ. იანვარ-თებერვალი]³⁷

თედო და გიგო

შამოვდგი ფენი, გწყალობდეთ ღმერთი,

ფენი ჩემი, კვალი ანგელოზისი.

მე არ ვიცი წარსულ წერილში როგორა გწერდით ან რა იყო იმაში დასალონები. თუ არა ვცდები, მე იმ წერილში გიზიარებდით ჩემს სწავლის გაგრძელების სურვილს. ვამბობდი მასწავლებლობის თავის დანებების განზრახვაზედ და გთხოვდით შაგეტყობინათ აზრი მანდაურებისა ჩემს ნაჯლაბნებზედ და მასთან გაგვერცელებინათ ხმა ჩემს სურვილზედ მომეტებული სწავლისათვის, აგრეთვე ჩემს ამ ნდომის მატერიალურად

³⁶ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 148-149.

³⁷ წერილი დანწერილი უნდა იყოს 1888 წლის პირველ თვეებში; ბაჩანას პოემა „თალლაურა“ დაიბეჭდა რამდენიმე თვით ადრე გაზეთ „ივერიაში“ (იხ. შენ. №35); ამავე პერიოდში პოეტი პედაგოგად მუშაობდა ვეჯინის საშუალო სკოლაში, ხოლო თედო სწავლობდა გორის საოსტატო სემინარიაში.

უსაშუალობაზედ. არ ვიცი, თქვენ რა იფიქრეთ, ან რამდ[ე]ნად აასრულეთ ჩემი თხოვნა ამ უკანასკნელი დავალების შესახებ. თუ მანდაურს საზოგადოებას ცოტათი მაინც მოჰწონ[ს] ჩემი ნაწერები და იცის, რო – მე სწავლის გაგრძობა მნადიან, მაშინ ყველაფერი შესაძლებელია. მარტო მოთავეა საჭირო. მე კერძო დახმარებაზედ კი არ გეუბნებით, წარმოდგენები უნდა გაიმართოს ჩემს სასარგებლოდ. აქ სიღნაღში კი რამდენიმე გვექნება, თელავშიაც იმედი მაქვს შამიგროვებენ ამავე საშუალებით. რჩება თბილისი, გორი, ქუთაისი და თიანეთი. ქალაქში და თიანეთში ბაბაღეს იქნება ვაკისრებიც ეს საქმე, ილიასაც დახმარება ვსთხოვე, ჯერ კი პასუხი არ მიმიღია, არ ვიცი გამოვა რამე თუ არა. მანდ კი ვინ უნდა ითაოს – ის კი არ ვიცი, ვინ არის უფრო სათნოიანი და პატიოსანი. აბა ლომაურს გაუკარით სიტყვა, შეიძლება მოხერხდეს რამე და რაც შეიძლება საჩქაროდ შემატყობინეთ, თუ ღმერთი გწამსთ, პასუხი – უნდა მერე წიგნი მოვწერო.

წერილისათვის ძალიან მადლობელი ვარ, გაგიმარჯოსთ! მე დაღონებული არა ვარ, როდესაც თქვენ მხიარულობთ. მე ძლიერ მესიამოვნება თქვენი წერილების კითხვა, აქეთგან იფიქრეთ თქვენს მოვალეობაზედ. მე ჯანსაღადა ვარ. მიხაკო და შინაურებიც, ვიზუდაცა მკითხავდით, ერთობ კარგა არიან. ვისურვებ თქვენს გონებრივ და ზნეობით წარმატებას, დაესწარით მშვიდობა-სიხარულით მრავალ შობა-წელიწადსა. დიდი გიმატებით, დიდი გიმატოსთ ღმერთმა, ახალმა წელმა, წლის გამოცვლამა. ჯვარი გენეროსთ!

ჰო, მანდ გორში, ჩვენი მხრის კაცია ღვთისო გოგოლაური, აქ იყო, „თაღლაურას“ ნომრებს დავპირდი; წერილებსა მწერს და მემდურება, არ მიგზავნიო. თუ ჩემი სიყვარული გაქვსთ, ეგები სადმე უშოვნოთ და გადაჰყვით. წერილს რო გამომიგზავნით, ისაც შემატყობინეთ, დააკმაყოფილეთ ის კაცი თუ არა. თუ ვერა, მაშინ აქეთგან მომიხდება გამოგზავნა... მართალია, წერილი მოვწერე, მაგრამ კიდევაც მომიკითხეთ. უთხარით, რომ იმედი ჰქონდეს, კიდევაც მოვწერ, როდესაც დროება მექნება, მომიკითხეთ აგრეთვე ვასილა, ჩვენი მზარეული – დიდის სიყვარულით, გოგოხია და სხვები, ვისაც მე რაშიმე ვეპიტნავები.

თქვენი ძმა ნ. რაზიკაშვილი

№6.

დოკ. 20/4 (5)³⁸

6 ენკენისთვე 1888 წლისა

ძმაო თედო!

შენა და ანდრია ხართ ჩემი ძმები და ჩემის მხრივ არც მოგცემთ მიზეზს სიძულვილისას. თუ ძვირად გეფასება ჩემი ძმობა და სიტყვა, წერილებს როგორ არ მოგწერ? იყავ ყველა კაცობიანი კაცის საყვარელი, ბეჯითი სწავლაში, სახელოვანი მანდაც და ცხოვრებაშიაც, თუ ხარ მონადი, რომ ჩემი შენდამი ძმობა და სიყვარული ერთიათასად გაიზრდებოდეს. ვინაც პირველობისადმი არ მიისწრაფვის, იმისაგან არც არაფერს უნდა მოველოდებოდეთ. ის შექმნილი არ არის დიდებისათვის. ამიტომ ნურც ჰგონებ და ჰხადი პირველობას ცარიელ პატივის მოყვარეობად. მიილტვოდე პირველობისადმი, რომ შეიქმნე სხვათა შორის წარჩინებული.

მეორე კლასში ერთი ვაკანსია იყო, რომელიც შესაძლო იყო თერგის³⁹ მისაღებად თელავში. შეუთვალე კი მამაჩემს ამ თვის პირველისათვის იმის ჩამოყვანა იქ, მაგრამ არ ვიცე, რას იზამდა, ან ის ბავშვი ისევ ცუდად იქნება თუ არა, – არ ვიცე. მე კი ჩამოვედი და ცოტ-ცოტათი ვეწყობი. სამწუხაროდ ჩამოვლით ყველები ვერ ვიყიდე პანკისში,⁴⁰ რადგანაც მეცხვარეები ჯერ მთიდან არ ჩამოსულიყვნენ და ეხლა საალავერდობოდ მომიხდება იქვე ასვლა.

გაუმარჯვე ჩემს მაგივრად გიგოს. მომიკითხე დიდის სიყვარულით ჩვენი დაუვინყარი ვასილა და შეჰრისხე: „რატომ არაფერს მოინერები შე ფაშდიდოთქო“, – აგრეთვე ფურცელაძე და სხვა ჩემი ნაცნობი ქართველები, წყალობამ მოგიკითხათ.

შენი დაუვინყარი ძმა ნიკო

³⁸ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 149.

³⁹ „თერგი“ – ვაჟა-ფშაველას უმცროსი ძმის, ალ. რაზიკაშვილის ბავშვობისდროინდელი მეტსახელი.

⁴⁰ პანკისი – სოფელი, თელავიდან 30 კილომეტრის დაშორებით.

№7.

დოკ. 20/4 (6)⁴¹

ენკ.⁴² 19. 1890 წ.

ძმაო თედო!

მე ადგილი მამცა ლეონიდმა ბარისახოში.⁴³ ტრედზედ უძლევიათ აქედამ ჯამაგირი, ეხლა არ მამცეს ქრისტიშობისთვის გასვლამდის. აქ სასესხოდ გამიხდა საქმე. მოთხრობა „ციხელი“⁴⁴ ეხლა არ მიმიცია რედაქციაში: უნდა შევასწორო.

მე მგონია ამ თვის გასვლამდის მამიგვიანდება, ვერ მივალ ადგილზედ. წერილი მაინერე, თუ ძმა ხარ, – როგორა ხარ, ან როგორ მოენყე.

შენის საქმისა ეხლა შენ იცი: ვაჟუკაცი ხარ, მე რაღა უნდა დაგარიგო... თავი კარგა დაიჭირე და ჯიბესაც მაუჭირე – ეგებ ფული შაინახო, რო სხვა ზაფხულ ეს ოხერი სახლები ავაშენოთ.

იყავ მშვიდობით; ვისურვებ შენთვის სამაგალითო პატიოსნურ სიცოცხლეს და ბედნიერებას.

შენი ძმა ნიკო
ცხეთა

⁴¹ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 149-150.

⁴² ენკენისთვე – სექტემბერი.

⁴³ ვეჯინიდან ბაჩანა მასწავლებლად გადაიყვანეს ბარისახოში, „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ მიერ ახლად გახსნილ სკოლაში.

⁴⁴ ნიკო რაზიკაშვილის ასეთი სახელწოდების თხზულება მაშინდელ პრესაში არ დაბეჭდილა. ციხელი, რომლის პროტოტიპი ფშაველი გლეხი ყოფილა, ვაჟა-ფშაველას მოთხრობა „ცრუპენტელა აღმზრდელის“ მთავარი პერსონაჟიცაა.

ძვირფასო ძმაო თევდორე!

გამარჯვება!

ამ თვის ნახევრამდის სულ მოლოდინი მქონდა შენის კაცის და წერილისა; მატყლიც ნაშოვნნი მქონდა; მოსულიყო ვინმე მანდედამ სხვასაც რასმე ვუშოვიდი... მაგრამ მანდით არავითარი ცნობა არ მიგვიღია... ეჰ, თუ კარგად მაინცა ხართ, თუ ისე მაინც გახსოვართ – ესაც დიდი ნუგეშია ჩემთვის... ეხლა ან მე რაღას გამოგიგზავნი – როცა ასეთი დრო და ამინდია დატეხილი... თორემ სანდროსაგანაც ყველაფერს უფრო კარგად შეიტყობ აქაური ვითარებისას... რაც შეახება ჩემს სულიერ მდგომარეობას, ბევრს სანუგეშოს ვერას გეტყვი: რაც დრო და ხანი გადის, რაც უფრო მარტოკა ვარ, იმდენი უფრო შავი სევდისთვის ველარ დამიხნევია თავი: ვარ მარტოკა, ვესაუბრები მხოლოდ ჩემს თავს, მოპასუხე და ხვაშიადის მოზიარე ჩემთვის არავინ – გარდა არაგვისა, მთებისა და ბეჩავის ჩემის ცოლისა... ვზივარ ბევრჯელ ჩემთვის საცოდავ ფიქრებში გართული, ვუკრავ ფანდურს, ვესაუბრები ბევრს რასმე ჩემის გულის ამონაკვნესისას, და საწყალი ჩემი ცოლი კი ზის და ჩამოჭდის ცრემლები!.. ესაც ნუგეშია ტანჯულის მგოსნისა – არა ძმაო?.. კიდევ კარგი ეს მაინც მიცნობს და მაფასებს, რაც კი მოეთხოვება ამის განვითარებას. ნეტა, საზოგადოება რომ არა ვსტევა, ნიგნები მაინცა მქონდეს ბევრი-ბევრი, რაც საჭიროა, მაშინ კიდე აღარას ვიტყოდი, – იმეებით მაინც ვიცხოვრებდი... დიახ,..

ჩემი მოწაფეები, კაცო, ის ჩემი საყვარელი ძმები და შვილები... ისინი რომ არ მართვევინებდენ კიდე, აქამდე ან გავგიჟდებოდი, ან სხვა რამე უფრო უკეთესი დამემართებოდა... დავჯდები, შემოვიხსამ გარს ჩემს ბარტყებს, ვამბობთ,

⁴⁵ ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 155-156.

⁴⁶ ტექსტის შინაარსისა და ბაჩანას ბიოგრაფიის გათვალისწინებით, წერილი დაწერილი უნდა იყოს 1890–1899 წლებში, ნიკო რაზიკაშვილის ბარისახოს სკოლაში მუშაობის პერიოდში.

ვკითხულობთ და ხშირად მეცა ვტირი ჩემს მონაფეებთან... აღზრდაა მარა ჯანდაბაა – შხამიანი წყლით რწყვა ნოლიან⁴⁷ მდელოსი!? „საზოგადოება, ჩვენი ინტელიგენცია“... თორემ ვის რას დაემდუროს კაცი... ყველას ღმერთმა უშველოს, ხელი მოუმართოს და ჩემო ძვირფასო შენც გაგიმარჯოს...

მრავალი მოკითხვა ყველა მანდაურ ჩვენებს ჩემს და ჩემის ჯალაბობის მხრივ.

შენი ძმა ბაჩანა

№9.

დოკ. 20/4 (26)⁴⁸

[1891]⁴⁹

ძმად თედო!

აქაურს ამბებზედ არაფერს არ გეტყვი: თვითონაც შეიტყობ აქ მოსვლისას. უთუოდ კი წამოდი, სააღდგომოდ მეც შინ ვიქნები... ცალი გვერდი გამურული მაქვს, ცალი კარგი. გაიგე?.. სკოლის საქმე კი ღვთით კარგა მაქვს დაყენებული, „თეთრიც“ საკმაოდ მრჩება... სხვაგან მტკივა ოხერი და!.. თედო, როგორც გითხარ, სააღდგომოდ წამოდი, მაის[ს] „ივერიის“ რედაქციაში შეიარე, რაც ფული მერგება აიღე: იქ დაბეჭდილი მხოლოდ „ფშავლის სიზმარი“⁵⁰ იყო. ის № შენც გექნება მანდ, რადგან შენი ლექსიც იქ იყო დაბეჭდილი. ეხლა კიდე „სიკვდილსა“ ვგზავნი და „სიმღერას“⁵¹, უთუოდ დაიბეჭდებიან... სტრიქონი ლექსი შაურად უანგარიშე... ეგები

⁴⁷ ნოლი – ნათბში ხელახლა წამოზრდილი ბალახი, იგივეა, რაც „მოლი“.

⁴⁸ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით, ამოქრალია. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, იხ. გვ. 158-159.

⁴⁹ წერილი დაწერილია ბაჩანას მოთხრობა „ფშავლის სიზმრის“ გაზეთ „ივერიაში“ დაბეჭდვის შემდგომ (იხ. მომდევნო შენიშვნა).

⁵⁰ „ფშავლის სიზმარი“ – ბაჩანას მოთხრობა. დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1891 წლის 14 სექტემბერს.

⁵¹ ბაჩანას ლექსი: „სიმღერა“ (სხვისად რა მეთქმის...) გამოქვეყნდა გაზეთ „ივერიის“ 1891 წლის 25 ივნისის ნომერში; წერილში მოხსენებული ლექსი სათაურით – „სიკვდილი“ გაზეთ „ივერიაში“ არ დაბეჭდილა. ამ ლექსის ხელნაწერი დაცულია გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში: №13 590/299.

თედო ერთი გირვანქა ყაჭიც⁵² მიყიდო, ან აბრეშუმი – მჭირდება... ეს საქმე: დიას. სანდროს უგზავნი რასმე?.. უთუოდ ამ ტრე[დი]სა შენაც გაუგზავნე და ჩემ მაგიერადაც – ფული ხომ მანდა გაქვს... დანარჩენზედ მერე ვსთქვათ... ეს კია სახლის თავდარიგს არ შავდგომივარ, რადგანაც ამისთვის ცოტა ჯერჯერობით ფიქრში და არჩიონში⁵³ ვარ... სასახლე თხილი ჯერ ისევ ჩურჩაში ზის, არ გამოკროლილა⁵⁴...

როგორ არიან შენები ჩვენები? – ჩემი ძმა წყალობა, პატიოსანი წყალობა, მათი მეუღლე, ან პატარა მაშოა, ან, დამავინყდა სახელი, შენი ცოლის ძმა? ღმერთმა ინებოს ბედნიერი ცხოვრებით იმყოფებოდენ... მოკითხვა ურმით უნდა გამომეგზავნა მათთვის, მაგრამ ამ ოღრო-ჩოღროზედ ძალიან დაიგვიანებს... ფარელაანიც ყველანი დიდი პატივისცემით მომიკითხე... ჩემი რძალი და ჩემი პატარა თალიკო? როგორა ჰბრძანდები ჩემო კარგო? ხომ არ განუხებსთ ეგ მოუხეშავი ფშაველი?.. აბა ჩამოკოცნე თავის პირ-თეთრი მაზლი... გესიამოვნება განა... უფრო მაშინ, როცა ღვინით გამობრუყულს თვალები დაუწითლდება და პირიდან იავარდითა სუნნელოვანებს... მაინც მაშინაც შენი ვარ ჩემო კარგო და ღმერთსა ვთხოვ მოგანიჭოს თავის ქმრით დიდი ხნის სიცოცხლე და აღუშფოთებელი ცხოვრება... მაგრამ თუ ოქროს ქოჩრიანი ვაჟუნა არ გამოგვიჩეკე – მაშინ კი მე და შენ უჩხუბრად ვერ მოურჩებით ერთმანეთს... კიდე რამე უნდა მომეწერა – მაგრამ საღამოა, ბნელდება, სანთლის ანთებაც მეზარება და მეც მეტი სათქმელი არაფერი მრჩება... იყავით მშვიდობით, ნახვამდისაც და სამუდამოდაც.

თქვენი ნიკო, თუნდა „ნიკოლაე“, მერე რა სასწაულთ მოქმედი ვარ, რომ იცოდეთ! მითომ „Никалай Чудотворец“-ზედ გელაპარაკები რაღა!

თუ „დივიდენტში“ მერედაქციენი წილს არ მომცემენ, თედო, მაშინ შაური გამოართვი, თუ წილს მაძლევენ – მაშინ სტრიქონი სამ კაპიკად უანგარიშე პროზა და ლექსი.

თედო, ხახვის, ბადრიჯნის, ნიახურის, კომპოსტოსი, ჭარხ-

⁵² ყაჭი – აბრეშუმის ჭიის პარკი.

⁵³ არჩიონში – არჩევანში.

⁵⁴ კროლი, კროლა – ჩენჩო, რომელიც მოწეულ თხილს ან კაკალს ადვილად ეცლება.

ლის, ბოლოკის და მწვანეილულის თესლები არ დაივიწყო შენი ჭირიმე, ძალიან საჭიროა, ყვავილების თესლებიც ეგებ იშოვო. სულ ჩემი ფულით იყიდე, შენ როგორ შეგანუხო. მიყიდე სამი კოვზიც სტოლისა სემინარიული ყაიდისა.

№10.

დოკ. 20/4 (7)⁵⁵

ძმაო თედო!

გამარჯვება კაცო!

დაჩვეული ხარ ჩემგან გოდების გაგონებას⁵⁶ ან საიმაო რამესი... მაგრამ ამ წუთში ყოველივე დარჩეს – როცა შენაც, მაგ მშვიდმა კაცმა ხმალი ჩამოიკიდე იუდა მაკაბელივით, ფარიც და ბოლოს კი დასადებად გაგიხდა ის ვერანი... აფსუს გმირო!... მაგრამ მეც ხომ იქა გყვეარ გვერდით ფრთიანი, ნუ გეშინიან... კი არ გეწყინოს, ე, მინდა, ცოტა ხან, თუ შენ არა, მე მაინც ჩემს ნამოქმედარზედ ბროლის კბილები გამოვაჩინო... ამ ჟამად რალაც კრეჭის საათმა ჩამოიარა. სულ მინდა დაგცინო, მაცინო, გაცინო და ძმურ ხუმრობაში ყელზედ ხელ-გადახვეულ-მაც ჩამოგკოცნო, ჩამოგპროშტო გენაცვა... ამ საათში: მსურს ფრთა მომცა, ჩიტი მქნა, თქვენკენ მოვფრინდებოდე... მაგრამ შენის მარნისთვის კი აგრე რიგად ბევრი საამო არ იქნებოდა... ჰნახამდი ქვევრი პირას, ხელში სველ ჩარექიანი „რამოტოლა“ მრავალ ჟამიერს დავიძახებდი და იახშიო[ლ]ლით „საექელოს“⁵⁷ ჩემეულის ჯიხვით შენთან მოვიდოდი: ჩემის აგულძვირებული ჩიტუნია თიკოსას თავის ბლარტით; შუშანოსას, გაბოსას, მაშუასას, წყალობასას, მაგრამ არა, წყალობას ვერ ვანყენინებ: უნდა ჯიხვით კი არა – ჭიქით, სტაქნით მიართვა ღვინო, სტაქნით ლოთობა არ იქნება. განა ეგაც ნიკოა, რომ გადაკვრა და ღვინოში ნვერების სველება უყვარდეს... გაიგონე,

⁵⁵ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 150.

⁵⁶ წერილში ეს სიტყვა გამოვრებულია.

⁵⁷ სადღეგრძელოს.

ე, თამადა ვარ – ძალას ნუ ატან, ეგ ჯიხვით ვერ დაჰლევს, ეგ სულ პატარა რუმკებით და მამლი ყანწებითა ჰსვამს ხოლმე... ამანგრე აი... დალია?... აბა, ხელ-გაშლილო მასპინძელო, დო-ქზედ დაასხი... ეს ღმერთმა მაინც კიდე, ნყალობ, შენ გადღე-გრძელოს... ისე, როგორც შენი გული ღმერთსა ჰთხოვდეს; გა-დღეგრძელოს თავის სახლობით, თავის კეთილის მყოფლით... გაგონება ოყოს... ურა!!... აბა, სუფრულიცა ბიჭებო... გაბო, ღვინოს ნუ აპარებ – თუ სმია – სისწორისა იყოს შვილოსანა. მასპინძელს ნუ აწყენინებ – და ... ზრიმლ⁵⁸ ნუღარ გაუშვებ... აი გენაცვალე, ეგრე უყვარს ჩვენ მასპინძელსაც – აი!

ჩემი ამბავი კიდე ამის მომტან ხევსურსა ჰკითხე და წერ-ილიც ამას გამაატანე. ბევრის მინდოდა მოწერა, მაგრამ მაჩქარებს... საღამო ხანია – გზაზედ ჰდგას. – მშვიდობით... კლდეზედ ბენვით დაკიდებული კაცისა რა იკითხება... გაგას კაცურად დაჰხვდი.

შენი სიცოცხლის და ნახვის დანატრული ნიკო-ძმაო მიხამაც მოკითხვა...

მრავალი მოკითხვა ყველასთან, ჩემმა სახრჩობელამ სიყ-ვარულისამა.

21 გიორგ. 1893 წ.

№11.

დოკ. 20/4 (9)⁵⁹

ძმაო თედო!

მოგესალმებით და „მოგესიყვარულებით“ გამარჯვება – დღეგრძელობით... ამასაც მოგახსენებთ, რომ ეს პირველი არ

⁵⁸ ზრიმლი – ცვარი, ნამი, აქ: წვეთი.

⁵⁹ დოკუმენტი სამფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გა-მოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 151-152.

არის. ორიც სხვა გამოგიგზავნეთ. ერთი კი ვიცი, რომ მოგიტანესთ იმ ჩემმა კლანჭიანმა ელჩებმა, მაგრამ მეორისა კი არა ვიცი-რა... ისაც იმათ ჯურის ხალხსვე გამოვატანე, – ვიცი, რო იმათი სტუმრობა „ძაან“ საამურად დაგრჩება... წერილი კი ისე მარილიანი მე ადვილად არ მომიწერია და ბევრსაც იცინებდი, თუ მოეტანათ... მაგრამ ვგონებ დესპანს „სამგორის მინდორში“ (მითომ ესა ჰქვიან ი დიდ მინდორ რო იტყვიან ქსანზედ?!) ცხენი დაჰვარდნია და აბა ფეხით ხომ არ წამოვიდოდა ამ თოვლა-ყინვებში. ხელმწიფის პირველი კაცია – მარტო ქვეყანა რას იტყოდა, იმან რო ქვეც არა ჰთქვას-რა?... ამიტომ კურიერი უკანვე გამობრუნებულა და სამწუხაროდ დღემდის არსადა ჰჩანს – კიდე კარგი, თუ ოდესმე მაინც დაუბრუნდება თვალ-გულ გადაღეულ ბატონს: ხომ იცი ყიფჩაგების ქვეყანა იმის მაღლიანი ჭკვით და მარჯვენით არსებობს, თორემ „ბოვა-ბოვატირები“⁶⁰ აქამდის ხეირს არ დააყრიდნენ. თუ მანდვე სადმე ამბობდნენ, შენი ლურჯი ცხენით კაცი აფრინე (ვიცი ქერზე დაბმული გეყოლება და უეჭველად კაი ჯანადაც იქნება) ეგები შემწეობა მისცეს: ჩემი ვეზირი ჭეშმარიტი ქრისტიანული თავდაბლობით არის გამსჭვალული და საჯდომად ჩოჩორსაც არ მოერიდება! ეს ეკონომიურადაც ჭკუაში მოსასვლელია, რადგან ქირა „პატარაყურაბიანებზედ“ ცოტაა განწესებული... თუ გაჭირვეულდეს, ერთი დაატუტუნებინე იმისთვის და ელვის უმაღ აქ დაიბადება... ეცადეთ კი პირველშივე შუშხი⁶¹ მისცეთ, თორემ თუ კრძალვა-მოხათრება შეგატყოთ, მაშინ მის ჭექა-ქუხილს და რისხვას ცაც ველარ გაუმაგრდება... ასე, ძმაო, ვინძლო შემატყობინო ჩემი მოციქულის ამბავი: თქვენცა... ვინძლო მომიკითხო დიდის სიყვარულით ყველანი: თიკო, გიულ ქალი, ნყალობა, შუშანა, გაბო და მაშოი. უთხარი, რომ ჩემთვის ძალიან სასურველია მათი კარგად ყოფნა და ნახვაც... ნეტა გულქანი კი მაჩვენა... თორემ აი რა გითხრა: მე ესლა „კვალის“ და „ჯეჯილის“ რედაქციაში ვგზავნი „ზამთარს“ ლექსს და „სიკვდილის ლანდებს“⁶²,

⁶⁰ სავარაუდოდ, აქ საუბარია XVIII საუკუნის რუსული ხალხური საგმრო ეპოსის „Бова Королевич“-ის გმირზე.

⁶¹ შუშხი – დატუქსვა, გაჯავრება.

⁶² 1894 წლის აღნიშნულ ჟურნალ-გაზეთებში ბაჩანას ეს ორი ლექსი არ გამოქვეყნებულა. ისინი არ შესულა სოლ. ყუბანეიშვილის რედაქტორობით 1938 წელს დაბეჭდილ ბაჩანას პოეზიის აკადემიურ გამოცემაშიც.

რომელიც მე შევასწორე... ვამზადებ ყველა ჩემ ნაწერებსაც დასაბეჭდად... „ამხანაგობას“ მოელაპარაკე, თუ იყიდიან ჩემს ნაწერებს, მომწერე, სააღდგომოდ ქალაქს ჩამოვალ და ჩემ ნაწერებსაც წამოვიღებ... ოცდაათ თუმანზედ ნაკლებ კი არ მივცემ, ამიტომ რომ ამ ფასად სტრიქონი ლექსი შაურზედ გამოდის თითქმის და ნაკლებ ხელს არც მომცემს (თუნდა ცოტა მეტიც გამოდიოდეს). თუ არ იყიდიან და „კვალის“ რედაქციამ „ზამთარი“ და „სიკვდილის ლანდები“ დაბეჭდოს, გთხოვ უანგარიშო (ლექსი შაურად სტრიქონი და არა 4 კაპეიკად, ეს პირობა თვით გ. წერეთელს აქვს აღნიშნული ჩემდა უკან დაბრუნებული ერთ-ერთი პოემის ბოლოზედ) და, რაც მერგება, ფოშტით გამომიგზავნო თიანეთში, ამ ადრესით: В Тианеты, уч. Бар. Шк. Н. П. Разикашвили... ანგარიშში, რასაკვირველია, ყველა ის მასალა შევა, რაც დაიბეჭდა „კვალში“ ან „ჯეჯილში“ იმ დროს აქეთ, რის შემდეგაც მე აღარა ამიღია რა რედაქციიდან... (შემოდგომაზედ ვიყავ თბილისში...) რაც შეეხება ჩემს „კვალის“ რედაქციაში მისვლას, მე იქ აღარ შევალ... თვით გიორგი წერეთელს კი ველაპარაკები ქუჩაზედ, ან სხვაგან შეხვედრის დროს... გესმის რად? ჩემთან გიორგიმ ცოლს უთხრა: „სად ჰჯობია აქ – თუ „იქ“ ყოფნაო? (იქ კი მგონია ქალებიც უნდა ჰყოლოდა...) ლექსებიდან ეტყობა, ბაჩანას ქალები უნდა უყვარდესო და სხვანი რალაც აზრი [აქაზე] დარჩა... გესმის?... კაი ცნობაა ნიკალასი განა, თედო?... ეს კი ჩვენში დარჩეს ჯერჯერობით, დრომდის... საცა ქალები მეგულება, მე იქ პატივცემულ კაცთან ვერ მივალ... რა ვიცი რა გაიგება, ან რა გამოვა რისაგან!?... ცოტა უმნიშვნელო საქმეა... არც ლაპარაკი და წერა მეხალისება იმაზედ, ვერც კარგად გაიმბე.

მერე კიდევ: ამ ზაფხულ თავის ცოლ-შვილით მთაში წამოდი ჩემთან... მანდ აღარ დაჰრჩე, თორემ იქნება შენი ჯანმრთელობისთვის სასარგებლოდ არ დარჩეს შენი მანდ ზაფხულში ცხოვრება.... მეც ბარისახოში ვიქნები. თავისუფლება ბევრი გვექნება, სიღარიბეში სიამოვნება – გამჯავრე კი არვინ არ გვეყოლება... სანდროც აქ მოვა... მიხაც აქ მეყოლება... მთებში მაინც ვიმოგზაურებთ... ახალი პოემაც დავინყე ფშავლების ცხოვრების შესახებ და, მგონია ურიგო არ გამოვიდეს...

თუ „ამხანაგობამ“ ჩემი ნაწერების შესყიდვა იკისროს, მეც ტფილისს ჩამოვალ, (მომწერე) და, რასაკვირველია, ორნივე

ხელთუბანშიაც გავმგზავრდებით...

სხვა რაღა მოგწერო?... რძალმა და მიხაკომ მოგიკითხესთ...

**შენი სიცოცხლის მონატრე ძმა ნიკო
1894 წ. მარტ. 8-ს**

(„კვალის“ რედაქციაში ეს წერილი თანა გქონდეს – „იმაზედ“ კი არა აჩვენო რა).

ჩემი ნათლიამამის, „მელანიას“ – ნიკოს ადრესიც მომწერე: წერილი უნდა გავუგზავნო.

№12.

დოკ. 20/4 (12)⁶³

ძმავ თედო!

შენი გამოგზავნილი წერილი მივიღე. მაღლობელი ვარ მომიგონე. ღმერთმა ხო იცის სანატრელია ჩემთვის თქვენი (მარტო შენი კი არ გეგონოს) მშვიდობიანობა... კარგადა ვარ შენი კარგად ყოფნითა... იცოცხლე, იშრომე, „იმკრეხელე“, რომ დაუმარხავი არ დაგრჩეს შენი სანყალი ძმა.... გენაცვა, ძმავ, ღმერთმა ხომ იცის ძალიან დავწუხდი... მოგწერეთ, არაფერი მომსვლია იმას გარდა, რაც ვანომ მომიტანა... ხომ ისიც იცი, რომ მაგ „თქვენში“ სანდროც არა მყავს მოძულეებული... ეხლა ეგ ბავშვი აღარ არის... ტყუილად კი ზის (იქნება არა ზის, მაგრამ მე კი არა ვუნცი მაგის შესახებ)... სად არის, რას აკეთებს, რასა ფიქრობს... მე ეჭვი მაქვს მაგის „ჭკვიანობაზედ“ და იცი რად? როცა ერთხელ მე დარიგებისამებრ ვუთხარ ცოტა რამე, სანყინოდ დაჰრჩა, – მითხრა: დარიგებანი ჩემთვის რა საჭიროა, მე თვითონ ვიციო... ე-ე... ყმანვილო, შენს თავს მოუარე სანამ ჩვენც არაფერი გვიჭირს, თორემ მერე იქნება სასინანულოდ დაგრჩეს და გვიანლა იქნება... რაღა მოგწეროთ? მოდი

⁶³ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 145-146.

ცალკ-ცალკეც რამეს გეტყვით:

რძალო, თიკო, მამწერე რამე გენაცვა... ჩემს ძმისწულეებს ჩემს მაგივრად მრავალჯერ აკოცე პანანინა თვალებში... (თვალი იმდენს ძაღლობას არ ამეჭჩაის⁶⁴ რასაც პირი)... თქვენს უნახავად ეგები არ მოვკვდე...

სანდროც მომიკითხეთ, აკოცეთ ჩემს მაგივრად... მაგან ხომ არც „მოკითხვა შემომითვალა“...

მრავალი მოკითხვა დედა შუშანას, მძახალ წყალობას, ძმა გაბოს, მაშოს და სხვათა. რძალუასაგანაც სხვათა შორის და პატარა ბიჭებისაგანაც.

თქვენი ბედკრული „მარტივი“ ძმა „ნიკოლაოზ“

თუ ძმა ხართ – დარბაისლურად იყავით – მეძავთა შორის მოხსენება არ იყოს ჩემს შესახებ – გაიგეთ და განისწავლენით...

**ჩყუგ-ს⁶⁵ წელს
ხოლო ქრისტეშობასა მას ათშვიდმეტს**

**Г. Гори. Учителю хелтубанской школы Феодору Разикову
(Разикашвили) (До востребования)⁶⁶**

⁶⁴ ამეჭჩაის (ხევსურ.) – სჩადის.

⁶⁵ 1896 წ.

⁶⁶ თედოსადმი გაგზავნილი წერილის ეს მისამართი ნიკოს ხელითვეა დაწერილი ბარათის უკანა მხარეს.

№13.

დოკ. 20/4(13)⁶⁷

ძმაო თედო!

გამარჯვება ხალხო! აბა რა კილოსა ხართ, როგორ გიკითხოთ? რა რიგადა ხართ?... ღმერთსა ვთხოვ ისე იყოთ, როგორც თქვენი ნიკოს გულს ჰსურდეს თქვენი კარგად ყოფნა... ჩვენც დღესნამდღე არაფერი გვიშავს: ცყრივართ, რაღა, ვათენ, ვალამებთ კია... არაფერი მიჭირს, ძმაო, შენი უნახაობის მეტი... ძალიან, ძალიან დავწუხდი... მძლივ მელირსა მომენერნა რამე... ნეტამც მიიღებდეთ მაინც... იწერებოდი მოვალე. გეთაყვა, არ დასდგე. ცოლ-შვილიც არ დასწირო მანდ: აქ წამაასხი...ეგები წინ გაბო გამაჰგზავნო, რომ მოგეგებოთ და ცხენებიც დაგახვედროთ, თუ საჭირო იქნება... ზაფხულობით მაინც ვიყვნეთ ერთად, თორემ რა გაიგება წუთის სოფლისა... ისე უბედური ვარ, რომ თქვენი ნახვაც სანატრელად გამიხდა... შენი ჭირიმე წამაუვალი არ დასდგე. როცა იტყვი, მანდაც გამოგყვები და ცოლსაც თან გამოვიყოლებ... მინდა, მინდა ბევრი რამ მოგწერო, ბევრი რამე გიამბო, მიაბო, გაცინო, მაცინო, იხუმრო, მახუმრო, იმღერო, მამღერო, როგორ მენწყინება შენი სიცილი! მაგრამ აქ მოვიჯეროთ გული... ამ წერილს კი შევამოკლებ: ეგები ბადე ან ხოლიხი⁶⁸ ერთერთი წამაილო, დაგვჭირდება.

ყველა ჩვენებს, დიდ-პატარას, მამროვან-მდედროვანს აკოცე ჩემ მაგიერ და უსურვე ხანგრძლივი, უტკივარ-უნწყინარი სიცოცხლე. ჩემ[მ]ა ცოლშვილმაც იგივე შემოგიტვალათ...

**შენი სიცოცხლის მონატრე ძმა ნიკალა
1899 წელს
იენის[ს] 7-ს**

⁶⁷ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 152-153.

⁶⁸ ხოლიხი – საჭიჭყინე ბადე.

ძვირფასო ძმაო თედო!

მოგილოცავ შობა-ახალწელს, ღმერთმა მრავალს მიგაგებოს თავის ცოლ-შვილით, ბედნიერი ცხოვრებით... შენ თუ მემდური, მე მადლობელი ვარ, რომ წიგნი მომწერე და შემატყობინე თქვენი კარგად ყოფნა... თუ არაფერი გიჭირსო – ჩემს ნახვაზედაც უძვირფასესია ისა და მაგაზედ სასიამოვნოს ვერცარაფერს გამაგონებ... რასაკვირველია, სანყინოდ არც ის დამრჩა, რო მარანი მოგისწვრია, ღვინოები ჩაგისხამ და საღმრთოსაც გადახდას უპირებ... რატომ, გენაცვალე, ღვთის ახსენება არაფერს დაგიშავებს. მეც დიდის სიამოვნებით გესტუმრებოდი, რომ კარგად ვიყვნეთ... ინფლუენცია,⁷¹ ხველა-მსჭვავლი დაგვერია მე და ჩემ მოწაფეებს, – რომელმაც შენი ძმისწული მასონაც იმსხვერპლა, მოგვიკლა... მეც ავად ვიყა, სიკვდილს ბენვით გადავრჩი: ჯერ ხნობით კარშიაც არ გამოვსულვარ ისე სუსტადა ვარ.... გეცოდინება ფშავ-ხევსურეთში დიფტერიტი მძვინვარებს. როცა მე უკანასკნელ დღეში ვიყა, ახლა პალეს ის ოხერი ჭირი არ შეჰხვდა! რალაც ღვთის განგებით სწორედ იმის წინა დღეს დოქტორთან ლუკა გავგზავნე ჩემდა საშველად, როცა პალეს ის ყელის ტკივილი გამოაჩნდა... უეჭველიც არის ამასაც ხელიდან გამომაცლიდა, მკურნალი რომ არ მომსწრობოდა და ენამლნა... ერთად გამოვრჩით მე და ის ბავშვი... მხოლოდ დიფტერიტი ახლა მეც შემხვდა, შენს რძალსაც: დღესაც ყელი მტკივა... საშიში კი არა არის რა – რადგან დიდებს მსუბუქად გაგვიარა... ის პატარა ღა გოგო მყავს სალი და ღმერთმან უწყის – იმას რალას უზამს

⁶⁹ ორფურცლიანი ხელნაწერი; ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 157-158.

⁷⁰ ბაჩანას ეს წერილი დათარიღებულია პოეტის მიერ გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებული სტატიის მიხედვით, სადაც იგი წერს ფშავში საშიში სენის გავრცელების შესახებ (იხ. ბაჩანა, „რამე-რუმე მთისა“, გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, ტფ., 1901, 18 სექტემბერი, №1585, გვ. 2). ნიკო რაზიკაშვილი ამ პერიოდში ცხოვრობდა ფშავში და მუშაობდა სოფელ მალაროსკარის საშუალო სკოლაში.

⁷¹ ინფლუენცია – გრიპი.

ეს წყეული ჭირი – შეჰხვდება თუ არა. ლუკა დღესნამდე კარგად იყო, არავის რა უტკივოდა. მხოლოდ გუშინ, გუშინსწინ ამბავი მომიტანეს პატარა ბა[ვ]შვი დიფტერიით ავად გაუხდაო, რამდენად მართალია, არ ვიცი, ვერავისა ვხედავ ჩარგალელს, მეკითხნა და არც მე მაქვს თავი თვითონ წავსულიყავ და თვალი მომევილო... ასეა ჩვენი ამბავი... ნუ შესწუხდები, მე არა ვწუხვარ, თუ შენ ცოცხალი მეყოლები და სხვა ძმები...

რასაკვირველია, მინდა შენი ნახვა, მაგრამ სახუმრო საქმე არ არის, ამ ზამთარ არსად წამოხვიდე აქა; ჭირ-სატკივრიანობაა, გაგყვება რამე... საზაფხულოდ კი ხომ ჩემთან უნდა ამოხვიდე ცოლ-შვილით; სააღდგომოდაც წამოდი, მოგწერ, თუ ავადმყოფობა აღარა არის გაშლილი... მომიკითხე დიდის სიყვარულით ყველა: დედა შუშანა, წყალობა, გაბო და შაქრო თავის ცოლ-შვილით და უსურვე ჩემს მხრივ ბედნიერი ცხოვრება.

თიკოს და ბავშვებს კოცნით მიესალმე ჩემს მაგივრად.

ჩემმა დედაკაცმაც მრავალი მოკითხვა...

სანდროსაც აკოცე, ვიცი ჰნახავ...

შენის სიცოცხლის მონატრე ძმა ნიკო

№15.

დოკ. 20/4 (14)⁷²

საყვარელო ძმებო თედო და მიხავ!

გამარჯვებათ, როგორა ხართ?

მე კი უსვინდისოდ მოვიქეცი, რომ ვანო ობოლივით უპატრონოდ გამოვუშვი: ტანთ მაგას არ ეცვა და ფეხთა. წერილიც არ მომიწერია. გაჯავრებულებმა აღარც თქვენ შემატყობინეთ, როგორ ვინა ხართ, ან ეგ კაცი სად არის, რას აკეთებს?

⁷² ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია ლურჯი მელნით. შეიცავს მეორე წერილს, რომელსაც ბაჩანას ქალიშვილი ნინო უგზავნის ბიძასთან მყოფ ძმას. პირველი წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 153.

პავლე მწერავდა: „იანვრამდის სკოლის გარეთ დამრჩალა, არ მიუღიათო“. რა ვიცი, თუ სწავლით ვერაფერსა სწავლობს – შიმშილ-წყურვილით ხომ არ მოჰკლავთ, – მაგრამ მაგით არც აქ უჭირდა. ჯამაგირის მიუღებლობით ვერ წამოვსულვარ, ვერც ფული გამომიგზავნია, რათა საჭიროების მიხედვით მოგეხმარათ: ან ტანისამოსისთვის, ან მომზადებისთვის. მაჯავრებს კი, ძალიან მაჯავრებს სკოლის გარეშე დამრჩალი და მომცდარი. მეზრალეა ეგ გამომავალი ბიჭი. ვაიმე, დედავ, თქვენს შინ უმყოფლობის დროს, როცა თიკოც ხელთუბანში იყოს, უსაქმობით ქუჩაში წანწალს დაინყებს და აერევა გზა-კვალი...

მოდით ყველას გაკოცოთ. თედო, მიხო, თიკო, გულქან, ეთერ, ნინო, გუგულ, ვანოსაც გაუმარჯვოს. როგორა ხარ? არაფერსა ჰსწავლობ? ძალიან მემდური? ეჰ, მეც ბევრს ვემდური დედ-მამას, რომ უნივერსიტეტში არ გამგზავნეს, მაგრამ რა გაეწყობა? არ იყო იმათი ბრალი. მაშ რის ბრალი იყო, ის შენ გამოიცან. „ძალიან დასწუხდებოდაო“ დედა-შენი ამბობს, მე კი არა მჯერავ, რადგანაც ვანო თავის შესაქცევს ბევრს რასმე იშოვის და კარგს ბიძებთანაც არის... მოდი შენაც მაკოცე. დღესნამდის, ძმებო, არაფერი გვიჭირს. შემდეგ ღმერთმა უწყის. სოფელში სისხაა⁷³ გაშლილი. ღმერთსა ვთხოვ ყველანი კარგად იყვნით... ჩვენებმაც ყველასთან დიდი მოკითხვა და სალაში...

თქვენი ძმა ნიკო რაზიკაშვილი

ძმაო ვანო

პირველად მრავალს მოკითხვას მოგახსენებ ჩემო საყვარელო ძმაო ვანო, როგორა ხარ, ხვარა გიჭირს? ვთხოვ ღმერთს, რომ კარგა იყო და კარგა ისწავლო შენ და შენი ამხანაგებთა. რატო წერილს არ იწერები რო გავიგო როგორა ხარ. ბიძავ და ძალუავ გამარჯვებათ, როგორა ხართ, თავითა და თავის შვილებითა? ვთხოვ ღმერთსა რომ კარგა იყვნეთ. მამკითხეთ წერილი და მითხარით ვანუა როგორა სწავლობს. მე კარქათა

⁷³ სისხა – დიზენტერია.

ვარ, ჩემი დედამა, დაძმები. გამარჯვება გულქანო, ეთერო, ნინავ და გუგულავ და ვანო. წერილი მამწერეთ რომ გავიგო როგორა ხართ. მამაჩემი ეხლა ვერ ჩამუა და შაიძლება ამ ორი თვის მემრე ჩამოიდეს. ჩემო ვანო კარგა ისწავლე რომ გააღალ-ლო დედამა დაძმები. თუ კარგა ისწავლი, სამხედრო სკოლა-ში შეხვალ და თუ ყროლა ისწავლი ასძულდები დედამასაც დაძმებსაც. 1912 წ.

შენი და ნინო რაზიკაშვილი
28. X. 1912

№16

დოკ. 20/4(16)⁷⁴

საყვარელო ძმებო მიხავ და თევდორე!

დღეს თბილისში ვარ და ამ წერილს აქით გიგზავნით... დუშეთს ვიყავ სალთად⁷⁵ გადმოსული სამსახურის თაობა-ზედ რალაცა მოწერილობის გამო, იქით მოულოდნელად აქ მომიხდა ჩამოსვლა. მალინოვსკი⁷⁶ ვნახე და გავუფანტე იმ დაბეზლებათა ჯანლ-ბურუსი, რაშიაც გაეხვიათ ჩემს კეთილის მყოფლებს... ჩემი საქმე არაფერი არ წახდა, – ისევ ჩარგალ-ში გამგზავნა და სხვანი და სხვანი. ცოტა წელში გავიძარტე-ბი. მანდ ვერ მოვდივარ და ფულსაც ცოტაოდენს მაინც გამოგიგზავნით არა დიდი ხნის განმავლობაში. მომწერეთ კი, სადა გყავსთ ეგ კაცი, სემინარიასთან არსებულ სარუსო სკოლაში ხომ არ იყოს ამ ერთს წელიწადს, რომ ცოტა რუსულში მომზადდეს. მეც როცა იქნება გნახავთ. ჯერ სკოლა უნდა დავანყო, ბალლები შევკრიფო. ვანოსთვის ტანისამოსი შეგიკერიათ, – მადლობის მეტი რა ან მაგასა აქვს და ან

⁷⁴ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. შეიცავს ორ წერილს. მეორე დაწერილია ცალკე გვერდზე ალექსანდრე რაზიკაშვილის მიერ. ნიკო რაზიკაშვილის ხელნაწერი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 153-154.

⁷⁵ სალთად – უბარგოდ, უტვირთოდ.

⁷⁶ მალინოვსკი – საგანგებო საქმეთა გამომძიებელი.

მე. კიდევაც შეუკერეთ რაც აკლია, რომ არ შეჰცივდეს.... არ დაგიკარგავთ, ტანისამოსის ფულს მაინც გამოგიგზავნით თუ ჭმევა-საზრდოებისას არას გაძლევთ... გენაცვალეთ, ძალიან ანცი კაცია, – ბეჯითად ყური უგდეთ, იქი-აქეთ წანწალის ნებას ნუ დაჰრთავთ. მაისიდან მერვე წელშია გადასული. მაგას რომ შრომა და მაცადინეობა ასწავლოთ – არ დაიკარგება, – არ არის უნიჭო... მეტრიკის მოწმობას მე წამოვიღებ, როცა წამოვალ. გარეშე ხალხს – დიდებია თუ პატარაები ნუ დააჩაგვრინებთ. თქვენ კი თუნდა სული ამოაძრეთ – არავინ დაგემდურებათ: თუ ჩემი შვილია, თქვენიც არის და უკეთური კიდე ან ჩემთვის რად გამოდგება, ან თქვენთვის და ან თავისთვის. თუ არას აკეთებს – ისიც მაცნობეთ – მეც ჩამოვალ, წავათრევ და ვნახოთ მაშინ რა სიტკობებით ვასწავლი.

როგორ არის ჩემი რძალი თიკო, ან ბაღლები. ღმერთს ვევედრები ბედნიერი ყოფა გქონდესთ. დღესნამდის ჩვენ არა გვიჭირს.

თქვენი ძმა ნიკო რაზიკაშვილი

სხვა წერილიც გამოვგზავნე. არ ვიცი მიიღეთ თუ არა?

ძვირფასო ძმანო ჩემნო თედო და მისა!

ბარემ ნიკოს წერილი არის და მეც დაუმატებ ზედა.

ეს სამი დღე იქნება, რაც ჯეჰელი ჩამოვიდა შემთხვევით და გუშინ ისევ წავიდა. თქვენი ნახვა ვერ მოახერხა, რაკი ეჩქარებოდა. მერე გნახავთო.

ხომ კარგათ ხართ? ჩვენც არა გვიჭირს-რა ამ ჟამად. მე, შიომ, ივანემ, ნიკომ და სხვათა ჩაუქიზიყელეთ, ხომ მოგეხსენებათ, ქოსების⁷⁷ პადვალში. თავის საქმეები მიაგვარიანა ამ ჯეჰელმა და ცოტა მხიარულად წავიდა. მისას რუსის ქალის შერთვის წინააღმდეგნი არიან ყველა ეს ჩვენი „კომპანიონები“

⁷⁷ ქოსები – ძმები ხელაშვილები, იმდროინდელ თბილისში ერთ-ერთი ცნობილი დუქნის მფლობელები, ქართველ მოღვაწეთა თაყვანისმცემლები. ეს სახელი ახალგაზრდა, ჯერ კიდევ უწვერულვაშო ძმებს ვაჟა-ფშაველამ შეარქვა.

და არ ვიცი რა იქნება. შიო ხომ ისეთია, რომ რაღა გითხრათ, ყველა ამ შემთხვევაში „იარი პატრიოტები“ გამოდგნენ. იმ ჩვენი სასიძლოს ნათესავებიც – „პატრიოტები“ და სასიძოსიც „პატრიოტები“. არ ვიცი როგორ მოჰხდებიან.

მაგ გუგულასაც რომ იღბალი არა ჰქონია, რომ ვერ გამოუგზავნე ი რაღაც ქალაქებია, ერთის სიტყვით, „ვინოვაცი“ ვარ მაგასთანა.

ვაჟაც კარგად არისო, საადვოკატოდ წასულა მატანში⁷⁸; ძან ადვოკატობსო.

იყავით კარგად. მოკითხვა ყველას, ჩვენგანა.

**თქვენი ძმა ალ. რაზიკაშვილი
1912 წ. 10/XI. ქ. თბილისი**

№17.

დოკ. 20/4 (23)⁷⁹

[1912-1913]⁸⁰

საყვარელო ძმებო, თედო და მიხავ!

ქრისტე აღჰდგა! მრავალს დაესწარიო.

თედო, შენი წერილი მივიღე, მაგრამ მე კი ვერც წამოველ და ვერც წიგნი გამოვგზავნე. დანუხებულისა ვარ და სათქმელის ბევრი მაქვს, მაგრამ ბალების ავადმყოფობის გამო დაბნეული ვარ... თქვენლა მანდით როგორა ხართ, ან დიდი, ან პატარა?

იცხოვრეთ, იცოცხლეთ... რაც თავის თვალთ არ გენახოსთ და ან არ დაინახოსთ და რაც თავის ყურით არ გაგეგონოსთ, ან არ გაიგონოსთ ნურაფერს დაიჯერებთ... ვინც თვითონ უფრო საზიზღარს და შემადრწუნებელსა შვრება და ჰლაღადებს, – ის უფრო სხვათა ჭორს ლაქლაქებს... მახლას, რა გაეწყობა!

⁷⁸ მატანი – სოფელი ახმეტის მუნიციპალიტეტში.

⁷⁹ ხელნაწერი ერთფურცლიანია; ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 156-157.

⁸⁰ დათარიღებულია ბაჩანას წინა - 20/4 (16) წერილის მიხედვით.

ნუთისოფელია, – ზოგი „ცხოვრების ქიდილიაო“ აქაოდა – ყოველივეს კადრულობს ავკარგიანობის განუსჯელად... თორემ სიმართლე კი იტყვის თავის თავს როცა იქნება... სანამდე კი ჰტკბეს ზოგი თავის ვარდების სუნით და ანათლოს ქვეყანა...

ჩემი რა გითხრათ?.. თუ თქვენვე არ მიშველით, ვანო აღუზრდელი დარჩება. სამის თუმნით რომელი ერთი აღიზრდებ-შეინახება? თედო, ეგ ბიჭი აფიციალად იშვილე, – რათა სამხედრო ბეგარა გადიგდებინოს... ამ ზაფხულ კი აქ წამოვიდეს და მერე ხან მანდ იყოს, ხან აქა... თავისუფალ დროს თავისთან იყოლიე და ასწავლე მეურნეობა, – ასწავლე გარჯა. მაისში უეჭველადმე თვითონ გნახავთ და თვითონ წამოვიყვან ვანოს...

მიხავ, კარგად ვიცი, შენი მოყვარული გულის ამბავი, ვიცი, რომ ვანოზედ მამაშვილური თვალყური გიჭირავ... გიშველათ ღმერთმა. შვილი თქვენიც არის და თუ ქვეყანაში სადმე გაერევა – თქვენი სახელიც იქნება. ქორწილი უჩემოდ არ შეჰჭამო...

ყველას მოგიკითხავთ და გაკოცებთ მეცა და ჩემი ქულფანობაც.⁸¹

თქვენი ძმა ნიკო რაზიკაშვილი

№18.

დოკ. 20/4 (28)⁸²

[1917–1919]⁸³

ძმაო თედო!

გამარჯვება!.. თორემ შენ ჩემ საპასუხოდ არა გცალიან, გატყობ... მოდიო, ვამბობ, ნუღარც მე შეევანუხებ; საქმის კა-

⁸¹ ქულფანობა (ქულფათობა) – წვრილშვილი, მრავალრიცხოვანი ოჯახი.

⁸² ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 159.

⁸³ სავარაუდოდ, წერილი დაწერილია 1920 წლამდე, ბაჩანას ფშავში ცხოვრების ბოლო პერიოდში, სიღნაღის საშუალო სკოლაში მუშაობის დანყებამდე. ამ დროს მას ჯანმრთელობა შერყეული ჰქონდა და ხშირად ავადმყოფობდა.

ცია და ანგარიშისა, წამოვიდეს, ცალკე საქმე რამე წაუხდება (ეს კი მართლა უსამწუხარო არ იქნება) და ცალკე კიდე გზაში დაეხარჯება: ხუმრობაა, ხუთი შაური ისე არა უბრალო საქმეზედ კაცს ხელიდან გაუფრინდესო?... თუ ძმა ხარ, ხუმრობა არ არისო, ნიკომ შემოგიტვალა, შენმა ძმამ, ძმა რას ეშმაკს და ქაჯსა ჰქვია, მანდ იყა, ფეხი არ მოიცვალაო... აგშურებია კაცო... რა ვიცი, რაებს ამბობს შენზედ... აღარც წიგნი მაინერა: ამას წინაც გავუგზავნე, მაგრამ ყურიც არ გააპანტურა... „ნიჩავო“ თავისთვის ეგდოსო... არა, უნდოდა კი გაეგო იმ ეპისტოლის ბედი, მიიღე თუ არა...

რალაი იმან ხელი და პირი არ გაჰძრა, ვიცი შენი ტკბილი გულის ამბავი, მაინც გენდომება მისი ამბის შეტყობა: გდია რალა ბეჩავი... ამზაფხულ გაზაფხულიდან მოყოლებული დღესნამდე სულ ავად იყო იმ სნეულობით, ხალბათად⁸⁴ რო კბილს კბილზედ აკვრევინებს ხოლმე... რო ჰნახო, რაც უნდა გიყვარდეს, მაინც უნებლიეთ გაგეცინება. ისეთი გახუხულ-გაძვალტყავებული-ლაა, რომ სწორედ კვდრეთით ამდგარი ლაზარე გეგონება. შენი ამირანი თავის გრძელი წვერით, შნობა-საცოდობით იმასთან რა შესადარებელია, შე კაი კაცო... მე ხომ არ მენახა ამის მეტად ნაავადმყოფარი კაცი... ესა ვნახე და ღმერთმა მშვიდობა მისცეს... კაცო... ამირანი ჯაჭვზედ მაინც არის დაბმული, არავის რას უშავებს... ესა? – შენს მტერთა!.. როგორც ძალლი თოკზედ, სულ ისეა შფოთში... გამგელებული რო გამაერევა ი წვრილ ცოლ-შვილს პირდორბლიანი, აანიოკებს და თან ჯოხს, იმ ტიალ ჯოხს აკაკუნებს, – აი სანახავი ის არის. თუ იმას არა, მე მაინც მამწერე გეთაყვა, მოხვალა ამ ზაფხულ, თუ არა, – ნიკოს ღმერთმა მშვიდობა მისცეს: ისაც ეყოფა, რომ ფშავში სკოლა კეთდება, მგონია ჩარგალში და ის თურმე გადაჰყავთ იქა... ამის მომტანი კაცისა შენ იცი. ერთი ჩემი მეგობართაგანია და შენსავით უანგარიშო... აბა რალა თავი შეგანყინო მეტი ლაპარაკით... შენი ჯალაბობა⁸⁵ კი სულ ერთიან მომიკითხე; ნურც წყალობას, შუშანას, გაბოს და მაშოს დაივიწყებ. ახ, ნეტა სანდროსიც გამაგებინა რამე.

შენი ნაცნობი ნიკო

⁸⁴ ხალბათი – თავისუფალი, თავის გემოზე მიშვებული.

⁸⁵ ჯალაბობა – ოჯახობა.

ალექსანდრე (სანდრო)
რაზიკაშვილის წერილები

№1.

დოკ. 20/5 (1)⁸⁶

უძვირფასესო ძმავო თედო!

წერილის მოწერა მე მინდოდა მაგრამ, ადრესი არ ვიცოდი. რაკი შენ მომიგონე, დიდი მადლობელი ვარ ჩემო ძვირფასო ძმავო; მაგრამ იმაზედ კი გემდურავ რო ეს ამოდენა ფული გამოგიგზავნია. რად დაიკლე ძმავო, ეს ფული ჩემზედ არამია, მე ღირსი არ ვიყავ ამთვენისა. ნეტავი მაინც მერგოს რამე შენთთვის. შინიდან არაფერი არ წაგიღია ყველაფერი მანდ გაგიხდებოდა საყიდლადა და ამთვენი არ უნდა გამოგიგზავნა; დიდი მადლობელი ვარ ჩემო ძვირფასო ძმავო. ეხლა შენა ხარ ძმავო ჩემი მამაც, ჩემი დედაც, ჩემი ძმაც და ჩემი დაც, ერთმანეთს იქით არა გვეცილებარა, ერთმანეთი გვიყვარს ძმავო რასაკვირველია და ვერცადაც წავალთ ერთმანეთს იქით.

იმ ფულითგან შვიდი მანეთი სახლის პატრონს მივეც და სამი მანათით კი უნდა ხალათი და შარვალი ვიყიდო.

კეკეს დედის დასთანა ვდგევარ ლ. ბადუროვთან, თვეში შვიდს მანათს ვაძლევ. ამ სექტემბრისა, ოკტომბრისა, ნოემბრისა მიცემული გვაქვს და ამ ქრის[ტი]შობისთვისაც ზოგი.

მწერ ძმავო: არ ვიცი იციო, რაც მე ვიციო რასაცა გწერო. როგორ არ ვიცი ძმავო, ღმერთმა დასწყევლოს ის დღე რას დღესაც ის ამბავი გავიგე. შვიდი კვირა იქნება მას აქეთ რაც მე ის ამბავი ვიცი. ერთს დღეს ქვეით რიყეზე ჩავიარე და ვნახე ბინა ფშავლებისა, მივედ ახლოს. ეს მართა, იოსები, ბატარკაცი, ბატარკაცის ცოლი და სხვები იყვნენ იქა. მაშინვე მეც ელდა-მივედ,⁸⁷ გამოვემცნაურე. დაიწყო მართამ ტირილი მოგიკვდეს დაო; მეკი ვეუბნებოდი რა გატირებსო? ვილაპარაკეთ კარგა ხანს, მერე მითხრა რო ძმავო: ჩვენ ხო დედმამა დაგვეხოცაო, ვეღარ გავძლე იქაო და წამოვედ ძროხაზეო. დავინწყეთ ტირილი, ბევრი ვიტირეთ, ბევრი თავში ვიეცით მაგრამ რალას ვუშველიდით იმ ჩვენს საწყალს მშობლებსა. მერე გამოვემშვიდობე, ისინი წავიდნენ და მეკი აქ დავრჩი. მგონი ყვარლის მთებში დადგენ.

⁸⁶ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

⁸⁷ ელდა-მივედ – შეშინებული მივედი.

არც მიხამ იცის ძმაო ჯერ ეს ამბავი. ის თავის მამასთან არის და არა უჭირსრა. სხვებისა კი აღარა ვიცირა კარგა ხანია. თუ ჩემს ამბავს იკითხავ ძმაო მე ისე ვარ, როგორც ობოლს შეეფერება. კარგა ვსწავლობ. ჯერჯერობით კი პირველი მოწაფე ვარ მერე კი ღმერთმა იცის. ნუ გეშინიან ძმაო ჯერ არც მშიერი ვარ არც შიშველი, კარგადა ვარ მაგრამ გული კი ძალიან დაღონებულია. კიდევ თქვენის კარგად ყოფნითა და სიყვარულით ვხარობ თორთო აქამდე არ ვიცი რა მომივიდოდა.

ინერები ძმაო რო საშობაოდ შინ წავალო. მე კი მანდ რა წამამიყვანდა მაგრამ რაკი შენ იქნები ძმაო მეც წამოვალ. დაწუხებული ვარ ყველასკე. რალა თავი შეგანყინო ჩემო ძვირფასო ძმაო ჩემის უვარგის წერილითა. იყავ მშვიდობით. ნახვამდის.

მ შ ვ ი დ ო ბ ი თ.

შენი ძმა ს. რაზიკაშვილი. 1890 წ.
7-ს ქრისტიშობის თვეს
ქ. თელავი

№2.

დოკ. 20/5 (3)⁸⁸

უძვირფასესო ძმაო თედო!

მაპატიე რო წერილები ვერ მოგწერე. აი მიზეზი რა იყო: წერილი რო უნდა მომეწერა, იმ დროს ლუკა და მართაც მოვიდნენ შინიდგან. ლუკა სანადიროდ წამოსულიყო, მართა კი ძროხაზე. წყალ კურთხევის შემდეგ შინა ყოფილიყო მაგრამ, შენთვ[ი]ს კი ვერ მეესწრო. მაშინ ისინი წავიდნენ ყვარელში, იქარის ჩვენი ძროხა. ლუკამ ჰსთქვა რო, მოლოდინი გქონდესო. ორს კვირაზე ამოვილიო. გავიდა ორი კვირა, სამი, ერთი თვე, ხუთი კვირა და არცად ლუკა. იმას ლამაზად ენადირა იქ,

⁸⁸ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

ექეიფა, მემრე ამდგარიყო და შინ წასულიყო. იმის შემდეგ მე იმათი აღარა ვიცირა. მემრე მეც გავხდი ავად ორი კვირა, ერთს კვირას ვინევ, და ერთი კვირა კი როგორც იყო შკოლაში ვიარე. იმდროს გიორგი მოსულიყო სუდში და ვისლაც ეთქვა რო: „შენი ძმა ავად არი არა ჰნახავო?“ ვნახავო ეთქვა მაგრამ არა მნახა. აბა რო მწერ რო არას გიგზავნის გიორგიო? სავსე რო იყოს გროშს არ მისცემს კაცს.

განა სუყველა შენსავით მამექცევა ძმაო. არ ვიცი ძმაო მადლობა როგორ გადაგიხადო, მადლობელი ვარ ძმაო დიდად.

კაცო, ეს რამოდენა ფულსა ჰგზავნი? განა მართლა ეგრეცუნდა. მაგაობაში გაგალარიბებ ძმაო მე. სხვა ძმაო ეს კი დამავინყდა სათქმელად რო მომელოცა შენი დანიშვნა. ღმერთმა გაგაბედნიეროსთ. მაგრამ თუ ვინმე ცუდი შაირთე კი ძალიან მენყინება. მე ძალიან გამიკვირდა შენი ეგრე უცბად მოქცევა. არ მოგატყუონ გიორგისავით თორო ველარა გნახავ ღმერთის მადმა. მარტო სილამაზეს არ მიჰყვე. აბა რო მწერდი წარსულს წერილში რო: „თვალს რაც მოსწონ იმას არ მიჰყვეო“. არ იფიქრო ძმაო მე იმისთანა როდი ვარ.

არ მოგატყუონ, არ მოგატყუონ უფრთხილდი. ჩემგან კი არ გენყინოს ძმაო. მეც ამ ჟამად კარგადა ვარ არა მიჭირსრა; ოლომც თქვენა მყვანდეთ ცოცხლები თორო მე რა მამკლავს. სწავლით კარგა ვსწავლობ. პირველია შენი ძმა, ამათი დედაც... მე პირველობას ვერავინ შემეცილება. მწერ ძმაო რო სემინარიაში მიგაღებინებო. ძალიან კარგი იქნება თუ კი მიმიღებენ. მაგაზე სა[ა]ლდგომოდ რო მოვალ მაშინ ვილაპარაკოთ. მართას ველოდები როდის ამაილის რო ერთად წამოვიდეთ, მიხაც იქნება წამაიყვანონ. სა[ა]ლდგომოდ იმიტომ უფრო წამოვალ რო შენ იქნები მანდ თორო მე ესლა არ წამოვიდოდი. რას დავახარებოდი მაგ შაუბრალელებს შავს კლდეებში. დავსწუხდი ძალიან რო მეტი არ იქნება თქვენკე. რაც დამაკლდა მაშინ ვილაპარაკოთ ძმაო. ბევრი რამე მქონდა მოსაწერი მაგრამ როგორც პირით ვიტყვი ისე ვერ დავსწერ. წამოხვალ სააღდგომოდ თუ არა?

მე ნამდვილად წამოვალ როცა მართა და იოსები ამაილიან იქით. მოვალ და მაშინ ვილაპარაკოთ სუყველაფერი რაც გინდა. შენი გამოგზავნილი ფული მივიღე. რძალს მოვიკითხავ უცნობს. მოვიკითხავ ეგრეთვე გრიგოლს თუ სადმე ჰნახავ.

სხვა ვინღა მოვიკითხო არა ვის ვიცნობ.

სხვა რაღა მოგწერო ძმაო მგონი ამითაც მოგაბეზრე თავი.

ისე ავჩქარდი რო ტოჩკა და ზაპეტაიაც აღარ დაუსხი.

არ დამცინო კი აი შე ცოლიანო შენა!

სააღდგომოდ წამოდი ძმა და მეც წამოვალ წამდვილად, დანუხებუღი ვარ ძალიან. მიხაკოც კარგად არისო. ნიკოსი კი აღარა ვიცირა.

მშვიდობით, მშვიდობით!

**შენი ძმა სანდრო რაზიკაშვილი
ქალაქი თელავი. 1891 წელს 3-ს აპრილს**

ჩემი ადრესი ხო იცი!

მივიღე 7 აპრილს 1891 წ. თ. რაზიკაშვილი⁸⁹

№3.

დოკ. 20/5 (5)⁹⁰

უძვირფასესო ძმაო თედო!

პირველად მოგიკითხავთ ყველას დიდის სიყვარულით და ღმერთსა ვსთხოვ თქვენს სიცოცხლეს. როგორა ხართ მას აქეთ, ან თიკო როგორ არის მაშინ რო თავი სტკიოდა?

თუ ჩემს ამბავს იკითხავთ მე მშვიდობით ჩამოველ თელავში, კარგად ვიმგზავრეთ. ბადუროვი შაქრო ქალაქში დამხვდა, წინა დღეს ჩამოსულიყო. შენ რო წერილები გამატანე ისენი მივიტანე. „ივერიის“ რედაქციაში მივიტანე ის ლექსი. ის წერილი კიდევ, რომელიც „წერა-კითხვის გამავრცელებელს საზოგადოებაში“ გამატანე, ის კნიჟნი მალაზიაში მიუტანე; „ჯეჯი-

⁸⁹ ადრესატის, თედო რაზიკაშვილის მინაწერია წერილის უკანა მხარეს.

⁹⁰ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 160.

ლისა“ და „კვალის“ რედაქციაში რო წერილები იყო, ისენიც იქ მალაზიაში მივეცი, რადგანაც ვერ ვიპოვნე „ჯეჯილის“ რედაქცია, ისენი გადასცემდნენ. ინსპექტორთან რო გამატანე ის კიდევ ფოშტით გავგზავნე ქალაქიდანვე გოროდსკოი-ზაკაზნოით, ორი შაური გამომართვეს, აბა საიდან ვიპოვიდი იმას კაცო, მეორეს დღეს აქ უნდა წამოვსულიყავი; ისე რომ ის წერილები სულ იმ დღესვე მივიტანე ყველგანა.

არავისი არაფერი არ ვიცი როგორ არიან.

ხუთი მანეთი სულ გზაში დამეხარჯა და ხუთი მანეთი კიდევ ღიზას მივეცი.

სხვა რალა მოგწერო ძმაო, მშვიდობით ჩამოვედ აქა და კარგადა ვარ. მშვიდობით, ძმაო, შენი ჭირიმე! მოვიკითხავ ყველას დიდის სიყვარულით: თიკოსა, შუშანას, წყალობას, გაბოს, მაშოს, თამარას და სხვებს ყველას ვინც კი მანდ ნაცნობები არიან.

მშვიდობით!

შენი ძმა ალექსანდრე რაზიკაშვილი
1893 წ. 17 იანვარს
ქ. თელავი

№4.

დოკ. 20/5 (6)⁹¹

ძვირფასო ძმაო თევდორე!

შენი წერილები მივიღე და მადლობელი ვარ, რომ ისევ პირველად შენ მომიგონე. მაპატიე წერილის დაგვიანებისთვის, რადგანაც დამნაშავე ვარ.

ყველაფერი შენი ამბავი შენმა წერილებმა მიაჩვენეს და იმისთვისაც აღარაფერს ამბავსა გკითხავ. მადლობა ღმერთს, რომ კარგადა ხართ და კიდევაცა ვთხოვ განგებას თქვენს სიცოცხლესა.

ვიცი ძმაო შენი კეთილის გულის ამბავი რო ჩემს ამბავს

⁹¹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

იკითხავ. მე ამ ჟამად ცოცხალი ვარ.

სააღდგომოდ თიანეთში ვიყავი. ველოდებოდი იმ ხალ[ხ]ს, რო ან ეხლა ჩამოვლენ, ან ეხლაო, მაგრამ არ იქნა ესენი არ ჩამოვიდნენ, სანამ მე თვითონ არ წავედ ჩარგალს - კვირაცხოვლობის მეორე დღეს, როდესაც მე სასწავლებელში უნდა ვყოფილიყავი. შაშუბზე⁹² გადავედ. ისეთი სავალი იყო რო ღმერთმა შეინახოს, რო სირცხვილი არა ყოფილიყო ნამდვილად დავბრუნდებოდი; ჯერ ქრისტიანის კაცის ნავალი არ იყო. იმის წინა ღამეს ნიკოს ჯვარი დაეწერა მარიამზედ. ნიკომ ბოიგარს თავი დაანება და ისა და ლუკა ეხლა ერთად არიან. იმათ მითხრეს რო ეს ერთი კვირა დაიცადეო და მერე თიანეთს ერთად წავიდეთო. ის ერთი კვირაც დავიცადე, იმ ერთს კვირას ეზოს კარიკურს სუ ლობე შამოვაველეთ. ის[ე] კარგა გავაკეთეთ რო რალა გითხრა. ნიკო გემდურებოდა რო წერილს არა მწერს თედო[ო]. მერე წამოვედით თიანეთში, მიხარჯ-მოხარჯეს და ნიკომ ერთი მანეთი მომცა, ლუკამ სამი და გიორგის სრულებით გროშიც არ მოუცია. აქ რო ჩამოვედ ის ოთხი მანეთი ღიზას მივეცი და შენი გამოგზავნილი ორი მანეთი რო არა მქონოდა ფეხშიშველი ვიქნებოდი. ნიკომ მითხრა, რო რედაქციაში მივსწერო და იქიდან გამოგიგზავნიანო; ველოდები, მაგრამ არაფერი არა მომივიდა რა. ლუკამ კიდევ ის მითხრა რო მერე გამოგიგზავნიო, მაგრამ ღმერთმა იცის...

სხვა რა მოგწერო ძმაო თვედორე, მართა და მიხაც კარგად არიან.

მოვიკითხავ დიდის სიყვარულით პირველად: ჩემს რძალს თიკოს, მერე თავის ბიძის ბარბარეს და ჩემს მაგიერად ათასჯერ აკოცეთ, რადგანაც მაგან წერილი მომწერა, შუშანას, წყალობას, გაბოს, მაშოს, თამარს და სხვებს.

რაც კიდევ სალაპარაკო მაქვს, იმას კიდევ მაშინ გეტყვი, როცა[ა] გნახავ. მოგიკითხა ღიზამ თავის შვილით. მშვიდობით.

შენი ძმა ალ. რაზიკაშვილი
1893 წ. 1 მაისს
ქ. თელავი

წერილს ველი.

ჩვენ თიბათვის 13-ში გვითხოვენ.

⁹² უნდა იყოს: საშუბზედ. საშუბი – მთა სოფ. ჩარგალში.

№5.

დოკ. 20/5 (8)⁹³

ძვირფასო ძმაო თედო!

უპირველესად ყოვლისა მოგიკითხავთ ყველას დიდის სიყვარულით და გისურვებთ ბედნიერად ცხოვრებას მრავალს წელსა. თქვენი მშვიდობით ყოფნის ამბავი გავიგე, რაიც ფრიად მესიამოვნა. ჰა, ქესეტობა ხომ არ არის? მგონი პურიც ცოტა მოგსვლია წელს, როგორც შაქრომ მითხრა. ვენახი ხომ არა გაფუჭდა? შენ კარგად იყავ, ცოლ-შვილი კარგადა გყვანდეს და სანყალი ჩვენი თავიც, თორე ღმერთი მოწყალეა.

ჩვენც არა გვიჭირს-რა: თვალ-სხვილა ბიჭი⁹⁴ ისევ ღულუნებს და ღულუნებს. ესტატე დილის ხუთზე წავა და საღამოს ათზე მოვა, მეც ი ფოშტას აღარა ვშორდები, ასე რომ ვაჩანჩალებთ რალა ამ ტიალს წუთისსოფელს! რალა! ლევანი ჩამოვიდა და ლუკას წერილი ჩამომიტანა, რომელიც მშვიდობას იწერება, სხვათა შორის მალე ჩამოსვლასაც.

ნიკოს ცოტა აციებდა, სხვად ყველანი კარგად იყვნენო. ნიკოს არა უთქვამს რა ჩამოსვლისაო. ყველასაგან, როგორც ჩვენთან, ისე შენთან და მიხასთანაც დიდი მოკითხვა. რაკი ეს ჩემი სიდედრ-სიძამრი მარხულობენ, მეც რასაკვირველია, ვმარხულობდი, მაგრამ ლევანმა ახალი რძლის გამომცხვარი ხაბიძგინები⁹⁵ და ერთი ქილა კარაქი რაკი მოიტანა, გავიმსხინილე.

ეხლანდელი მანიფესტის ძალით ხომ ლუკასაც ეპატიება ის სამი თვე რო ჰქონდა გადანყვეტილი. მაღარიჩი ეკუთვნის.

შიო დაიჭირეს, ყველა წერილები, რაც ჰქონდა, სულ ერთიან წაიღეს გასაშინჯად; იმათ მაღაზიასაც დაეცნენ და იქაც რაც „წერა-კითხვის საზოგადოების“ შესახებ მიწერ-მოწერა, ანუ წერილები უპოვიათ, სულ წაუღიათ, ფულიც კი რაც დახლში ყოფილა. ასე არის საქმე. ეს არის სანყალს, რაც ხანი

⁹³ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია ლურჯი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 160-161.

⁹⁴ ასე ეძახდნენ ალ. რაზიკაშვილის პირველ სიძამრს, ნიკოლოზ ხახიშვილს.

⁹⁵ ხაბიძგინა – კეცეული კარტოფილის ან ფხალეულის შიგთავსით.

მოუნდებიან იმ წერილების გადასინჯვას, შიოს მეტეხში ჯდომა მოუნდება, თორე აბა რა უნდა ეპოვათ იმისთვისა, ან რას უზამენ. აქ ორი დღე სწვიმდა, რამაც შესამჩნევად ააგრი-
ლა. ცოტა დავისვენე...

მგელიოი რო ლუკასთანა ყოფილა, ახლა კვეხნა დაუნყია, რომ ამისთანა და ამისთანა მთიბელი ვარო; ლუკასაც აუყვანია ყორულში⁹⁶ ესა და ლევანი. მგელიოსთვის ნალევი ცელი მიუცია ერთი უხეირო, თვითონ რუსული ცელები დაუჭერიათ და სთიბდენ, ახლა ის ცელი მგელიოვს გასტეხია, რომელიც უზღია კიდევ. ახლა ლუკა მწერს წერილს, რომ სიცილით მუცელი ხელში-ლა უნდა გეჭიროს და წაიკითხო: „მგელა“, ასე ეძახის ლუკა მგელიაშვილს. ჩვენ ყველანი კარგადა ვართ, ყველაფერს დანვრილებით ლევანი გიამბობს და ლევანზე ადრე ვფიქრობ, მგელა გიამბობდა, რომელიც უხმლო მოვიდა და ხმლიანი გამოვგზავნე. შევმოსე აბჯარ-აბგრით, და დამარაგებული გამოვგზავნე, რომ მტერს დედა უტიროს, უპირველეს ყოვლისა თავის კეთილის მყოფელს სარაჯიშვილს, რომლის წყალობითაც ლუკმა პურის ღირსი გამხდარა და თავის ბოროტსა და მოუსვენარს სულსა ჰხაფავს. დიალ, ეგ გიამბობდა ჩვენს ამბავს. ძალიან ბიჭი გამოდგა ეგ მგელა. აქამდი კი არა და ახლა კი დავრწმუნდი, რომ მართლა ბიჭი ყოფილა, ცელს ისე იტრიალებდა, ნალევსა, როგორც თავის თვალებსა.

ახლა ლუკას იქ თურმე შინ რამდენიმე ხმალი ჰქონია, და ამისათვის უთქვამს, რაკი ეგეთი ბიჭი ჰყოფილხარ, აი ამ ხმლებიდან რომელიც მოგეწონოს, ფეშქაში იყოსო. ამასაც ერთი ხევსურული ხმალი მოსწონებია, რომელიც ლუკას უჩუქებია კიდევ და ამ აბჯარს იმიტომ ახსენებს ლუკაც თავის წერილში.

აბა იყავით მშვიდობით! 21-ს ამ თვეს თუ მშვიდობაა, განახავთ. მომიკითხე ჩემი რძალი, მიხა, ბავშვებს ჩემს მაგიერ მრავალი კოცნა, თამარი, წყალობა, შუშანა, გაბო, ფეფე, მაშო და სხვანი. მოგიკითხესთ ყველამ დიდის სიყვარულით.

შენი ძმა სანდრო
1904 წ. 12-ს აგვისტ.
ქ. თბილისი

⁹⁶ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია ლურჯი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 160-161.

№6.

დოკ. 20/5 (10)⁹⁷

ძვირფასნო ძმანო ჩემნო თედო და მიხეილ!

ფრიად და ფრიად დამნაშავედა ვსთვლი ჩემს თავს, რომ აქამდე წერილი ვერ მოგწერეთ და ჩვენი ავ-კარგი არ შეგატყობინეთ. რას იქ, თუ ჩვენც არ შეუწდობთ ერთმანეთს ჩვენს დანაშაულს ნებსითს და უნებლიეთს, სხვა რას შეგვინდობს. თუმცა კი მეც თქვენზე მეტი არა დამიშავებია-რა. საქმე იმაში გახლავსთ, რომ ვაჟა-ფშაველა რაკი აქ იყო, ხომ მოგეხსენებათ, ადვილად ვერ მოვიცლიდი. მანდედამაც რაკი ჩამოვიდა და თქვენი მშვიდობიანობა ჩამოგვიტანა, მეც გული დავიარხეინე; მხოლოდ უფინანსობამან თქვენმან ფრიად შემადრწოლა, ვინაიდან მეც მრავალჯერ განმიცდია იგი.

ნოემბრის პირველში წერილი მივიღე ბაკურციხიდან, რომლითაც გვეპატიჯებოდნენ ყველათ სულით და გულით დათას ქორწილში. რაკი მიხასთვისაც წინათაცა მქონდა ნათქვამი და მაგისაგან უარი მივიღე, ამის გარდა რაკი ვაჟამაც უნუგეშო ამბავი, რასაკვირველია ფინანსიურის მხრით, ჩამოიტანა; ამის გარდა, რაკი მეც სულ რაღაცა ხუთის დღით დავეთხოვე ქარუმიძეს შინაურულად და ცოტა საქეიფო დრო იყო, ფული ბლომად დაიხარჯებოდა, ამიტომ თქვენ აღარ შეგატყობინეთ.

მე და თქვენი რძალი გიახელით ბაკურციხეში 4-ს ნოემბერს და სწორედ ქორწილის დღეს მივედით. მაგრამ რომელი ერთი უნდა მოგწეროთ, რაც მე იქ ვისიამოვნე იმ ოთხს დღეს და ვიქეიფეთ: მთელი ბაკურციხე, ახლო-მახლო სოფლების თავადაზნაურობა და სიღნაღის ინტელიგენცია იქ იყო.

ვაჟა-ფშაველასაც უნდოდა წამოსვლა, მაგრამ მეორე დღეს გუბერნატორისაგან რაკი პასუხს ელოდა და ფიქრობდა ვაი თუ ჩემი წამოსვლით საქმე გაფუჭდესო, ველარ წამოვიდა.

რო იცოდეთ, ჩემს სიამამს როგორ ენატრებოდა თქვენი იქ ყოფნა.

რა გამოვიდა, ერთიორიოდე კვირა უნდა დავრჩენილიყავი იქ, რომ სიამოვნება მაშინ იქნებოდა. დათას შაფერადაც⁹⁸

⁹⁷ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია ლურჯი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 161-163

⁹⁸ შაფერი (რუს.) – მეჯვარე

გახლდით, რაკი თვითონ ინებეს. ერთის სიტყვით, აქ როცა არ ჩამოხვალთ, ყველაფერს მაშინ გიამბობთ, თორე რომელი ერთი უნდა მოგწეროთ.

რაც მე იმ ხუთი დღით ვისიამოვნე, ის წვალეუბა და ვაივა-გლ[ახი], რაც ჩვენ ამ ფოშტაში გვადგია, სულ გაქარწყლდა.

მერე რა არის კახეთი და! წამოსვლის წინა დღეს მე და ჩემმა სიმამრმა მარანში ვიქეიფთ. სირაჯები⁹⁹ მოუვიდნენ ღვინისთვის; მერე ნაქეიფრები ცხენებზე შავსხედით და ნახე ჭენაობა. სულ კვილით ამოვედით სოფელში. ახლა ნახე შინ ლეკური მე და ჩემი სიმამრისა რა იყო და, ერთმანეთს აღარ ვაცლიდით. უჰ, რამდენჯერ გინატრეთ. იქიდან რო წამოველ თანაც ერთი დიდი ტიკი დავძარი, მაგრამ როგორი ღვინო, როგორც თაფლი ისეთი. ჩამოსვლისას ბაჩანაც იმ დღეს ჩამოვიდა იუბილეზე. მივაყოლეთ და კინალამ ვაჟას და ბაჩანას დაკვრაც არ მოუხდათ: ხომ იცით ვაჟა როგორ დასცინის ხოლმე და მიზეზიც ის იყო, რომ ბაჩანამ იმ საღამოზე მონაწილეობა მიიღო და ძაან ფურორიც მოახდინა თავის ლექსების წაკითხვითა.

ვაჟამ ის თავისი „ვეჩერი“ შემდეგისთვის გადასდო, რადგანაც სახარჯოები ისეც იშოვნა.

ვაჟამ ის თავისი „ბახტრიონიც“ თავის ხარჯით მისცა გამოსაცემად ახალის სურათებითა.¹⁰⁰ ნიკ[ოს] [...] ნახვაც უნდოდა, მაგრამ ხომ იცი რაკი ი შე[ნი] ბ[ალლ]ებიცა¹⁰¹ ჰყვანდა, ველარ მოახერხა. თავის წინოც [აქა] ჰყვანდა.

ხილის და თაფლისათვის დიდი მადლობელი ვართ. იმეღია ჩვენც გადგიხდით... ე ვარას ვერა ვასიამოვნეთრა, რაკი მაგასაც ეჩქარებოდა. ე მიხეილ სემიონიჩი ხომ გამომეპარა.

ჩემი დედაკაცი და მე დიდს მადლობას და პროშტებს გიგზავნით ყველას მილოცვისათვის და მოკითხვისათვის. ცოცხლები ვიყვნეთ და ერთმანეთს ნუ დავივიწყებთ, თორე ოქრო-ვერცხლი რა არის, მაგათი მოტრფიალე ღმერთმა შეარცხვინოს.

ჩემი კნეინას დღეობაში კაი ვახშამი მოვამზადეთ, მაგრამ შიო თავის ცოლ-შვილით და გძელიევის ცოლ-შვილის მეტი არავინ ყოფილა.

ვაჟაც გუშინ გავისტუმრე. ხუთი გირვანქა წითელი ხი-

⁹⁹ სირაჯები – სასმელის გამყიდველი ვაჭრები.

¹⁰⁰ საუბარია პოემა „ბახტრიონის“ 1911 წლის ავტორისეულ გამოცემაზე.

¹⁰¹ ტექსტი დეფექტურია.

ზილალა ნაილო სახში რო იცოდეთ.

მომიკითხეთ ჩემი რძალი თინათინი, გულქანი, ეთერი, ნინა, გუგული და ყველა, ვისაც ვეკითხებით. მოგიკითხათ თქვენმა რძალმაც ყველანი დიდის სიყვარულით. აბა გელით.

თქვენი ძმა სანდრო რაზიკაშვილი
1910 წ. 6/ XII
ქ. თბილისი

P. S. რაც შეეხება ვაშლების ფასს, შეგატყობინებ.

№7.

დოკ. 20/5 (12)¹⁰²

დაუვინყარნო ძმანო ჩემნო თედო და მისა!

გამარჯვებათ ხალხნო თქვენი! როგორა ხართ, რატომ თქვენს ავ-კარგს არ შეგვატყობინებთ? ეჰ, შვილო ნიასა, დაგავინყდით და აღარად გვაგდებთ. ალბათ ან ძაან დამდიდრდით და ან კიდე მოგძულდით, რომ ჩვენს ამბავს აღარა ჰკითხულობთ. როგორი რა მოსავალი გაქვს თედო, ჰა ერთი წლის სამყოფი მოგდის რამე, თუ არა? ან შენი საქმე როგორ არის, მიხეილ, მაგ ჩვენი სარძლოს შესახებ რას გვატყობინებ. ჰხერხდება საქმე თუ არა? ეგ იქნება თუ სხვა ამ შემოდგობაზე უნდა ცოლი შეირთო.

კაცნო, რაღას გათათბირებს და ხელზე გიხვევს? ერთი კი აღარ ჩამოიხედეთ ქალაქისკენა, რა დაგემართათ. ე გოგოებიც აღარას იწერებიან. ერთის სიტყვით ყველამ ჩვენზე ხელი აიღეთ. ეგრე არ უნდა თორე თქვენი ნებაა...

ე ვარაც ძაან გაამპარტავანდა, თუ წერილის მისაწერი ვინმე „სიმპატია“ იშოვნა, რომ აღარც ეგა გვკადრულობს. ჰა, არაფერი მაგისტანა არა გავიგორა მაგისი, თორე ჩემს სი-

¹⁰² ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია ლურჯი მელნით. წერილი გამოქვეყნდა საქ. სსრ სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 163-164.

ცოცხლეში თვალთ ალარ დავინახავ. რაზიკაანთ ერთი სან-აქებო ქალი ეგა გვყავს და მაგანაც რო იმედი გაგვიცრუოს, მაშინ მშვიდობით.

ჩვენც, ე. ი. მე და ჩემი დედაკაცი ვაჩანჩალებთ რალა ნუ-თის სოფელს. ხან ავადა ვართ და ხან კარგად თქვენი დავინ-ყებულნი, ესეც ეს მთელი ორი თვეა რაც ექიმთან დადის, ხო იცით ქალური ავადმყოფობა და ესლა კი ღვთით კარგად არის – რჩება. ასე, რომ იმედია მალე სულ გასაღდება. მეც, ხომ მო-გეხსენებათ ჩემი მშვენიერი სამსახური და მეტისმეტი მუშაო-ბისაგან სულ ნერვები მაქვს მოშლილი. ეს ერთი თვეა ღვინო არ დამიღვია, და თუ მშვიდობაა, ამ თვის 30-ში კი გავისხნი-ლებ, თუ რასაკვირველია თქვენც ჩამოხვალთ.

იმ მთიელი ჯექვლებისა არა ვიცი-რა მშვიდობის მეტი. გარ-და ამისა ვაჟა-ფშაველას ბაჟი დაუღვია რკინის წყლისთვის¹⁰³, ე. ი. ვინც მიდიან იქ სასმელად და საბანაოდაო, დღე-ღამეში შაურს ართმევსო. პალატკები დაუდგამო, როგორც საავადმყოფო. ერთი ფერშალი ღა აკლია თურმე. რამდენი ვიცინე რო გავიგე რო იცოდეთ. თქვენ ნახავთ თუ კაპიტალისტი არ გახ-დეს.

როგორც ამბობენ გზა გაჰყავთ თურმე საურმე. რამდენად მართალია ეს ზემოაღნიშნული ამბავი, სანამ არ დავრწმუნდებ-ბი, სანამ თვითონ არ ჩამოვლენ.

კახეთშიც ჩემი სიამამრი კარგად არის, მხოლოდ ვენახები გაუფუჭდათ ძალიან, ასე რომ მესამედი არ გამოუვათ იმისი, რაც გამოსდიოდათ.

ე ჩემი საცვლები მანდ გაგყოლია და ე შენები რო აქ არის, მიხა, რას იტყვი? რო ჩამოხვალ, წამოიღე, რად გინდა ე ძველე-

¹⁰³ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, სოლ. ყუბანეიშვილს საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში (გვ. 195) მოჰყავს საყურ-ადღებო ცნობა: „ვაჟა-ფშაველას“ საჩივარი ჰქონდა ს. ჩარგალში მუავე წყ-ლის შესახებ. ამ წყალს ვაჟა თავადაც ჩემულობდა, სატყეო კი არ ანებებდა. ამ საქმეზე ვაჟას დიდი უსიამოვნება მოსდიოდა სატყეოს მოხელეებთან. მოთმინებიდან გამოსულმა ვაჟამ ამ ნიადაგზედ მაგრად სცემა მეტყევეს. უკანასკნელმა უჩივლა სასამართლოში. სასამართლომ ვაჟას 3 წ. ციხე მიუსაჯა, მაგრამ მერე აპატია“. მიხ. რაზიკაშვილის მოგონების თანახმად კი, „იგი ამტკიცებდა, რომ მუავე წყლები სოფლის ნორმაში შედის, სოფელს ეკუთვნის და სატყეოს მასთან საქმე არა აქვსო“ (იხ. მიხეილ რაზიკაშვილი, მოგონებები ვაჟა-ფშაველაზე, ჟურნალი „გზა და ჭეშმარიტება“, 2010, მაი-სი, №5, გვ. 4).

ბი, თორე მეკი ნაგებაში არ ვიქნები.

ერთი აბანოში კიდევ ნავიდეთ ბიჭო. მაშინ რო წერილი მოგწერე და გწერდი, რომ ჩემი ნათლიდედის წერილს გიგზავნიო, აქ დამრჩენოდა და აი ეხლა გიგზავნი.. დასტკები ერთი „პოჟოლუისტა“.

იყავით მშვიდობით და გამარჯვებით. მოგვიკითხეთ ჩემი რძალი თინათინი, ვარა, ეთერი, ნინა და გუგულა, ამასთანავე ნყალობაანი, შაქრუანი, ასიკო, სევასტაანი, ვანო და სხვანი და სხვანი, ერთის სიტყვით ყველანი ვისაც კი ვეკითხებით.

თქვენი ძმა ალ. რაზიკაშვილი
1911 წ. 17/VIII
ქ. თბილისი

№8.

დოკ. 20/5 (14)¹⁰⁴

ძვირფასო ძმანო ჩემნო თედო და მიხეილ!

გამარჯვებათ ხალხნო და ჯამაათნო!

მიხარიან, რომ კარგადა ჰყოფილხართ, ღმერთია მოწამე. დარწმუნებული ვარ, რომ სანამ მაგ „თეთრიან“ ქვევრებში გიდგიათ რამე კარგადა ხართ და თუ გამოილია კი, შენს მტერს თქვენი ყოფნა.

კარგად იყავით, კარგად! ღმერთმა კარგად გამყოფოსთ შემდეგშიაცა. რა დღესაც გულქანის წერილი მომივიდა, იმ დღესვე პასუხი დავწერე და ცოტა მეკლდა, რომ სტუმრები მოგვივიდნენ და დარჩა. ეხლა მეორედა გწერთ. გულქანს ოქროს მედლით გათავება ჩვენს მაგივრად მიულოცეთ, სანამ ჩვენა ვნახავთ და ათი-ათასჯერ აკოცეთ. ძალიან გაგვიხარდა. ჯერ კიდევ ემ წინაზედ, ჰო გოგებაშვილის დასაფლავების დღე იყო, თუ მეორე, ნიკო ლომაური იყო ნიკოსთან სადილად და ძალიან აღტაცებული იყო გულქანათი. ერთის სიტყვით

¹⁰⁴ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

ცამდის აჰყავს რალა. დაროსთვის ეთქვა: ნეტავი იმდენი იღბალი მქონდეს, რომ გულქანი ჩემი რძალი გახდებოდა და ერთის სიტყვით ბედნიერად ჩავთვლიდი ჩემს თავსაო. ძალიან მოყვარული კაცი ყოფილა ლომაური, არ ვიცნობდი. და როგორი ტკბილი ლაპარაკი სცოდნია! გავიგეთ, რომ ფშავში გიპირებიათ. ნეტავი თქვენა! მეც ველი და ველი აი მერე, აი მერეო და არ იქნა არა მეშველა-რა. სუ ამ ქარუმიძეს ბრალი კია. მე მინდოდა „ოტპუსკის“ ალება, ამან დამასწრო და ახლა ამასაც აღარ მისცეს მარიანობისთვისემდე. მეც დამაგდო და თვითონაც დარჩა. თუმც ერთს თვეს მეც შემეძლო მომეხერხებინა, მაგრამ ამ ერთის თვის გულისთვის ტყუილად არ დავკარგავ ორ თვეს და მეორე ზაფხულს კი მეც წამოვალ თუ მშვიდობით დავესწარით ორის თვით ზამთარშივე ავიღებ „ოტპუსკს“ და ამ დროს გაუკრათ. ამ წელს თქვენ წადით, ღმერთმა ხელი მოგიმართოს!

ვაჟა ფშაველას ძალიან დეეჩაგრეთ. მომკლა სიცილითა. შაქრო და თედო გამეჯიბრნენ სმაში და თედო მალე მივანვინეო, იძახდა ე. ი. თავს იმართლებდა: „სიყვარულით, თუ სიხარულით“ დავითვერიო. ერთის სიტყვით შენი ნახვა ისე გამეხარდაო, რომ ასე მალე დავითვერიო. შაქრო კიდევ დამკიოდა და როცა ჩაის სტაქნები მივაყოლე იმანაც იკადრა და დამრა კიდევ დუქნისკენაო. დუქანს უნდა მივხედოო. ჭაშნიკს ძაან გიქებდათ.

ჩვენა ვსთქვით, გოგებაშვილის დასაფლავებაზე ჩამოვლენ მეთქი. ჩემი სიმამრიც აქ იყო იმდროს, ერთი კვირა დარჩა. ნატოც ეხლახან ღა წაიყვანა. კაცნო, ე ხელთუბანში რომ ალაგია შენს ვენახს ზემოდამ, ვერა გაიგეთ-რა არა ჰყიდიან ეგ მამაძაღლები? კაცნო, დღეს სამსახურში ვარ, ხვალ ვინ იცის კაცის თავს რა ამბავია და უნდა ჰქონდეს რამე ცოტაოდენი, რომ შემდეგში კრიზისის დროს გამოადგეს. ერთს პატარა ხილის ბაღს გავაშენებდი. მართალია ეხლა ხელად არა მიჭირავს-რა გროშები, მაგრამ თუ გამოჩნდებოდა, მაშინ მივკრეფ-მოვკრეფდი, ზოგი შიოსთან არის, ზოგი ნიკოსთან და ზოგი ჩემს სიმამრთანა. შიოზე რაც არის დამწვრადა ვთვლიდი, მაგრამ რა ვიცი იმედს იძლევა შემოდგომისთვისა.

აბა გამიგეთ იმ ადგილისა, თქვენც თუ არა გერგებათრა, რა დაგაკლდებათ. სულ ამათი ხელისშემხედავი ხომ არ ვიქნები

ამათი ოხერი პატრონის დედაცა...

ე მიხეილ სემიონიჩიჯ ლამის უცოლოდ დაგვიბერდეს რალა. არ ვიცი, რას აპირობ ბიჭო, შე ვირის თავო? სალექსებელი აბა შენა ხარ და მოვიცლი შენთვისაც. ე მაჩაბელის ქალი ხომ გაგიფრინდა. იქნება აპირობ კიდევ მაგის შერიგებას? მე კი არ გირჩევ და შენ იცი. მხოლოდ ეცადე და თუ ხეირიანი იცი ვინმე ეცი. თუ არა და ჩავაბარებ, გადავცემ შენს საქმეს ვ. მათურელს და ხომ იცი როგორი კარგი მაჭანკლობა იცის.

როდის აპირობთ ფშავისკენ მოიწერენით. აქეთ ხან ცხელა და ხანა სწვიმს, ხან გვცხელა და ხანა გვცივა. მომიკითხეთ ჩემი რძალი თინათინი, გულქანი, ეთერი, ნინა, და გუგული, აგრეთვე წყალობა, შუშანა, ფეფე თავის შვილებით, შაქრო თავის მაშოთი, ასიკო და თუ კიდევ ვინმე არიან ერთის სიტყვით ყველანი. მოგიკითხათ ყველანი თქვენმა რძალმაც, დაროანთა, შიოანთ, მათურელაანთ და საფაროვიანთაც.

თქვენი ძმა ალ. რაზიკაშვილი
1912 წ. 20.VI

მიხეილ (მიხა) რაზიკაშვილის
წერილები

ძვირფასო ძმაო თედო!

მოგიკითხავთ დიდის სიყვარულით და ყოვლად შემძლებელს ღმერთს ვთხოვ შენს სიცოცხლეს და ჯან-საღად ყოფნას. კარგა ხანია, რაც მე თქვენი აღარა ვიცირა ავადა ხართ, თუ კარგად. აღარცარა მე მომიწერია, გარდა იმ ტელეგრამისა, რაზედაც, უეჭველია, შესწუხდებოდით ძალიან, თუმცა კი არ დაიჯერეთ, ტყუილი გეგონათ. ჩვენ, ძმაო, კინალამ დავიღუპენით: მართა გახდა საშინლად ავად; ეს ოთხს თვეზედ მეტია, რაც ავად არის, მაგრამ ამ ბოლოს დროს, რომ ავად იყო, ისეთი ავადობისაგან, ღმერთმა ყველა დაიფაროს. ჯერ ინფლუენცია არის, თუ ეშმაკი ის შეჰხვდა. გაასუსტა და ბოლოს ტაბასტად გარდაექცა (**течение крови изъ матки**) და კინალამ დავღლუპა, და კიდევ ის იყო მიზეზი, რომ ისე უდრო-უდროოდ შეგანუხეთ თქვენც და ყველა ჩვენი ნათესავები. სისხლის დენისაგან შეწუხებული კვდებოდა და კიდევ იმას იძახოდა, როცა გონებაზე მოვიდოდა: ნეტავი ჩემს ძმებს შეატყობინაო, რომ მოსულიყვნენ და თვალთ მენახაო, მემრე კი აღარ მენანებოდა ჩემი თავიო. ბოლოს, როცა ძალიან გაუჭირდა საქმე და დოქტორმაც ის მითხრა, რომ ამ ოთხს დღეზედ გადასწყდება ავ კარგო, მითხრა მართამ: „დაუკარ თედოს ტელეგრამმა, იქნე[ბ] ცოცხალს მომისწროსო, არადა ერთი მჯილი მიწა, ხომ მელირსება იმის ხელითაო“. მოგწერე შენც და ლუკასაც, თუმცა მეძნელებოდა თქვენი შეწუხება. ლუკამ კი გვნახა და რაკი შენ ეჭვში იყავ შესული მართას ავადობაზედ (ამბობდი უთუოდ, ჩემი მისვლა უნდათ იქაო) მეორედ ველარ მოგწერე, რადგანაც

¹⁰⁵ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით; შეიცავს ორ წერილს. მეორე მინერილია სანდროს მიმართ.

¹⁰⁶ ტექსტის შინაარსიდან გამომდინარე, ეს წერილი დაწერილი უნდა იყოს 1899-1900 წლებში. ამ დროს სანდრო რაზიკაშვილი უკვე მსახურობდა თბილისის ფოსტაში, ხოლო ბაჩანა ჯერ კიდევ მუშაობდა ბარისახოში; წერილის დაწერის დროს თედოს ჰყავდა სამი ქალიშვილი, მეოთხე შვილი – ელენე მას შეეძინა 1901 წელს, ე. ი. ეს წერილი დაწერილია 1901 წლამდე, ელენეს დაბადებამდე.

სამსახურის დრო მოახლოვებული გქონდა და ჩვენთვის ველარ მოიცლდი. მადლობა ღმერთს, ეხლა ცოტა გამობრუნდა. ტაბასტამ საშინელი თავის ტკივილი დაუგდო, რაც სხვა-და სხვა საშუალებით ცოტათი დაუდგა და იმ დღეს, როდესაც ლუკა მოვიდა სრულებით აღარ ასტკიებია ისე გაუხარდა; კიდევ ვთქვით: თედო რომ მოსულიყო, სრულებით მორჩებოდაო. ისე არის გასუსტებული და ისე აქვს ფერი დაკარგული, რომ ლუკა რომ მოვიდა და შეჰხვდა, ტირილი დაიწყო (აბაროგორი გულმაგარი კაცია), „დაო, ეს რა დაგმართებია“-ო. ჯერაც ნამდვილად დარწმუნებული არა ვარ, რომ მორჩებო, იმნაირს ფერზედ არის. თუ გამობრუნდა იმთვნად, რომ ცხენზე ჯდომა შესძლო, მაისის გასვლაზე ან თიბათვის ნახევრამდინ, ჩარგალს წავიყვან და გავლისას თელავიდგან უთუოდ შეგატყობინებ, რომ შენც იმ ხანებში იქ მოხვიდე. მგონია, ნიკოსთვი მიგინერია ცოლშვილს ხევსურეთში ვამზადებო. თუ იქ, რაიმე დაბრკოლების გამო ვერ მოხვედი, აუცილებლად აქ – ყვარელში – მაინც წამოდით შენ და სანდრო, თუ სანდროს სამსახური დაითხოვს. იკითხავთ ბერუჟანთ ისაკოს სახლს და იმათ იციან სულ-ყველა ჩვენი ავ კარგი. შენი მოსვლა ჩარგალს იმით უფრო საჭირო არის, რომ ჩემს საქმეებს სულ-ყველანაირად გავანაღდებთ. ჩემს საქმეებზე, როცა გნახავ მაშინ მოგელაპარაკები დანვრილებით, რაც ბევრი დაბრკოლებაე-ბი ჰქონია ჩემს სამსახურში შესასვლელად. წამოდით ამ ზაფხულ, აღარ დასდგეთ, სხვა არა იყოს რა მართასთვის არის მადლი და თქვენცა ჰნახავთ თქვენს საწყალს დას. მე კი არა ვარ თქვენკე დანუხებული!! იქნება ცოტას კი მეტყობოდეს!!!! მოიკითხე სულყველანი და ჩემს და მართას მაგივრად აკოცე: თიკას (ძალიან კი არ დეეტოლო, თორო მოლა გაჯავრდება), გულქანას – ბაჯბაჯას, ეთერს, ნინას. მოიკითხე შუშანა, წყალობა, გაბო თავის მეუღლით და ბედნიერება მიულოცე, აგრეთვე მაშუა თავის მეუღლით დასხვა-და სხვა მანდაური მოკეთე[ე]ბი. თქვენი წერილი, იცოდეთ, იანვარს აქეთ არ მიმიღია და დღე-დღეზედ ველი. დამელალა თვალ-ყური სანდროს ბედის ყურებით. რამთვენიც თვე გავა, ველი წერილ[ს] ან ეხლა მომივა სანდროს წერილი, ან ეხლაო, რომ დამინიშნეს ჯამაგირო. რატომ არ უნიშნავენ – ეგ მამაძაღლები. მოგიკითხ-

ათ მეტემ დიდის სიყვარულით და პატარა დისწულმა პავლემ. თქვენი დისწული ძაან კაცია: იცის ბიძეების ლექსები ავტორის დასახელებით. შენს ლექს[ს], მაგალითად, როცა ამბობს: „ატილდა ხალი ნიკოლა მაგანიტისა ცრემლითა“, ვკითხავთ: „ბიჭო, ვინა თქვა ეგ ლექსი“ – „ბიძამა თედომაა“ გვიპასუხებს ის. სხვა კი უნდა გაგიტყდეთ ვერა ვიცითრა შენი...

იყავ მშვიდობით. ღმერთსა ვთხოვ, რომ მშვიდობითა ვნახოთ ერთმანეთი.

**მიხეილ რაზიკაშვილი.
თქვენს ნახვას ნატრული.**

წერილს ველი ამ ადრესით, აქ როგორცა სწერია.¹⁰⁷

ძვირფასო ძმაო სანდრო!

გამარჯვება შენი! მოგიკითხავ და გაკოცებ შიგ უღვაშებში. მოსე რომ მწერს, რომ „იბზეკავსო“... როგორ შენ და შენი პირველი კანდიდატობა? არა გამოდის-რა მაგათ ხელიდგაან? რატომ არ შემატყობინებ? განა ეგრე უნდა. მე უფრო შენ უხეხულიცა ვარ. თუ შენ მიეხნევი რასმე, მითომ მე ვყოფილვარ. შენ მაინც უნდა გამართვეინო – მე ხომ დავიჩაგრე სულყველანაირად. – მუყაითად მოექეცი შენ მაინც შენს სამსახურს; უსამსახუროდ ყოფნა სრულ ამაო ყოფილა კაცისათვის. მომბეზრდა თავი და რა ვქნა – ვიტყვი ეხლაკი ამ გზას დავადგებიო და რაიმე მიზეზი გადამელობება წინ. თორო, როცა ვნახავთ ერთმანეთს, მაშინ მოვილაპარაკებთ. ეგები დაეთხოვო როგორმე და თედოსთან წამოხვიდე. მოიკითხე მოსე და ჩემი ნაცნობები.

შენი ძმა მიხეილ რაზიკაშვილი.

¹⁰⁷ უადგილობის გამო ბოლო წინადადება მიწერილია პირველი გვერდის ქვედა არშიაზე.

ძმაო სანდრო! სვიმონის ცოლის წერილი ეგები გაჰგზავნო როგორმე იმერეთში, თუ ამ ჟამად იმერეთში იქნება და გაასწრო გავლა წერილის მოსვლას, თუ არ გამოუვლია ჯერ განჯიდგან ვასოსთან შეიტყე და, როცა გამოივლის, შენის ხელით გარდაეცი, თუ ძმახარ. მინდა, რომ მიუვიდეს, ხომ იცი, როგორც ისინი მისვამდენ ქონებას, მეც წაუხსვი. ცარიელი სიტყვა[ა] რაში მენანება.¹⁰⁸

№2.

დოკ. 20/6 (1)¹⁰⁹

1901 წ. 11 მარტს

უძვირფასესო ძმაო თედო!

პირველად მოგიკითხავთ და ყოველად შემძლებელს ღმერთს ვთხოვ თქვენს სიცოცხლეს და კარგად ყოფნას. შენი ამბავი კარგა ხანია აღარ ვიცი და აღარც გამიგია. რას იტყვი ვაპირობთ წასვლას კახეთში, თუ არა? მე დღე-დღეზედ მოველი შენგან წერილს, ხომ ნამდვილად გადასწყვიტე წასვლა. წაუხსვლელობა არ იქნება, უთუოდ წავიდეთ. მომწერე მანდ ამოვიდე ხელთუბანში, თუ ქალაქში ჩამოხვალ და მეც იქ მოგიცადო; ან კიდევ ჩვენებისაგან წერილი ან ფული ხომ არ მოგსვლია რა ისიც შემატყობინე.

მინამ შენი წერილი არ მომივა, მინამდე მე აქედგან არ წამოვალ და ამიტომ სწორეთ მომწერე. თუ ქალაქში შენ ჩამოხვალ და მე აღარ მომიწდება მანდ ამოსვლა, ენდრო არ დაივიწყო, ჩითები ჩემი და შავი ძველი შალვარი, რომ გავწირე მან[დ] ისინი ჩამოიტანე. ფული არაფერი გამოჰგზავნო აქ, თუ რამ იქნება მანდ დამხვდება. ნუ დავიგვიანებთ. 25-26 მარტს უთუოდ წავიდეთ. მოიკითხე ყველანი ჩემს მაგივრათ: ჩემი რძალი, ბაღლებს აკოცე ყველას, შუშანა თავის ქმარშვილით; შაქრო, მაშო, გაბუა პატარძლით და კიდევ სხვანი და სხვანი, ვინაც უფრო გესიამოვნება. ლევანასიც ამბავი შემატყობინე რა ქნა კიდევ არის ავად? ან ლუკამ გნახა თუ არა. ნიკოს წერილი მი-

¹⁰⁸ მიწერილია წერილის 2-3 გვერდების ზედა მხარეს.

¹⁰⁹ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

ვნერე – პასუხი არ მომსვლია. სანდრო - კი კარგათ არის. მეც კარგა ვარ, როგორც შამეფერება...

შენს ლიმონაზე და „დათვზე“¹¹⁰ ბევრი ვიციხეთ. ეი! ეგ ხომ ჩემი ნაამბობია, რათ მომპარე! შენი „კოდალაც“,¹¹¹ წინანდელს ნომერში რომ იყო, მოენონათ, მეუბნებიან: „კაცო, უნდა ბევრ-სა სწერდენო, რომ მაგისტანა ნიჭიერები არიანო“. ნიკოზე გაჯავრებული ვარ, ხომ მიუვიდოდა ჩემი წერილი, რატომ არ მომწერა...

იყავი მშვიდობით და იცოცხლე...

შენი ძმა მ. რაზიკაშვილი
1901 წ. 11 მარტს¹¹²

მაპატიე რომ დავბლაჯნე. ეს ოხერი ხელი სულ გამიფუჭდა. თუ ძალიან ნელა დავწერე კიდე ვწერ, თუ არა და ესე ვბლა-ჯნი.

№3.

დოკ. 20/6 (2)¹¹³

უძვირფასესო ძმაო თედო!

1903-ს 15 თებ.¹¹⁴

უპირველესად მოგიკითხავ და ყოვლად მონყალეს ღმერთს ვთხოვ დაგასწროს სიხარულით და ბედნიერის ცხოვრებით, შენის ცოლ-შვილით, მრავალს ყველიერს, და აღდგომაც სიხარულისა გაგიტენოს. დამნაშავე ვარ, ძმაო, რომ აქამდე წერილი ვერ მოგწერე და ჩვენი გარემოება ვერ შეგატყობინე. მეკითხება შენიც, ღმერთო, ხომ შენა ხარ გულთამხილავი?

¹¹⁰ თედო რაზიკაშვილის მოთხრობა „დათვი“ პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „ჯეჯილის“ 1901 წლის თებერვლის ნომერში. ლიმონა ამ მოთხრობის მთავარი პერსონაჟის მეტსახელია.

¹¹¹ მოთხრობა „კოდალა“ პირველად გამოქვეყნდა 1900 წლის იანვარში, ჟურნალ „ჯეჯილში“.

¹¹² წერილის ავტორს თარიღი ტექსტის ბოლოშიც მიუწერია.

¹¹³ ხელნაწერი ოთხფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

¹¹⁴ იგივე თარიღია მინერილი ტექსტის ბოლოშიც.

და სულითა და გულით მოველი შენის ამბის გაგებას... ჩვენის ამბისა რა მოგწერო? – ვცხოვრობთ ისევ ისე, როგორც გვიცხოვრია. ცოცხლები-კი ვართ დღესნამდი. ან-კი არ გვეყოფა ზარალი?.. ლუკას უბედურებამ ძალიან შეგვანუხა. იმ დროს ლუკა ხომ (იქნება მოგწერა კიდეც), აქ მოემწყვდა. აქ გავიგეთ სანწყალის კეკეს სიკვდილი. სწორეთ 25-ს ქრისტიშობის თვეს ნავიდენ მართა და ლუკა აქედგან ჩარგალს და იანვრის 27-ში ლა მოიყვანა მეტემ. წასვლა იმათი და ცუდი ამინდების დაწყებაც ერთი იყო. მოვიდა ერთი ახირებული თოვლი. შევრჩით მოუმზადებლები ყველაფრით, რადგანაც ლუკას აქ ყოფნის დროს ნადირობის მეტს არაფერს ვაკეთებდით. ახლა მერე მეტე წავიდა მართას მოსაყვანად და ისიც კარგა ხან მოგვიანდა იქ. დავრჩი მარტოკა და დამანვა იმოდენა საქმე თავზედ, მაგრამ საქმეს კი არა ვჩიოდი, კაცო, იმათი დარდი მანუხებს, რომ დაგვიანდენ და დაგვიანდენ, ძალიან შევშინდი, იმას-ლა ვფიქრობდი, რომ ან ნიკოს, ან ლუკას ხომ არ აუტყდა-რაო, რადგანაც ავად მყოფობას ძალიან დარეულს ამბობდენ, და მართაც იმიტომ შეგვია[ნ]და და დანიშნულს დროს ვერ მოვიდაო. ღმერთმა უშველლოს, მერე ერთი ფშაველი ჩამოვიდა და იმან მომიტანა ამბავი, რომ ცოცხლები არიან ეხლა აღარა უჭირსთ-რაო. მოვიდა მართა გულ გახეთქილი იმათ უბედურების მნახველი. თურმე ჩვენს თამარზედ ცუდი და გაუზრდელი მთელს ფშავის ხევში არ გამოვა ქალი. ერთი რალაც ზარმაცი, უჯიგრო, უზნეო არის თურმე. სიავის მეტი იმან არა იცის რაო და ზარმაცობისაო. სუ გატუჩვილი და ცხვირ დასიებული დადისო. ბაღლებს სულ მტრად და მგელად ეკიდებოა. დედაც თურმე იმის მიზეზით მოკვდა: ავად-მყოფი დედაკაცი შინ არ დაეყენა, ბოსელში დაეგდო და სანწყალი იქ მომკვდარიყო. ისე არ მიეგდო ყური დედისთვის, როგორც ერთის უკანასკნელი ვინმესთვისმე. ვამბობდი ბუქურაულს შევრთოთო, აბა წარმოიდგინე ეგ რა კარგის ბედის ღირსია. თავის შესარცხვენად ან როგორ ვისმე გადაჰკიდებს იმისთანა ნადირს კაცი. თორო რაც არის არის... ის არც იმის ღირსია, რომ იმაზედ ილაპარაკოს კაცმა. ნიკოსაც ეხლაც ბიჭი სუსტადა ჰყავს თურმე. იმას მიეგდო ყური ყველაფრისთვის, რამდენადაც კი შესძლებდა, მინამ მივიდოდენ. კაცო, ეს რაზიკაანი რომ სულ გათავებას ვაპირობთ. სანწყალი მწარია რომ დაიღუპა და მოუკვდა ის ერთად ერთი ვაჟიშვილი; ერთი ვაჟი ქოთა-

სა ჰყვანდა, იმასაც მოუკვდა; ეგ ორი ვასილის ბიჭებილა უხ-
ირებენ ფეხებსა. ქოთას ცოლს, მგონია, აღარცარა უჩნდება...
ერთის სიტყვით სულ უკან უკან მიდის ჩვენი ბედ-ილბალი... ეგ
– ეგრე... აქაური სხვა რა მოგწერო? საქონლით ვზარალობთ:
ეს მგონი მეთერთმეტე ფური გაბერწდა და გაუნყრა ღმერთი.
გაბერწებულები აღარ იმაკებიან – დაურწმდენ.¹¹⁵ ისე, რომ
ამ ზაფხულ საწველ-სადღევები ჭანტრაყულს¹¹⁶ მდგომარეო-
ბაში იქნება. თუ ან ცოცხლები გადარჩენ. გაჩნდა საქონლის
ჭირი. ბეითლებმა¹¹⁷ ჩვენს საქონელს არ აუცრეს – ფშაური
ძროხა აცრას ვერ იტანსო, სულ გასწყდებიანო; ისევ რო-
გორმე მოარიდეთ საქონელიო, იმას გვირჩევენ. აბა სად მო-
ვარიდოთ, ხომ იცი შიგ სოფლის პირში ვართ. ურმის მუშა
საქონელი დღე-მუდამ ჰხვდება ტყეში. ტყე შევაკვრევიწე დას-
ტურებს,¹¹⁸ მაგრამ მთიელი ხალხი სულ აგვიჯანყდა და ნახე-
ვარი ჭალა ისევ წაგვართვეს. ერთის სიტყვით კუდი ძალიან
მაგრა გვიძე არტახში. მარტო ღმერთილა თუ დაგვიფარავს,
თორემ სხვა ჩვენი მეშველი აღარა იქნება რა... შენ გა[ა]თავ-
ებდი სახლს და ღმერთმა მშვიდობაში მოგახმაროს და ტანის
სიმრთელეში. ჩვენ-კი დაგვიგვიანდა მოუცლელობის გამო და
ვერ მოვასწარით კედლების აყვანა: სიცივემ უსწრო და ხომ
იცი ქვითკირისთვის სიცივე არარის კარგი. თორო ჩვენი სახ-
ლი ჯერ რა არი?! ჯერ-ჯერობით ერთს დიდს ოთახს ვაკეთებთ
ისე კი, რომ მერე მეორე გვერდზედ მიედგმის და, თუ მოვი-
წადინებთ და ღმერთიც შეგვაძლებინებს, ორი ოთახი მალლა
მოედგმის. დრომდე, მინამ ხელში რასმე დავიჭერდეთ, მაგას
ვიკმავებთ, რომ თავი მოვაფაროთ და ჩვენი სტუმარი სხვას
არ მივაყენოთ კარს. ნახევარი კედლები ამოსულია და ეხლა,
რა მწამს გათბება მუშას დავაყენებთ და იქნება აღდგომამდე
კიდევ გავათავოთ. აქაც ბევრი ჯდება ძალიან შენობა, ხომ ტყე
და ქვიშა შორს არ არის. ჯერ ხომ არა არის რა გაკეთებული
და 30 თუმანზედ მეტი დაიხარჯა. მუშა და ხელოსანი ძვირია.
ახლა კიდევ არაფერი მზად არა გვექონდა, საკუთარი ურემი და
საქონელი არ გვეწეოდა და სულ ფულზედ მინაბრებულები
ვიყავით. ისე, რომ ქალაქ ადგილას აღარ დაუჯდებოდა კაცს

¹¹⁵ ურწანი – ბერწად დარჩენილი საქონელი.

¹¹⁶ ჭანტრაყული – ცუდი, უხეირო.

¹¹⁷ ბეითალი – ვეტერინარი.

¹¹⁸ დასტური – ხევისბრის თანაშემწე (ხატის მზარეული).

მაგაზედ მეტად, ამასთან შედარებით. მაგრამ, თუ თავის სახელი მაინც გვექნება, ხმას ვინ[ლ]ა ამოიღებს ხარჯზედ... ახლა, რომ იცოდე, ბიძაჩემო, ერთი პატარა ვენახიც ვიყიდეთ და, როცა გვეწვევი საკუთარი ღვინო გვედგმის ქვევრებსა შინა და როგორ გადავკრავთ!!.. ერთის დღისა არის, მაგრამ კარგ ალაგას-კია: ზედვე ახლოს გვაქვს. შენს სიძეს ლამეც კიდე სიზმარში ის ელანდება და მხარს იწყვეტავს იფნის ჭიგოების ზიდვით, ვინ იცის, საიდგან. სააღდგომოდ მოგელით ძალიან და იმედიცა მაქვს, რომ არ დაიზარებ. მარტო შენი „ზნაკომები“ – ხომ იცი ვინც არიან, აღარ მისვენებენ: მოვიდესო. ხანდახან ლაპარაკი რომ რამე იყოს – მეტყვიან: „ის მოვიდეს, რატომ არ მოდის, როდის მოვაო?“ მე ჩემს გულში გამეცინება და აბა იმათთან ხომ ვერ დავიმჩნევ მეცინებაო. არ იციან რა ეშმაკთან ათამაშებენ თხას მალაყზედ. ერთის სიტყვით უსპეხი დიდი გაქვს, რაც ვიცი უღვაშებში ძალიან გენყინება... მე კი ჩემს თავზედ ვერაფერს მოგწერ, რადგანაც აქ „უსპეხები“ არა მაქვს და „პოხოჟდენიებიც“ მანდაური სჯობდა. მანდ შენ გახუნებული იყავი და დახე სად გადამიხადე!! ეხლა, რა ვიცი, კიდევ იწერები „უსპეხ-პოხოჟდენიების“ საქმე კარგათ მიდისო. თუ ეგ მართალია, ჩემი საქმე სრულებით ცუდად ყოფილა და სხვაგან უნდა ვეცადო სადმე... ეგები შემოდგომით ეგ ყმანვილებიც დავაქორწილოთ, თორთ თუ სხვა ზამთარსაც გარეთ დაჰრჩია... მერე დაბერდებიან. აქ ქალებს გვეუბნებიან სხვა სოფლებში და არ ვიცი კი მართლა საქებურები არიან თუ არა...

სხვა რაღა მოგწერო: აუცილებელია, მკითხავ შენ საბოლოოს რაღას ფიქრობო. სწორეთ რომ გითხრა, ისეთ ხალხში ვარ, რომ მეც არ ვიცი. უჩემოდ ერთის ფეხის წინ გადადგმაც არ შეუძლიანთ. იმას რა უჭირს, ვისაც ყველაფრის თავი აქვს. დედაჩემი არის სპეციალისტი ძროხების საქმეში მარტო და სოფლურის ცხოვრებისაც არცარა მეტეს ეყურება... მე რომ აქ არ მოვსულიყავი ვერც ემაგ სახლის დანყოფას მოახერხებდენ. ეხლა, რა ვიცი, ის ფიქრი მაქვს, რომ ეგ სახლი ჩავაფარო, რომ ბინა ჰქონდეს კაცს და მერე წამოვიდე და სამსახური ეგები რიგიანი, სადმე რამ ავიჩინო. ვერცა რამ ლუკამ მირჩია. იმანაც ხან ვაჭრობა მიქო, ხან ფოდრაჩიკობა¹¹⁹ ან სამსახური.

¹¹⁹ Подрятчик - პიროვნება, რომელიც გარკვეული შეთანხმების საფუძველზე ვალდებულია შეასრულოს დაკვეთილი სამუშაო.

ისე, რომ ვერაფერი დასკვნა ვერ გამოვიტანე... არც ერთში კი რიგიანი ხელის შემწყობი მე არა მყავს, ხომ კარგათ იცი... სააღდგომოდ, რომ მოხვიდოდი ძალიან კარგს იზამდი; კიდევ რასმე გავარჩევდით... მართლა რასა გთხოვ შენი ჭირიმე: მანდ, რომ ჩემი წიგნების ყუთი სდგას იმაში ჩემი დოკუმენტები ყველა შიგა მაქვს და თავი არ შეეპაროს საიდანმე და არ გააფუჭოს; ამოიღე და შენ შემინახე კარგა. ნუ დაივიწყებ და სხვა წიგნები კი ისევ იმით იდგეს ერთად...

აბა, რალა მოგწერო; იყავით მშვიდობით და გამარჯვებით. მოგიკითხა დიდის სიყვარულით შენმა დამ, მეტიემ, ტუგურელმა, თინამ, ნათლია ნათლიდედ-ნათლიმამებმა. სულ-ყველამ: ძველთა და ახალთა, მცნობთა და უცნობთა. მოიკითხე ჩემს მაგივრად ჩემი ბოროტი რძალი, მოიკითხა აგრეთვე თავის მულმა და სიძემ და ძალიან ემდურება რომ წერილს არა მწერსო. მოიკითხე დედა შუშანა, წყალობა, გაბო, ფეფე, მაშო, შაქრო და მთელი ვინც იყო ჩემი დოსტი „ბარიშნობა“ გაღმისა და გამოღმა უბნისა. არც კოკოტის ცოლი დაივიწყო, შენი შორიდგან „პოკლონიცა!!!“ ჩვენი კვინიკაძე თუ ცოცხალია და ან მანდ არის მოიკითხე მამაშვილურის პატივისცემით...

წერილი თუ ჩემი სიყვარული გაქვს, მალე გამომიგზავნე. პრისტავის სახელობაზედ გამოჰგზავნი...

Кварельскому приставу Гомелаури. Прошу передать Метэ Хасишвили. და მეტიც არაფერი. ჯეელების ამბავიც უთუოდ შემატყობინე.

**შენი სიკვდილამდე ძმა მიხეილ რაზიკაშვილი და არა „ჯაფარიძე!!!..“
1903-ს 15 ფებერვალს**

გრიგოლ აფშინაშვილის
წერილები

№1.

დოკ. 20/7(13)¹²⁰

ძმაო თევდორე!

სინოდის კანტორაში მივედი დღეს (შაბათია), მივეცი წერილები – მღვდელისიც და ბეგიევისიც, და მაშინვე იპოვნეს ჩემი საქმე. გაშინჯეს და სამოცდა რვაში ვარ ნაჩვენები მონმე[ე] ბისაგან. ამ შეჩვენებულს ბლალოჩინს მართლა თავის წვერზედ ჩაუნერნია. აბა რა ქნას კაცმა! კარგა გადავშინჯეთ ყველგან აღწერების სიებში და აღმოჩნდა, რომ ზოგან როგორავარ ჩაწერილი და ზოგან როგორ, ზოგან მე და ჩემი უფროსი ძმა ერთის წლისანი ვართ ჩაწერილნი. ასე, მონმე[ე]ბის ჩვენების მონმობა მეძლევა ორშაბათს და შემდეგ თიანეთში უნდა წავიდე. სჩანს, რომ შველა არა გზით არარაი. უნდა დავმორჩილდე ბედს და მეტი რა ღონეა! იმ მონმობის (თიანეთში რო არის) გამოტანას ვეცდები და შეგატყობინებ კიდევ.

რალა მოგწერო, მწუხარების სმენა ან ვის ეამება! მშვიდობით და გამარჯვებით!

**1889 წ. 11 მარტს
გრიგოლ აფშინაშვილი**

თევდორე!

სულ უკანასკნელს და გადაწყვეტილს წერილსაც მალე მოგწერ, ჩემის ფიქრით. იქნება ან დირექტორსაც მოვწერო და ან შენ მოგწერო იმის გარდასაცემლად. მადლობელი ვარ მღვდლისა, რომ წერილი მიმიწერა, ძიელ მალე იპოვნეს უკვიტანციოდაც საქმე, მაგრამ შველა კი, მგონია, არა მქონდეს!! ჯერ ჯერობით ნურცარავის კი ეტყვი (მასწავლებლებს) სანამ გადაწყვეტილი ამბავი არ მოგივა. ვინ იცის, როგორი ცხოვრება მექნება ამას შემდეგ! ვისი მადრიელი უნდა ვიყო დღეის იქით: მღვდელ-ბლალოჩინებისა, დედმამისა თუ ვისი?!

¹²⁰ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია იისფერი მელნით, ამოქრალია, შეიცავს გრიგოლის ორ წერილს თედოსადმი.

ჩემს არსებობას ჰშურობს ბუნება, თუ? რა საშურველი ვარ, ან რა კაცი ვარ?! ნეტავ საშურველი მაინც ვიყო! იმას მაინც იტყოდენ: კარგსა და კეთილს ჰშურობს ყველაო! ნიკო კი იქნება ვნახო როდისმე და ამბავსაც უამბობ. ვეჯინელი კაცი ვნახე, ნიკო კარგა არიო, მითხრა. დედა და ძმა მანდა ჰყაო. ლუკაც მანდ იყო, ირმები დახოცესო და მერე წავიდაო.

გრიგოლ აფშინაშვილი

№2.

დოკ. 20/7 (14)¹²¹

(პირველ კლასელებს) ძვირფასო ამხანაგებო!

დიდი იმედი მქონდა მეც და თქვენც გამოხსნისა და შველისა, მაგრამ არ მოხდა და აი როგორ არის საქმე: სინოდის კანტორაში ვიპოვე ჩემი საქმე, მაგრამ სამწუხაროდ, არა ჩემს სასარგებლოდ! როგორც მე ვითხოვდი და ვეხვეწებოდი ბლალოჩინს წლოვანების ჩაწერას, ისე კი არ ჩაუწერია, ისე ჩაუწერია, როგორც თავადა ჰსურდა, სახელდობრ ამ 1868 წელში. აბა რაღა მეშველება! ორშაბათს მომცემენ მოწმობას და ნავალ თიანეთში. კიდევ მოგწერთ წერილს თავის დროზედ. ეხლა კი ამაზედ მეტს ნუ მამთხოვთ. იშრომეთ და იმეცადინეთ. ისე მოიქეცით, როგორც მანდაურებს შეჰფერის. მშვიდობით და გამარჯვებით.

თქვენი მოსიყვარულე ამხანაგი გ. აფშინაშვილი
11 მარტს, 1889 წ. თბილისი

¹²¹ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით, ამომქრალია.

№3.

დოკ. 20/7 (1)¹²²

ძმაო თევდორე!

„არ დავინყება მოყვრისა აროდეს გვიზამს ზიამსა, ვგმობ კაცსა აუგიანსა, ცრუსა და ღალატეანსა!“... პირველი ტაეპი ამ ლექსისა შენ შეგეხება ამ შემთხვევაში და მეორე მე, მაგრამ არა მგონია – ისეთი უაუგო და ღალატეანი ვიყო, როგორსაც ეს უკანასკნელი ტაეპი გვიხატავს. მდურვა, ძმაო, გემართა, მხოლოდ საფუძვლიანი, თუ იცი კაცის ყოველნუთიერი მდგომარეობა... შენ არ შეგიძლიან განალამც თქმა, არამედ ნარმოდგენაც კი, რომ მე თქვენ სახში მოსვლა და თქვენი ნახვა არ მენადოს! გაიხსენე, ძმაო, რჩომა-კდომისა, ცხელი მუშაობა, იმ დროს გლეხი-კაცის მოცდენა, თუნდა ერთს ნუთსაც! მასე გაშინჯე, პარასკევს შუადღისას ნამოსულნი ხოშარით,¹²³ შაბათს დილით მცხეთაში ვიყვებით... მთელი ზაფხული ნვალებით გავატარე, გემო არაფერსა ჰქონდა; მეცადინეობა, მერე ჩვენ სახში არ შამეძლო და არცარა უიმიოდ მეშველებოდა, ხო იცი. მომზადებით, ძიელ მცირედ მოვემზადე, აღმოცანები ცოტა გავაკეთე, ვიყავ რალა, ჟამთად მიწონილ-მინდობილი, დაილოცოს ღმერთის სამართალი, მაინც გავიმარჯვე და მაინც გამოჩნდა რომ თითქმის ყველაზე მეტად მოვმზადებულყავ: აღმოცანაც გავაკეთე და ზეპირადაც რიგიანად უპასუხე. ჩემი ამხანაგები, უმეტესი ნაწილი თათრობა იყო, უბედურები, ჯერ კი სუ წმინდად დაარჩინეს, მერე კი ერთის ვაი ვაგლახის შემდეგ, ზოგი გადმაიყვანეს, ზოგიც დაარჩინეს და ზოგიც დაითხოვეს. საფარალიბეკოვი მესამედ დაარჩინეს პირველ კლასში, ვაჩნაძე (მაღალი) სუ დაითხოვეს! ქრისტიანებში არავინ დამრჩალა, ლადოს მეტი. პერევეგზამენოვკები რო გათავდა, ტრიკიანი ამბობს: „гонение на татарь“-ო! შენი ამხანაგები თითქმის ყველანი ალაგებზე არიან. კვალევი ქარელშია პრიხნია ერევნის გემნაზიაში, და სხ. იმ დღეს საკალოვმა დამიძახა და მითხრა: „Разиковъ-швили получил мѣсто?“-ო? არ ვიცი მეთქი, მე მიუგე... მე მაინც დალონებუ-

¹²² ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერი შავი მელნით.

¹²³ ხოშარა – სოფ. აღმოსავლეთ საქართველოში, უკანა ფშავის თემში.

ლი ვიყავ ძმაო, და მაინც აქამდე, მაგრამ ეხლა კი ტელეგრამა რო მივიღე, ღმერთმა შენ კარგი მოგცეს, მე ყოჩაღადა ვარ, თუ მაგ ტარტარის კარებიდამ გამოვძვერ! ღმერთმა თქვენ გაგახაროსთ ყოველთვის, როგორც მე გამიხარდა იმ უამს. დავითისგან ნათქომი მქონდა, ტელეგრამას დაგიკრავ მაშინვეო, მაგრამ თქვენ კი არ მამგონდებოდით ტელეგრამაში. მე გიორგი უფრო მეგონა. თქვენი ამბის გაგება (ძმებისა) ძალიან მინდოდა, შენ სად იქნებოდი ან ლუკა. ნიკოსი გავიგონე: ვეჯინში აღარ მიდისო, სოფელს უჩივლიაო, სწორედ გაკვირვებული დავრჩი და ის ლა მომაგონდა: დიდს სიყვარულს დიდი სიძულილიც მოაქვსო! დავითს წერილი მივწერე და ვთხოვე თქვენი ამბის შეტყობინება, მაგრამ არაფერი მომწერა. შენ მაინც მამწერე, რას ვინ აპირობთ... აქ (სემინარიაში) თანდათან დამონავებას გვიპირობენ, უფრო და უფრო გვიჭერენ, ერთი ბენო მოსვენება არა გვაქვს, შამოილეს სამხედრო გემნასტიკა, წარმოიდგინე „დუხოვია“ ბუზიკაც კი გვაქვს! იეზუიტობა მკვიდრად იდგამს საფუძველს. ნუ გეშინიან, ჯერ კი არაფერი გვიჭირს საიმისო. შენი წერილი რო მივიღე, დეჟურნი ვიყავ პანსიონში. პიასეცკიმ არ გამახსენიან (სადილს ვჭამდით), მერე წაიკითხეო. მე გული მიწუხდა, ვისი ნაწერიაო, ვფიქრობდი, ვის მოვაგონდი უცხოს მოძულეებული მეთქი! რო გავხსენი, მაშინაც კი ვერ ვიცანი შენი კალამი, სანამ ბოლომდი არ მივედი!.. დიდი ბიჭობა გამაიჩინა ჩვენმა დირექტორმა, რო იცოდე, დატრიალდა ტარივით, აქეთ ეცა, იქით ეცა და ასე მოახერხა. რომ გამოფენაზე წაგვასხა ქალაქში. რკინის გზის მართველობას გამოართო სამი მეორე კლასის ვაგონი ჩვენთვის, ნებართვა აიღო „პაპეჩიტლისაგან“ და ამ წასულს კვირას ქალაქში კი ამოგვაყოფინა თავი. მესამე დღეზე მოვედით იქიდამ. ბინა ინსტიტუტში გვქონდა. დეკანოზოვმა ინსტიტუტში დაიჭირა ეგზამენი და სახემნიფოდაც იქმნა მიღებული. მოგიკითხა კიდეც. დავათვალიერეთ: გამოფენა, საბაღოსნო სკოლა, სიონი, მუზეუმი, საქალაქო ბიბლიოტეკა და ბოტანიკური ბაღი. ეხლა თხზულებაც მოგვცა ტრიკიანმა ამ მოგზაურობის შესახებ. ქალაქში დედა ბუდრიანად ვიყვენით. მოსამსახურე[ე]ბიც კი იქა გვყვანდნენ. ლომოური კი არა ყოფილა ჩვენთან, ქეიფზე კარგად არიო, მოვიკითხე კიდეც შენ მაგივრად. გორი უარესად გამტვრიანდა, მით უმეტეს, რო წვიმა არა ყოფილა, რახანია. წლეულს წელს, როგორც

იცვი, ვაკანსია ბევრი იყო ახლად მისაღებთათვის, ორად ორი ქართველი მიიღეს იმოდენა ხალხში, მესამეც თუში, დანარჩენი სუ სომხები და რუსები არიან. ყველა ქართველები ყოჩაღადა ვართ, ჩვენ კლასელებს „ივერიაც“ მოგვდის ჩუმად, რასაკვირველია; ლუკას ფელეტონები წავიკითხე. რატო ნიკო არაფერსა ჰსწერს? ხუციშვილის შეკრეფილი ფშაური ლექსები წავიკითხე? კარგი იქნებოდა დასწერდით რასმე ამის შესახებ. ერთი მშვენიერი ზღაპარიც წავიკითხე შენი ზაფხულში. მე ბევრი ლექსები მაქვს შეკრებილი, მაგრამ ვერაფერი მომიხერხებია ჯერ, რადგანაც მოცლილი დროა ამისთვის საჭირო. არ იცი, რო თიანეთში მეჯავრები შენ??!.. არა, არა, არა, ძმაო, ისეირე რამდენიც გინდა. მხოლოდ უაზროდ კი ნუ!.. იქნება ბევრი რამა მრჩებოდეს, მაგრამ მოდი ბოლოს მოუღებ ამ უთავბოლო ყბედობას... მშვიდობით და გამარჯვებით! მამიკითხე ჩემი საკუთარი ძმა ნიკო, ლუკაც, მღვდელიც, დედაც, მართაც, გიორგიც და ყველანი.

**ძმა შენი გრიგოლ აფშინაშვილი
1889 წ. 30 ენკენისთვის**

წერილი, რასაკვირველია, უკანასკნელი არ იქნება არც შენგან და არც ჩემგან. მომწერე ძმური წერილი, შემატყობინე მანდიური ამბები, განსაკუთრებით თიანეთისა... კიდევ მოკითხვას დაგავალბედი, მაგრამ შენ ვერ იცნობ იმას, ვინაც მე მყავ სახეში! ვერც.... ადრესი ისევ მაგრე დაანერე.

გრიგოლი¹²⁴

ძმაო თევდორე, მოგიკითხეს ყველა ნაცნობმა ამხანაგებმა ყოველ კლასიდამ, მადლობას იხდიან წერილისათვის, ზოგი წერილსაც ამზადებს. ჩვენის კლასიდამ მოგიკითხეს დიდის სიყვარულით: ნიკო ქიზიყელმა პირველმა, ვასომ, გიორგაძემ, ნიკო ჯანაშიამ, დუმბაძემ და სხვ. წერილებს მიიღებ.

აფშინაშვილი

¹²⁴ გრიგოლ აფშინაშვილის ამ წერილის ბოლო გვერდზე მისივე ორი მიწანწერია.

№4.

დოკ. 20/7 (3)¹²⁵

ძმაო თევდორე!

მიგდებ ყურს, თუ არა? აცა, როდის მომწერს გრიგოლი წერილსაო! კარგი, ძმაო, აგრე იყოს, აგრე!.. ნეტავ ნიკოსავით გართული მაინც იყო მასწავლებლობაში, რომ გული დამემშვიდებინა რითიმე, თორო ეხლა!.. რასაკვირველია, სულელებითაც უსაქმო არა მგონიხარ, მაგრამ დატვირთულმა საქმეებით ჩემკე მაინც უნდა მაიხედო და მაინც... ხო იცი, ძმაო, აქიური ცხოვრება, მერე ეხლა, როგორც არის!.. როგორც იცი, დრო ცოტა მაქვს, მაგრამ „ჭირთგაცოფებულმა“ წერილზე-ლა დავყარე ღონე... პირველი წერილის პასუხი გამოვგზავნე და ახლა შენგან მოველოდი, მაგრამ სად არი? ველარ მოვითმინე, ამით უფრო, რომ კარგა ხანია, რაც თქვენი და საზოგადოდ მანდიური არაფერი ვიცი... ნიკოსი ხო სუ არაფერი ვიცი, არც წერილით და არც სხვაფრივ... სად არი, იქავ არი, თუ არა, არ ვიცი, ვიცოდე, მე მაინც გაუგზავნიდი ბარათს. აჭორებდენ, ვითომ იქ აღარ არი, გამოვიდაო! არცარაფერი შენ შამატყობინე ნიკოსი, არც ხო სხვაფრივ ვიცი და ვარ ერთს დაღონებაში. წერილთაც არაფერსა სწერს, რომ კაცს გული მოებრუნებინა... ლუკასი მგონია თვალით ვხედაო, როცა რასმე წავიკითხავ იმისას „ივერიაში“... ამავე გაზეთში ხო შენი ზღაპარიც წავიკითხე, მაგრამ ამით კმაყოფილი არა ვარ და შენგან მეტს მოვითხოვ... წერილის წერა გეზარება მაგრამ სამიოთხ თვეში ერთი წერილი დიდი საქმე არ იქნება... დაამლული¹²⁶ ვარ მანდიურის ხმისაკვე... როგორც გწერდი, დავითს მივსწერე: იმათ ამბავი მომწერეო და აბა სად არი? ჩემი გარემოება ხო იცი, ძმაო!.. სემინარია უარესობს!.. ჯერ კი მსუბუქად გავიდა ეს თითქმის ეს ნახევარი წელიწადი სწავლისა. ჩქარა კიდევ დაგვიტხოვენ... ძლივს მოველი ახალწელიწადს – დეესწარი მრავალს ამ დროს მშვიდობით – „ჯე-ჯილიო“, „თეათრიო!“, „კალენდარი“, „ცდაო“ და ბევრი სხვაო, გვაიმედებენ მოძმენი!.. ვნახოთ, რა იქნება!.. ძმაო თევდორე,

¹²⁵ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

¹²⁶ დაამლული (ფშ.) – დამშეული, აქ: მონატრებული.

შინაარსიანს წერილს ველი შენგან; ნიკოზე დანვრილებით შემატყობინე რამე... სემინარიელები ყოჩაღადა ვართ... ჯანაშია ქართულს სწავლობს, ნება დაჰრთო სტრელეტსკიმ... გარჩევა აღარ არის, რა მიზეზია, არ ვიცი, ყველა ქართულსა სწავლობს: აფხაზი, მეგრელი, ვინცკი ახალი მოსულია... ხო იცი, ძმაო, ბრძნობა ჩემი საქმე არ არის და ამიტომ ჩემი წერილი ფუქსავატია, რადგანაც, „მზგავსი მზგავსს შობს“ ფუქსავატობს!... მაშ გორის ფუქსავატ ამბებსაც გიამბობ, ვიცი, უინტერესო არ იქნება შენთვის, როგორც თითქმის აქ დაკაცებულისათვის: როგორც ყველგან, აქაც სეირობს, „ინფლუენცია“ და სემინარიელებსაც დაგვერია... დირექტორი ძალიან ავადა გვეყავს, ლამის „Ольга“ დაგვიტოვოს!.. (სასაცილო ჩაუვმატე). მასწავლებლებიც ავადობენ... ახლა ქალაქის ამბები: ლოლაძეს (ქალს) ხო იცნობდი? ამას წინად გავარდა ხმა. ეს და ეს, „პროგიმნაზისტიკ“, პოლიციის სათვალყუროდ გახდაო, რადგანაც დარჩობას მტკვარში მოარჩინესო! თავის დარჩობა გამაუნვევია შემდეგ შემთხვევას: ვილაცასთვის „წვერი მოუკიდებინებია!..“ ეს ვილაცა თქვენი ნაცნობი ციმაკურიძე, ვგონებ ნიკოს ამხანაგი ყოფილა... აი აქეთ, აი იქით, და ამ მოკლე ხანებში გვირგვინიანნი გამობრძანდენ სობორიდამ. ეს ორნი გორის სალაცხო პირნი!... სხვა უფრო საყურადღებო, და ამასთან სამწუხაროც, ამბავი ეს არის: ამ წინაზე გაისმა ხმა ერთად შემარცხვენი ქართველებისა და შემადრწუნებელი ყოველ კაცისა!.. სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებელმა დავიდოვმა მამათმავლობა ჩაიდინა იმავე სასწავლებლის შეგირდთანაო! რამდენად სამწუხაროა ეს ხმა, იმდენად საკვირველიც არის იმისთანა კაცისაგან, რიგორიც დავიდოვია, ვგონებ შენ უფრო დაახლოვებით იცნობ!.. ასტყდა გამოძიება, რევიზია სასწავლებლისა, ერთი აყალმაყალი, მითქმა-მოთქმა, რომ ყური უნდოდა ყურებას!.. დრო ფინთია, ქალაქში არ გავდივარ და ამ ამბისაც რიგიანად არა ვიცირა, გვესმის მხოლოდ, რომ დათოშვილს და საძაგელოვს გამოუსკამესო და სამართლის პირშიაც ჩაყარესო! დავიდოვი გაამართლესო, მაგრამ ჩირქი, ჭუჭყი, ვაი, ვაი!... რამდენად მართალია, არ ვიცი. ეხლა ლომოურთან ვიყავი უფრო ამ ამბის სიმართლის გასაგებად, მაგრამ შინ არ დამხვდა. მაინც და მაინც ჭეშმარიტებასთან ახლოა... სავალალოა!.. სომხები ამას თურმე ამბობენ:

ერთი ხელობა იყო ჩვენი საკუთრებაო და მაგასაც ქართველები შაგვეცილნენო!.. თუ არ მოგწყინდა უხამსის ლაპარაკის სმენა, ერთი სასაცილო სურათიც მოისმინე დათოშვილის ცოლის ცხოვრებიდან (ხო მოგეხსენება იმის ჭკვის სიგლახავე): თურმე, როცა სასწავლებლის შენობა დაასრულეს, თხელტვინას შეუგროვებია, როგორც იცი, თავის ფერი თხელტვინიანები, აუ[თ]რევია მალლა სართულში და დაუტარებია ოთახ-ოთახ ჩვენებით: „ეს ჩვენი „ზალი“ გახლავსთ, ეს „სპალნა“, ეს „კაბინეტი“, ეს „გუვერნანტკას“ ოთახი, ეს ისა და ეს ისაო!.. „კაცი ბჭობდა, ღმერთი იცინოდაო“, სწორედ ასეა. ბოლოს ჰხედავ? საშინელი კონტრასტია!.. თავი მოგაძულე, ძმაო, მაგრამ ფიქრად ეს მაქვს გავართობ მეტეი, როგორც პატიმარს... ლომოური და მღვდელი ყოჩაღად არიან. ხალხური ლექსების გაგზავნა მინდა „ივერია“-ში და არ ვიცი ლომოური რას მეტყვის... ნეტავი ერთი ნიკოს ლექსი კიდევ წამაკითხა „ივერია“-ში!.. რა დაემართა?... მოგიკითხეს მთლად ქართველებმა სემენარიელებმა, საკუთრივ მეორე კლასელებმა: ახმეტელაშვილმა, გიორგაძემ, ბეგიევმა, ჯანაშიამ, დუმბაძემ, ბიბილაშვილმა და აგრეთვე რუსებმაც. დასასრულ, ძმაო, გადაეცი გულითადი მოკითხვა მღვდელს, დედას, დას და სხვებს... ჩვენები თუ ვინა ჰნახო, მშვიდობა უთხარი... ნეტავი ახლო იყოს, ან გარემოება ხელს მიწყობდეს, რომ წამოვიდოდი!.. ლადომაც მოგიკითხა. მომიკითხე აგრეთვე გიორგი, შენი ძმა.

**შენი ძმობის არღირსი გრიგოლ აფშინაშვილი
1889 წელს. დეკემბრის 14 დღესა**

ძვირფასო ძმაო თევდორე!

სამწუხაროდ, როგორც შენ მიგიღია შენის მარჯვენით ნაწერივე წერილები უკან, ისე მე და ჯანაშიას მიგვიღია შენგან მოწერილი წერილები, გარდა პირველის წერილისა, რომელიც მე და სემინარიელებს მოგვწერე. მოგწერე პირველი – მოვიცადე ცოტა; მოგწერე მეორე – კიდევ მოვიცადე; მოგწერე მესამე იანვარში, მაგრამ როგორმა? ბრაზით სავსემ! ვიცადე კიდევ და აი ბოლოს რა გავიგე: ლონგიროზის წერილი მიიღო გიორგაძემ და სწერდა: „თევდორე ახლოს არის ძმასთანაო. ნუნუას და ჩახოხბილი ხოხბების შემწეობით ვატარებთ დროსო“. კარგი და პატიოსანი. ყლაპეთ ნერწყვა სემინარიელებო, რა გენაღვლებათ თევდორეს და ლონგიროზს... ამ ამბის შეტყობით, ცოტა არ იყოს, ძმაო, გულს შვევა მიეცა, გულს შეწუხებულს, გაბრაზებულს. ავიღე კალამი და ახლა ვეჯინისაკენ გავჩარხე წერილი, რომელსაც ვწერდი ნიკოს და რომელშიაც არა ნაკლები ალაგი ეჭირა შენდამი მიწერილს სიტყვებს. ეს იყო იმ დღეს ე. ი. ათის დღის წინად, სანამ შენს წერილს მივიღებდი. გავჩარხე, მაგრამ ტყუილად, როგორცა სჩანს. ლონგიროზის წერილმა-კი შემაცდინა. იმის წერილი ნელად იყო, ამიტომ მოვიწერე ვეჯინში, მეგონა – თევდორე ნიკოსთან არის მეთქი და ნიკოც თავის ალაგზე არისო, თუმცა ამ წინაზე დიმიტრიევმა მითხრა, რომ ნიკოც ალაგიდგან დაუთხოვიათო. მე დიმიტრიევის სიტყვებს არ უჯერებდი. როგორცა გწერდი, წინადვე მოდიოდა ამბავი, რომ ნიკოს სოფელი აუჯანყდა, რომ საზოგადოებამ უჩივლა და დაათხოვინაო! მიკვირდა და მიკვირს კიდევაც. ნიკო და საზოგადოებამ, სოფელმა უჩივლა!!! არა-რა მჯეროდა, სანამ შენი წერილიდგან არ დავრწმუნდი. ვეჯინში რომ წერილი გავგზავნე ვინ იცის, ვის მიუვა, ვინ მიიღებს, ვინ წაიკითხავს!.. როგორცა სჩანს, ორი წერილი მიგიღია და იმ ორს, ვინ იცის, მიიღებ თუ

¹²⁷ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 164-165.

ისე დაიკარგება, როგორც შენი გამოგზავნილი წერილები... რაც იყო – იყო. მომიტევე, თუ რამ ტყუილად შეგნამე ან გიკიჟინე, ჩაიაროს წარსულმა, რადგანაც დროებამ და გარემოებამ ისე დაგაყენა, რო ჩემი მდურვაც მოგერგო. ახალ-ახალი სიყვარულით სავსე სალაში მივცეთ ერთურთს. სემინარიაზე გეტყოდი რასმე, მაგრამ რა საჭიროა: უარესობა, უარესობა და უარესობა, სხვა არაფერი. მუხრუჭი უფრო და უფრო გვიჭირებს. ამ მოკლე ხანში მზრუნველი გვყვანდა. ბევრი რამ შენიშნა ზეპირობაზე, დიმიტრიევს ხო ტყავი გააძრო, როგორც აქ, ისე პროგიმნაზიაში, მაგრამ თავისას არ იშლიან. ემდურებიან სემინარიას, რომ უვიცი და გაუხსნელი შეგირდები გამოდიანო; ამის გამო პედაგოგიურ კრებას უნდოდა მესამე კლასის ორწლოვან კურსად გადაკეთება, მაგრამ ვერაფერი მოახერხეს და ბოლოს ესლა დაადგინეს: „ძალიან სასტიკად მოვექცეთ მეორე კლასელებს ეგზამენებზეო“. ვინ იცის, ძმაო, ვის დააქვეითებენ. გიორგაძეს ოთხი დაუნერა ყოფა-ქცევიდგან კრებამ. იმის გამო, რომ დირექტორმა, მასწავლებელს ვინლა იტყვის, „ივერიის“ კითხვაში მოასწრო. მაგრამ ისე პატიოსნად თურმე მოიქცა დირექტორი, არც კი ახსენა კრებაზე – რა და რომელ გაზეთს კითხულობდა გიორგაძე. ახლა კი ტრიკიანმა შეიტყო და აბა რალა თქმა გინდა – რასაც ის გვეტყოდა და გვიქადაგებდა! ბრიყვად იქცევია. პიასეცკის ხო სამიც დაუჭერია „ივერიის“¹²⁸ კითხვაში (მე – კი ვერავინ მომკარებია ჯერ-ჯერობით, პიასეცკი ამისთანა შემთხვევებში პატიოსნობას იჩენს, მაგრამ თუ ფილიმონმა გააბა ვინმე – კი აღარ ვიცი, როგორ იქნება საქმე).

ვასოს მიულოცეო იწერები. ვასოს აგინერდი, მაგრამ ვერ შევძლებ. ისე გამოიცვალა ვასო, ისეთი ხასიათი დაიჭირა, რომ რა ვიცი! გაამაყდა, გადიდგულდა, ერთს ამბავშია, ჩხუბობს, ეუმძრახება ამხანაგებს, დასცინიან და აჯავრებენ ესენიც, და უფრო ბრაზოის, ჩემის მეტს არაცარავის ელაპარაკება. წარმოიდგინე, ძმაო, დახატული დონ-კიხოტი, რომლის გარშემო გროვა და გროვაა რომანებისა, და ვასოც და-

¹²⁸ „ივერია“ – საზოგადოებრივი, პოლიტიკური და ლიტერატურული პერიოდული გამოცემა; 1877 წლიდან თბილისში იბეჭდებოდა ჯერ ყოველკვირეული გაზეთის, შემდეგ კი ყურნალის სახით; 1886 წლიდან აღნიშნული ყურნალი გადაკეთდა ყოველდღიურ გაზეთად. გაზეთის დამაარსებელი და პირველი რედაქტორი იყო ილია ჭავჭავაძე.

სურათდება რომანებს შუა კი არა, სასიხარულოდ, ათას ნაირ ქართულ ხელით, თუ ბეჭდით ნაწერებში. სწერს თვითონ, სთარგმნის, ადგენს რეზუსებს, ჰკრეფს ხალხურ ლექსებს (ლექსებს თვითონაც სწერს), განა არ ნაიკითხავდი „ივერიაში“ იმის შეკრებილ ლექსებს. რეზუსებს „ჯეჯილში“ ნაიკითხავ. გაკვეთილებს კი სუსტად ამზადებს, არ ვიცი, როგორ დაუჯდება კოჭი! მე?! ვაი, მოგიკვდა ჩემი თავი, ძმაო, მოგიკვდა! რა ჩემი საქმეა ძმაო „ივერიაში“ ფეხის განვდა! მართალია, ხალხური ლექსებიც ბევრი მაქვს, ზღაპრებიც მაგრამ არცად რა გამიგზავნია. „ივერიას“ მოსწყინდა ფშაური ლექსების ბეჭდვა, „თიატრისა“ კი არ ვიცი. რამდენიმე ხალხური ლექსი გავგზავნე „ივერიაში“ ახალწლის უქმეებში. ორის მეტი (№10) არ დაბეჭდა. დავანებე თავი, ან კი რისთვისღა ვიტკიო აუტკივარი თავი... რალაც ფარისევლობას მწამებ, ძმაო, მაგრამ აი ეხლა რას ვიტყვი: ნეტავ უნარი რისიმე მქონდეს: ან იმისა, ან იმისა, ვინღა რას იტყოდა, სამწუხაროც ეს არი, რომ ყოვლად გამოუსადეგარი და მდაბალი ვარ, გინდა დაიჯერე, გინდა არა. რო არავინა მხედავდეს, ტირილის მეტს არას ვაკეთებდი, როცა ჩემი გონების მდგომარეობას დავაკვირდები! დავწვრილდიო, დანწვრილებას ჩემსა ნულარ წარმოიდგენ, ჯერ რა ვიყავ, ეხლა სულ არაფერი ვარ!.. როგორ გამიხარდა ძმაო, ნიკოს „სამოთ. უკვ. ყვავილები“¹²⁹ რო დავინახე და ნავიკითხე, მეგონა – ნიკოსა ვხედავ თვალითაო. ლომაური მალიმალ იკითხავს ხოლმე და იტყვის: რატო ნიკო არაფერს სწერსო. მე უთხარი, რომ ნიკო პოემას სწერს „განდეგილის“ კილოზეო. „რად უნდოდა ის კოლო, რატომ იმ კილოზედვე არ დასწერა, რომელზედაც სწერსო, თქვა ლომაურმა, საკუთარი მიმართულება შემოჰქონდა ლიტერატურაშიო ძმათო (ნიკოსა და ლუკას), ნუ უღალატებენ იმ მიმართულებასო“. სხვა რალა ვთქვა, ძმაო, ესეც საკმარია, მე მგონია, ჩემის ცარიელის თავისაგან.

მე კარგადა ვარ, ძმაო, ცოტა ავადმყოფობა არი ჩვენ სემინარიაში. ჯანაშია ძალიან ავად არის. საავადმყოფოში არ გვიშვებენ, რალაც გადამდები ავადმყოფობა არიო. სხვები კარგად

¹²⁹ მოთხრობის სათაურში პირველი სიტყვა არასწორადაა მითითებული. ბაჩანას მოთხრობა „ედემის უკვდავების ყვავილები“, დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“, 1890 წლის 7 თებერვალს (№29, გვ.1).

არიან. ნიკო დანუხებუღია შენკე. ყველაფერი დავინყებუღი აქვს; აღარ აგონდება ცუდად მოვიქეციო! ლადოც ყოჩალად არის, მოგვიგონებს ხოლმე მალ მალ. სემინარიელების წერილის მოწერაზე – კი რა უნდა სთქვა: ხო კარგა იცი საერთო და საზოგადო საქმე ადვილი ასასრულებელი არ არის. ისეც ერთი კაცი უფრო თამამად გაჰბედავს წერილის მოწერას, ვიდრე მთელი სემინარიის შეგირდობა. იცი ესეც, რომ იმედი იმედად რჩება და საქმედ ძნელად ხდება... რატო მიხასას კი არაფერსა მწერ? მიამა თქვენების კარგად ყოფა. საწყალი ბოიგარი! ჩემი დედის ძმისა კი რა უნდა ვთქვა, ძმაო, განა ეხლა დაეჩვევა, ან დაჩვეულა სიმთვრალეს? ბრალი იმის შვილებსა, თუმც ხეირი აქამდისაც არ ეყარა... იმისიც მაღლობელი ვარ, რომ ჩვენების ამბავსა ჰკითხულობ... წერილს ვერა ვსწერ მაგათ, არ მეხერხება, როგორღაც. წერილს რო მომწერ, თიანეთისა რამე მომწერე. შენ ხო ვერ იცნობ მაგ სოფელს. გაიცან თუ არა. ვის იცნობ, ვის არა, მაღლიდამ დაბლამდე. მშურს შენი მანდ ყოფნა, მაგრამ რა გაეწ[ყ]ობა. მომწერე აგრეთვე დავითის და სხვა ნაცნობების ამბები. დავითს უთხარი: მომიტეოს, რო წერილს ველარა ვწერ. სალდათობას მოვარჩინეთ, სადღა მოგვწერს წერილსო, იტყვის, მაგრამ რა უყო. ჩარგლულიც შემატყობინე კიდევ რამ, ჩემი დედიძმათი, პაპებისა... დასასრულ გადაეცი უმდაბლესად მოკითხვა: მამა-მღვდელს, დედას, ლუკას, ნიკოს, მართას და სხვებს. მომიკითხე გიორგიც... აქედამ მოგიკითხეს ყველა ქართველებმა, ვისაც კი იცნობ, რუსებმა მეტის მეტად. ძიელ გაუხარდა შენი მოკითხვა. ყველას სათითაოდ ნავაკითხე შენი მოკითხვა (რუსებს და არა ქართველებს) „გმაღლობთ, რომ არ გვივინყებო“ რუსებმა. ლომოურსაც და მღვდელსაც, აგრეთვე სოკოლოვსაც გაუხარდათ შენგან მოკითხვა და დამავალეს მოკითხვის გადმოცემა... მშვიდობით ძმაო, გაკოცებ პირში, მაგრამ უფრო „ტვირთიანს“ ველამუნები ამ ოცნებით კოცნაში.

მშვიდობით და გამარჯვებით!

შენი ძმობის არ ღირსი გ. აფშინაშვილი

№6.

დოკ. 20/7 (7)¹³⁰

28 მაისს. [1890]¹³¹

ძმავ თევდორე!

[ძმ]ობამ,¹³² რომ, როგორც ჩიტი ტოტზე, გასაფრენად მომზადებული, [ის]ე მე მზად ვიყავი წერილის მოსაწერად, ვწუხდი, დღე მუდამ მაგონდებოდა, ველამუნებოდი – ან ახლა დავსწერ, ან ახლაო, მაგრამ ხო იცი ჩვენი მიწურული ხანების ამბავი და ამ ჟამის მოცალებობა! როგორც ვატყობ, ჩემი წერილი მიგიღია; მე – კი მრცხვენია, რომ მეორედ უნდა მოგწერო: არ მიმიღია წერილიო! საკვირველია, რა ემართება, რა ჰყლაპავს?! დღეს, 28 მაისს, მივიღე შენი წერილი ამ თარიღით: 8 მაისს. შინაარსიანს წერილს რო ასახელებ, ის წერილი არ მიმიღია; ვინა ვართ ამაში ბრალეული – ღმერთმა იცის, – ხოლო დარწმუნებული იყავ, როგორც მე ვარ შენს სიმართლეში, რომ მე ტყუილს არ ვიტყვი; იმ წერილების მჭამელს ჰქონდეს მე და შენი ცოდვა. მე გაკვირვებული ვარ: ნუთუ ლუკამა და ნიკომ არ იციან, როგორ უნდა მოიქცე მაგ შემთხვევაში? ჰო, ნიკომ არ იცის, გამოუცდელია, ლუკა ხო გამოვლილია მაგეებში, ნაცად-ნახადი, რალა სტრელეცკის მომართვა გინდოდა? მაინც და მაინც შენს თხოვნას შეძლებისდაგვარად შეგისრულებ და, რადგანაც შენს თხოვნას განცვიფრების თვალთ შევხედე, ამიტომ ბოლოში მოგიტხრობ – რას ვინ გირჩევს, რას ვინ იტყვის...

ჩემს ყოფას, მდგომარეობას, გუნებას ჰკითხულობ, ძმავ; ღმერთმა დაგიმადლოს: მე კარგადა ვარ, ეგზამენებიც გვითავდება, იმედი –კი მაქვს, თუ ისე არა, პერევეზამენოვკით მაინც გადავიდე მეთქი. დირექტორი ცოტა მრუდედ მიცქერის. ჯანაშია მორჩა, აქ არის. ყველანი, ვინც კი მოიკითხე, ყოჩაღად არიან, დიდს მადლობას გიძღვნიან და გიგზავნიან. რაც შეეხ-

¹³⁰ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

¹³¹ ქვემოთ მოყვანილ წერილში მოხსენებული თედოს მოთხრობა „ის ამბავი“ და დუტუ მეგრელის ლექსი „მთის წყარო“ დაიბეჭდა ჟურნალ „ჯეჯილის“ 1890 წლის მარტის ნომერში, წერილიც ამ პერიოდშია დაწერილი.

¹³² აქ და მთელ დაზიანებულ ტექსტში სიტყვები აღდგენილია ადრე გამოქვეყნებული მასალის მიხედვით. იხ. საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებული, გვ. 167.

ება წვრილმან ამბებს, როცა ერთმანეთს ვნახავთ, მაშინ გიამბობ – ბევრი ხანი აღარ დაგვრჩენია – „ჯეჯილის“ ყველა № მაქვს წაკითხული. წავიკითხე, რასაკვირველია, შენი ლექსი და პროზა „ია“. რადგანაც ჩემი აზრი შენი ნაწარმოების შესახებ უფერული იქნება, ამიტომ პირდაპირ ლომოურ[ის] [აზრს] მოგწერ: „თევდორეს „ია“ მშვენიერება რამ არისო, ყველას მოსწონს, საზოგადოდ თევდორეს ლექსები ვერ გამოჰდის ძმებსავითო, [მაგრამ] პროზა კი მშვენიერი რამა აქვსო“. ეს სიტყვები კლასში [ნათქვამია]. თუ საჭირო ღა იყოს, ჩვენი (სემინარიელებისა) ჩაბეჭდილებაც ძლიერ კარგია; ბევრმა იმ ლექს[ს] დაამზგავსა, შენ რო გაქვს: „ია და კესანე“, ცოტა არ იყოს, კიდევცა ჰგავს. „ჯეჯილის“ მე-3 № ლექსებში დუტუ მეგრელის ლექსი მოიწონა და მერე აკაკისა. „მიეცეს და მიემატოსო“, აკაკის საქმე ასეა. მე-2 № კრიტიკოს[ს] ასე არ მოუვიდა. ლომოურმა არა კრიტიკოსი და არა პედაგოგი დაარქვა ამ კრიტიკოსს. „აკაკის ლექსი სრულებით იმ დიდების ღირსი არ არისო“, თქვა ლომოურმა, იმ კრიტიკოსსაც გაუგონია, რომ აკაკი გამოჩენილია პოეტებშიო და მიჰყოლია საზოგადო ფეხის ხმას... მე ძიელ მეწყინა ლუკას დამცირება იმ არა კრიტიკოსისაგან, მაგრამ რას იზამ უძღურო თაო! აი მე რა გამომყავს იმის კრიტიკითგან: კრიტიკოსს, რაღაც ბოღმა ჰქონია გულში; იმას სულებით „ჯეჯილის“ გარჩევა არა ჰქონია სახეში, არა; იმას რაზიკაშვილების, საკუთრივ ვაჟა-ფშაველას დაქვეითება, დამცირება უნდოდა¹³³. ისა ფიქრობდა: ვინ არის ვაჟა-ფშაველა, რომ იმის ლექსები და პროზა თითქმის პირველ ალაგს იჭერენ „ჯეჯილშიაცო“, და იმ საუკეთესო მწერალთ დასშია მოხსენებული, რომელნიც ჩამოთვლილნი ჰყვანან „ჯეჯილსაო“, და აი კიდევ იმისი ძმაც „ნიქარას“ დამწერი, პოეტობას ბედავსო? განა გაგონილა, რომ ყველა ძმები პოეტები

¹³³ აქ, სავარაუდოდ, იგულისხმება ნ. ნიკოლაძის მიერ გაზეთ „Новое обозрение“-ს 1890 წლის 21 იანვრის ნომერში დაბეჭდილი ვრცელი წერილი ჟურნალ „ჯეჯილის“ პირველი ნომრის დაბეჭდვასთან დაკავშირებით. „ჯეჯილის“ აღნიშნულ ნომერში, აკაკი წერეთლისა და იაკობ გოგებაშვილის თხზულებებთან ერთად, დაიბეჭდა ვაჟა-ფშაველას ერთი ლექსი და მოთხრობა „ჩვენი მამალი“. ნიკოლაძეს იმდენად არაფრად არ ჩაუგდია ვაჟას ნაწერები, რომ „ჯეჯილის“ სხვა პუბლიკაციების (ილია ჭავჭავაძის და აკაკი წერეთლის ლექსების) კრიტიკის შემდეგ, მათ შესახებ აზრის გამოთქმაც კი უაზრობად მიუჩნევია: „...О стихотворениях и статьях Важа-Пшавелы мы уже ровно ничего не скажемъ: о нихъ и говорить не стоить“. – წერდა იგი.

იყვნენო? აი, ჩემის ფიქრით, რამ გამოიწვია იმის კრიტიკა. თორემ „ვასიკოს თავგადასავლის“¹³⁴ მქებელი კრიტიკოსობას იზამს როდისმე??..

წავიკითხე, რომ ნიკოს რალაც პოემები გადაუცია დასაბეჭდად. ერთის სიტყვით, ძლივს მოველი მანდ მოსვლას. დიმიტრიევი მკითხავს ხოლმე¹³⁵... პოემების ამბავიც გაუგონია „ნოვოე ობოზრენიედამ“¹³⁶... ლუკასები ჰგონია. ზაფხულში ფშავში უნდა წამო[ვიდე]ო, ამბობს დიმიტრიევი. რო იცოდე, ძმაო, ანგელოზა[დ] [გა]დაიქცა ამ ხანებში დიმიტრიევი, რა მიზეზია, არ ვიცი!

ამ ორსამ დღეში გვითხოვენ. მე პირდაპირ თიანეთზე ვერ წამოვალ. თუ მალე მომიხდებოდეს მანდ მოსვლა, წერილს აღარ მოგწერდი. გაზეთების წამოღებას რო მენუჯვებოდი, თუმცა სახეში მქონდა წამოღება, მაგრამ ეხლა ველარ მომაქვს, რადგანაც მაშინით წამოსვლა აღარ მომიხდება ფულის უქონლობის გამო. ამასთანავე დედიძმა მწერდა წერილს და მთხოვდა აქისას ამაიარეო. კარგა ხანია, რაც აღარ მინახავს და ვნახავ, მითუმეტეს, რომ რამდენიმე წერილი მომივიდა, როგორც ერთი კიდეც იცი შენ და მე ერთის პასუხიც არ მიმიწერია. მეც, ამ ფულის უქონლობაში, ფეხით მინდა სიარული. იმაზე, ქსანზე, ავილი და ეგრე გადმოვილი. „ურია წყალს მიჰქონდაო, გზაც იმაზედა ჰქონდაო“, ჩემი საქმეც ასეა ახლა. მა თიანეთის „უჩიტელმა“ ძალიან ხელი მიჰყო მანდაურ ამბებს¹³⁷ ამ ბოლო ხანებში. ახალი ამბის წერას კი ვინ დაუშლის, მაგრამ რაც შეეხება ფშაველ-ხევსურთ ჩვეულებათ, იმაზე მაგას წერა არ შეუძლიან, მაგალითად, ბოსლობაზედ რო სწერდა. რა იყო? ის ამბავიც კი მენწყინა, გიორგი აქიმიშვილს, რომ თავისი მამა, ივანე, მოუკლავს! კაცი და რა კაცი, პატივცემული ფშაველთაგან!! რამდენად სამწუხარო ამბებია მანდ, უფრო

¹³⁴ ვახტანგ ორბელიანის ლექსი, გამოქვეყნდა ჟურნალ „ჯეჯილის“ 1890 წლის მეორე ნომერში.

¹³⁵ ტექსტი დეფექტურია.

¹³⁶ „ნოვოე ობოზრენიე“ („Новое обозрение“) – ყოველდღიური ლიტერატურული, პოლიტიკური და საზოგადოებრივი შინაარსის რუსული გაზეთი. გამოდიოდა თბილისში 1883 წლიდან.

¹³⁷ აქ იგულისხმება დავით თაბუნიძის (ფსევდ.: გორელი) მიერ გაზეთ „ივერიაში“ 1886-1890 წლებში გამოქვეყნებული ეთნოგრაფიული შინაარსის წერილები ფშაველურთა წეს-ჩვეულებების შესახებ.

მეტად სასიხარულო ამბებიც გაჩენილა: როგორც შევიტყვე, სკოლები აპირობენ ალორძინებას, გაჩ[ე]ნას. უნდა ვთქვა ჩემი აზრი, რომ, თუ ეხლა როგორმე ფეხი აიდგეს სკოლებმა, ადვილად აღარ დაემხოებიან და დაიხურებიან და ამის გამო, ჩვენდა სასიხარულოდ, განათლება წაინევს წინ, მით უმეტეს, რომ ხალხი ეხლა, ცოტად თუ ბევრად მომზადებულია განათლების მისაღებად. ეც[ადე] არტანი¹³⁸ დაინარჩომე, მართალია, თავის მიწაწყალში მოლ[ვან]ეობა ძნელია და არცარავინ დაგიმადლებს, მაგრამ ა[მას] ნუ გაუტყდები, ამ სიტყვების დაწერა არ მინდოდა, მაგრამ რო[გორ]ღაც მომიხდა და ველარ წავშალე, ყურადღებას ნუ მიაქცევ.

შენის სათხოვრის შესახებ ესა თქვეს: მართალია, კანონი არისო, რომ სამასწავლებლო სემინარიის შეგირდი სასწავლებლის გათავების შემდეგ თუ უადგილოდ დარჩა წლამდის, თავისუფლდება ხარჯისაგან და მოწმობა უბრუნდება მაშინ, როცა ალაგი არ იქნება მისთვისო. მაგრამ თევდორეს საბუთი უნდა ჰქონდეს იმის შესახებ, რომ განთავისუფლების თხოვნისთანავე არ მიუთითონ – აგერ, აიქა გვაქვს თავისუფალი ალაგი, იქ გაემგზავრო, რა უნდა უთხრასო? მაინცა და მაინც თუ განთავისუფლება უნდა, ფორმალურ ხასიათს ნუ მისცემ[ს] მაგ საქმესო, ჩავიდეს ქალაქში, დარსკის მოელაპარაკოს პირადო, იმას შუამდგომლობა შეუძლიან სხვაგანო და ასე შინაურულად უფრო ადვილად დაახწევს თავსო, მით უმეტეს, რომ მასწავლებლები სოფლისა ეხლა ბევრნი არიანო, ბევრს ადგილიც არა აქვსო. თუ კიდევ „ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოების“ ხელქვეითობა უნდა, ისიც დარსკის საქმე არისო.

ძმაო თევდორე, ჯერ-ჯერობით ეს არის, დაწვრილებით მე გაიმბობ. ყველა განწილია საქმისაგან, არავისა სცალია. დირექტორი კვდება ჯავრისაგან, რომ ეგზამენები ვერ დაასრულა. ბევრი რამე მრჩება დასაწერი. მოგიკითხა ყველა ქართველობამ. მომიკითხე ყველა წევრი თქვენის ოჯახისა. მომიკითხე დავითიც. ბოდიში მომხადე, რომ იმდენად გაუსვინდისოვდი, რომ ერთი წერილიც ველარ მოვსწერე მთელის წლის განმავლობაში! მშვიდობით და გამარჯვებით.

აფშინაშვილი

¹³⁸ არტანი – თიანეთის მუნიციპალიტეტის სოფლების: ზემო და ქვემო არტანის ძველი სახელწოდება, მდებარეობს მდინარე ივრის მარჯვენა ნაპირზე.

№7.

დოკ. 20/7 (9)¹³⁹

ძმავ თევდორე!

ჯერ პირველად ღმერთმა გაბედნიეროს; კეთილად მოგიხდინოს წალმართი; შეგაბეროს ტკბილად შენს მეუღლეს, თუ საქმე დაბოლოვებულია, წარზე არაფერი ვიცი. მინდოდა ქალაქში ჩამამესწრო შენთვის; ნიკოს კი ჩამაუსწარ, თორთ თავადაც გეტყოდა. ნიკომ მითხრა: თევდორესთან წავიდეთო, აბა საიღამ წამოვიდოდი, ძმავო!.. დირექციაში ვიყავი, ხეირიანი ალაგები სულ დაერიგებინა; ვარჩი[ე], ვარჩიე და რუის პირი და გამოვარჩიე. ჯამაგირი ოცი მანეთია, თვითონ გასაჯე. სკოლა და იმის შეგირდები იმისთანა მდგომარეობაში არიან, რომ არ ვიცი, როგორ ჩავაგდო გონზე. ჯერ არც სწავლა დამიწყია რიგიანად და არც ცხოვრებას მოვკვიდებივარ, ვგონებ, არა გამიჭირდეს რა კი. ენკენისთვის ოცში ჩავიბარე ანდრეევისგან (ხო იცნობ) სკოლა. შეგირდები და ხალხი მეუბნება – ერთ კვირაში ერთხელ არ შევიდოდა კლასშიო. მოდ[ი] და ან კი რა უნდა იცოდენ საწყლებმა. წარმოიდგინე, სამი წელიწადი კია, რაც ანდრეევი ამ სკოლას განაგებს!.. თელავი შვიდ ვერსზე მაქვს... დღეს თელავში ვარ; სანდროს ნახვა მინდა და, არ ვიცი, ვნახავ, თუ არა... გული მიწუხს, სემინარიის ამბები შემატყობინე – რა ვინა ქნა. მომიკითხე სემინარიის ქართველები. უთხარი, რომ წერილს მოელოდენ ჩემგან, ჯერ კი არა მცალიან... ახლა შენებს გადაეცი მოკითხვა: თიკოს და სხვ. ეს აჩქარებაა, შემდეგ სხვა იყვეს. ნუ გაიკვირებ წერილის უთავბოლობას, ეხლა არ დაეჩვევი ჩემი წერილების კითხვას.

მშვიდობით და გამარჯვებით!

შენი ძმავ გრ. აფშინაშვილი
1891 წ. ღვინობ. 1

¹³⁹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

№8.

დოკ. 20/7 (11)¹⁴⁰

ძმაო თევდორე!

დიდად გმადლობ, რომ არ მივიწყებ და წერილებსა მწერ. ეს მეორე თუ მესამე (გულმავინყი ვარ, ხო იცი) წერილი მივიღე შენგან ამ მოკლე ხანში. ღმერთმა მეც მიმაზღვეინოს სამაგიერო! ნუ დამემდურები, რომ იმ წერილების პასუხად ერთს ძლივას გიგზავნი. მეტი არ მოეთხოვება ჩემს ძალღონეს, ჩემს ცოდნას, ჩემს კაცობას. წინად გამომეგზავნა თუ ეხლა – ერთსა და იგივეს მოგწერდი: შენის კარგა ყოფნის, შენის გამარჯვების, შენის წარმატების სურვილი კეთილ საქმეში!.. ჰეე!! არაფერი არ გაიტარო გულში! ისეც არ გავწუნკებულვარ: ბევრსა და ძალიან ბევრს გაპატიებ. „შვიდ გზით თქმულა შესანდობელად“... ნეტავი, ძმა ეხლა მაჩვენა შენი ცხოვრება, შენი გარემოება! ისე მწყურიან შენის აზრების გაგება მაგ შენის ახალის ცხოვრების შესახებ, როგორც სახარის უდაბნოში მოგზაურს ოდესმე წყალი მოსწყურებია, მაგრამ აბა საით, როცა მივიწყებ! ოქტომბრის¹⁴¹ პირველითგან სამჯერა გნახე „ივერია“-ში, მაგრამ ეს ნახვა მე ვერ მაკმაყოფილებს – მსურს გნახო ძმურად, შინაურულად... სემინარიაში გამოვგზავნე ერთი აბდაუბდა ბარათი, რომელშიც შენც გიხსენებდი. პასუხი ალექსისგან მივიღე, მაგრამ იმანაც სურვილი ვერ შემისრულა, მინდა შენ რამე გამაგებინო და! მომწერე რამე გორისა, სემინარიისა და ჩემის ამხანაგებისა, ვისიც რა იცი. ჩემი გაიამბო – არაფერი მიჭირს. ვსცხოვრობ ბეჩაურად, საქმელად კი მყოფნის ჯამაგიერი, ეგ არის! მაგრამ იმას კი არა დროს არ ვიტყვი – სემინარიაში მერჩივნაო. ცხოვრებაო, ასე ისეო, მაგრამ ხო იცი, ჭიბი მაქვს მოჭრილი. ესეც ხო იცი: „მაგრამ იქ ჭირიც გაგიადვილდება, სადაც ჩვენვე ვართ ჩვენი ბატონი“. ინსპექტორიცა მყვანდა სკოლაში. არა უშავს ჯერ-ჯერობით. აქ კაი ამბებია. გიორგი და ლუკა ვნახენ. მშვიდობიანობაა. „ივერია“ მომდის. 226 № მოკლე კორესპონდენცია იყო ჩემი. „გალმეი-

¹⁴⁰ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

¹⁴¹ შეცდომით დანერლია „ოქტომბრის“.

ლის“ მაგივრად „გადამ[თ]იელი“¹⁴² უნდა ეწეროს. „ჯეჯილის“ გამოწერასაც ვაპირებ. ერთი ორიოდ ლექსი უნდა გაუგზავნო „ჯეჯილს“ და არვიცი. ვარ ესე „სკუჩნად“. თელავშიც ვერავის ვიცნობ... გული დაუდე საქმეს, მაგ ადგილს თავი არ დაანებო. საკმაო ჯამაგირი გაქვს,¹⁴³ „ნაგორვი“ ქვა ხავს[ს] ვერ მოიკიდებს“. დიდი მოკითხვა ჩემს პატრიკუნელა ძალუას, თიკოს, შემდეგ ლომოურს, მის მეუღლეს და ჩემს ამხანაგებს. მშვიდობით და გამარჯვებით!

შენ[ი] ძმა გრ. აფშინაშვილი
1891 წ. 1 დეკემბერი
ს. რუისპირი

დღეს ოთხი წერილი დავწერე.

№9.

დოკ. 20/7 (15)¹⁴⁴

1892 წ. თებერვალი 12

ძმამ თევდორე!

ახლა კი ჩაუჯე წერილს. რა დროსიანო გაიკვირებ. არც ტყუილად. მართლაც ძალიან დავიგვიანე. რა ვქნა, ძმამ, თითი მომიხრია. მაშინვე ვერ მოგწერე სხვადასხვა მიზეზების გამო და მერეც – ან ახლა, ან ახლამ და ამ „ანახლაობაში“ გავიდა დრო და ხანი. შენც რო ყურს მიგდებ. აგრე იყოს, აგრე! განა იმისგან უნდა მოველოდდეთ რასმე, ვისაც არაფერი აშავია? ამისთანას ჩვენ არ უნდა ვივიწყებდეთ, ვისაც რამ გვაბადია... რა გიყო, ძმამ, მე ჩემი წერილი ვერ გავამასალიანე და რა წყალში ჩავვარდე! მართალია, ძალიან, სანყინოა და სავალალო

¹⁴² „გადამთიელი“ – წერილის ავტორის, ფოლკლორისტიკის, ეთნოგრაფისა და პუბლიცისტის, გრიგოლ აფშინაშვილის ერთ-ერთი ფსევდონიმი. 1891 წლის გაზეთ „ივერიის“ 25 ოქტომბრის ნომერში გრ. აფშინაშვილის წერილზე „კახეთი“ შეცდომითაა მითითებული ფსევდონიმი „გალმიელი“. იხ. ქართული გაზეთების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ტ. 3, ნაკ. I, თბ., 1963, გვ. 441.

¹⁴³ ხელნაწერშია: „ქავს“.

¹⁴⁴ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

უაზრო და უშინაარსო წერილების წერა და აბა კითხვა ამ გუარის წერილებისა ხომ თავის მომაბეზრებელია, მაგრამ მეტი რა ჩარა გაქვს, უნდა იკითხო: თუ ასე არ გინდოდა, რად მიძმე; თუ მიძმე, კიდევ უნდა შეუფერო ჩემს უაზრობას. შენვე არა მწერ, უბოლოო არაფერიაო. აზრიანობას სხვა რა უკვდავ-უბერებლად გაუხდია, რომ მე გამხადოს, აუტკივარი თავი რაზე ავიტკიო! გამარჯვება, რასა იქ და როგორა ხარ – აი ჩემი აზრიანობა ამას შემდეგ. ან ეს რად უნდა თვალხილულ კაცს. იმას უნდა, ჩემის ფიქრით, ჯერ არ გაჩენა და მერე, თუ გაჩნდა და გაუქრა გამჩენი, იმავ წამს სიკვდილი. ეჰ, რა დროს ესენია, ეს ხო აზრიანობაში ჩამეთვლება! ვიცე, ამასაც იფიქრებ, ძალიანაც ნუ იბღინძებო, მაგრამ შენ იცი, სულ ტყუილი ფიქრი კი იქნება... დროებამ დაგვაშორერთმანეთსაო, ამბობ. ეს არაფერი. ჩემის ფიქრით, მოყვარულთ შორი შორ ყოფნა სჯობია. ჩემი არსება ძნელი საცვლელიაო, მწერ, ახალმა ცხოვრებამ ბევრი ვერაფერი დამაკლოო, ძალიან კარგი, მაშ როგორცა ჰქუხს, ისე არა სწვიმს. ცხოვრება, ცხოვრებაო გავიძახით ერთ ხმად, მაგრამ რომელი მოჰრიდებია, გამოჰქცევიან თუ ღმერთი გწამს? ეჰ, „რაცა მოვა საქმე ზენა, მომავალი არ აგვცდების“. „რაც ქვეყნის ნახირს, ის ბებრის ხბოსაც“. უნდა ვიტყვით და ვივარაუდოთ, ცხოვრება მოგვადგა კარსა და რალა ვქნათო! ცხოვრება არ გვაჩენს ცხოვრებისათვის... შენ მწერ – ვფთხილობ, არ დავიხარჯოო, ეს სრულ ჭეშმარიტებად არ მიმაჩნია. თუ ჩვენი გამჩენი ბუნება, რომლის თვალნი და ნაწილნიცა ვართ დაიხარჯება და გამოიქაჯება, მაშინ მწამს რო კაციც დაიცლება და დაიღვევ ნიჭით, თუ ეს ღვთიური მაღლი ჰქონია ოდესმე მას. ვისაც არაფერი აქვს, ის ან კი რას დაჰხარჯავს, როგორც მე. ეს კი არა და, შეიძლება შეიცვალოს კი კაცი. ეს ხო იცი, ძმაო, რომ დღეს ერთ ალაგს ვარდი ჰყვადღეს, ხვალ ღვია და ხავსი ამოვლენ, მაგრამ თავისი სიმშვენიერე აკი არც ამათ აკლიან? მერე ამათ ადგილზე იქნება ისეთი რამ აღმოცენდეს, რომ მთელ ქვეყნად დაფასდეს, ვინ იცის, დროჟამზე ჰკიდია, შენი არ იყვეს, დრონი მეფობენო, ნათქვამია... კაცთ რო გარკვეული და გათვალისწინებული ჰქონდეს თავის სიკვდილ-სიცოცხლის მიზეზი, ავი და კარგი, მაშინ რალა გემო ექნებოდა ჩვენს სიცოცხლეს და ცხოვრებას. საქმეც იმაშია, რომ ეს გაუგებრობა და დომხალივით არეუ-

ლობა გვასულდგმულებს, თორემ, შენი მტერი, ჩვენი არსებობა იქნებოდა. მე კი არა მგონია და შენი კი არ ვიცი, მიაგნოს კაცობრიობამ იმ ნასკვს, რომელზედაც შენა მწერ. ეს ის ნასკვია, უთუოდ, რომელსაც მეორმოსვლას უწოდებენ. აბა მართლა არეულობა მაშინ იქნება, აი!.. არა, კიდეც შორს წაველ. ეხლა ახლოს, ქვენა საქმეებზე ვსთქვათ... სკოლის მომწერე რამეო. რა გითხრა, ძმაო, ისეთი დამხვდა სკოლა, რომ მტერს ეეტირება. სოფელიც და მოწაფეებიც იმას გაიძახიან, რომ თვეში ერთს კვირას თავის დღეში არ გვასწავლიდაო, ამასთანავე დღეში ერთზე მეტჯერ თავის დღეში არ შამოიღიდა კლასშიო – დადიოდა აქათ იქით და ქეიფობდაო. წარმოიდგინე, სამი წელიწადი კი გაუტარებია ამ სკოლაში. როცა მოვედი და წიგნების შკაფი გავაღე, იმდენი წიგნი არ იდო შიგ, რამდენიც ბოთლი. თურმე კამპანიები ხშირად ჰქონდა ხოლმე უფ! მასწავლებელს. ჩვენი ეხლანდელი „ჯეელებიც“ კარგა იცნობდა თურმე. ჩემსა გაიძახიან – როგორი „უჩინებელია“, რომ საზოგადოებაში არ გამოდისო. მიდი და აქ გაამტყუვნე მასწავლებელი, როცა დროა ამისთანა. **Съ волками жить по волчьи выть**, ხო გაგიგონია, რას იზამ!!.. ცხოვრებით ვცხოვრობ მეცხვარის ძალევიტ – ხან მაძლარი ვარ, ხან მშიერი. პურს გამომცხვარსა ვყიდულობ თელავში. ხალხისა ეს უნდა გითხრა, რომ სკოლას ვერაფრად უყურებენ, მით უმეტეს, რომ მასწავლებლის ჯამაგირი ცალკე იკრიფება, ხალხსა ჰგონია სულ სკოლის ფულს გვშრეტსავსო¹⁴⁵. მე კი უყვარვარ. მაღალის საზოგადოებისას ვერას მოგწერ ჯერჯერობით. ამათ გაცნობას წვრილ წვრილად მიყვები... სანდროს არ ჰპატიჯობო, მწერ. ამ შემთხვევაში ცოტა პირშავადა ვარ, მაგრამ რო გითხრა, მგონია ძალიან არ გამამტყუვნო. საქმე იმაშია, რომ თელავში კატაც არა სუნთქავს ჩემი ნაცნობი. როცა კი გადავდიოდი, ისიც ერთი ორი საათით, მაშინაც ვერა ვხვდებოდი, ვკითხულობდი და ვერც არას ამ კითხვით გავხდი. ვისთან იდგა, ეს არ ვიცოდი, თორე განა ის მიჭირდა, თუ სად და რომელ კუთხეში იდგა. ბოლოს, როგორც იყო, მივაგენ... სანდრო თიანეთში იყო წასული უქმეებში, ეგები ძმებმა რამე შემწეობა აღმომიჩინონო, მაგრამ ამაოდ, როგორც მითხრა,

¹⁴⁵ გვშრეტავს – გვძალავს.

თორე შენაც კი მოგწერდა. სახლის პატრონი დედაკაცი იძახ-
ოდა – სამ თუმნამდეა ჩემ[ი] სანდროზეო, თუ არ ჩამაბარებენ,
ალარ შავინახაო, რა ვქნა, მეც ერთი ობოლ-ქვრივი ვარო. მას
აქეთ სანდრო სამჯერაცა ვნახე, უთხარი კიდეც გადმოსული-
ყო ხოლმე ჩემთან, როცა კი იმისი სურვილი იქნებოდა
(თიანეთიდამ რო ჩამოიარა, მაშინ კი იყო ჩემთან, წერილი მო-
მიტანა იქიდან), მაგრამ ჯერაც არ გადმოსულა, არ ვიცი, რა
მიზეზია, ჩემთან რა აქვს სახათრო!.. კიდეც შენ გიშველოს
ძმობის გამჩენმა, ძმაო, სანდრო შენ გემადლიერება, ამ წინაზე-
დაც მოჰსდოდა შენგან ფული. აბა გიორგის ამბავი ხო იცი,
აგრეთვე ლუკასიც. ნიკო ხო სულ ულიშანგეშოდ¹⁴⁶ არის გადა-
კარგული. იმისი არაფერი ვიცი, მხოლოდ ამ თვის 9 გიორგიმ
მითხრა – ნიკო სამი კვირაც იყო ჩემთან ამ წინაზეო, სანდროს
კი ვერ ენახა ნიკო... ნიკოს ნადობის გაბედნიერება არ გაგი-
გია? მეც ეს ორი კვირა იქნება, რაც ყური მოვკარ. მე ის მე-
ჯავრება, რომ ნიკოს ამის გამო ჭუჭყი მიეკვრის, თორე იმის
გაბიჭიანება ხომ არ გა[ს]ჯავრებს. გიორგიმ, როგორც ეტყო-
ბა, მთლად ხელი აიღო მეორე დანიშნულზედაც... „ივერია“
მუქთად მოგდისო, მწერ. შენგან არ მიკვირს, მუქთად ვინ გამ-
ომიგზავნიდა. წარმოიდგინე, ღვინობისთვის პირველში ორი
მანათი გაუგზავნე და ვთხოვე: ბევრს ანგარიშს ნუ გამიწევთ,
ენკენისთვის №№ გამომიგზავნეთო. ამას ვინა ჩივის, სანამ სა-
მიოთხი წერილი არ მივახალე – რატო არ მიგზავნითო, ღვი-
ნობისთვის პირველიდამაც არ მიგზავნიდნენ თავის ფასით.
ორი მანეთიც ახალი წლისთვის გაუგზავნე ჯერჯერობით.
ეხლა „ივერია“ მომდის და „ჯეჯილიც“, რასაკვირველია, თა-
ვის ფასით. ხო იცი, თხოვნა ძალიან მეზარება. ამ წინაზე კი,
როცა 1 № მომივიდა „ჯეჯილისა“, მივსწერე „ჯეჯილის“ რე-
დაქტორს: ამ წლის დანარჩენ ფასსაც მოგართმევთ ჟურნალ-
ისასა მეთქი, მხოლოდ თუ შეიძლებოდეს, წასული წლის №№
გამომიგზავნეთო, აქვე დაუმატე, რომ პირველი წლის (1890)
ალარ შეგანუხებ მეთქი... ეხლა წერილი¹⁴⁷ მომივიდა რე-
დაქტორისაგან, რომელიც მწერს – წასული ორივე წლის №№
გამოგიგზავნი, ოღონდაც, რადგანაც ფოშტის ფული ბევრი
გავა, მანდედამ წამომსვლელს ვისმე დააბარეო. მე ძალიან

¹⁴⁶ ულიშანგეშოდ – უგზო-უკვლოდ.

¹⁴⁷ ხელნაწერშია: „წელილი“.

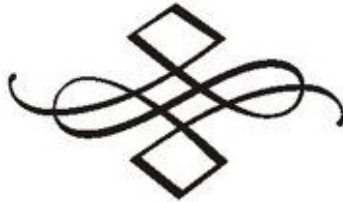
მადლობელი ვარ. თუ ვერავის დავაბარე, ფოშტის ფულს მაინც გაუგზავნი... „ტაატეს ბედისკვერასთან“¹⁴⁸ სხვა ლექსიც იყო, რომელიც იმაზე მჯობი იყო, ჩემის ფიქრით, მაგრამ ის არაა¹⁴⁹ დაბეჭდეს. შეიძლება კიდევაც რამ იყოს ჩემი მეორე №. შენი ლექსები ძალიან მომეწონა[ა]. წავიკითხე ყველაფერი შენიც და შენზედაც. „ივერიაშიც“ სცადე ლექსებით, მწერ. არა, ძმაო, მე იმის თავი არა მაქვს. ეგ ახალი მოლექსეც კარგია! ღმერთო, ღმერთო, გაამრთეღე კეთილი ხალხი! მე ვამბობ მომჩივანზედ. იქნება დაბერებულიც იყოს, მე ახალიაო, ვეძახდე, რა ვიცი, ვითომ კი არაფერი მახსოვს მაგისი... წავიკითხე მანდაური ავაზაკების საქმეც. ნეტავი ამ ჟამად მეც მანდა მქნა, მაგრამ რასა ვნატრულობ! რა სანატრელია მაგათი მდგომარეობა და მისი ცქერა? მომწერე რამე მაგათ შესახებ – მანდ ჩამოარჩობენ, თუ სად!.. მაშ სემინარიისას აღარაფერსა გკითხავ, მხოლოდ ჩემ ნაცნობ ქართველებს კი გადაეცი მოკითხვა. ჩემი ამხანაგებისა აღარაფერი ვიცი. დუმბაძე თუნდა სამჯერაც იყო ჩემთან უქმეების წინ. მეუბნებოდა: წამოდი ყვარელში, შენცა მნახეო. მე არ წავედი და არ ვიცი, შემოწყრა თუ რაღაც, აღარა ყოფილა მას აქეთ. შენთან მოკითხვის მოწერას მენუკვებოდა ხოლმე. ნიკო ახმეტელაშვილისა სრულიად არაფერი ვიცი. ერთი წერილი მარიანობის თვეში გაუგზავნე, და იმან კი არაფერი. მეც დავანებე თავი. ადრესი არ ვიცი, თორე ისევ მე დავიმდაბლებდი თავს და მივწერდი. ჯანაშიასთან წერილი არ მიმიწერია, და არცარაფერი იმას მოუწერია. არაფერი იცი იმის? მე და ჩემს ამხანაგს კიასბეკოვსა გვაქვს მიწერ მოწერა. ის დალისტანში არის. მოკითხვას იწერება შენთანაც და თავის ამხანაგებთანაც, თუ ვისმე შეჭხვდები, ბიბილაშვილს მაინც. ახმეტელაშვილისას და ჯანაშიასას იწერება, მაგრამ რა მივწერო, როცა არაფერი ვიცი იმათი! ბიბილაშვილს ჩემს მაგიერ მოკითხვა გადაეცი. აგრეთვე კვალიევსაც მიულოც[ე] ბედნიერება ჩემგნით. ლომოურიც ნახე და მოიკითხე. უთხარი: თქვენს მოთხრობას ველი „ივერიაში“... ეხლა ყველიერ[ში] თონეთში წასვლას ვაპირობ და არ ვიცი, მოვახერხებ, თუ ვერა. სანდრო კარგად არის. აქ ვერ-

¹⁴⁸ გრიგოლ აფშინაშვილის ლექსი. დაიბეჭდა 1892 წლის ჟურნალ „ჯეჯილის“ პირველ ნომერში.

¹⁴⁹ არაა¹⁴⁹ (ფშ.) – აღარ.

აფერი ამინდებია. ავადმყოფობაც ბლომად არის: ყვავილი, ქუნთრუშა და სხვ. ამ ინფლუენციამაც თავი იჩინა ისევ. მე კი ვერაფერი მეკარება. სიმარტოვემ კი შემანუხა, აგები გავერთოო თონეთშიც იმიტომ ვაპირობ. სხვა ძალაც მიმეზიდება იქ, ხო იცი... არცარაფერსა ვწერ, წიგნებსაც მცირედა ვკითხულობ. ბიოგრაფიები წავიკითხე: გიუგოსი, გალილეისა, ბელინსკისა და სხვებისა. ქართულიდამ – ყაზბეგის I ტომი და „ბნელო“¹⁵⁰ ვიყიდენ. რა კარგი მოთხ[რო]ბაა „ბნელო“... ახლა მერე, თიკოს მოკითხვა.

შენი ძმა გრ. აფშინაშვილი]

¹⁵⁰ „ბნელო“ – ნიკო ნათიძის („მელანიას“) მოთხრობა; დაიბეჭდა თბილისში, ქართ. ამხანაგობის სტამბაში, 1891 წელს.

ნიკოლოზ (ნიკო) ჯანაშიას
წერილები

№ 1.

დოკ. 20/14(1)¹⁵¹

ძმაო თევდორე!

აგერ ერთი წელიწადი გავიდა მას აქეთ, რაც ჩვენ ერთ-მანეთს დავშორდით და მას აქეთ არც შენ მოგიწერია ჩემთვის წერილი, და არც მე მომიწერნია. რასა ჰგავს ეს? ესაა ჩვენი ძმობის შედეგი? ამას ველოდით? – არა. რატომ ასე დატრიალდა ჩვენი ძმობის ჩარხი? იმიტომ რომ მე ყურადღება მივაქციე წვრილმანებს და რაც დიდი და წმინდა იყო, ის კი დავინწყებას მივეცი, შენ კი... მე ძალიან ვამტყუნებ ჩემს თავს. მე შენ რო დაგივიწყო, მაშინ ადამიანი არა ვყოფილვარ, გრძნობა არა მქონია. – თევზისა არ იყოს, ბევრი მაქვს სათქმელი, მაგრამ ენა არ მემორჩილება! ძმაო თედო, ისე ვარ ღარიბი ენით, რომ არამცთუ გრძნობის გამოხატვა, არამედ უბრალო აზრის წარმოთქმა არ შემიძლიან, მეძნელება (რუსულად არ გწერ წერილს იმიტომ, რომ შენ მითხარი: „თუ მომწერ წერილს – ქართულად, რუსულად ნუ მომწერ“-ო). ამის გამო მცირე წერილს გწერ.

შენი „იის ამბავი“¹⁵² ძალიან მომეწონა, და ნ. ლომაურმა სთქვა: „მშვენიერი არის“-ო. ეს მოთხრობა ძალიან ჰგავს ერთს შენს ლექს[ს], აქ დაწერილს. ლექსიც მშვენიერია.

თედო! მე და ნიკომ გამოვიწერეთ, სამი მანეთი ფული გაუგზავნეთ, მაგრამ 9 № და „პატარა კახის“¹⁵³ მეტი არაფერი მიგვიღია.

მე ამის [წინ] ძალიან ავათ ვიყავი, მაგრამ ეხლა, ღვთის წყალობით, კარგათა ვარ. მე გადავედი მესამეში.

შენი ძმა ნიკო ჯანაშია

1890 წ. 30 მაისს

ქ. გორი

¹⁵¹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით; წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 169.

¹⁵² იხ. შენიშვნა № 131.

¹⁵³ აკაკი წერეთლის ისტორიული დრამა. დაიბეჭდა 1890 წელს გრ. ჩარკვიანის სტამბაში.

ჩემი ადრესი: Въ г. Сухумъ. Его Благородію Степану Г-ну
Туркія.

Для передачи мнѣ.¹⁵⁴

№2.

დოკ. 20/14 (3)¹⁵⁵

[1890]¹⁵⁶

ძმაო თედო!

ნიკოს „ახალი ჰანგია!“¹⁵⁷

გამარჯვება, თედო! „ძმებს ამაუდეგ მხარშია!“¹⁵⁸ დიდად მიხარია, ძმაო, შენი სალიტერატურო ასპარეზზე გამოსვლა. მით უფრო, რომ გამოსვლისავე დაიმსახურე საზოგადოების ყურადღება მშვენიერ პოეზიით და ჰაზრით სავსე ლექსებით. სულითა და გულით მსურს, რომ შენ ჩვენს ერს (არ გეგონოს, რომ მე აფხაზებზე ვლაპარაკობდი!) შეძლებისა და გვარად მოუტანო სარგებლობა, განუფანტო მას ის ბურუსი, რომლითაც არის გარემოცული, გააღვიძო იმ სასირცხულო ძილისაგან, რომლის კლანჭებში არის იგი: ანუ გეშო, როცა ჩვენი ერი მწუხარებას მიეცემა, ამხნეო, როცა [ა] იგი მოინდომებს რამესი კეთებას, და უჩვენო გზა, რომლითაც ადვილად მიაღწევს იგი თავის წადილს, გადაჰკარ ვოლტერის მათრახი, როცა იგი იდენს იმისთანა საქმეს, რომელიც შეჭვერის პირუტყვს და არა პირმეტყველ კაცს. მე ასე მესმის პოეტის დანიშნულება,

¹⁵⁴ მისამართი წერილის სუფთა ფურცელზეა.

¹⁵⁵ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

¹⁵⁶ ნიკო ჯანაშიას წერილი, რომელშიც თედო რაზიკაშვილის სალიტერატურო ასპარეზზე გამოჩენა აღნიშნული, 1890 წელს, მწერლის პირველი პუბლიკაციების გამოქვეყნების შემდგომია დაწერილი.

¹⁵⁷ ეს სიტყვები ნიკო ჯანაშიას მიწერილი აქვს წერილის პირველივე გვერდის მინდორზე.

¹⁵⁸ თედოს ქალიშვილის, ეთერის მოგონების მიხედვით, მამამისს იმ პერიოდში მიუღია პოეტი ქალის, განდეგილის (დომინიკა ერისთავის) წერილი, რომელშიც იგი მოუწოდებდა ნიჭიერ ახალგაზრდა პოეტს, მხარში ამოსდგომოდა ძმებს და გამოექვეყნებინა თავისი ლექსები: „ვაჟა-ფშაველამ, ბაჩანამ დაჰმღერეს მაღლა მთაშია, / შენც ბანი მიეც ბარიდან, ძმებს ამოუდეგ მხარშია!“

და შენც, მგონია, დამეთანხმები. მე არ ვცნობ იმათ პოეტებად, რომლებსაც დევიზათ აქვთ: ხელოვნება ხელოვნებისთვის („Искус[с]тво для искус[с]тва“). – საზოგადო ლაპარაკს დავანებებ თავს იმიტომ, რომ ჩემი შეხედულება შენ იცი, კიდევ იმიტომ, რომ ჩემი „ქართული“ ერთად ეხლა დავხარჯო, სიღარიბესა მეშინინ! ამას კი ვისურვებ: შენ, აღჭურვილი ყველათი, რაც კი საჭიროა, მხნედ მოჰკიდო შენვე მიერ აღრჩეულ საქმეს ხელი. მე ამის მეტი არაფერი შემიძლიან. ჩემი „ზეც რამდენიმე სიტყვა: მე ეხლა, როგორც ხედავ, სოხუმში ვეხეტიალები. ჩემი ოცნება ოცნებად დარჩა, განზრახულებანი განზრახულებად: არც ინსტიტუტი, არც... არც... ცხოვრება[მ] თავისი სიმძლავრე ჩემზე გამოიჩინა! ეჰ, ძმაო, სინიდისიანად ნუთ-სოფელში ცხოვრება! ლამის ჩემი იდეალი გამიქრეს და მეც გავხდე პირმეტყველ-პირუტყველად! ბევრი მაქვს სალაპარაკო, მაგრამ სჯობს არა თქმა მისი...

შენს მეუღლეს უძღვე[ნ]ის გულითადი მოკითხვას ვინმე აფხაზ-მეგრელ-ქართველი. ყველა სემ[ი]ნარიელებს და „ზეზვას“ გარდაეცი ჩემ მაგივრად მოკითხვა. თუ იცი ზეზვასი, ე. ს. გრ. აფ-ლის,¹⁵⁹ და ნ. ახმეტელაშვი[ლი]ს ადრესები, შემატყობინე. ახლა-ხან მივიღე ვ. ბიბ.-საგან წერილი.

ნახვამდის! (თუ ვნახავთ როდისმე ერთმანეთი)

მარადის შენი ნიკო ჯანაშია
სოხუმი, 1892 წ. 15 მარტს

ჩემი ადრესი: Сухумь.
Учителю Н. Дж[анашиа]
ველი შენგან წერილს!

¹⁵⁹ ზეზვა და გრ. აფ-ლი – გრიგოლ აფშინაშვილის ფსევდონიმები (იხ. პირთა საძიებელი).

№3.

დოკ. 20/14 (5)¹⁶⁰

11 მაისს. 1892 წ.

ძმაო თედო!

შენ მწერ, რომ პასუხად ჩემს წერილს უძღვენ ერთი ლექსი, გინდოდა ეს ლექსი დაგებეჭდვინა, რომ სანამ წერილს შენგან მივიღებდი, დაბეჭდილი ლექსი წამეკითხნა. ეს კიდევ ასე მოხდა! აი როგორ: 3 მაისს მივიღე „ივერიის“ № 90, იმაში კი ამოვიკითხე შენი ლექსი,¹⁶¹ რისთვისაც გმადლობ დიდად. წერილი შენი მივიღე 6-ს მაისს. – ლექსი შენი ხელოვნურად არის დაწერილი და პოეტური ცეცხლიც, როგორც იტყვიან, არ აკლია, მაგრამ... ნუ თუ იმ საძაგელს მატლს, რომელსაც ჰქვია ეჭვი, უპოვნია ალაგი „შენში“, რომელიც ღრღნის ადამიანის გულს, უპობს სულს, ცხოვრებას უმწარებს, უმოკლებს? როგორც ძმა, გთხოვ ეს აზრი მალე განდევნო იმ აზრის შემწეობით, რომ „შენ ცათ დაგინიშნეს, მინამ გამოგზარდა, და ამიტომ წინ ერს უნდა წაუძღვე“, წინ უშიშრად, ძმაო! დასავლეთის ჰორიზონტზედ მოჩანს რალაც დიადი, მშვენიერი! სანამ იმ მშვენიერს, დიადს მივალწევთ, მანამ ჩვენს ერს (ილიასი არ იყოს) ეძინება, და ამ ძილში მარტო კვენესა გამოსმების! გაგვაღვიძე, თედო! რწმუნება და კალამი! „დიადი სულის კვეთება ათქმევინე ენასა!“

შენი მეუღლე მომიკითხე (უკაცრავათ, სახელი არ ვიცი).

შენი პატარა ძმა შენთანა გყავს, თუ არა? მართალია, თედო, მე სუხუმში ვარ მასწავლებლად, მაგრამ მაინც ჩემი ცხოვრებით არა ვარ კმაყოფილი. არა ვარ კმაყოფილი იმიტომ, რომ უსაძაგლეს კაცთან მაქვს საქმე. ამ კაცის წყალობით ვკარგავ რწმენას კაცის ადამიანობაზედ. აი, რა სამსახური გამიწია ამ კაცმა! ალ. ყაზბეგი თავის მშვენიერს „ელისოში“ ამბობს: „გველი გარედან არის ქრელი, კაცი კი შიგნით“. და ახლა მეც მრწამს ჩემდა საუბედუროდ! ამ საძაგელ კაცის უპატიოსნებამ

¹⁶⁰ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 170.

¹⁶¹ აქ იგულისხმება ნიკო ჯანაშიასადმი მიძღვნილი თედო რაზიკაშვილის ლექსი: „ვაი, რომ ნიჭმა მიმტყუნოს...“, რომელიც დაიბეჭდა 1892 წ. 30 აპრილს, გაზეთ „ივერიის“ 90-ე ნომერში.

იქამდინ მიმიყვანა, რომ **Ок. ИИ.** ზავადსკისთან შევარცხვინე და ამით გავაფუჭე საქმე. რა ახალ ამბავს გეტყვი: ამ კაცმა (მაჭავარიანმა) ზავადსკისთან დამაბეზლა: ჯანაშია ქართლში რო იქ გაქართველდა, თორემ აფხაზი არის, ახლა პატრიოტობსო და სხვადასხვა. თუ ღმერთმა მალირსა შენი ნახვა, მაშინ ყველაფერს დაწვრილებით...

ვნუხვარ, რომ შენ მე ჯერ არ მიცნობ: დიდთა კმევით ვერ იგ[ე]მებს იგი ამა „სოფლის“ სიამოვნებანი!
ნახვამდის!

შენი ძმა ნიკო ჯანაშია

П. С. კიკიანს აქვს ორი ჩემი წიგნი, გამოართვი, თედო.

№4.

დოკ. 20/14 (7)¹⁶²

16. X. 1898 წ.

ძმავ თედო!

სრული ხუთი წელიწადია მე და შენ ერთურთს წერილით მაინც არას არ გავლაპარაკებოვართ! ამას ვინლა ჰჩივა, რომ დარწმუნებული ვიყო – ჩემს სიცოცხლეს ისე არ დავლევ, რომ შემთხვევა არ მომეცეს შენი ნახვისა და დალაპარაკებისა! ვინ არის ჩვენ შორის დამნაშავე და ვინ არა, ამასაც არ გავყვები. მხოლოდ ამას ვიტყვი, რომ ჩვენ ორთავესთვის მიუტევებელი ცოდვაა – ერთმანეთი მაინც დავივიწყოთ, თუ კი ჩვენი სემინარიაში მეგობრობა და ამხანაგობა არ იყო მოჩვენებითი. შენი კი არ ვიცი, და მე დღესაც ისე არ შემიძლიან მოგიგონო, რომ ღრმა პატივისცემა შენდამი არ ვიგრძნო და ძველი მეგობრობა არ გავიხსენო! თუ კი ასე, მაშ რათ არ მწერ წერილსო, შეიძლება მკითხო; ამის პასუხს მე ჩემივე თავს ვერ ვაძლევ... თუ აქამდი არა, ან მაინც მინდა, თუ შენგანაც ჩ[ე]მს სურვილს დასტური ექნება, ძველი მეგობრობა, აქამდის მიმქრალი

¹⁶² ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

და მიძინებული გავაახლო და წერილით არის მაინც დრო-გამოშვებით გამოგელაპარაკო. ამის დასტური? თანხმობის ნიშანი იქნება შენი წერილი, რომელიც ამ წერილს მოჰყვება პასუხად. ჩვენს უკუღმართს დროში, ჩემის ფიქრით, კარგია ჩვენისთანა ახალგაზრდებმა ერთმანეთთან ჰქონდეს მინერ-მონერა და დამოკიდებულება. და მაშ ისევ, ძმაო, შენივე სიტყვით ვიტყვი, „ნუ მიმცემ დავინწყებასა!“ გახსოვს, შენ რომ მე „ვეფხისტყაოსანი“ მაჩუქე, იმაში მწერდი „ნუ მიმცემ დავინწყებასო“ და ეხლა მე გთხოვ „ნუ მიმცემ დავინწყებასა“.

მეგობრობისა და ამხანაგობის გარდა მე შენგან კიდევ დავალებული ვარ არ დაგივიწყო იმით, რომ შენ შემაყვარე საზოგადოდ ყველა ქართველი და ქართველობა, თუმც ეს შეყვარება ჩემთვის¹⁶³ ბევრ ცრემლად და მწუხარებად ჰღირდა! მაინც ქართველი ქართველობას დაუბრუნდი, თუმცალა ჩემისთანა ქართველი შეიძლება ჩირადაც აღარა ჰღირდეს! ეს კი ძვირფასია ჩემთვის, რომ [...] მე ასე თუ ისე სინიდისი დამიმშვიდდა!

ამას თავი დავანებოთ. შენ, როგორც მითხრეს, ისევ ხელთუბანში ხარ და ჰმასწავლებლობ. ცოლით, შვილით ბედნიერად არისო, მეც ამას ვსთხოვ შენთვის, რომ მრავალ-ჟამიერ ბედნიერად იყო შენი ცოლ-შვილით და იმ ასპარეზზედაც რომელზედაც შენ ძმებთან ერთად გამოხვედი, თავი გესახელებინოს! მე მოვიცრუვე, რომა ვსთქვი შენ არ გესაუბრები-თქო. არა, მე შენ გესაუბრები, როცა ვკითხულობ შენ ნაწერებს!

მომიკითხე ჩემგან უცნობი შენი მეუღლე და აგრეთვე ჩემ მაგიერ შენი ბაღნები გადამიკოცნე.

სხვა, ძმაო, მე ეხლა ჩემს აფხაზეთში ვარ, დაბა გუდაუთაში. მეც დავ-ცოლშვილიანიდი.

ისევ მასწავლებლად ვარ სამინისტრო სკოლაში. ჩემი ცხოვრება არაფრით არ არის შესანიშნავი და ამიტომ ვსდუმ.

შენი ერთხელ მეგობარი და ან (?)

ნიკო ჯანაშია

შენ ხომ ჰხედავ შენ ჩემთან ველარ გამოდექი კარგ მასწავ-

¹⁶³ ხელნაწერშია: შემთვის.

ლებლად: ნერა ველარ დამასნავლე!

თუ არ გაქვს დაკარგული, გთხოვ გამომიგზავნო ის ლექსი, რომელიც შენ მე მიძღვენი 1892 წ. და გაზეთ „ივერიაში“ იყო დაბეჭდილი.¹⁶⁴

იგივე

პასუხს ველი და ველი!

ჩემი ადრესი: Гудауты (Сухумского округа). Н. Джанашиа.

№5.

დოკ. 20/4 (9)¹⁶⁵

15. I. 1899 წ.

ჩემ ძმას და მეგობარს თედოს გაუმარჯოს!

მომილოცავს წარსული დღესასწაულები და ვისურვებ, რომ ის დღესასწაულები, უფრო ახალწელიწადი იქნეს დასაწყისად, წელიწად[ად] შენის გულის ნადებების აღსრულებისა და აღყვავებისა! მოულოცე, თუმცა გვიან არს, ჩემს მაგიერ შენს საყვარელ მეუღლეს გასული ბედნიერი დღეები და აგრეთვე შენს ბავშვებს აკოცე ჩემ მაგიერ, უფრო იმას, რომელსაც შენ მირჩევ მე სასძლოდ. ვეჭვობ კი, რომ შენი ქალიშვილი ჩემს ვაჟს (ცხრა თვისას) საცოლოდ წამოჰყვეს, რადგანაც ვითარცა ქალიშვილი ზრდით გაუსწრობს, თუ ან კიდევ გააკეთებ ქალიშვილს, მაშინ „ფექცი“, მარა გირჩევ ვაჟი გააკეთო და ამით ერთი მეომარ-მებრძოლი შეჰმატო ჩვენს სამშობლოს!

სხვა, ძმაო, გუშინ მივიღე „კვალის“ მეორე №, სადაც შენი სახეა დამახინჯებულად გადმოღებული. სწორედ გითხრა, წარწერა არ წამეკითხა, ვერ გამოგიცნობდი! საზოგადოდ ამ ერთად ერთის ჩვენის ნახატებიან გაზეთის საზოგადოდ „ნახატები“ ძალიან ცუდია, მარა შენს სურათში მთლად გადააჭარბა უმსგავსობაში. ეგებ მე ვცდებოდე?! არა, არა მგონია!

სხვა, თედო რასა შვები ეხლა? სწერ რამეს თუ არა ეხლა? ჩემის ღრმა რწმუნებით, შენის ნიჭის, უეჭველის ნიჭის, პატრონი უნდა ქალაქს მიაშუროს, თუ უნდა ღვთით ნაბოძები ნიჭით სავსებით ისარგებლოს. ჩვენს ახალგაზრდა მწერლებში ერთი საუკეთესო ადგილი გიჭირავს და უფრო მეტ სამსახურს გაუწევ სამშობლო

¹⁶⁴ იხ. შენიშვნა №161.

¹⁶⁵ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 170-171.

ლიტერატურას, თუ სადმე დიდს ქალაქში, უფრო თბილისში დასახლები. სოფელს შენ რასაკვირველი[ა] კარგად იცნობ და ან ქალაქიც გაიცანი; ქალაქში თვით შენი ჭკუაც განვითარდება უფრო და შესანიშნავ ნაყოფსაც გამოიღებს. მე რომ შენი ნიჭის პატრონი რო ვიყო, ერთს წამსაც სოფელში არ დავრჩებოდი, ქალაქში თუნდ შიმშილით მომკვდარიყავი! შენ ნუ ჰბაძავ ამ შემთხვევაში ვაჟას: თუ მოიხმარე, შენ უფრო ბრწყინვალე მომავალი მოგელის ვიდრე მას. არ გენყინოს, ჩემო თედო, რომ ჩემს ღრმა რწმუნებას გეუბნები. ჩემის ფიქრით, ჩვენ ქართველებს საზოგადოდ კიდევ გვჭირიან სწავლა, სწავლა და სწავლა. შენის საოცარ შრომის მოყვარეობის პატრონი და შენის დიდის ნიჭის პატრონი ქალაქში ერთი ცხოვრების ღირსეულ ბურჯად გახდება.

სხვა, თედო, მეც, შენი არ იყოს, შეძლებისდაგვარად ვმუშაობ. ბედით მე შავი სამუშაო წილად მხვდა და კიდევაც უკან დაუხვევლად ვენევი.¹⁶⁶ კორრესპოდენციებს უგზავნი „Н. обозрение“-ს და „ივერიას“ (ივერიის „ჰამუთ-ბეი“ და „მავორეი“¹⁶⁷ მე ვარ). მეც ვმსახურობ რაღა?

თუ შეხვდე ნიკო ლომაურს, გულითად მომიკითხე. არ ვიცი, სადა, ნათლად წარმოდგენილი და ანგარიში მიცემული არა მაქვს სადა, ეს კი ნამდვილია, რომ მისი სახე ჩემს გონებაში ბრწყინვალედ და სპეტაკ სახ[ე]და მაქვს წარმოდგენილი, ვითარცა კაცისა, და რაცხა გულს ეკბინება, როცა მისს შესახებ ჩემთან [ვინმე] „ძვირს“ იტყვის.

მე ეხლა „მომამბეში“ ერთი სტატია გავგზავნე, სათაურით „ბ. კ. პ. იანოვსკის ანგარიშის გამო“.¹⁶⁸ ამ წერილში მინდოდა მეჩვენებინა ჩვენი აწინდელი სკოლების უვარგისობა, მეჩვენებინა, მარა ველარ მოვრთე: ცენზურა არ გაუშვებდა და ისე კი ცოტად შევეხე. შენც წაიკითხავ.

ჩემი ცოლი, სახელად ელენე, სიყვარულით მოგიკითხა შენ, ვითარც თავის ქმრის მეგობარი, აგრეთვე შენი მეუღლე.

შენი ნიკო ჯანაშია

¹⁶⁶ ხელნაწერშია: ვენევი.

¹⁶⁷ „ჰამუთ ბეი“ და „მა ვორეი“ ნიკო ჯანაშიას ფსევდონიმებია, რომლითაც ის წერილებს აქვეყნებდა გაზეთ „ივერიაში“.

¹⁶⁸ ნ. ჯანაშიას ეს წერილი განსხვავებული სათაურით: „კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის 1897 წ. ანგარიშის გამო“ დაბეჭდილია არა ყურნალ „მომამბის“, არამედ „აკაკის თვითური კრებულის“ 1899 წლის პირველი განც. №3-ში, გვ. 116-132.

შიო ქუჩუკაშვილის
(შიო მღვიმელის) წერილები

№1.

დოკ. 20/12 (1)¹⁶⁹

1889 წ. 22 აპრილი¹⁷⁰

ძმაო თედო!

შენგან გამოგზავნილი წერილი და რვეული, რომელშიც ზღაპრები და ლეგენდები იყო მოქცეული, მივიღე ცინცადისაგან. მწერდი იქნება გამომირთვა ისევ ისე „როსტომის ზღაპარიო“. დაბრუნებით ველარ დავიბრუნე, რადგანაც სწორედ ამ დღეებში დაიბეჭდა ის ზღაპარი „ივერიაში“.¹⁷¹ ეს ახალი ზღაპრები ჯერ არ გადამიცია „წერა-კითხვის საზოგადოებისათვის“. მიზეზი ის არის, რომ ახლად გადავედით სხვა ადგილზე! ბინა გამოვუცვალეთ წიგნთ საწყობს და კანცელარიას და არეულ-დარეულები ვართ. ეხლა უნდათ გამოსცენ ზღაპრები ცალკე წიგნად და შენი ზღაპრებიც შიგ იქნებიან მოქცეულნი. „როსტომის ზღაპარს“ კი ვერა ბეჭდავენ, რადგანაც თავი და ბოლო აკლია. დაწვრილებით წერილში მოგწერ. შენი ძმა გიორგი გადმოვიდა რუსეთიდან. ეხლა შინ არის.

შენი ძმა შიო

№2.

დოკ. 20/12 (2)¹⁷²

[1891]¹⁷³

ძმაო თედო!

ღმერთმა ხომ იცის, რომ მენყინა შენი დედ-მამის გარდაცვალება და მონაწილე ვარ შენის მწუხარებისა. უკაცრა-

¹⁶⁹ ღია ბარათი, ნაწერი შავი მელნით, მისამართით: Вѣг. Гори. Воспитаннику Учительской Семинарии Феодору Разикашвили. წერილი გამოქვეყნებული იყო სოლ. ყუბანეიშვილის დასახელებულ ნაშრომში, გვ. 172.

¹⁷⁰ დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

¹⁷¹ თედო რაზიკაშვილის მიერ ჩანერილი ქართული ხალხური ზღაპარი „როსტომი“ დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიის“ 1889 წლის 21 აპრილის ნომერში.

¹⁷² წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 175.

¹⁷³ 1890 წლის ბოლოს რაზიკაშვილებს დაეღუპათ მშობლები. ქვემოთ მოყვანილი წერილი, სავარაუდოდ, 1891 წლის იანვარში უნდა იყოს დაწერილი.

ვად, გენაცვა, რომ პასუხი დაგიგვიანე. იმ დროს, როცა ლუკა აქა ყოფილიყო მე არ ვიყავი თბილისში და ამიტომ არაფერი ვიცი დაწვრილებით იმ უბედურების შესახებ. ეხლა, რადგანაც სთქვეს, რომ ლუკა ძმასთან წავიდაო, ამიტომ აღარ დავაშურე წერილის მოწერა და მე მანდა მგონია ეხლა ლუკა. ყველაფერი ღვთის ნებაა ძმაო. ცას ვინ შევაბერდებით. შენ მეტს მწუხარებას ნუ გამოუდგები და ნუ მიეცემი სასოწარკვეთილებას.

შენი ძმა შიო ქუჩუკაშვილი

№3.

დოკ. 20/12 (3)¹⁷⁴

1891 წ. 21 მაისს

ძმაო და მეგობარო თედო!

პირველად მოგიკითხავ ძმურის სიყვარულით და მოგილოცავ ცოლის შერთვას. მეორედ ვისურვებ შენს კარგად ყოფნას და შეუღლებულთან ბედნიერად ცხოვრებას. თედოჯან, მივიღე შენი წერილი, მაგრამ აქამომდე კი პასუხი ვერ მივეცი იმ მიზეზით, რომ გამგეობას ჯერჯერობით სარევიზიოდ არც მანდ და არც სხვა სასწავლებლებში არავინ არ დაუნიშნია. წარსულ ოთხშაბათს უნდა ყოფილიყო კრება, მაგრამ არ შესდგა. ეხლა ოთხშაბათს, 23 მაისს იქნება კრება და ვისაც დაუნიშნავენ შენ სასწავლებელში წამოსასვლელად შეგატყობინებ.

წერილი რედაქციის მიმართ¹⁷⁵ წაიკითხავდი, რომ დაიბეჭდა. „ნიგნების გამომცემ ამხანაგობის“ ერთმა წევრთაგანმა

¹⁷⁴ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი დაბეჭდილია საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 172-173.

¹⁷⁵ სოლ. ყუბანეიშვილს (საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების კრებულში, გვ. 196.) მოჰყავს ციტატა გაზეთ „ივერიის“ 1891 წლის № 27-ში გამოქვეყნებულ წერილიდან „რედაქციის მიმართ“: „ქართველ ამხანაგობის გამგეობამ 2 თებერვალს მიიღო ბ-ნ თედო რაზიკაშვილისაგან ორი ათასამდე ხალხური ლექსი, შვიდასამდე ანდაზა და 350 გამოცანა ქართლსა, კახეთსა, ფშავსა, ხევსურეთსა და თუშეთში გაგონილი. გამგეობა ვალად ჰრაცხს გულითადი მადლობა გადაუხადოს ბ-ნ თედო რაზიკაშვილს, რომელსაც დიდი შრომა გაუწევია ამ მასალის შეკრებისათვის, რისთვისაც მაუწდომებია შვიდი წელიწადი. ამასთანავე გამგეობას იმედი აქვს დანარჩენ მასალასაც მოაწოდებს ამხანაგობას. 2 თებერვალი, 1891 წ. გამგეობა ამხანაგობის“.

მიიხრება, რომ იმისი თხოვნა შესასრულებლად გადაწყვეტილი-
აო. ე. ი. რაც გითხოვია დღეს თუ ხვალ შეგისრულებენ. თედო,
მუდამ მემდურები, რომ წერილს არ მწერო, ერთ წერილში
კიდევაც მიკიჟინე, რომ განა კაცი რო მწერალი, ან ლიტერა-
ტორი გახდესო სუყველა უნდა დაივიწყოსო. არა, გენაცვალე
თედოჯან, ჩემს თავს ჯერ ლიტერატორს არ ვუძახი და ვგონებ
არც დავუძახო და ეს არ არის მიზეზი, რომ წერილებს ვერა
გწერ. ერთი სიტყვით ისეთ გარემოებაში ვარ ჩავარდნილი
ამ მაღაზიის¹⁷⁶ გამოისობით, რომ თავ-გზისა აღარა გამეგება
რა. დღეში თხუთმეტი კაცი მოდის და გეუბნება: ფული მი-
ჭირს და ჩემი წიგნების ანგარიში გამიკეთო. მე ყოველ დღე
ამ წიგნების ანგარიშ[ს] ვუნდები და ველარცა მთელს წერილ-
სა ვწერ და ველარც არას ჩემთვის ვაკეთებ... თედოჯან, ჩემი
ხელის შემკვრელი მიზეზები. ეხლა გინდა დამემდურე გინდა
ნუ. მე ჩემი გარემოება აგიხსენ. ჩემს „ცვარს“¹⁷⁷ ვინაც წამოვა
მანდ სარევიზიოდ იმას გამოვატან.

მშვიდობით
შ. ქუჩუკაშვილი

№4.

ლოკ. 20/12 (4)¹⁷⁸

1891 წ. 12 დეკემბერს

გულითადო საყვარელო ძმაო და მეგობარო თედო!

მოგიკითხავ გულითადის სიყვარულით, მეგობრული სალ-
მით და ძმურის გამარჯვებით. ვისურვებ შენთვის და შენი სახ-

¹⁷⁶ შიო მღვიმელი 1909 წლამდე მუშაობდა „ქართველთა შორის
წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ წიგნების მაღაზიის
გამგედ.

¹⁷⁷ „ცვარი“ – შიო მღვიმელის ლექსების კრებული, დაიბეჭდა თბილისში,
1891 წელს.

¹⁷⁸ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამო-
ქვეყნებული იყო საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების დასახელებულ კრებულ-
ში, გვ. 173-174.

ლობისთვის ყოველსავე კეთილს.

ძმაო, მენდურები მუდამ და მისაყვედურებ, მაგრამ რა ვქნა რა გიყო, რილათლა მოგიგო გული თუ არ წერილების წერით. უბედურება ეს არის, რომ სწორედ ამ წერილებზედ მემდურები და ამათ მოწერასაც ვერ ვახერხებ. თუ შეხვალ ჩემს გარემოებაში უნდა დარწმუნდე, რომ ერთი წუთი თავისუფალი დრო არა მაქვს. დილის რვა საათიდან საღამოს ამავე დრომდე ხომ იცი ერთსა და იმავე ალაგზედა ვარ მიბმულ-მიღურსმული. ათას მიმსვლელსა და მომსვლელს გარდა ათასი წვრილმანი საქმეც ემატება ზედ წიგნის მალაზიისა თუ კანცელარიისა და მოდი შენლა მოიცალე და მისწერე წერილი იმას ვინც ძმათა და მეგობრად გეგულება. ერთის სიტყვით ძმაო, ისე მაქვს გული განწვრილებული, რომ ლამის სრულებით თავი მივანებო და გადავიხვეწო სადმე. ჩემთვის აღარც კითხვა, აღარც [ა]რაფრის თვალის გადავლება და რასაკვირველია აღარც წერა. ან კი რის წერა უნდა შემეძლოს, როდესაც რაც ვიცოდი ისიც დამავიწყდა ამ „ვართანასგან მოგონილ ჩოთკის“ გაგდებ-გამოგდებაში. და ხომ იცი ტვინი თუ არაფრით ასაზრდოვე ვერაფერ ნაყოფს გამოალებინებ. მეუბნები მარტო „ჯეჯილს“ რას ჩამოაცივდიო. მოდი და ნუ ჩამოაცივდები, როდესაც ორ თვეში ერთხელ გამოდის ყურნალი. ეჰ, ისტორიები გაგიბი და შენს სიამამს კი არ ვეკითხები აქ რომ ზის დრო აქვს თუ არა. ღვთის მადლობა რომ არც თუ მე მაქვს ერთი ბენო თავისუფალი დრო როდესაც ამ წერილსა ვწერ.

თედოჯან, ყველა შენი წერილები მომდის. მივიღე აგრეთვე შენი ორი ლექსი და წერილი. პასუხი იმდღესვე მინდოდა მომეწერა, მაგრამ აღარ გამოიარეს იმ რჯელებმა. რედაქციაში მივედი მაშინვე, წინაპირველად რომ მომწერე, მაგრამ ფული კი არ მომცეს. დამავალეს მომეწერა, რომ პირ იქით იმაზედ არის ჩვენი ფულიო. „შავს-ფიქრებში“¹⁷⁹ შეცდომით მივეც მაქსიმეს ფულიო. ჩვენ თედოს ლექსებში არ დავპირებივართ ფულსაო და ვერც მივცემთო. თუ უნდაო ისე ვბეჭდავთო, ფულის გაღება არ შეგვიძლიანო. ჯერ ეხლა დაინყო წერაო. ეს პასუხი მივიღე გენაცვალე რედაქციიდან. მე არ მინდოდა მოციქულობა, და არც ჩემი მხრით ამ პასუხის მოწერა,

¹⁷⁹ თედო რაზიკაშვილის პოემა „შავი ფიქრები“ მაქსიმე შარაძის სტამბაში დაიბეჭდა 1891 წელს.

და ამიტომ არ შეგატყობინე აქამდის არაფერი.

ეს ორი უკანასკნელი ლექსი ჯერ არ გადამიცია რედაქციისათვის. მინდოდა წერილი იმ რჯულებისთვის გამამეტანებინა ვინც მომიტანეს შენი ლექსები და შემოგკითხებოდი მივუტანო რედაქციაში ეს ლექსები თუ არა მეთქი. გაუშვებ და დააბეჭდინებ უფულოდ თუ არა მეთქი. გადაცემით კი გადავცემ ამ ლექსებს რედაქციაში, მაგრამ დავაცდევინებ მანამ შენგან მივიღებდე პასუხს. წერილი დროზედ მომწერე. ლეტნი ბილეთებს ავიღებ და გამოგიგზავნი. აქ ახალი ამბავი არაფერია. ლუკა კაი ხანია აღარ ჩამოსულა თბილისში. ძმარა უყავ შენი დაბეჭდილი „შავი-ფიქრები“, რომ ერთი ეგზემპლარი არ დამიტოვე? გიგზავნი „ძუნწსა“ და „სამ ცელქსა“.¹⁸⁰ ბევრი არაფერი შვილები არიან. „ცვარი“¹⁸¹ და ეს ორი წიგნი 1887 წელში მქონდა გადაცემული ტატიშვილისთვის და მაგან მხოლოდ ეხლა გამოაყოფინა თავი ქვეყანაზე.

ნახვამდის. შენი ძმა შიო ქუჩუკაშვილი

№5.

დოკ. 20/12 (8)¹⁸²

[1891]¹⁸³

ძმარა თედო!

მოგიკითხავ ძმურად და მეგობრულად. რა ამბავია ძამია, რომ აღარაფერს იწერები, არცარაფერს მავალეხ. გავიგე ვითამ საშინლად გწყენოდეს ჩემგან ის, რომ შიომ რათ მომ-

¹⁸⁰ შიო მღვიმელის საბავშვო მოთხრობების მწერლის სიცოცხლისდროინდელი გამოცემები: „ძუნწი“. – საყმანვილო სურათებიანი წიგნი, ტფ., გრ. ტატიშვილის გამოც., 1891; „სამი ცელქი“. – საყმანვილო სურათებიანი წიგნი, ტფ., გრ. ტატიშვილის გამოც., 1891 (ი. ა. მანსვეტოვის სტ.)

¹⁸¹ იხ. შენიშვნა №177.

¹⁸² ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 174-175.

¹⁸³ შიო ქუჩუკაშვილის ეს დაუთარილებელი წერილი შინაარსობრივი გაგრძელებაა 1891 წლის 12 დეკემბრის №20/12 (4) წერილისა. წინამდებარე ბარათი, სავარაუდოდ, დაწერილი უნდა იყოს 1991 წლის დეკემბრის მეორე ნახევარში.

წერაო, რომ „ივერია“ ფულს არ იძლევაო და სხვა. მოციქულს ყვენთან მიაქვს ამბავი და მე რომ შენთვის მეცნობებინა ის, რაც მართალი იყო და რაც დამავალეს ერთხელ და ორჯელ კი არა არამედ რამდენჯერმე, ამით მემგონი არაფერი დამიშავებია შენთვის და არც უნდა გწყენოდა. თუ ტყუილი გგონია შენ, ჩამოდი და პირში წაგიყენებ გძელიშვილთან და ყბაჩუა ახნაზარ[ო]ვთან. არ იქნება საკვირველი, რომ თავი გაემართლებინათ ყველას წერილში თუ მოგწერეს. შავი ტ...ი და თეთრი ტ...ი აბანოში გამოჩნდებოა ნათქვამია. თუ მართლა გწყენია სიმართლეს დაგიმტკიცებ.

შენი ძმა შიო

№6.

დოკ. 20/12 (6)¹⁸⁴

[1892]¹⁸⁵

გამარჯობა ძმაო თედო

მოგილოცავ წარსულ ბედნიერ დღეებს (სომხებისთვის უბედურს).¹⁸⁶ ვსთხოვ უფალს დაესწრა ბედნიერად ძმაო, მრავალს ამ დროს შენის სახლობით და ნათესავ-მეგობრებით. ჩემს ამბავს თუ იკითხავ, კარგადა ვარ. ვაჟა აქ იყო ამ უქმეებში. ძაანაც ვხუხუთ ერთად ხან აქ და ხან იქ ბნელის სარდაფის კუნჭულებში. შენგან დაბარებული სიტყვა ვუთხარი, მაგრამ ვერ მოახერხა წამოსვლა. ერთი დღით ხომ არ ავალო და ჩამოვალო. რომ ავიდე იმდენი ხანი უნდა დავრჩეო, მანამ იმის ქოცოს¹⁸⁷ გამოვუწაფავდეო¹⁸⁸. სააღდგომოთ ერთად წავიდე-

¹⁸⁴ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 175.

¹⁸⁵ წერილი დათარიღებულია შინაარსის მიხედვით: ის დაწერილია 1892 წლის 19 იანვარს, წყალკურთხევის დღესასწაულზე თბილისში მომხდარი კატასტროფის შემდეგ, იმავე წლის 7 თებერვალს ვაჟა-ფშაველას პოემა „ბახტრიონის“ გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებამდე.

¹⁸⁶ 1892 წლის 6 იანვრის წყალკურთხევის დღესასწაულზე, თბილისში, ვანქის სომხური ეკლესიის მახლობლად ჩაინგრა მტკვარზე აგებული ხიდი, რამაც უამრავი მლოცველი იმსხვერპლა.

¹⁸⁷ ქოცო – ქვევრი.

¹⁸⁸ გამოვუწაფავდე – დავცლიდე.

თო მითხრა მე. აღდგომას თუ ერთად არა ის ხომ ამოვა და ამოვა. ახლაც დიდი ხანი არა ყოფილა აქა. ერთი ახალი პოემა ჩამოიტანა „ბახტრიონი“ და ძაან მოეწონათ ვისაც წაუკითხა. „ივერიაში“ დაიბეჭდება მალე ფელეტონებად.

შენი ძმა შიო ქუჩუკაშვილი

№ 7.

დოკ. 20/12 (7)¹⁸⁹

14. XI. 1897

ძმავ თედო!

გამგეობისაგან მასწავლებლად დანიშვნა გიცნობებია წერილით 10 ენკენისთვითგან 1890 წ. №102.

ტფილისის გუბერნიის სახალხო სკოლათა დირექტორისაგან მოსვლია გამგეობას შენი მასწავლებლად დანიშვნის შესახებ ნებართვის ქალაქი 19 ენკენისთვითგან 1890 წ. №1767.

თექვსმეტი აბაზის ფოსტით გამოგზანა არ ღირს. ან მანდ კალანდაძეს გამოართვი ჩვენს მაგივრად, ან შენ რომ ჩამოხვალ მაშინ გადმოგცემთ. იყავ გამარჯვებით.

შენი ძმა შ. ქუჩუკაშვილი

¹⁸⁹ ღია ბარათი მისამართით: Учителю Хелтубанской школы Феодору Павловичу Разикашвили; მისამართი და წერილის ტექსტი დაწერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 174.

№8.

დოკ. 20/12 (9)¹⁹⁰

21. IX. 1904¹⁹¹

ძმაო თედო!

მოგიკითხავ ძმურად და გისურვებ კარგად ყოფნას შენის ცოლ-შვილით. თედოჯან, როგორმე უნდა გამომიგზავნო ცნობა იმ წიგნების შესახებ, რომლებიც იმ ზაფხულს მდივანმა მოუტანა შეგირდებს (თუ არ ვიცი ჩვენ ფოსტით გამოგიგზავნეთ) საჩუქრად. არა გვაქვს ჩანერილი რა და რა წიგნები იყო და თითოსი რაოდენი. შენ იცი თუ მალე მომანვდი ცნობას.

მომიკითხე შენი ოჯახობა და მიხეილ ბეგი.

შენი შ. ქუჩუკაშვილი.

№9.

დოკ. 20/12 (10)¹⁹²

ძმაო თედო!

გამარჯობა შენი! რასა იქ და როგორა ხარ? რა ამბებია თქვენსკენ. იქნება მანდეთაც ეხლა დაიწყო ზამთარი. იანვარი და თებერვალი ისე გავიდა რომ, თოვლი თვალთ არ გვინახავს, და ეხლა კი გუშინდელს აქეთია თოვლს. წარმოიდგინე ისე ცივა რომ ხელები დაბუხული მაქვს და წერილს მძლივასა ვწერ, თორემ შენც კი შეატყობ ძამია ამ ნაჩხაპნს.

მომიკითხე შენი სახლობა დაძმურის პატივისცემით.

შენი შიო ქუჩუკაშვილი

¹⁹⁰ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 174.

¹⁹¹ დათარიღებულია სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ.

¹⁹² ერთფურცლიანი, დაუთარიღებელი წერილი, ნაწერი შავი მელნით.

მარია დემურიას
წერილები

№1.

დოკ. 20/8 (1)¹⁹³

დიდათ პატივცემულნო ძმაო თედო!

შიომ გადმოგვცა სტრიქონში შაურს თხოულობთ. დიდის სიამოვნებით. მემგონი გახსოვთ, რომ ჩვენ იმ აზრისა ვიყავით ოლონდ თქვენ ბევრს მასალას ნუ მოგვაკლებთ და ჩვენ სხვა არაფერი გვინდა. ველით მოუთმენლათ თქვენსგან მასალას. იქნება თუ სხვანაირათ ნაავიდა ჩვენი საქმე იმედი მაქვს თვეობით დაგინიშნამთ. ფულს მალე მოგართმევთ.

თქვენი ერთგული მ. დემურია
1905. 21 ივნისს

№2.

დოკ. 20/8 (2)¹⁹⁴

28. VII. 1905¹⁹⁵

დიდათპატივცემულნო ბატონო თედო!

ბოდიშს ვიხდი, რომ ფული ასე დაგიგვიანეთ, მაგრამ მეგონა ჩამობრძანდებოდით. მოგართვით 20 მანათი. ხუთი მიღებული გქონდა. სწორედ ჯერ თქვენი რაც დაიბეჭდა 25 მანათისა და ერთი შაურისაა. თქვენის სურვილისამებრ სტრიქონი შაურად. გთხოვთ ლექსებიც და მოთხრობებიც მალმალ გვიგზავნოთ. თქვენი ახალი გამოგზავნილი „ლეგენდა“ მშვენიერია მაგრამ ვშიშობთ ცენზორი ისეთი საზიზლარი გვყამს, რომ არ გაუშვებს. ნარმოიდგინეთ დიდის ჩხუბით, თორემ „ხოხ-

¹⁹³ ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 186.

¹⁹⁴ საფოსტო მოსაჭრელი კუპონი (Отрезной купонъ) გამგზავნის მისამართით: Маріи Ивановны Демурія. Александровская улица N5, домъ Попова. Редакція „Накадули“. ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 86.

¹⁹⁵ დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

ბებიც¹⁹⁶ არ უნდოდა გაეშვა. ერთი ლექსი ლომაურისა დაიჭირა.

თქვენი ერთგული მ. დემურია

№3.

დოკ. 20/8 (3)¹⁹⁷

6. 2. 1907¹⁹⁸

დიდათპატივცემულნო ძმაო თედო!

გულითა გთხოვთ თქვენ, რაც კი შეიძლებთ ბევრი მასალა გვიგზავნოთ, თქვენი თითქმის ყოველისფერი დაიბეჭდება. „მამლაყინა“¹⁹⁹ თებერვლის მონცროებისთვის²⁰⁰ ორ ნომერში იბეჭდება. მარტისათვის თქვენი აღარაფერი გვაქვს. შენი ჭირიმე როგორც ჩემი წერილი მოგივიდეთ მოთხრობებიც და ლექსებიც გამოგვიგზავნეთ. ძალიანა გთხოვთ. თქვენი ჭირიმე მე მინდა ყოველ ნომერში თქვენი მოთხრობები იყოს. გისურვებთ ყოველივე სიკეთეს და ბედნიერებას.

თქვენი ერთგული მ. დემურია

¹⁹⁶ თ. რაზიკაშვილის მოთხრობა „როგორ გაჩნდნენ ხობბები“ პირველად დაიბეჭდა საბავშვო ჟურნალ „ნაკადულის“ 1905 წლის მე-8 ნომერში.

¹⁹⁷ ლია ბარათი მისამართით: Г. Гори. Его Высокоблагородию Тедо Разикашвили. Селен. Хелтубანი. ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 186-197.

¹⁹⁸ დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

¹⁹⁹ თ. რაზიკაშვილის მოთხრობა „გულად მამლაყინას ამბავი“ დაიბეჭდა ჟურნალ „ნაკადულის“ 1907 წლის მე-3 ნომერში.

²⁰⁰ საბავშვო ჟურნალი „ნაკადული“ მარიამ დემურიას რედაქტორობით გამოდიოდა თბილისში 1904-1924 წლებში. ჟურნალის ორი გამოცემა – „მომცროებისთვის“ და „მოზრდილთათვის“ – გათვალისწინებული იყო ბავშვთა სხვადასხვა ასაკობრივი ჯგუფისთვის.

№4.

დოკ. 20/8 (4)²⁰¹

10. 4. 1907²⁰²

ძვირფასო ძმად თედო

დიდათა ვნუხვარ, რომ თქვენი მოთხრობა არ დაიბეჭდება, რადგან საშობაო არისო. მაისისათვის კარგი რამე გამოგვიგზავნეთ პატარებისთვისაც და მოზრდილებისთვისაც. ესლა მანდ ბუნება ისე აყვავებულია რომ მე მგონი თქვენი მუზაც უნდა აღფრთოვანებული იყოს, მართალია კი სამნუხაროდ საძაგელი გარეშემო მდგომარეობები -კი ხელს არ გინყობთ, მაგრამ მაინც ძალიან სასურველია პოეტი როგორმე ივიწყებდეს ყოველ ამ ქვეყნიურს და მშვენიერ ოცნებას ეძლეოდეს. თქვენისთანა ნიჭიერ მხატვრულ მწერალისათვის უსათუოდ საჭიროა ეს სურვილი.

ნუ გენწყინებათ შენი ჭირიმე რომ არ დავბეჭდეთ. თქვენ კარგად იცით მთელი რედაქცია თქვენი ნიჭის პატივისმცემელი[ა].

თქვენი ერთგული მ. დემურია

№5.

დოკ. 20/8 (5)²⁰³

[№] 10. 1908²⁰⁴

გულითადნო პატივსაცემელნო და ძვირფასნო ძმად თედო!

ეს მეექვსე წერილსა გწერთ და არც ერთზედ პასუხს არ მაძლევთ. არ ვიცი მიზეზი რა არის. გთხოვთ მაცნობოთ მიზეზი

²⁰¹ ღია ბარათი მისამართით: **Гори. Его Высокоблагородію Тедо Разикашвили. Въ сел. Хелтубани.** ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 187.

²⁰² დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

²⁰³ ღია ბარათი მისამართით: **Гори. Его Высокоблагородію Тедо Разикашвили. Въ сел. Хелтубани.** ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 187.

²⁰⁴ დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

თქვენის უკმაყოფილობისა. ეხლა გვედრებით საშობაო და საახალწლო მოთხრობები მოგვიმზადოთ და გამოგვიგზავნოთ, აგრეთვე აკაკის იუბილის²⁰⁵ შესახებ. თუ მოხერხდა ჩვენ გვინდა ერთი ნომერი მთლად აკაკის იუბილის ეხებოდეს. აბა, თქვენი ჭირიმეთ შეგვეწიეთ, აგრეთვე გთხოვთ ნიკოლოზ მათურისაგან გამიგოთ რას შერება სწერს თუ არა აკაკიზედ რამეს? მაგასაც მოვწერე და აქამდინ პასუხი არ მოგვსვლია. გისურვებთ ყოველივე სიკეთეს და ველი თქვენს პასუხს მოუთმენლად.

გულითადი სალამი თქვენს მეუღლეს.

თქვენი ერთგული მარ. დემურია

№6.

დოკ. 20/8 (6)²⁰⁶

02. 04. 1909²⁰⁷

ჩემო ძვირფასო ძმაო თედო!

მოგილოცამთ ქრისტეს აღზდევს, ღმერთსა ვსთხოვ ყოველივე სიკეთე მოგანიჭოთ თქვენის ძვირფასის ოჯახობით. ღმერთმა უთვალავ აღდგომას შეგაგებოთ ჩვენი დაჩაგრული სამშობლოს საიმედოთ. ძალიან მიკვირს რომ თქვენ არც ერთ ჩემს წერილზედ არ მიპასუხეთ, მეშინიან უქეიფოთ ხომ არა ხართ? გარდა ამისა მანდ რომ გახლდით დამპირდით, რომ უსათუოდ მალე გამომიგზავნიდით რამდონიმე მოთხრობას და ჯერ არც ერთი არ გამოგვიგზავნეთ. თქვენი ჭირიმე, კარგი და ლამაზი მოთხრობები მალე მოგვანოდეთ, თორემ ცუდათ იქნება ჩვენი საქმე. მასალა ცოტა გვაქვს. ჩემს მაგივრად თქვენს ოჯახობას გულითადი სალამი. აგრეთვე კასრადქს მილოცვა და დიდი მადლობა.

თქვენი ერთგული და მ. დემურია

²⁰⁵ 1908 წელს ქართველი საზოგადოება აღნიშნავდა აკაკი წერეთლის შემოქმედებითი მოღვაწეობის 50 წლის იუბილეს.

²⁰⁶ ლია ბარათი მისამართით: Гори. Его Высокоблагородію Тедо Разикашвили. ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 187-188.

²⁰⁷ დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

ივანე როსტომაშვილის
წერილები

№1.

დოკ. 20/10 (1)²⁰⁸

დიდად პატივცემულო თედო!

დიდის სიამოვნებით მიმიღია თქვენი წინადადება. გთხოვთ ყურადღება მიაქციოთ „მოგზაურის“²⁰⁹ პროგრამას: ყოველი სტატია, რაც უნდა იყოს, ხალხური თუ საკუთარი თქვენი, უთუოდ უნდა იყოს ან ისტორიულის, ან არქეოლოგიურის, ან გეოგრაფიულის და ან ეტნოგრაფიულის შინაარსისა, რადგანაც სხვა შინაარსის ნაწარმოებს ცენზურა ნებას არ გვაძლევს, რომ დავბეჭდოთ. იმედია თქვენს ნაკალმევს არ მომაკლებთ. თქვენ, მგონია, კარგად შეგიძლიანთ ისტორიული პოემების ანუ მოთხრობების წერა, გთხოვთ ხელი მიჰყოთ ჩვენის წარსულის შესწავლას, თუ აქამომდე ამისთვის ყურადღება არ მიგიქცევიათ და რამე ამ გვარი მომანოდოთ, ან ისეთი, როგორც, მაგ., პირველს ნომერში იბეჭდება გურიის შესახებ კონსტ. გვარამაძისა.²¹⁰ თუ რამე გაქვთ უკვე მზად (ამ გვარი) და მალე გამომიგზავნით, მეორე ნომერშიაც მოვასწრებთ დაბეჭდვას. ზღაპრებიც, ლეგენდებიც და სახალხო ლექსებიც უთუოდ მოხსენებულ ოთხ დარგისა უნდა შეარჩიოთ.

მარად თქვენი პატივისმცემელი ივანე როსტომაშვილი
31 დეკ. 1900 წ.

²⁰⁸ ღია ბარათი მისამართით: **Въ Гори. Тедо Разикашвили**. ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 188.

²⁰⁹ „მოგზაური“ – ყოველთვიური ისტორიულ-არქეოლოგიური და გეოგრაფიული სურათებიანი ჟურნალი, გამოდიოდა თბილისში 1901-1904 წლებში. რედაქტორი – ივანე როსტომაშვილი.

²¹⁰ კონსტანტინე გვარამაძის წერილი „გურია“ დაიბეჭდა ჟურნალ „მოგზაურის“ 1901 წლის მეორე ნომერში.

№2.
დოკ. 20/10 (3)²¹¹

15. XI. 1902²¹²

დიდათ-პატივცემულო თედო!

მე განვიძრახე თქვენი პატარა წერილის „მურიას“²¹³ გამოცემა და იმედია ნებას დამრთავთ, რომ ამ გზით მაინც გავავრცელოთ ჩვენს ხალხში და მოზარდ თაობაში თქვენი ასეთი ნაწერები. გთხოვთ თვითონაც დამისახელოთ, თქვენის აზრით, რომელი თქვენი ნაკალმევი უფრო ღირსია ცალკე გამოცემისა. ველი პასუხს.

თქვენი ივ. როსტომაშვილი

№3.
დოკ. 20/10 (2)²¹⁴

1-ს იანვ. 1903 წ.

დიდათ-პატივცემულო თედო!

თქვენის წერილების ცალკე წიგნაკებად გამოცემის ნებადართვის[თვის] გმადლობთ. პირველათ, როგორც გწერდით, „მურიას“ გამოვცემ იაფ-ფასიან წიგნად სურათებით²¹⁵ და თუ კარგად გაიყიდა, რაზედაც იმედი მაქვს, სხვასაც გა-

²¹¹ ღია ბარათი მისამართით: Г. Гори. Г-ну Тедо Разикашвили. ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 188.

²¹² დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

²¹³ როგორც წერილიდან ჩანს, რომ ჯერ კიდევ 1902 წელს ივ. როსტომაშვილს განზრახული ჰქონია თედოს მოთხრობა „მურიას“ ცალკე წიგნად დაბეჭდვა.

²¹⁴ ღია ბარათი მისამართით: Гор. Гори. Учителю Тедо Разикашвили. ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 188-189.

²¹⁵ ავტორის თანხმობის მიღების შემდეგ, 1903 წელს, ივ. როსტომაშვილმა ზუბალაშვილის №12 სტამბაში დაბეჭდა მოთხრობა „მურიას“ ილუსტრირებული გამოცემა.

მოვცემ შემდეგში. ერთს ას-ას ცალს თქვენც გამოგიგზავნით ჯილდოთ, მცირეა, მაგრამ რა ვქნათ, რო ჩვენი მნიგნობრობა დიდს განწირულებაშია და წიგნებით ვაჭრობა ისე ცუდათ არის მოწყობილი, რომ გამომცემლებს თითქმის შრომის ფასიც არ გვრჩება, არა თუ რაიმე ფული დავიბრუნოთ და მუდმივ გამოცემას მივსდით. რაც შეეხება თქვენს დიდ შრომას, სახალხო სიტყვიერების ნიმუშთა გამოცემას, რომელიც დღეს ქ. გ. ამხანაგობას²¹⁶ აქვს, მე, ჩემო თედო, იმდენი შეძლება სად მექნება, რომ ის გამოვცე!... ჟურნალში²¹⁷ ბეჭდვა, რასაკვირველია, შემიძლია, მაგრამ ისე მცირედ მყავს ხელის-მომწერნი, რომ ღმერთმანი, თითონაც მიკვირს, როგორ ვაცოცხლებ აქამდის. ახლა ახალი განყოფილებანი მოვუმატე, იქნება ამან მაინც მიიზიდოს ხელის-მომწერნი. ვნახოთ, ახალი წელიწადი უკვე დაგვიდგა... ამიტომ მის გამოცემაზედ ის ამხანაგობა შეაწუხეთ, მე კი მცირე წიგნაკებს გამოვცემ ჯერ-ჯერობით. ჟურნალი, რასაკვირველია, კვლავ მოგივათ.

თქვენი ივ. როსტომაშვილი

²¹⁶ „ქართველ გამომცემელთა ამხანაგობა“.

²¹⁷ იგულისხმება ჟურნალი „მოგზაური“.

სოფიო (სონა) ციციშვილის
წერილები

№1.

დოკ. 20/13 (1)²¹⁸

13. Ноябрь[бря]. 1899²¹⁹

ძმაო თედო!

რატომ ასე ააღეთ ხელი „ჯეჯილს“ რომ აღარა გამოუგზავნეთრა. აქაურ ამბავს იკითხავთ: გიორგი ისევ ისე ავათ არის, ეს სამი კვირაა ლოგინში წევს. ნოეც ავათმყოფი სოფელში წაიყვანეს და ტასო ამ ამბებით ძალიან შესაბრაღისია. ქრისტეშობისთვის ოცისთვის უნდა მზათა ჰქონდეს საიუბილეო ნომერი, რომელიც „ჯეჯილის“ ათი წლის არსებისთვის უნდა გამოსცეს და იმედია თქვენც გამოგზავნით რამე მასალას. მგონი „ჯეჯილის“ არსებობიდან თანამშრომლობთ და სირცხვილი იქნება რომ თქვენი არა იყოსრა. აბა დააშურეთ ისე რომ პირველს დეკემბერს მაინც აქ იყოს თქვენი მასალა. დიდის სიყვარულით მოგიკითხათ ტასომ, ელიკომ და კაკიმ, აგრეთვე მეც თავს დაგიკრავთ.

თქვენი პატ. მცემელი სონა ციციშვილი
12 ნოემბერი

№2.

დოკ. 20/13 (2)²²⁰

10. IX. [1900]²²¹

ძმაო, თედო!

დღეს რომ ათი სექტემბერია. ამ დიღას ტასო და ელიკო წავიდნენ ბორჯომში, სადაც, თუ ძალიან სიცივე არ დაუდგათ,

²¹⁸ ღია ბარათი მისამართით: Въ Гори. Хелтубанскому учителю Феодору Разикашвили. ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 185.

²¹⁹ უურნალ „ჯეჯილის“ დაარსების 10 წლისთავისადმი მიძღვნილი ნომერი დაიბეჭდა 1900 წლის იანვარში, აღნიშნული წერილი კი, ორი თვით ადრე, 1899 წლის ნოემბერშია დაწერილი.

²²⁰ ღია ბარათი მისამართით: Г. Гори. Сел. Хелтубани. Учителю Феодору Разикашвили, ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 185.

²²¹ წელი მითითებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

აპირებდნენ ერთ კვირეს დარჩენას, თუ სიცივე იქნება შეიძლება მხოლოდ სამიოდ დღეს დარჩნენ. იქიდან ორივე შემთხვევაში მანდ აპირებენ ჩამოვლას ორიოდ დღით და გთხოვით ტასომ გადაეცით ჩემ ბებერ ტასიას რომ ოთახი სუფთათ დაგვახვედროსო და თქვენც იმედია „ჯეჯილისთვის“ მოთხრობას დაახვედრებთ.

იყავით კარგათ.

**შენი პატივის მცემელი და სონა ციციშვილი
10 სექტემბერი**

№3.

დოკ. 20/13 (3)²²²

6 დეკემბერს. [1902]²²³

ძმავ თედო!

ისე რატომ დაჰკარგეთ ტასო რომ ერთხელ აღარ გაიარეთ, „ჯეჯილს“ რას ემართლებით თუ სხვებს უწყრებით. დამავალა ტასომ, რომ გთხოვით „ჯეჯილისთვის“ მასალა. პირველი ნომრისთვის ორიგინალური არა აქვს რა და დიდი იმედი აქვს, რომ რასმეს მოაწოდებთ. გეხვეწებით, რაც შეიძლება დამიშურეთ და რამე გამომიგზავნეთო. პირველს იანვარს უნდა დაარიგოს და აბა თუ 15 დეკემბერს მაინც არ მისცა მასალა, რაღას მოასწრებს. ერთის სიტყვით თქვენი დიდი იმედი აქვს. უეჭველათ გვაცნობეთ რამე. პატივისცემით თავს დაუკრავთ შენ ცოლ-შვილებს.

**თქვენი პატივის მცემელი და სონა ციციშვილი
ტასომ მოგიკითხათ ერთობით. ელის მასალას**

²²² ღია ბარათი მისამართით: Г. Гори. Сел. Хелтубани. Хелтубанскому Сел. Учителю Феодору Разикашваили. ნანერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 185.

²²³ წელი მითითებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

ძმაო თედო!

ვიცი სასიამოვნოთ გექნებათ: ანასტასიას ნუხელის ტელე-გრამმა მოუვიდა ნიკოლაძისაგან, რომ „ჯეჯილის“ გამოცემის ნებართვა მოგივა, საქმე გათავდაო. ტასო დიდი გახარებულია და იმედია ამ საერთო სიხარულს თქვენც შეუერთდებით და საჩქაროთ მიაწოდებთ თქვენს რამე ნაწერს. ძალიან და ძალიან საინტერესო და სასურველია, რომ ყველა „ჯეჯილთან“ შეტკბობილ მწერლების ნაწერებით იყოს განახლებულ „ჯეჯილის“ ნომრები დამშვენებული და ამიტომ გატყობინებთ და გთხოვთ მალე მოაწოდეთ მასალა. უნდა მზათ ჰქონდეს ნომერი, რომ მოუვა თუ არ[ა] ნებართვა ოფიციალურათ მაშინვე გამოსცეს.

**პატივისცემით მოგიკითხავთ თქვენი
პატ. და სონა ციციშვილი**

²²⁴ ლია ბარათი მისამართით: **Въ Гори. Село Хелтубани. Хелтубанскому учителю Феодору Разикашвили.** ერთფურცლიანი ხელნაწერი, ნაწერი შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 186.

²²⁵ წერილის დაწერის წელი დადგინდა მისი შინაარსის მიხედვით: აქ აღნიშნულ გარემოებას წინ უსწრებდა საქართველოს შინაგან საქმეთა მინისტრის 1904 წლის 3 თებერვლის გადაწყვეტილება, რომლის თანახმადაც გაუქმდა გაზეთი „კვალი“ და მისი დამატება – საბავშვო ჟურნალი „ჯეჯილი“. ამ დღიდან „ჯეჯილის“ დამოუკიდებელი გამოცემის აღდგენისთვის დაუღალავად იბრძოდა რედაქტორი ანასტასია თუმანიშვილი. 1904 წლის 23 სექტემბერს მან პეტერბურგიდან მიიღო ბეჭდვითი საქმის მთავარი სამმართველოს ნებართვა ჟურნალის ხელახლა გამოცემაზე. განახლებული „ჯეჯილის“ ნომრების ბეჭდვა დაიწყო 1904 წლის ოქტომბრიდან (იხ. ელენე კელენჯერიძე, ჟურნალ „ჯეჯილის“ დაარსების ისტორიისათვის, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, 1972, №3, გვ. 41-42).

ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლის წერილები

№1.

დოკ. 20/9 (26)²²⁶

16 Дек. 188[9]²²⁷

ბატონო ჩემო, თქვენი გამოგზავნილი საყმანვილო ჟურნალისთვის მასალა მივიღე. გმადლობთ და გთხოვთ კვლავაც მოგვანოდოთ. ჟურნალ „ჯეჯილს“ მიიღებთ ხოლმე. ლეგენდა „სახალწლოდ“, რომელიც გამოგეგზავნათ, თუ არ შეცვლით, ვერ დაიბეჭდება, რადგან ყმანვილებისათვის არ გამოდგება ის აზრი, რომ ახალწელინად დღეს თავადმა და მღვდელმა არ მიიღეს ღარიბი კაცი. ეს არც პედაგოგიურ მხრივ გამოდგება და არც ნამდვილს ეთანხმება – არ ვიცი ხალხში ლეგენდათ როგორ მოუწყვიათ.

რედაქტორ-გამომცემელი ან. თუმანიშვილი

№ 2.

დოკ. 20/9 (27)²²⁸

კვირას, 8 ენკენისთვის.[1890]²²⁹

უთუოდ ეხლა, ბატონო ჩემო, ხელთუბანში იქნებით რადგან სწავლის დრო ახლოვდება. გიგზავნით ორ ნომერ „ჯეჯილს“, ერთი თქვენ და ერთი სკოლას. ამ წერილთან ერთად ვგზავნი კიდევ ბარათს პრისტავთან. უნდა უთუოდ პრიუტი გავმართოთ, რასაკვირველია თქვენი დახმარებით და აი, ამის გამო

²²⁶ ღია ბარათი მისამართით: *Через Душеть Вь Селен. Тианети. Федору Павловичу Разикашвили*. დაწერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 181.

²²⁷ საფოსტო ბეჭედზე წლის ბოლო ციფრი გაურკვეველია. ან. თუმანიშვილის წერილი დაწერილია ჟურნალ „ჯეჯილს“ 1890 წლის პირველი ნომრის გამოსვლამდე ერთი თვით ადრე, 1889 წლის დეკემბერში, თედოს თიანეთში ყოფნისას. იხ. ღია ბარათზე მითითებული მისამართი (შენიშვნა №226).

²²⁸ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო სოლ. ყუბანეიშვილის დასახელებულ ნაშრომში, გვ.: 181-182.

²²⁹ წერილი დაწერილია მწერლის ხელთუბნის სკოლაში მასწავლებლად დანიშვნის პირველ ხანებში, სკოლაში ინტერნატის გახსნამდე.

ვწერ პრისტავს, სანამ მე არ ამოვალ გარეშე სოფლებიდან მო-
აგროვით ერთად ყმანვილები არა ნაკლებ 10 ყმანვილისა, მეც
შაბათ-კვირა უთუოდ ამოვალ ერთი ან ორი დღით და ეს საქმე
დავაბოლოვოთ, ფულსაც ამოვიტან. ოღონდ თქვენ მარჯვედ
იყავით და ამ საქმეში ხელი შემინყეთ და სკოლის საქმე უფრო
და უფრო კარგათ ნავა. სანამ მშვიდობით, მეჩქარება.

ანასტასია წერეთლისა

№3.

დოკ. 20/9 (33)²³⁰

5 ღვინობისთვის. [1890]²³¹

ბატონო ჩემო, უთუოდ გულში გაიტარებდით – ნავიდა ის
ქალი და ნავიდაო. მართლა და ცოტა დამაგვიანდა ამ წერი-
ლის მოწერა, მაგრამ არც აგრე დამნაშავე ვარ...

თქვენი სტატია მივეცით „ნოვოე ობოზრენიეს“ რედაქციას
და პასუხად შემდეგი მითხრეს: ეხლა ხელის მოწერის დროა –
მაგისტანა სტატიებს ვერ დავბეჭდავთ – ზაფხულში კი იქნე-
ბა გამოდგეს დასაბეჭდათო. ჯერ გორშივე ლომაურმ[ა] მირ-
ჩია „პოპეჩიტელის“²³² კანცელარიაში“ სიხარულით მიიღებენ
და დაბეჭდავენო. ეხლა იქ გავგზავნი – ვნახოთ რა გამოვა. ამ
საქმისა სხვა ვერა გავარიგერა. რაც შეეხება თქვენ თხოვნას
(მებელის თავობაზედ) „წერა-კითხვის საზოგადოებას“ ამ ორი
დღის წინედ გადუწყვეტია ასე (როგორც გარდომცეს): რაც
მეტი წიგნები (სახელმძღვანელოები) და დაფებია საზოგა-
დოებას უკან დაუბრუნდესო და სკოლის მზრუნველს ანასტა-
სია თუმანიშვილს მიეცეს 25 მანე[თი]. ამ ფულით იყიდოს სკო-
ლისთვის როგორც ორი ჯიბის დანა ისეც რაც აუცილებელი
საჭირო იყოსო. მე ჯერ ძალიან შევწუხდი – ეხლა აქედამ იქ

²³⁰ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამო-
ქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ.
კრებულში, გვ. 183-184.

²³¹ დათარიღებულია წინა, 20/9 (27) წერილის მიხედვით.
²³² Попечитель (რუს.) – მზრუნველი; ოფიციალური პირი, რომელიც
ზრუნავს ამა თუ იმ პიროვნებისა თუ ორგანიზაციის ინტერესების დასაცავად.

რას გავანწყობ მეტი, მაგრამ რაკი თქვენც გამოუცდელი ხართ მებელის ყიდვაში, მახსოვს როგორ წუნუნებდით, შემდეგ გადაწყვეტილებას დავადექ: გორში მყავს ერთი კაი ნაცნობი ოჯახი – ექიმი ფურცელაძისა. იმის ცოლი ჩემი კაი მეგობარია და ყიდვაში – გამოცდილი ქალია. სახელი გახლავთ ეკატერინე დიმიტრის ასული, სახლი უჭირავს ხიდთან ახლოს, იმასაც ეხლავე მივწერ წერილს და როდესაც გნებავდეთ ნახეთ – გამოართვით დანების ფული და როცა მებელს იყიდის, ან გააკეთებინებს, მამასახლის[ს] უბრძანებთ, უქმე დღეს ჩაგზანოს ურემი და ამოატა[ნ]ინოს. დაწვრილებით რა მებელი იყიდოს და ან როგორი მე იმას მივწერ. თქვენ მხოლოდ ჩაიბარეთ და მიღებული ნივთების სიას გამოუგზავნით „წერა-კითხვის საზოგადოებას“. ასე რომ თავი დამ აგაცილებთ აყალმყალს და დურგლებთან საქმის დაჭერას. თუ ფული ცოტა მაინც გადაგვრჩება, თქვენ ოთახში რომ თახჩაა იმას შეიძლება კარები გაუკეთოთ და მშვენიერი შკაფი გამოვა. თუ უჩემოდ არ მოხერხდება მაგ შკაფის გაკეთება, მაშინ აპრილში რომ მოვალ – გავაკეთებინებ დურგალს.

აქ მომზადებული მაქვს გაზეთები და წიგნები სკოლისთვის, სანმენდი ტილოები, როგორც რომ წამომსვლელს ვიშოვი – მოგაწოდებთ, თუ მანდედამ ვინმე მოდიოდეს – დააბარეთ მნახონ...

იმედი მაქვს სკოლაში სწავლას კარგათ წაიყვანთ და მოწერის დროს მაცნობებთ დაწვრილებით როგორ მიდის სკოლის საქმე. ერთი რამე მან უხებს, რომ უფულოდ იქნებით, მანდ რომ ვიყავ მინდოდა სესხათ მომეცა თქვენთვის ფული, მაგრამ ველარ გაგიბედეთ თქმა. ეხლა თუ გიჭირთ სთხოვეთ ფურცელაძის ცოლს, ჯამაგირის მიღებამდის გასესხებსთ – ამის თავობაზე მივწერ.

მანდედამ გამოსაგზავნი წიგნები კარგა შეახვიეთ და შეჭკარით; სიაც თუ რამდენს გზავნით შიგ ჩასდეთ და სანდო კაცის ხელით გამოგზავნეთ ტფილისში, თუ მანდედამ ვერავინ ვერ იშოვოთ, მაშინ ფურცელაძის ცოლს ჩააბარეთ – ის გამოგვიგზავნის.

დამავიწყდა მანდ რომ ვიყავ მეტივეა თქვენთვის, პერანგებს სკოლის გოგოები გამოსჭრიან და შეჭკურავენ, ხოლო საპერანგო უყიდეთ. ქუდებიც რამდენიც გნებავთ მოაქსოვინეთ. შავი

ქუდი 60 კ. არის და მანდ რომ თეთრი ქუდია ის კი 80 კ. არის.

ბოდის ვიხდი რომ ასე ვჯღაბნი, წვრილმან საქმეებმა ლამის გადამიტანონ. შეშის თავობაზედ ვიყავ „უპრავლენიაში“, თუ საქმე გვიანდება – ნახეთ ჩვენი სოფლის პრისტავი,²³³ რომელიც ახლად არის დანიშნული, ჩემი კაი ნაცნობია – სთხოვეთ – ის დააჩქარებინებს. ჩვენი სკოლის მზრუნველია კნ. ასიკო ერისთავი, ეხლა აპირებს სოფელ რეხაში (ჩვენ მეზობლათ) დასახლება[ს]. უთუოდ, როგორც მპირდებოდა, ხშირად გნახამს. იქნება პრიუტის საქმე როგორმე მოაწყობ, რომ გარეშე სოფლის ყმანვილებმა იარონ. თუ ამას მოახერხებთ, სწორეთ ყოჩალი იქნებით.

ან. თუმანიშვილი

№4.

დოკ. 20/9 (1)²³⁴

15 ნოემბერს. 1891 წ.

ბატონო ჩემო!

ამას წინეთ ჩვენ კაცს, კარქუას (ტერმარკოზაშვილს) გამოვატანე თქვენთან წერილი, რომელშიც გთხოვდით საჩქაროდ მომანოდოთ ჩემი წიგნები, რომელიც დამრჩა ჩვენ კოშკში. ველი, ველი ამ წიგნებს და ვერა გავხდი რა! არ ვიცი რა ამბავია, იქნება წერილი არ მიგიღიათ, იქნება გამოგზავნეთ და წიგნებმა ჩემამდის არ მოახნია. მე ვინერებოდი ლექსიკონებიც და ფრანგული ჟურნალებიც ჩააბარეთ რამიშვილს და ის მომანოდებს მეთქი. რა ამბავშია სკოლა, როგორ მიდის სწავლა, ხომ არა გაგიჭირდათრა? ხელთ საქმეებს ასწავლის მარო თუ არა? პრიუტის საქმე რა ქენით? იანვრის „ჯეჯილს“ კიდევც ვამზადებ, რატომ არაფერს არ მიგზავნით?

²³³ პრისტავი (რუს.) – ბოქაული (ზედამხედველი რევოლუციამდელ საქართველოში).

²³⁴ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. გამოყენებულია ჟურნალ „ჯეჯილის“ რედაქციის ბლანკიანი ქაღალდი, აღნიშნულია თარიღი. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 175-176.

ველი თქვენს წერილს, ველი მოუთმენლათ ჟურნალებს, ძალიან საჭიროა ჩემთვის ეს ჟურნალები.

**თქვენი პატივისმცემელი
ანასტასია თუმანიშვილი წერეთლისა**

№5.

დოკ. 20/9 (3)²³⁵

15 Окт. 1892

ბატონო ჩემო!

შაბათს ვაპირებ ხელთუბანში ამოსვლას, ე. ი. 17 ოქტომბერს. იმედი მაქვს, სოფელში დამიხვდებით და სწავლაც იქნება. სხვათა შორის უნდა ამოვუტანო საჩუქრები იმ ყმაწვილებს ვინც შარშან გაათავეს სწავლა, აქტი გავმართოთ კვირას. სკოლისთვის წიგნები და რვეულები ტავარით გამოუგზავნით მგონი კალანდაძეს სახელობაზედ.

ნახვამდის

**თქვენი მარად პატივის მცემელი
ანასტასია თუმანიშვილი წერეთ.**

№6.

დოკ. 20/9 (4)²³⁶

16 დეკემბერს. 1892 წ.

მონყალეო ხელმწიფე, ბატონო თედორე!

1893 წელს იანვრიდან ყოველ კვირაობით გამოვა ნახატებიანი ჟურნალი „კვალი“²³⁷. იმის დანიშნულება იქნება: 1,

²³⁵ ღია ბარათი მისამართით: Въ Гори. Селение Хелтубани. Федору Разикашвили, учителю хелтубанской школы. დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით. ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 176.

²³⁶ წერილი ერთფურცლიანია, დაბეჭდილია „ჯეჯილის“ რედაქციის თარიღიან, ბლანკიან ფურცელზე.

²³⁷ „კვალი“ – ყოველკვირეული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სალიტერატურო და სამეცნიერო, ილუსტრირებული გაზეთი. გამოდიოდა თბილისში, 1893-1904 წლებში. რედაქტორ-გამომცემლები: გიორგი წერეთელი და ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლისა.

განავრცელოს საქართველოში და ყოველს ქართულს ოჯახში სწავლა-მეცნიერება; 2, საფუძვლიანად გამოიკვლიოს ყოველ დღიური ცხოვრების ვითარება და იმის საჭიროება; 3, მისცეს მას მეცნიერების საშუალებით გარკვეული პასუხი და 4, ადვილ-გასაგები ლიტერატურის ენით შეაყვაროს კითხვა ჩვენს საზოგადოებას. ამისთანა მძიმე საქმის ასრულებას მარტო „კვალის“ რედაქცია ვერ შეიძლებს, თუ ყოველმა სამშობლოსათვის გულშემატკივარმა ქართველმა თავის წვლილი არ მოგვანოდა. აი, ამის გამო რედაქცია „კვალისა“ მოგმართავთ თქვენ იმ იმედით, რომ რაკი ამ საჭიროების დაკმაყოფილებას თქვენც თანაუგრძნობთ, არ მოაკლებთ თქვენს ძვირფას თანამშრომლობას „კვალის“ რედაქციას.

**თქვენი თანამშრომლობის მოიმედე
„კვალის“ რედაქტორი ან. თ. წერეთელი²³⁸**

№7.

დოკ. 20/9 (5)²³⁹

24 ნოემბერი. 1893 წ.

ბატონო თედო!

გიგზავნი „ჯეჯილს“, რომელიც ამ ზაფხულს დაგიკარგეთ, ე. ი. ის წიგნი ან ჩვენ სახლში სადმე მივარდებოდა და ან მარო და ან სხვა ვინმე წაიღებდა. ძალიან ვწუხვარ, რომ დაპირებული საახალწლო მოთხრობა არ გამომიგზავნეთ, მინდა შევუდგე ამ ცოტა ხანში პირველი ნომრის ბეჭვდას „ჯეჯილისას“ და მასალა ბევრი არა მაქვს რა ხეირიანი. უთუოდ გამომიგზავნეთ, ნუ დაიზარებთ. რაც შეეხება პოემას, გიორგი და მეც ისე ბევრ საქმეებში ვართ გაჭიდული, რომ თავ-წყალი

²³⁸ გაზეთ „კვალის“ დამაარსებელი და ფაქტობრივი რედაქტორი იყო მწერალი და საზოგადო მოღვაწე გიორგი წერეთელი, მისი რეალური რედაქტორ – გამომცემელი – გ. წერეთლის მეუღლე ანასტასია თუმანიშვილი.

²³⁹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. გამოყენებულია გაზეთ „კვალის“ რედაქციის ბლანკიანი ქაღალდი, აღნიშნულია თარიღი. წერილი გამოქვეყნებული იყო სოლ. ყუბანეიშვილის დასახელებულ ნაშრომში, იხ. გვ. 176-177.

ვერ გაგვიდენია, უნდა ფხიზლათ ვიყოთ, „კვალი“ დავიცვათ, თუნდ თავის დადება მოგვინდეს, ოღონდ საქმე კარგად წავიყვანოთ. მტრები მოულოდნელად ყოველი მხრიდან გვიჩნდებიან, ერთს რომ მოვიგერიებთ, მეორე გამოჩნდება ხოლმე. თქვენ რომ წახვედით ბაჩანა ჩამოვიდა, ვაჟა კი არა გვწვევია, თუმცა პოემა გამოგვიგზავნა და „ჯეჯილისთვისაც“ ლექსი.²⁴⁰

მოგელოდებით დღესასწაულებში, გამოისეირნეთ. „ჯეჯილის“ ნომრები მოგივიდოდათ უთუოდ. კარგი იქნება რომ საახალწლო მოთხრობა გამომიგზავნოთ მალე.

ერთი საქმე მინდა დაგავალოთ, თუ სამძიმო არ იქნება. ჩვენ ქვევრებში ჯავახი ჩაასხამდა გომარეულიდან ჩვენ წილ ღვინოს. დაგვავალეთ და ის ღვინო გაგვიყიდეთ. მანდ კაი ფასს მისცემენ და ჩვენ კი ვერ მოგვიხერხებია ხმარება, ცოტა შეიძლება დარჩეს საზაფხულოთ ისიც თუ არ გაფუჭდება. ამასთანავე ყმაწვილები გიგზავნიან წერილს და ისინიც უთუოდ გთხოვენ რომ გვესტუმროთ. გიორგიმ დიდი სიყვარულით მოგიკითხათ. სანამ შვიდობით. ქალაქები გარდავეცი „წერა-კითხვის საზოგადოებას“. მე თითონ თვეზე მეტია არსად არ დავიარები, ჯერ დედაჩემის ავადმყოფობამ და მერე სიკვდილმა ძალიან გული გამიტეხა და თუმცა მოველოდი ამ უბედურებას მაინც ძალიან შეწუხებული ვარ. მომიკითხე მანდაურები მარო, ტასია და სხვები.

**თქვენი მარად პატივის მცემელი
ტასო თუმანიშვილი წერეთლისა**

²⁴⁰ სავარაუდოდ, აქ საუბარია ჟურნალ „ჯეჯილის“ 1904 წლის პირველ ნომერში დაბეჭდილ ლუკა რაზიკაშვილის ლექსზე „ზამთარი მთაში“.

№8.

დოკ. 20/9 (7)²⁴¹

14 თიბათვეს. 1894 წ.

საჩქაროთ გიგზავნი ოც და ხუთ მანეთს, რატომ აქამდის-ანაც არ შემატყობინე რომ გესაჭიროება ფული. ვერ გამიგია რათ უნდა ავადმყოფდეთ მე ისეთი ჯანმრთელი მეგონეთ. დაჩქარდით და მალე წადით მთებში. იქაური ჰაერი უთუოდ გარგებთ, ეგ შარშანდღმა ციებამ თუ დაგიგდოთ. ყმაწვილები გადავიდენ კლასებში: ლევანი მეხუთეში და კაკი – მეოთხეში. ელიკომ მიიღო ოქროს მედალი და ყველანი გაიკრიფენ ქუთაისში. მე ჯერ „ჯეჯილი“ მაქვს გამოსაცემი. როგორღაც დამიგვიანდა და მერე თუ გან[ვ]თავისუფლდები ცოტა ხნით, იქნება ამოვიდე ხელთუბანში. სანამ კარგა გახდი და ფრანგულის [ს]წავლას შეუდგეთ.

გიორგიმ სიყვარულით მოგიკითხათ.

თიკო და შენი გულნარა მომიკითხე, იმათაც უთუოდ წაიყვან მთაში. სონამ დიდი პატივისცემით მოგიკითხა.

**თქვენი პატივისცემელი
ანასტასია წერეთლისა**

²⁴¹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. გამოყენებულია ყურნალ „ჯეჯილის“ რედაქციის ბლანკიანი ქაღალდი, აღნიშნულია თარიღი.

№9.

დოკ. 20/9 (9)²⁴²

26 დეკემბერს. 1894 წ.

ბატონო ალექსანდრე!²⁴³

მე მეგონა თედო ამ დღესასწაულებში ჩამოვიდოდა ჩვენთან და ის კი არა მძიმე ავთმყოფი ყოფილა.²⁴⁴ თქვენმა წერილმა ძალიან და ძალიან შემანუხა. მე თითონ რომ არ ავთმყოფობდე და ბევრი საქმეები არა მქონოდა უთუოდ ამოვიდოდი მის²⁴⁵ სანახავათ. მაგრამ ახლა რადაქციაში ბევრი საქმეებია და ვერ მოვშორდები.

გიგზავნით საჩქაროთ ფულს 34 მ. და კვიტანციას „წერა-კითხვის საზოგადოებიდან“. ერთი თუმანი ადრე უნდა გადამეცა, რომელიც კალატოზის ფასში გამოუანგარიშე თედოს და ახლა იმ ფულიდან 38 მ., რომელსაც ინერებით რომ მართებს კიდევ მივეცი 4 მ. ეს ფული გადაეცით თედოს და ბოლოს გავწევთ ანგარიშს, მე ახლა არა მცალიან და იმასაც თავი არ ექნებოდა დაწვრილებითი ანგარიშის მოწერისა თუ საიდან შედგა ეს ფული.

იყავით კარგათ და შვიდობით. იმედია თედო მალე კარგათ გახდება. რაც შეეხება იმ წერილის შესახებ „პრიუტისა“. აქ, „წერა-კითხვის საზოგადოების“ გამგეობამ ისე გადაწყვიტა, რომ მასწავლებელმა თითონ თხოვოს ბაგდანოვს ე. ი. იმათ ვინც ფულებს იღებს შკოლისას. თუ მოხერხდება და გამოიტანთ, იქნებ გაკეთდეს რამე.

მომიკითხე ყველანი.

ანასტასია წერეთლისა

²⁴² ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. გამოყენებულია უურნალ „ჯეჯილის“ რედაქციის ბლანკიანი ქაღალდი, აღნიშნულია თარიღი. შეიცავს ორ წერილს.

²⁴³ წერილი მიწერილია თედოს ძმის, სანდროსადმი (ალექსანდრე რაზიკ-აშვილისადმი), როგორც ჩანს, თედოსათვის გადასაცემად.

²⁴⁴ 1894 წლის ბოლოს თედო ავად გამხდარა ჯერ ბრონქიტით, შემდეგ კი – ინფექციური მენინგიტით.

²⁴⁵ ტექსტშია: „ამოვიდოდა მისი“.

ძმად თედო!

შე კაცო, როგორ დაგემართა, ავად რომ გახდი? ეხლა ხომ კარგათ ხარ! აქ საპრაზნიკოთ უეჭველათ ჩამოდი. იცოდე, გელოთ.

მომიკითხე სიყვარულით და პატივისცემით თიკა, გულქანა, შენი სიდედრი და გაბო.

შენი ძმა ლევანი

№10.

დოკ. 20/9 (29)²⁴⁶

[1894]²⁴⁷

ძმად თედო!

გიგზავნი „მაგდანას ლურჯას“. ეს ჩვენი პირველი გამოცემაა სახალხო წიგნისა. „ჯეჯილი“ გელისთ თქვენ, რატომ აღარა გამომიგზავნეთ რა. მასალა ცოტა მაქვს და მე თითონ არა მცალიან, რომ ბევრი ვიმუშავო. „რქიანმა“ დიდი ფურორი გამოიწვია. ამას წინეთ გამოგიგზავნეთ გიორგის თხზულება და არ ვიცი მიიღეთ თუ არა? ველი თქვენ მოთხრობას „ჯეჯილისთვის“. მომიკითხე თიკა და გულქანა. მარო რას აკეთებს!

მაცნობეთ პასუხი რაიმე.

თქვენი მარად პატივის მცემელი
ტასო წერეთლისა

²⁴⁶ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 182.

²⁴⁷ წერილი დათარიღებულია აქ ნახსენები ნაწარმოებების გამოქვეყნების წლის მიხედვით: ეკატერინე გაბაშვილის „მაგდანას ლურჯა“, სახალხო წიგნის №1 გამოცემა, დაიბეჭდა ტფილისში 1894 წელს, გრ. ჩარკვიანის სტამბაში, თედო რაზიკაშვილის მოთხრობა „რქიანი“ – უფრნალ „ჯეჯილის“ 1894 წლის მეორე ნომერში.

№11.

დოკ. 20/9 (10)²⁴⁸

31 იანვარი. 1895 წ.

ძმაო თედო!

რა მოხარული ვართ ჩვენ ერთობ რომ ავადმყოფობას მოერიეთ და გადაურჩით, თორე ჩვენ აქ გელოდით და თურმე კი მძიმე ავადმყოფი ყოფილიყავით. თქვენ ძმამ ალექსანდრემ მოგვწერა წერილი და რაც ფული ითხოვა, მაშინვე მოგანოდეთ. რა დაემართა მაგ სოფელს რომ აგრე ყველანი ავად გამხდარან, თითქოს აქამდის იშვიათად იცოდა ხელთუბანმა ავადმყოფობა ავასკუტის გამო და ვინ მოგვიწამლა ახლა ეგ წყალი. თუ იკითხავ „კვალის“ ამბავს წრეულს ამ 1895 წელს ასი ხელის მომწერით მეტი გვყავს, მაგრამ „ჯეჯილი“ კი სანუგეშო მდგომარეობაში არ არი. თან და თან აკლდება ხელის მომწერი და რასაკვირველია თანამგრძობლებიც. ვერა მიღონია და არ ვიცი რა ვქნა? ამ წუწუნით თავი მოგაბეზრე და დეე, ახლა ახალ თავობამ მოგწეროსთ რაც უნდათ.

კინალამ დამავიწყდა: ყველიერებში მანდ ქორნილები და ლხინი მაინც იქნება და რომ ჩვენი ღვინო გაასაღოთ კარგია. ამბობენ კოკას თორმეტ მანათად ჰყიდიან, აქ იყო კარქუა ტერმარკოზოვი და იმან გვითხრა. თუ შეიძლებოდეს თხოვეთ ჩემ მაგიერათ თქვენ ძმას გამიყიდოს მანდ რომ ორ კოკამდის ღვინო მაქვს და ფული მოაწოდოს ჩემ ძმებს. ამითი ძალიან დამავალეზთ და მადლობელი დავრჩები.

თქვენი მარად პატივის მცემელი ანასტასია წერეთლისა

გულით მომიკითხეთ თიკა და გულწარა დამიკოცნეთ

სამშაბათი. 31 იანვარი. 1895 წ.

²⁴⁸ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. გამოყენებულია „ჯეჯილის“ რედაქციის ბლანკიანი ფურცელი, აღნიშნულია თარიღი. შეიცავს სამ წერილს. პირველი მათგანი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 177.

საყვარელო ძმაო თედო!

ამას წინათ მე გავიგე, ვითომ შენ სკოლას ცოტათი ცეცხლი წაკიდებოდე და შენ ბარგის გამოზიდვაში გაცივებულიყავი; ეხლა უეჭველია, კარგათ უნდა იყო. საახალწლოთ რატომ არ ჩამოდი ჩვენსა? ჩვენ კი მოგელოდებოდით; იცოდე, მალე აქეთკენ გამოსწიე და სწორედ ჩვენსა მოდი, და არა გოსტინიცაში. შენი გულქანა ეხლა დიდი პატარძალი იქნება. მომიკითხე თიკა, გაბო და შენი სიდედრი. მართლა: მარო რას შობა? კიდევ მიაქ-მოაქ ქორები, თუ არა? სწორეთ ბევრს ვიცინეფ ხოლმე, როცა მომაგონდება, ძიძამ რომ სახლიდან გამოაგდო. ჩვენ შეიძლება ამ ზაფხულში მანდეტკენ წამოვიდეთ. ჩვენი თოფი რას შობა? ბევრი ჩიტები მოკლა თუ არა? იცოდე, თედო, ამ ცოტა ხანში აქ მოგელოდები.

შენი ძმა ლევან წერეთელი

ძვირფასო ძმაო თედო!

როგორა ხარ? თუ კიდევ ავათ ხარ, რატომ ამბავს არ გვაგებინებ? და თუ კარგათ ხარ რატომ არ ჩამოდიხარ? ჩვენ საახალწლოთ მოგელოდით. ეხლა თუ კარგათ ხარ იცოდე ერთი ორი კვირით ჩამოდი. კუ...ს ამბავი შეგვატყობინე, თორემ ჯავრით მოვკვდებით. მომიკითხე თიკა, გულქანა და შუშანა.

შენი კაკი

№12.

დოკ. 20/9 (35)²⁴⁹

11 ნოემბერი. [1895]²⁵⁰

ძმაო თედო!

ეს ერთი კვირაა, რაც ვაპირებ წერილის მოწერას და ამ ხუთი მანეთის გამოგზავნას, მაგრამ საქმეებმა გამიტაცეს. მე ისე კარგათა ვარ, ძველებურათ დავინყე შრომა, თითქმის ახლა უფრო მეტი [შრომაც] დამატყდა, რადგან გიორგი ათი დღით წავიდა კავკაზში. დიდათ და დიდათ ვმადლობ ყველას, ვინც კი მკითხულობდა, მართლაც რომ განსაცდელს გადავრჩი, მე მეგონა არ გადურჩებოდი და მხოლოდ იმას ვწუხდი, ვაი თუ ხელთუბანში არ დამ[მ]არხონო.

დიდი მოკითხვა გადაეცით ყველა ჩემ ნაცნობებს, გთხოვ ძალიან და ძალიან რომ ამ ხუთი მანეთისა პაჩინკა გააკეთებინოთ ჩვენ ტასიას ოთახს, ითვლინებოდა რომ ჭერი წვებო და ზამთარში ვერ დავდგებო. ერთი მანეთი ზაფხულში მივეცი ფოშტების საყიდელათ. იქნება ამ ხუთი მანეთით შეუსწოროთ ჭერი ამ ზამთარს როგორმე გაძლოს და მერე ღმერთი მოწყალეა.

ჩემ ძმას ნაუკითხვ თქვენი წერილი მამულის – ვენახის შესახებ და მითხრა: პურის ფასი არ ვიცი, შევიტყობ და ვაცნობებო, ვენახის შესახებაც მივწერო. ახლა საქმე იმაშია, რომ აქ რაღაც საქმეა ჩვენ მიწების შესახებ სუდში და კარქუაც სხვებთან ერთად იქნება დაბარებული მოწმათ და ამის გამო ჩემი ძმა ყველაფერს მოიწერება.

ჩემი ძმა გიორგი გიგზავნით შკოლისთვის წიგნებს, ეს საკაბე დიდათ გთხოვთ გაისარჯოთ და გადაცეთ მაროს, დავპირდი და აქამდის არ მიმიწოდებია. უთხარით რომ ხელსაქმის მასალას მალე გამოგზავნი, „წერა-კითხვის საზოგადოებამ“ გამოიღო ერთი თუმანი, მალე ვიყიდი და თუ მანდედან ვინმე სანდო მოდიოდეს – დააბარეთ გვენახოს და გამოვატან.

²⁴⁹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილისთვის გამოყენებულია ძვირფასი ჭვირნიშნიანი ქაღალდი ყვავილოვანი ორნამენტით, ოვალურ ჩარჩოში ჩასმული თამარ მეფის პორტრეტით.

²⁵⁰ დათარიღებულია 1895 წლის 29 სექტემბრის გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებული ცნობის მიხედვით, რომელიც იუწყება ანასტასია თუმანიშვილის ავადმყოფობის შესახებ.

ამასაც შეიტყობდით რომ დირექციას მოუცია ჩვენი შკო-
ლისათვის ათი თუმანი შენობისთვის. ახლა „წერა-კითხვის
საზოგადოება“ კითხულობს რა და რაა გასაკეთებელი ჩვენ
შკოლაში, კარგი იქნება, რო სკაც იყიდოთ ფუტკრების გასა-
ჩენათ.

ბოდიშს ვიხდი ამ არეულ დარეული წიგნის მონერისთვის.
მოცალემა სულ არა მაქვს, მეტადრე დღეს შაბათია და მგონი
ათჯერ გამანწყვეტინეს ეს წერილი.

დიდი სიყვარულით მეც და ყველა ჩვენებიც მოიკითხამენ
თიკოს და გულქანას.

ანასტასია წერეთლისა

მარო მომიკითხეთ, უთხარით ეს კაბა რიგიანათ შეიკეროს.

ტასიასაც მოკითხვა გადაეცით, ყოჩაღათ იყოს მალე ვნახავ.

ეს არი ახლა მაცნობა ჩემმა ძმამ გიორგიმ რომ უთხრათ
კარქუას თუ კი გაყიდის გორში ფქვილს 70 კ. ფუთსა, დეე გაყ-
იდოს მანდვე, ხოლო ვალები (ბერბუკისა და სხვა) ხორბლათ
ჩამოიტანოს. თუ შეიძლებოდეს დაგვაგვალეთ და ყური უგდეთ
ამ საქმეს, რომ არ მოგვატყუონ.

11 ნოემბერს

უღონომა ღონიერს დაუჩოქა და ღონიერმა უთხრა: შენ
რომ არ დაიჩოქო, მე ვერ დაგაჩოქებო.²⁵¹

²⁵¹ მიწერილია წერილის ბოლოს განსხვავებული ხელით, შავი ფანქრით.

№13.

დოკ 20/9 (37)²⁵²

21 დეკემბერს. 189[5]²⁵³

ბატონო თედო!

თქვენი მოთხოვნა მივიღე, ძალიან გმადლობთ და იბეჭდება კიდევ. ხელსაქმეები აქამდის ვერ გამოვგზავნე და არც ახლა ვგზავნი, რადგან ძალიან ბევრი საქმეები მაქვს, ამ წერილისთვისაც ძლივს ჩავიგდე ორიოდ წუთი. გთხოვთ დაიბაროთ ჯავახი და უთხრათ ჩვენ მაგივრათ, რომ წელსაც იკისროს ან თითონ, ან მის შვილებმა გომარეულის მოვლა, ე. ი. ერთი წლის ვადით ვაძლევთ კიდევ ვენახს: მერე ვნახავთ, თუ კარგა მოვლილს ჩაგვაბარებს დაუნეროთ ხელახლათ ქალაქს. ამ[ბ]ობენ სარები დაუძვრიათ, დაუნვამთ და ვენახი აოხრებული არისო, უთხარით ამ ერთ წელიწადს მოუარონ კარგათ, თუ უნდათ რომ ხელ ახლით მივცეთ. ძალიან დამავალებთ, თუ ამისრულებთ ამ საქმეს. ამ წერილს კარქუას ხელი[თ] ვგზავნი.

ყველა მომიკითხეთ. დიდმარხვაში იმედი მაქვს ისე ეთბილება, რომ ამოსვლას შევიძლებ.

თქვენი მარად პატივის მცემელი
ანასტასია წერეთლისა

²⁵² ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილისათვის გამოყენებულია „ჯეჯილის“ რედაქციის ბლანკიანი ფურცელი, აღნიშნულია თარიღი.

²⁵³ ბლანკზე წლის აღმნიშვნელი ბოლო ციფრი არ წერია. შინაარსიდან გამომდინარე, ის წინა, №20/9 (35) წერილის მსგავსად, 1895 წელს უნდა იყოს გაგზავნილი.

№14.

დოკ. 20/2 (12)²⁵⁴

12 Apr. 1896²⁵⁵

ბატონო თედო!

ამ ცოტა ხანში იწყება „წერა-კითხვის საზოგადოების“ სასარგებლო ლატარია და გთხოვთ საჩქაროთ მოგვანოდოთ სკოლის ხელსაქმეები, რომელიც ხეირიანია და შეთავებულს. მაროს უთხარით სიაც მოაყოლოს და ისე გაახვიეთ რომ არ დაიფანტოს. ამასთანავე გთხოვ გაისარჯოთ და ჩვენ კაცს კარგოს, რომელსაც აბარია ჩვენი მიწები გადასცეთ ჩემი ძმა გიორგისაგან, რომ უსიკვდილოთ კვირას, 21 აპრილს, ამოვა ისა და ზემლემერი ხელთუბანში სადავო მიწების შესახებ და თითონ არსად წავიდეს – მოლოდინში იყოს.

ტასო წერეთლისა

№15.

დოკ. 20/9 (13)²⁵⁶

29... 1896 წ.

ბატონო თედო!

რაც წამოვედი ყოველდღე ვაპირებდი მოწერას, რომ საქმე არ დაგვიანდეს და სწორეთ ერთ წუთს ვერ ვიცლი. ძალიან დამავალებთ, თუ კარქუას უბრძანებთ პურის გაყიდვას, როგორც თითონ ამბობდა (13 აბაზათ). თუ მეტს მისცემენ უფრო კარგი იქნება, სწორეთ დაგვავალებთ თუ ყურს უგდებთ. ამასთანავე უბრძანეთ რომ ქათმების საზრდო ე. ი. სიმინდი, ნაკმაზი და სხვა ფულითურთ ჩამოიტანოს და მაშინ ვენახის

²⁵⁴ ღია ბარათი მისამართით: Въ Гори. Въ Селение Хелтубани. Учителю Феоодору Разикашвили. დაწერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 177.

²⁵⁵ დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

²⁵⁶ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილისათვის გამოყენებულია „კვალის“ რედაქციის ბლანკიანი ფურცელი, თარიღი მიწერილია თვის გარეშე.

საქმესაც (გომარეულისას) გადაწყვეტენ. ამასთანავე გაისარჯეთ და ტასიას უბრძანეთ ის ღვინო რომ მანდა აქვს მოიხმაროს თითონ, ე. ი. გაყიდოს და ფული თითონ აიღოს.

რაც შეეხება მაროს, ექიმებს უჩვენე (სამს). ყველამ თქვა რო მელანხოლიით არის ავათო, ნოტიოს და ციებას ბოლო მოუღია. მისცე[ს] წამლები და ერთი კვირა ჩემთან იყო. ახლა წავიდა გორში და დავაბარე რომ არამც და არამც არ ახვიდე თქო ხელთუბანში, არ ვიცი აასრულებს ჩემ სიტყვას, თუ არა. ჩემის აზრით, სანამ არ გაზაფხულდება ხელსაქმის სწავლების შესახებ ვერაფერს ვერ გადავწყვეტო, ე. ი. სხვა[ს] ვერ მოვიყვანო მაროს მაგივრათ. ახლა ძალიან კარგი იქნება თუ თიკო იკისრებს ცოტათი მაინც ასწავლოს გოგოებს ხელსაქმე; მასალისთვის ფულის გამოტანა „წერა-კითხვის საზოგადოებიდან“, მგონი არა ღირს, სჯობია რაც უბრალო რამე მოუხდება იყიდოს იმ ხუთი მანეთიდან, რომელიც დანიშნულია მასწავლებელისთვის.

თქვენ რომ გამოგართვით 5 მ. ის სრულიად გადავეცი მაროს.

„წერა-კითხვის საზოგადოების“ მართველობამ შემოგიტვალათ რომ იმ ათი თუმნის ანგარიში გამოგზავნოთ, თუ რაზე დაგიხარჯავთ (დანვრილებით).

ველი საახალწლო მოთხრობას „ჯეჯილისათვის“.

**თქვენი პატივის მცემელი
ან. წერეთლისა**

ბატონო ჩემო!

სულ ვაპირებ ამოსვლას ხელთუბანში სკოლის დასათვალიერებლად და ვერ ვახერხებ. აღდგომის წინედ ის იყო მოვემზადე, მაგრამ სიცივე[ე]ბმა შემაშინეს. თქვენ თბილისში ბძანებულხართ და ძალიან მენწყინა, რომ არა მნახე. ნუ თუ ისე ძნელი იყო ერთი ნუთით ჩემთან შემოსვლა. მე ძალიან მანუხებს მანდაური საქმეები (სკოლისა). მართალია თქვენა მწერდით მაროზედ რომ კერპი და ახირებული ხასიათი აქვსო, მაგრამ მე მეგონა, რომ თქვენ ისე ტკბილათ მოექცევით, ისე დაამშვიდებთ (მეტადრე – როგორც იწერებით – ავამყოფიც თუ არის) რომ ჩემი გარევა ამ საქმეებში არც საჭირო იქნება. ეხლა აქ ჩამოაქვთ სხვა და სხვა ამბები, ვითომ თქვენ უჭირებთ მაროს საქმეს, არც ოთახს ანებებთ, არც დროს აძლევთ რომ ყმანვილებმა იხალისონ ხელსაქმის სწავლა და ამას ყველა იმას მიაწერენ, რომ ვითომ იმის ადგილას თიკას ჩაყენება გნებავდეთ. მე რასაკვირველია არა მჯერა რა და როცა მოვალ უფრო ვნახავ საქმეებს, მაშინ უფრო დავრწმუნდები და სხვებსაც დავარწმუნებ, მაგრამ ეხლა კი, სანამ ამოვიდე, გთხოვთ ნუ მისცემთ ნუ რა ვის მიზეზს ამ გვარი ლაპარაკისას და კიდევაც გთხოვთ მომითმინოთ სანამ მე ამოვალ.

„წერა-კითხვის საზოგადოებამ“ გამოიწერა „ჯეჯილი“ სკოლისთვის და ამას წინეთ გამოგიგზავნეთ.

მაისის გასულს იმედი მაქვს ამოვიდე ორიოდ დღით, იქნება უფრო ადრეც. გთხოვთ დამავალოთ და ეს ერთი საქმე ამისრულოთ, დაიბარეთ კარგუა ტერმარკოზაშვილი მაშინვე რო-

²⁵⁷ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 182-183.

²⁵⁸ სავარაუდოდ, წერილი დაწერილია 1896 წელს, რადგან ამ დროიდან ხელსაქმის მასწავლებელი, ავადმყოფობის გამო, სკოლაში უკვე ველარ ატარებდა გაკვეთილებს. 1897 წელს იგი შეცვალა თედოს მეულემ – თიკამ, რომელიც, როგორც თედოს მიერ ანასტასია თუმანიშვილთან გაგზავნილი სხვა წერილიდან ჩანს, (იხ. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, ანასტასია თუმანიშვილის არქივში დაცული თ. რაზიკაშვილის წერილი №547), პატიოსნად ასრულებდა მასზე დაკისრებულ მოვალეობას.

გორც რომ მიიღებთ ამ წერილს და ჩვენ მაგიერად გადასცეთ რომ პირველ მაისს არის დანიშნული მეჩუევანია²⁵⁹ ბერბუკისა და მეჯვრისხევის მიწებისა. უნდა უთუოდ დაესწროს, თორემ საქმე გაფუჭდება. დაავალეთ დედა ჩემის მაგიერად რომ თავის დროზედ წავიდეს და სხვა და სხვა მიზეზების გამო არ გადასდოს.

მომიკითხეთ სკოლის ყმანვილები, მაროს უთხარით რომ მალე მოვალ და საქმეები ბლომად მოამზადოს.

თქვენი პატივის მცემელი
ანასტასია თუმანიშვილი წერეთლისა
28 აპრილს

№17.

დოკ. 20/9 (39)²⁶⁰

[1896]²⁶¹

ძმაო თედო, ამ წერილს ვატან ჯავახს და კიდევ და კიდევ გვინდა შეგანუხოთ. აი, საქმე რაშია: ჯავახს გაუთავდა გომარეულის ვადა, მაგრამ რადგან ვერა მოვახერხეთ რა, ე. ი. ვერ ამოვედით და ვენახი ვერ ჩავიბარეთ, ასე რომ ამ ერთი წლით კიდევ იმას უჭირავს (ენკენისთვემდის). ახლა ჩამოვიდა და გვთხოვს 30 კონა სარს – გამოდის კარგა ფული და ეს ორი წელიწადია ვენახიდან თითქმის გროში არ გვინახავს და ვინ იცის ენკენისთვეში სხვასაც მივცეთ, ჯერ არაფერი არ გადაგვინყვეტია. ჯავახი ამ[ბ]ობს, რომ მოსავალი დიდი მოგველისო შევამუშავეო და თუ სარებს არ გავუკეთებ სულ გაფუჭდება ვენახიო. ახლა ჩემი ძმა გიორგი გთხოვთ დიდათ, რომ გაისარჯოთ, ახედოთ გომარეულს და რამდენიც აუცილებლათ საქირრო იყოს, მხოლოთ ის უყიდოთ, ასე სამი-ოთხი მანეთისა იმ ფულიდან, რომელიც თქვენა გაქვთ (ზამთარში რომ გამოგიგ-

²⁵⁹ Межевание – გეოდეზიური მეთოდის გამოყენებით მიწის ნაკვეთების საზღვრების დასადგენი კომპლექსური სამუშაო.

²⁶⁰ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით.

²⁶¹ დათარიღებულია წინა წერილის მიხედვით.

ზავნეთ 5 მან.). იქნება, მართლა, წრეულს მაინც ავიღოთ რამე. აკაკიმ რომ ქება გიძღვნა²⁶² უსათუოთ წაიკით[ხე]. ალეგრისთვის²⁶³ ნივთები სრულათ მივიღე.

ყველასაგან მოკითხვას გითვლი, მინდა ამოსვლა ეგ-ზამინებისთვის და არ ვიცი მოვახერხებ თუ არა.

ტასო წერეთლისა

იმედი მაქვს – ჩვენ ვენახს არ გააფუჭებინებთ.

№18.

დოკ. 20/9 (15)²⁶⁴

30 ოქტომბერს. 1897

ბატონო თედო!

ჩემი მტერი იყოს ისე შეწუხებული, როგორც მე ვარ. კაც-მა მოინდომოს სულით და გულით ერთი-ორი დღ[ით] წასვლა თავის სოფელში და ვერ მოახერხოს ამაზე უარესი რაღა იქნება. ჯერ ხომ ზაფხულს მინდოდა მანდ ამოსვლა და რაკი კაცი იმერეთში წავა, იქიდან ძნელია თავის დახწევა. მერე ერთი

²⁶² იგულისხმება აკაკი წერეთლის სტატია „განთიადი“, რომელიც დაიბეჭდა გაზეთ „კვალის“ 1896 წლის №21-ში. მასში პოეტი დადებითად აფასებს ახალგაზრდა მწერალთა თხზულებების გამოჩენას ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებზე. აკაკის საილუსტრაციოდ მოჰყავს თედო რაზიკაშვილის მოთხრობა „ფითრი“: „ეს პატარა ბოტანიკური მოთხრობა „ფითრი“ თ. რაზიკაშვილისა, როგორც ხელოვნების მხრივ, ისე თავის კილოთიც გამტაცია ახალგაზრდა გრძნობა-გონების და ამავე დროს დიდათ საგულისხმო დიდებისთვისაც... ვურჩევ ყველას, თავისთავათ წაიკითხონ. აქ არის გამოხატული ჩვენი ქვეყანა და ძველთაგანვე მის გულში შემოხიზნული ერი. ეს არის ისტორია ჩვენის ცხოვრების და ამავე დროს ებრაული წინასწარმეტყველება მომავალზე. და ვინც გულდადებით წაიკითხავს, ჩვენთან ერთად იტყვის: მადლობა ღმერთს, ახალი ხანა დგება ჩვენ მწერლობაში და მისი განთიადიც მოახლოებულიაო“.

²⁶³ ალეგრი – თამაში.

²⁶⁴ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილისათვის გამოყენებულია „ჯეჯილის“ რედაქციის ბლანკიანი ფურცელი, აღნიშნულია თარიღი. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 178.

თვით სონა ციციშვილისა გავისტუმრე სოფელში და მე არ შემეძლო აღარსად წასვლა. ამ უდროვო ზამთარმა ხომ უფრო ფეხი ამომაკვეთინა. თქვენკენ ახლა დიდი სიცივე და ავდარი იქნება. არ ვიცი მიწყრებით, თუ რა ამბავია, რომ აღარას მანოდებთ „ჯეჯილისათვის“! ეგ იყო დაპირება, რომ ყოველ ნომრისთვის მოვამზადებო! რას აკეთებთ, როგორ მიდის სკოლის საქმე, რამდენი ყმანვილი სწავლობს, ხელსაქმის ამბავი როგორ მოაწყეთ, როგორ არი მარო, ნუ თუ მისი გამობრუნების იმედი არ არი. რომ ვიცოდე რომ კაი დარია შეიძლებოდა ამოვსულიყავ, მაგრამ ხომ ვთქვი, რომ მე ჩემ თავს არ ვეკუთვნი. იანვრიდან უფრო თავისუფალი ვიქნები, ნოე ჟორდანიას ვაბარებ „კვალის“ გაძლოლას,²⁶⁵ ე. ი. რედაქციის ხელმძღვანელობას (წერასა და წერილების უსტაბაშობას). „ჯეჯილის“ ამბავი რალა გითხრათ, ხელის მომწერლები ორასიც არ იქნება, არც სამოსწავლო ოლქისაგან მოწონება[მ] და არც, მგონი, ეპარქიისაგან მიღებამ ველარა უშველოს. მე მაინც ვაპირებ იანვრიდან ისევ გამოვცე და ვნახოთ რა გამოვა! რატომ აღარას მანოდებთ, ველი მასალას საჩქაროთ.

მომიკითხეთ თიკო და სხვა ყველა ჩემი ნაცნობები. ველი პასუხს.

ტასო წერეთლისა
ყმანვილებმა ერთობ მოგიკითხესთ.

²⁶⁵ ეს წერილი დაწერილია ნოე ჟორდანიას საზღვარგარეთ ცხოვრების პერიოდში, იმ დროს, როდესაც ის იყო გაზეთ „კვალის“ კორესპონდენტი. 1898 წელს საქართველოში დაბრუნებული პუბლიცისტი აღნიშნულ გაზეთში უკვე თანარედაქტორის მოვალეობას ასრულებდა.

№19.

დოკ. 20/9 (16)²⁶⁶

4 ნოემბერს. 1897

ბატონო თედო!

მიიღებთ თუ არა ამ წერილს მაშინვე ჩვენი კარქუა ჩაგზავნეთ გორს, შაბათს არის დანიშნული ფალელაანთ და ჩვენი მიწის შესახებ საქმე. აუხსენით კარქუას, რომ უთუოთ დაესწროს საქმის გარჩევას და თან წაიყვანოს მოწმეც, თუ ახლაც არ ჩავა გორში, საქმე აღარ გადიდება და ჩვენ წავაგებთ. იმედია, ჩემ და ჩემი ძმების თხოვნას აასრულებთ და კარქუას ჩააგონებთ ყველაფერს.

**თქვენი მარად პატივის მცემელი
ანასტასია წერეთლისა**

№20.

დოკ. 20/9 (17)²⁶⁷

18 აგვისტო. 1898

ბატონო თედო!

დიდათ დაგვაგვალე მეც და ჩემ ძმა გიორგის, თუ საჩქაროთ დაიბარებ ჩვენ მოურავს კარგო ტერმარკოზაშვილს და ეტყვი რომ გიორგიმ შემოუთვალა რომ ეცადოს მალე გაყიდოს პური ოთხ მანეთათ კოდი, თუ ამ ფასათ ვერ მოახერხოს კოდზე ორი შაურ ნაკლებათ გაყიდოს. ამასთანავე გამოართვი პურის ანგარიში 23 მანეთი და პერეკოდით გამოგზავნე „Новое общество.“ რედაქციის სახელობით გიორგი (ჩემი ძმის) გადასაცემათ. ეს გვინდა ღობის გასაკეთებელ საფასურში. თითონ კარგუამ მითხრა მოგართმევო საჭირო ფულსაო და მერე პურს რომ გავყიდი იქიდან გამოვალო. იმედია ამ თხოვნას ამისრულებ.

ტასო წერეთლისა

²⁶⁶ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილისათვის გამოყენებულია „ჯეჯილის“ რედაქციის ბლანკიანი ფურცელი, აღნიშნულია თარიღი.

²⁶⁷ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილისათვის გამოყენებულია „ჯეჯილის“ რედაქციის ბლანკიანი ფურცელი, აღნიშნულია თარიღი.

№21.

დოკ. 20/9 (25)²⁶⁸

13. XII. 1901

ბატონო თედო!

მოუთმენლათ მოველი ახალწლის მოთხრობას პატარებისთვის. იქნება როგორმე მომისწროთ. მასალა მაქვს, მაგრამ უფრო უკეთესი ეკადრება იანვრის ნომერს. „სამაგიერო“²⁶⁹ დაიბეჭდა „ჯეჯილის“ № XII.

თქვენი კეთილის მოსურნე
ანასტასია წერეთლისა

№22.

დოკ. 20/9 (18)²⁷⁰

10. IV. 1902

ბატონო თედო!

მოგილოცავთ მომავალ აღდგომას, ღმერთმა ცოლშვილით ბედნიერათ გამყოფით. გიგზავნით მცირე გონორარს ორი მოთხრობისას (ქურდები და მაიმუნის).²⁷¹ ვიანგარიშე სამ კაპიკოპაზე და 9 მან. 50 კ. გამოვიდა. იმედია მასალას კვლავაც მომანოდებთ და მეც არ დაგიკლებთ ამ მცირე გონორარს.

რატომ ჩვენი კარქუა არას გვიგზავნის, პური უნდა გაეყ-

²⁶⁸ ღია ბარათი მისამართით: Гори. Сел. Хелтубани. Учителю Феодору Рازикашвили, დაწერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 182.

²⁶⁹ თედო რაზიკაშვილის მოთხრობა „სამაგიერო“ დაიბეჭდა ჟურნალ „ჯეჯილის“ 1901 წლის № 12-ში. ღია ბარათის საფოსტო ბეჭედზეც 1901 წლის დეკემბერია მითითებული.

²⁷⁰ საფოსტო მოსაჭრელი კუპონი (Отрезной купонь) გამგზავნის მისამართით: Редакция журнала „Джеджили“. Отъ Ред. Анастасии Церетели. დაწერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 178.

²⁷¹ თედო რაზიკაშვილის მოთხრობა „ქურდი“ პირველად გამოქვეყნდა საბავშვო ჟურნალ „ჯეჯილის“ 1902 წლის პირველ ნომერში, ხოლო მოთხრობა „მოთამაშე მაიმუნი“ – ამავე წლის „ჯეჯილის“ მეოთხე ნომერში.

იდა, უშველეთ და დააჩქარებინეთ ფულის გამოგზავნა. არ ვიცი რა დაემართა. როგორ არის ჩვენი სახლი.

ანასტასია წერე[თლისა]

№23.

დოკ. 20/9 (19)²⁷²

31. 10. 1902²⁷³

ბატონო თედო, რაზე დამივიწყეთ რომ არცა მნახეთ და არცა რამე მასალა „ჯეჯილისა“ გამოგზავნეთ. მე ისე მოუცლელი და ვაივაგლახში ვარ რომ ერთი დღითაც ვერ მოვასწარი ამოვსულვიყავ ხელთუბანში. ახლა დიდათ და დიდათ გთხოვთ რომ თუ „ჯეჯილის“ დღეგრძელობა გინდათ საჩქაროთ მომანოდოთ მასალა დეკემბრის და იანვრის ნომრებისთვის. მართალია ფული ველარ გამოგიგზავნეთ, მაგრამ იმედია არ შევირჩენ და დღესასწაულებში მოგანოდებთ. ველოდები მასალას. სანამ შვიდობით. მომიკითხეთ ყველანი.

[ანასტასია წერეთლისა]

№24.

დოკ. 20/9 (20)²⁷⁴

ბატონო ჩემო თედო!

გაზაფხულზე მომივიდა თქვენი ღია წერილი, ინერებოდით რომ კიდევ დამაკლდა, ღობის დასამთავრებლათო.

²⁷² ღია ბარათი მისამართით: ВЪ Гори. Сел. Хелтубани. Учителю хелтубанской школы Феодору Разикашвили. Отъ А. Церетели. დაწერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 178-179.

²⁷³ დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

²⁷⁴ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნაწერია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 179-180.

რადგან მეგონა, რომ მე თვითონ ამოვალ ამ ზაფხულს – ვერც ფული მოგანოდეთ და ვერც რამე შეგატყობინეთ. მე ნერვები ისე მოშლილი მქონდა, რომ მესაჭიროებოდა სადმე შორს გადაკარგვა. ერთი თვით წავედი წალვერს და მერე (ეს ჩემი დაუბოლავებელი საქმეები[ს] გამო) ორი კვირით იძულებული ვიყავი იმერეთში წავსულიყავ. ახლა შევიტყე, რომ თქვენ დაგიყენებიათ მღვდელი და ღობეც კარგათ გაკეთებულაო.

სრული გულით მოგილოცავთ თქვენ საკუთარ სახლში დაბინავებას, მაგრამ ამასთანავე, გთხოვ არ დაივიწყოთ სკოლის ერთგულობა, ხომ ხედავთ რომ მე სკოლას დედინაცვლათ ვეკიდები, ცხოვრების ვარაშმა გამიტაცა, ფიზიკური მდგომარეობა მიშლის ადრინდელივით ენერგიით მუშაობას, ახლა ძნელი დრო დადგა, ახლები, ჩვენზე უკეთესები წამოდგენ და იახიან „ბებრები ხართ, ენერგია ჩვენ უფრო უნდა გვქონდესო, ჩამოგვეცალეთ გზიდანო“... და მეტი გზა არ არი – უნდა ჩამოვეცალო. ეს „შავი ფიქრები“ მხოლოდ „ნაკადულით“ არ არი გამოწვეული, იმათ ვიცნობ, რომ [ალლოს] ვერ გაიტანენ, მე სხვა საქმეებზედაც ვლაპარაკობ...

ახლა ჩემო თედო, ჩვენ სახლებზე უნდა გითხრა, ჩემი ძმები ცოტა არ იყოს ბუზღუნებენ ფულის გამოღებაზე და რადგან წინეთაც მღვდელი იდგა და ახლაც, იმედია – ფული რამე უნდა შემოვიდეს. ამიტომ დამავალე და მომწერე ან იმ მღვდელს რამ გამოართვი და ან ამას როგორ მიაქირავე, რასაკვირველია ყველა ხარჯებს გამოხვალ და კიდევ რასმეს დაგვანახებ – ასე ფიქრობენ და სურთ ჩემ ძმებს (მე რომ მოვსულიყავი ზაფხულით, ხომ გარეთ დავრჩებოდი, მაგრამ ძალიან მიხარია, რომ შიგ ვინმე დგას და არც სახლი გაფუჭდება და ორიოდ გროშსაც ნახავენ ჩვენები და მაშინ უფრო გულით მოეკიდებიან მაგის უკეთეს მდგომარეობაში ჩაგდებას).

მიიღებ თუ არა ამ წერილს დაიბარე კარქო მარკოზაშვილი (ჩვენი აგრეთ ნოდებული მოურავი) და უთხარი პური გაყიდოს, ძალუა ჩემს გაუყიდია 3 მ. 80 კ. როგორც თვითონ მითხრეს და იმედია, ჩვენსასაც კარგათ გაჰყიდით. უშველე, შენი ჭირიმე და ფული მალე ჩამოიტანოს.

„ჯეჯილის“ საქმეზე ისე განვალებული ვარ, რომ მგონი აღარ გამოვდგე სამუშაოთა. ის არანწინდები საშინლათ მანვალებენ, აქამდის არც ხოს ამბობდენ და არც არას. ახლა პეტერბურგიდან მომივიდა ამბავი, რომ ამ ცოტა ხანში ყვე-

ლაფერი კარგათ მოიწყობა. ამან ცოტა გამაცოცხლა, უნდა ძალათ ჩემი ენერგია მოვიკრიბო. მომიხდება თვეში ორ ორი ნიგნის გამოცემა, რომ ხელის მომწერებთან, რომელნიც სულ მცირე არიან პირ ნათლათ გამოვიდე და იანვარში ისევ ჩვეულებრივ მივცე ყმანვილებს „ჯეჯილი“. აქედან აშკარათ დაინახავ, რომ ჩემთვის რა ძვირფასნი არიან ისინი, ვინც მომანოდებს მასალას და ამითი გამიადვილებს ამ ძნელ საქმეს – სანამ თვალები ღია მაქვს – გავუძღვე. ველი მოუთმენლათ მასალას პატარებისთვის, დიდებისთვის – ვაჟას, თუმცა დავპირდი, ფულს ადრევე მოგცემ, ოღონდ მომანოდე მეთქი – მომცა სიტყვა კიდეც – მაგრამ „ნაკადულის“ რედაქციაში გაუგზანია. იმათ ჯერ დაუნუნია – 50 მ. არა ღირსო, მერე უთქვამთ, ეს ერთხელ მაინც გამოვილოთ და მერე ჩვენ ვიცითო. აბა, თედო თუ გამიტანთ, კარგი, თუ არა და ფარ-ხმლით ხელში დავეცემი და მაშინ მხოლოდ ჩემი უძღურობა დამტკიცდება. თვითონ საქმე კი რასაც ვემსახურები ყოველთვის ნათელი და ბრწყინვალე იქნება.

მგონი თავი მოგაბეზრე ამ გრძელი წერილით. როგორ არი შენი თიკა, ყმანვილები როგორ დააბინავე არ ვიცი. ნუთუ გულქანას ჯერ არ ასწავლი, ე. ი. არ ჩამოიყვან თბილისში, იქნება შენც ჩამოდიხარ და არ მხედავ. სონა ამ ჟამათ სოფელშია, ჯერ ისევ ავანტიურაობს. ელიკო მოვიდა პარიჟიდან და სულ გაკვეთილების ძებნაშია. კაკის ნება მისცეს სამზღვარ გარეთ წასვლისა, ახლა მხოლოდ ფულზეა საქმე. ლევანმა გაათავა სწავლა და ჩამობრძანდა მეუღლითურთ – რუსის არისტოკრატის ქალით.

სხვა შვიდობით, მომიკითხეთ დავითის ქალები სიყვარულით.

**თქვენი პატივის მცემელი ანასტასია წერეთლისა
16 სექტემბერი, 1904**

№25.

დოკ. 20/9 (28)²⁷⁵

7. 11. 1904²⁷⁶

ბატონო თედო, ამ ორი თვის წინეთ გწერდით ჩვენი პურის გაყიდვაზე რომ კარგუხასათვის გარდაგეცათ და გელრიჯებოდით მასალას და აქამდის თქვენი აღარა ვიცირა, ნუ თუ წერილი არ მიიღეთ, მე ერთი ნომერი დავბეჭდე და ლამის მეორეც დაიბეჭდოს და თქვენი ამბავი არა ვიცირა, ნუ თუ რთველმა და ახალმა სახლმა აღარ მოგაცალათ ჩემთვის. ველი მოულოდნელათ პასუხს. სიყვარულით მომიკითხე ყველა.

ანასტასია წერეთლისა

№26.

დოკ. 20/9 (23)²⁷⁷

13 დეკემბერი. 1904 წ.

ბატონო თედო!

ველი მოუთმენლათ საახალწლო მასალას თქვენგან და დახე უბედურებას, ჩამოვიდა კარქუა და წამოსვლის დროს არც კი უნახევხართ. გიგზავნით ამ ძველ ვალს 4 მ. 80 კ. მგონი აგრე იყო, აღარ მახსოვს და თუ დარჩება კიდევ მოსაცემი – მაცნობეთ. ამას წინეთ მოგანოდეთ 15 მ., მცირე გამოსაგზავნი იყო, მაგრამ რა გაეწყობა, ყველა გაჭირებული ვართ და თუ ფულის მიღებას მოვუცადოთ, ვაითუ აღარა ფერი საქმე არ გაკეთდეს... ახლა ჩემი საქმე „ჯეჯილისა“ ისეა, რომ პირველ იანვრისთვის უნდა დაიბეჭდოს იანვრის „ჯეჯილი“ და მაშასადამე, თუ კვირამდის არ მომანოდებთ – აღარა მოესწრო-

²⁷⁵ ღია ბარათი მისამართით: **Въ Гори. Сел. Хелтубани. Учителю Хелтубанской школы Феодору Разикашвили;** ნანერია შავი მელნით.

²⁷⁶ დათარიღებულია ბეჭდის მიხედვით.

²⁷⁷ ხელნაწერი ორფურცლიანია, ნანერია შავი მელნით. წერილისათვის გამოყენებულია „ჯეჯილის“ რედაქციის ბლანკიანი ფურცელი, აღნიშნულია თარიღი. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 180-181.

ბარა. ხელის მოწერაზედაც ძალიან მიშლის მარიამ დემურია, რომელიც არის თურმე ნამდვილი რედაქტორ-გამომცემელი და არათუ მასალას სტატიებს ყველას ხელიდან – „ჯეჯილის“ ხელის მომწერლებსაც თითქმის ყველას მუქთად უგზავნის. არ ვიცი რით გათავდება ეს საქმე და როგორ წავა „ჯეჯილის“ საქმე. თუ არ გამსრისეს – კარგია. ვცდილობ თავში არავის ჩავაკვრევი. ნეტავი თქვენ, რომ შორსა ხართ და აქაურ ამბებს არ ისმენთ და ვინ იცის გგონიათ წმინდა საქმეა – ყველას უნდა ვუშველოთო. აბა თედო, მოველოდები ამ ცოტა ხანში „ჯეჯილის“ მასალას.

ძალიან შესაწუხრათ დარჩათ ჩემ ძმებს რომ ჩვენი სახლი ისე უბატრონოა, რომ ყველას აქეთ-იქით მიაქვთ მებელი. სია მებელისა თქვენ დაგიტოვეთ და რათ უნდა წაეღოთ ან ფალელანთ და ან დიაკვანს ჩვენი მებელი. გეხვეწებით მონახეთ სია და შეადარეთ რაც აკლია, მოუყარეთ თავი ყველაფერს, ჩემი ძმა ახლა სწერს წერილს მამასახლის[ს] სახლის ქირაზე და თითონაც, როგორც კი ცოტა მოთბება ამოვა და მოგვიხდება, თუ სოფელი ფულს არ გადაიხდის, მღვდლის გაძიება. ძმები მე მემდურთან და ღმერთმანი არ ვიცი რა ვქნა?

სიყვარულით მოვიკითხავ – თიკოს, შენ ქალიშვილებს და ვუსურვებ ყველას ბედნიერებას .

კიდევ და კიდევ ველი მასალას.

**თქვენი პატივის მცემელი
ტასო წერეთლისა**

№27.

დოკ. 20/9 (22)²⁷⁸

17. XI. 191[4]²⁷⁹

ბატონო თედო!

რატომ აღარა მაცნობებთრა, „ჯეჯილის“ მასალა ძალიან მიჭირს, საქმე მიფუჭდება – იქნება საჩქაროთ მომანოდოთ.

²⁷⁸ ღია ბარათი მისამართით: Вь Гори. Сел. Хелтубани. Учителю Хелтубанской школы Феодору Разикашвили; დაწერილია შავი მეღნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 181.

²⁷⁹ დათარიღებულია საფოსტო ბეჭდის მიხედვით.

აღარც ღობისა რამე შევიტყე, დააჩქარეთ კარგომ ჩამოიტანოს პურის ფული, ხელსაქმეების მასალა ვუყიდე სკოლას²⁸⁰ და იქნება წააღებინოთ. მღვდელი მანდ არის თუ არა! ველი თქვენგან პასუხს – „ჯეჯილის“ მასალას უსათუოთ. მომიკითხეთ თქვენები. სახლში ბევრი დავიდარაბა მქონდა, მაია მიკვდებოდა – ახლა უკეთ არის, სონას ამბავსაც შეიტყობდით: ბალნიცაშია, ოპერაცია გაუკეთეს.

ანასტასია წერეთლისა

²⁸⁰ 1979 წელს გამოცემულ თედო რაზიკაშვილის მოთხრობების I ტომის წინასიტყვაობაში სოლ. ყუბანეიშვილი აღნიშნავს, რომ მწერალი ხელთუბნის სკოლაში მუშაობდა 1905 წლის 11 ივნისამდე: „ამ ხნიდან მთავრობამ სკოლა დაკეტა და თედოც დაითხოვეს“. – წერს იგი; 1905 წლის 28 აგვისტოს (№ 154) გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებულია თ. რაზიკაშვილის წერილი ხელთუბნისა და წინარეხის სკოლების დახურვის თაობაზე; ამასვე აღნიშნავს გ. ნატროშვილი 1984 წ. დეკემბერში გაზეთ „სამშობლოში“ (№ 25) გამოქვეყნებულ წერილში, მაგრამ 191[4] წლის 17 ნოემბრით დათარიღებულ ზემოთ მოყვანილ ბარათს ანასტასია წერეთლისა უგზავნის ხელთუბნის სკოლის მასწავლებელს თედო რაზიკაშვილს (ღია ბარათზე მითითებულია ადრესატის პროფესიაც: იხ. შენიშვნა №278). ამ ფაქტიდან გამომდინარე ჩანს, რომ სოფ. ხელთუბანში პირველი რევოლუციის დროს „ქ.შ.წ.კ.გ. საზოგადოების“ მიერ დაკეტილი სკოლა 1910 წლის შემდეგ აღდგენილა და თ. რაზიკაშვილი, გარკვეული დროით, კვლავ ამ სკოლის პედაგოგად მუშაობდა.

ლევან წერეთლის
წერილები

№1.

დოკ. 20/15 (22)²⁸¹

ოთხშაბათი, 14 ნოემბერი. 1893 წ.

ძვირფასო ძმაო თედო!

როგორა ხარ? ჩვენ საახალწლოთ უეჭველათ მოგელით. მაშინ თეატრშიაც წავალთ და სუყველგანაც. ჩვენსა ბაჩანა იყო და გავიცანით. ჩვენ ვაჟა-ფშაველასი მშვენიერი ლექსები მოგვივიდა და კიდევ იბეჭდება ამ „კვალის“ ნუმერში.²⁸² ელიკომ მოგიკითხა. მოგვიკითხე თიკო, შუშანა, გაბო და სუყველა მანდაურები. მარო და ოლა რასა შვ[ე]ბიან? მარო დადის კიდევ მეჭორეთ თუ არა? ძიძამ სიყვარულით მოგიკითხათ თქვენ ყველა და პატარა გულქანა.

რომ ჩამოხვალთ, აქ შეიძლება სანადიროთ წავიდეთ პეტრე მელიქოვთან ერთად დათვებზე. უკაცრავად რომ ასე ცოტას გწერ, მაგრამ ეხლავე გიმნაზიაში წასასვლელათ ვემზადები.

გწერს ლევან წერეთელი

№2.

დოკ. 20/15 (23)²⁸³

1894 წ. 8 თებერვალი, სამშაბათი

ძვირფასო ძმაო და მეგობარო თედო!

შენ მკითხავდი „კვალის“ ხელის მოწერა როგორ არისო? ხელის მოწერა ხუთასამდის არის. შენი კაცი ესეც არის ეხლა მოვიდა, და რადგანაც გვაჩქარის, გიორგიმ წაკითხვა ვერ მოასწრო. მე მგონია კარგი უნდა იყოს; ოთხშაბათს ქართულ თეატრში ვიყავით მე და კაკი. „და-ძმა“²⁸⁴ წარმოადგინეს. მე

²⁸¹ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

²⁸² აქ საუბარია ვაჟა-ფშაველას ლექსების ციკლზე „ქებათა-ქება“, რომელიც დაიბეჭდა გაზეთ „კვალის“ 1893 წლის ნოემბერ-დეკემბრის 49–52 ნომრებში.

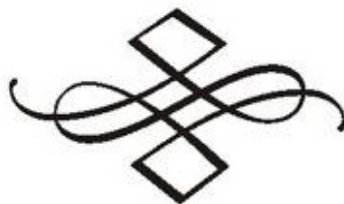
²⁸³ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

²⁸⁴ „და-ძმა“ – დავით ერისთავის ისტორიული დრამა.

მგონია შენც უნდა წაგეკითხოს. კვირას „სამშობლოს“²⁸⁵ არ-
დგენენ. იმედია კიდევ ჩამოხვალ და გვნახავ. შენი გულქანა
რასა შვება? დიდის პატივისცემით მომიკითხე თიკა, შუშანა
და ყველანი მანდოურები.

სონამ (ციციანოვამ) და ელიკომ მოგიკითხეს.

შენი ძმა ლევან

²⁸⁵ „სამშობლო“ – ვალერიან გუნიას დრამა.

გიორგი თუმანიშვილის
წერილები

№1.

დოკ. 20/15 (9)²⁸⁶

ბატონო თედო!

ამ თვის 28 რიცხვს გორში, მიროვოი სუდში, ეს მეოთხეჯერ დანიშნულია გასარჩევათ ჩვენი დავა ფალელაშვილთან მიწის თაობაზედ. უკაცრავად, რო ამის თაობაზე მინდა ცოტაოდნად შეგანუხოთ თქვენ და გთხოვოთ ერთი ამბავი მომწეროთ.

როგორც თქვენ იცით, რადგან დაესწარიით, როცა მე და ზემ-ლემერი ვიყავით მანდ, ჩვენი მოურავი კარგო ტერმარკოზაშვილი აბრალებდა ფალელოვს მიწას მართმევსო. ამის შემდეგ კარგო ჩამოვიდა აქ და გამომიცხადა, რო ძალით წამართვესო მიწა ფალელოვმა და სარქისა ტერმარკოზაშვილმა. რადგან ფალელოვი გვედავებოდა, მე ვუჩივლე სუდში ამას. ეს კი ეხლა სუდში იძახის, რო ამ საქმეში არ გავრეულვარო. და სარქის ტერმარკოზაშვილმა აილოო მიწა. ამის დასამტკიცებლად მოწმე[ე]ბიც კი დაიბარა 28 რიცხვისათვის სუდში. თუ ეს მართალი გამოდგა, ჩენი საქმე წაგებული იქნება, რადგან ფალელოვს ვუჩივლოდი, და სარქის ტერმარკოზოვთან ხელახლად უნდა დავინყო დავა. თუ მართლა ფალელოვი ამ საქმეში არ იყო გარეული, მიკვირს კარგო სულ იმაზე რათ მელაპარაკებოდა და იმას აბრალებდა ყველაფერს. თუ საქმე წავაგე, მე ისე ვიქნები დასაჯული სუდებნი იზდერჟკით, რამდენადაც მიწა არა ღირს. არ მესმის ტყუილ-უბრალოთ კარგო რათ მაზარალებს ამ დავით. დიდი მადლობელი ვიქნები თქვენი, რო შემატყობინოთ ამ საქმის გარემოება, ნამდვილი ამბავი, როგორ იყო საქმე.

თქვენი პატივისმცემელი

გ. თუმანიშვილი

16 ნოემბერი. 1897 წ.

თბილისი

²⁸⁶ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

№2.

დოკ. 20/15 (10)²⁸⁷

[1897]²⁸⁸

ბატონო თედო!

ძლიერ მაძლობელი ვარ, რო დანვრილებით შემატყობინეთ ყველა გარემოება ჩვენი დავისა ფალელიშვილთან. მე ამ წერილით ვისარგებლე და გორში სუდიას ყველა მივწერე. იქიდან ეხლა მატყობინებენ, რო საქმე ჩვენ მოვიგეთ 28 ნოემბერს. ხოლო არ ვიცი, შეგვიძლიან ჩვენ ვთხოვოთ სუდიას **предварительное исполнение решения** თუ არა. თუ გორში ჩახვიდეთ ამ დღესასწაულებში, ნუ დაიზარებთ ჰკითხოთ სუდიის სეკრეტარს ამის თაობაზე და აგრეთვე გაიგონ, შეუტანია თუ არა მას შემდეგ ფალელოვს საჩივარი მიროვოი სუდიაზე თუ არა. ყველა ეს რო შემატყობინოთ, ძლიერ მაძლობელი დავშთები.

თქვენი პატივისმცემელი
გიორგი თუმანიშვილი

²⁸⁷ სელნანერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით. წერილისთვის გამოყენებულია გაზეთ „Новое Обозрение“-ს რედაქციის ბლანკიანი ფურცელი.

²⁸⁸ გ. თუმანიშვილის ეს დაუთარილებელი წერილი შინაარსობრივი გაგრძელებაა 1897 წლის 16 ნოემბრის №20/15 (9) წერილისა; ის დაწერილია სადაო მინის ნაკვეთის თაობაზე სასამართლოს გადაწყვეტილების გამოტანის შემდგომ დღეებში.

ნიკოლოზ (ნიკო) ასათიანის წერილები

№1.

დოკ. 20/15 (2)²⁸⁹

[1891]²⁹⁰

საყვარელო ძმაო!

ისეთი ბოლმა მომდის და დაფანტულია ჩემი გონება, როთ, თუ დალაგებით ვერ მომიხდეს წერა – თუ გამკიცხავ.

აი, რაშია საქმე, გუშინ წინ ჩამაბარეს უწყება თბილისის საოლქო სამსჯავროსი (ოკრუჟნი სუდი), რომლითაც ვარ დაბარილი მოწმათ ახალციხეში 23-ს ამავე თთვისათვის. თუ არ დევსნარ არ შეიძლება. ამიტომ 18-ს ოთხშაბათს უნდა ღვინოები გავგზანო, და პარასკევს 20-ში მე წავიდე. ამისათვის არის საჭირო ფული არა ნაკლებ 30 მანეთისა. თუმც ვაპირებდი ამ თვის გასულს და შენაც შემპირდი: „მანობამდი ჯამაგირი მომივაო“, მაგრამ გარემოება კი იძულებულს მხდის ადრე წავიდე, რის გამოც კიდეც და კიდეც შენ უნდა შეგანუხო, არა მაქვს სხვა იმედი – შენს გარეშე, შენი ჭირიმე, ერთის სიტყვით, საუკუნოთ დამავალე, გაძლევ პატიოსანს სიტყვას და ჩემს სინიდისის თავდებათ...²⁹¹ მალე მოგაშველებ ფულს, სრულიათ გამოგიგზანი ოცი დღის განმავლობაში, არ დავხედავ ფარას, გავყიდი თუ არა მაშინათვე გამოგიგზანი, ესეც რომ არ იყოს, იქ მამაჩემს გამოვართმევ და გამოგიგზავნი...

თედოჯან, შენი ჭირიმე, ხვალ მაინც კვირაა, თავისუფალი ხარ სწავლისაგან, ხვალ ადრეან ჩამოდი აქ, შემდეგ გორში გადი და რომელიმე ნაცნობისაგან ხელი მოინაცვლე, გამოართვი თუნდ სარგებლით, რასაც მისცემ გადამხდელი ვარ. ერთის სიტყვით არ ვიცი რა რიგ სიტყვით მოგმართო, რომ აგისსნა ჩემი თხოვნა ისეთ რიგათ როგორათაც ვსაჭიროებ შენს დახმარებას და ძმობას ამ საქმეში და მეგობრობას საუკუნოდ.

თუ რომ ხვალ წამოიღებენ სასუქს (ფეინიმს) ურმებით, [ე]გეც დამოკიდებულია შენზედ: თუ ურემზე 13 კაპიკს იშოვი ხიდის ფული გასვლა-გამოსვლის გარდასახადს რამდონი

²⁸⁹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

²⁹⁰ სავარაუდოდ, წერილი დაწერილია თედო რაზიკაშვილის დაოჯახების შემდეგ, მისი პირველი შვილის, გულქანის დაბადებამდე (წერილის ბოლოს ნახსენებია თედოს მეუღლე, მაგრამ არ არიან მოხსენიებულინი თედოს შვილები).

²⁹¹ ტექსტი დეფექტურია.

ურემიც ... [გამ]ოიანგარიშე²⁹² ხომ კარგი, თუ შენ ვერ იშოვი ხიდის ფულს, ნუ წამოიღებენ, რომ მე აქ შანა²⁹³ არა მაქვს თვალეზე მოვისვა.

შენ უეჭველად უნდა ჩამოხვიდე, 16-ს ორშაბათს ფული უნდა ხელში მქონდეს.

პატივისცემით მოკითხვას მოგახსენებთ, როგორც მე ეგრეთვე ნინო და პელოც – თიკოს, შუშანას, მაშოს და გაბოს. განსაკუთრებით მოკითხვა ქალებისაგან თიკოს.

**შენი ძმა და წრფელი მეგობარი
ნიკო ასათიანი**

P. S. მართლა, კინალამ დამავინყდა: გარდა ურმების ფული-სა – კიდევ ვსაჭიროებ ერთ მანეთს, ბოჭკის გასაკეთებელი უნდა მივცე ხვალ გორში. ეს ერთი მანეთი იქნება გამოათანო წყალობას დილითვე.

**ნიკო ასათიანი
14-ს გიორგობის თვე**

№2.

დოკ. 20/15 (1)²⁹⁴

ძვირფასო ძმაო თედოჯან!

რასა იქ და როგორა ხარ. რატომ არ ჩამოხვალ. მე მოცალე-ბა არა მაქვს და ვერც მიმიტო[ვ]ებია სახლი მარტო.

პატივისცემით მოვიკითხავ ჩემს დას თინათინს, შენს ბაღლს დაგიკოცნი. მრავალ მოკითხვას მოგახსენებ შუშანას, მომიკითხე გაბო და მაშო.

ნინომ და პელომ სიყვარულით მოიკითხეს თინათინი, შუშანა, მაშო. [შენ]ც პატივისცემით მოგიკითხეს [აგრეთ]ვე ჩე-

²⁹² ტექსტი დეფექტურია.

²⁹³ შანა – ავი თვალისაგან დასაცავი შელოცვილი საგანი.

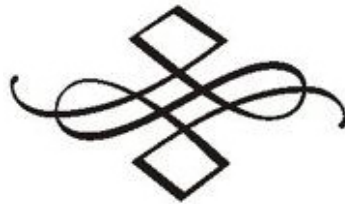
²⁹⁴ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

მმა უცნობმა მშობლებ[მა]. [პატ]ივისცემით მოგიკითხეს [...] ობით²⁹⁵ ერთობრივ.

ჩემმა ძმამ ვანომ განსაკუთრებით მოგიკითხა – ქუთაისი-დან. თედო, ხვალ შეგირდები დათხოვნილი გეყოლება, ზეგაც ახალჯვრობას. გთხოვ, უმორჩილესად, ჩამობრძანდეთ ყველანი. შენ, თინათინი, ბაღლით, შუშანა, მაშო. იმედი მაქვს, მენვევით. მოლოდინი ვარ თქვენი. მეც გნახავთ.

ნახვამდის, მეჩქარება, წყალობას დაუგვიანდა მანდ წამოსვლა.

შენი ძმა მეგობარი ნიკო ასათიანი
5-ს აპრილს
1893 წელი

²⁹⁵ ტექსტი დეფექტურია.

აპოლონ წულაძის
წერილები

**ძვირფასო მამულისშვილო, ტკბილო მგოსანო
და გულითადო მეგობარო ბ-ნო თედო!**

ამაყ მთის შვილს ჭაობიანი გურიის შვილი გიძღვნის გულითად სალამს და გიგზავნის წრფელ მოკითხვას. გიძღვნი გულსავსებით მადლობას იმ ოჯახიშვილური დახვედრისა და პატივისცემისათვის, რაც მე თქვენგანით ვიგეძე. ვეცდები გაგიმართლო იმედი და სამაგიერო ყურადღება მეც დავიმსახურო. დარწმუნდი ბევრ ოჯახს ვიცნობ მაგრამ ჯერ არ მინახავს „ქართულ-ევროპული“ ოჯახი. ამისი პირველობა გეკუთვნის შენ და ბარაქალა... ეჰ! ბევრი რამე მინდა ვთქვა მაგრამ სჯობს დავდუმდე, რადგან თვით საქმე ჩემზე მჭერმეტყველია... გთხოვ გადასცე ჩემი წრფელი სალამი ძვირფას თქვენს ოჯახობას – მომიკითხე თქვენი ანგელოზი გოგუცუნები. გადაეცი პატარძალ გულქანს რომ მისი ტარიელი ილიკო აქ არის ოზურგეთში მაგრამ დიდათ მოწყენილია. განსაკუთრებით გაურბის ქალთა საზოგადოებას. ვნახე მისი მამიდა, ძრიელ ყოჩალი ქალი, ჩემი კარგი მეგობარი და როცა დავარწმუნე გულქანის „გულ ქალობაში“ სიხარულის ცრემლი ღვარა... ერთი სიტყვით მოხარულია მთელი გურია, რადგან ფშაველთან მოყვრობა სწყურია (ლექსი არ გეგონოს!).

ამის შემდეგ ბატონო თედო! მინდა ერთი რამ დიდი საქმით შეგანუხო და გთხოვ ამ ჩემს თხოვნას დიდ კადნიერებათ ნუ ჩამითვლი. საქმე აი რაშია: სახლში რომ ჩამოვედი ფარაონის დროინდელი სიმშილი დამხვდა, სიმი[ნ]დის ფქვილი 120 კაპ. ფასობს. ნუ გაიკვირვებ და მე ამ ხანად ათი შაურიც რომ იყოს მე არ[ც] ის მაქვს. ამისათვის უმორჩილესათ გთხოვ ნუ დაიზარებ და ეს ჩემი გულითადი სურვილი და აუცილებელი საარსებო ჩემი შვილების შემისრულე. ვფიცავარ ჩემს წმიდა წმი-

²⁹⁶ ხელნაწერი ორფურცლიანია, დანერილია შავი მელნით.

²⁹⁷ წერილი დანერილია თედოს ქალიშვილის, გულქანის ნიშნობიდან – ჯვრისწერამდე პერიოდში. ქორწილი იყო 1914 წლის 6 აგვისტოს. იხ. რაზიკაშვილების მიმოწერა, თბ., ლიტ. მუზეუმი, 2011, გვ. 88.

დათას რომ რაც ხარჯი მოუნდება ორი თვის განმავლობაში დიდის მადლობით მოგართმევ. აი მოკლეთ ჩემი თხოვნა. რაც შეიძლება ადრე გემუდარები გამომიგზავნო ორი ტომარა [სულადი] ერთი ფქვილი და ერთი ხორბალი. სულ ათი თორმეტი ფუთი.

თედო ჩემო დარწმუნდი რო ეს ჩემი უუუმაღლესი დახმარება იქნება უკიდურესი გაჭირვების დროს. ერთი სიტყვით ამ 10-15 დღეში მოველი აქ ერთ ტომარა ფქვილს და ერთს ხორბალს „პურსა არსებისასა ჩემი²⁹⁸ ობლებისა“. გზის ხარჯი რაც მოგინდება შეგიძლია ფასდადებით. თუ დიდათ მეტი არ დაიხარჯება გთხოვ გამოგზავნო „დიდი სისწრაფით“ (ბოლ. скор.)

მისამართი: საბუთისათვის (Конусаметь)²⁹⁹ ასე გამოიგზავნება: Нотанеби³⁰⁰ – Василю Коплатадзе.

ნუ დაიზარებ მაცნ[ო]ბო წინა წინ ღია ბარათით პასუხი იგზავნება თუ არა. ეს აქედან შეგიძლია ვინმეს გორში ორი თვით მითავდებო და იქიდან გამომიგზავნო.

მარად და მარად აპოლონ წულაძე
ღია ბარათი ამ მისამართით: **Озургеты. Аполону Цуладзе**

№2.

დოკ. 20/15 (26)³⁰¹

20 თებ. [1918-1919]³⁰²

ძვირფასო თედო!

გისურვებ ყოველივე კარგს. გულით მხიარული ვიქნები თუ შენ შენი ძვირფასი ჯალაბით კარგად იქნები. ჩემო თედო, გულქანის მდგომარეობა ძლიერ მალონებს და მაფიქრებს. დამერწმუნე ისე კვნესის ჩემი გული, გინდ ჩემი ასული იყოს. მე მას აქ

²⁹⁸ ხელნაწერში ეს სიტყვა ორჯერაა დაწერილი.

²⁹⁹ უნდა იყოს „Конусамент“ (რუს.) – საბუთი, რომელსაც ტვირთის გადამზიდავი აძლევს ტვირთის მფლობელს.

³⁰⁰ ნატანები – თემი ოზურგეთის მუნიციპალიტეტში.

³⁰¹ ხელნაწერი ორფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

³⁰² თედოს პირველი შვილი – გულქანი ტუბერკულოზით გარდაიცვალა 1919 წლის ივნისში. აპ. წულაძის ეს წერილი გულქანის ავადმყოფობის ბოლო პერიოდში უნდა იყოს დაწერილი.

სრულიად მოულოდნელად შევხვდი... ქობულეთში საქველმოქმედო საზოგადოებას საავათყოფო აქვს. მართალია ის დანიშნულია მუსულმანთათვის, მაგრამ გამგეობის ნებართვით ექიმის ნება იქნება სხვაც მიიღოს. იქ (ამ პირობებით) გვინდოდა გაგვეგზავნა მგოსანი აბაშელი, მაგრამ მას სოსუმში გაუჩნდა ჭირისუფალი. ამიტომ მე ვიფიქრე თუ გულქანს ქობულეთი კი მოუხდებოდა, გაგვეგზავნა იქ. ოთახი, ბინა (დაჯდება თვეში 15-20 მ.) შენ უნდა იკისრო. დანარჩენს კი: მოვლა, წამალი, სასმელ-საჭმელი საავათყოფოდან ექნება. ექიმათ არის იქ ანდრო ბენაშვილის ძმი-სწული და მისი მეუღლე მახარაძის ასული. ორივე კარგი ადამიანი[ა] და არაფერს მოაკლებენ. მეც ხშირათ ვინახულებ და ჩემს იქაურ მეგობრებსაც ვთხოვ ვალყური დაიჭირონ. საქველმოქმედო საზ. თავმჯდომარეს მიხ. ვახ. მაჩაბელს მოველაპარაკე და ის თანახმაა. მხოლოდ შენ უნდა ამოხვიდე და სთხოვო. ნუ დააყოვნებ ნურც ერთ დღეს, ჩამოდი დაუყოვნებლივ ინახულე ექიმი ივანე ელიაშვილი, შენი ნაცნობია ალბათ, ცხოვრობს საპიარის ქუჩაზე, სახაზინო თეატრის უკან, თუ არ იცნობ მასთან შეგყვება ნინო ნაკაშიძე. ეგ საქმე მასაც ეკითხება, იმავე ბინაზე ქვემო სართულში მაჩაბელი ცხოვრობს და ელიაშვილი მასთან შეგყვება და ორივე მოველაპარაკებით და ესენი წერილს მოგცემენ ქობულეთის ექიმ ბენაშვილთან. მერე წაიყვან და იქ დააბინავენ. თუ ამას ჩემს აქედან წასვლამდე იქ[მ] კარგი იქნება, მაშინ იქნებ ერთად ვიმგზავროთ და იქნებ შენც აღარ დარჩე და მე წავიყვანო. ექიმი გომართლის ბარათს გიგზავნი და უჩვენე ელიაშვილს. ნუ ირცხვენთ,³⁰³ შენი ბიუჯეტიც უთხარი, რომ 3 მოსწავლე შვილი გყავს და უადგილოთ ხარ. შეძლება კი აქვს საქ. საზ.³⁰⁴ გომართელმა სთქვა, რომ ძლიერ კარგი იქნება თუ ქობულეთში მაისის გასვლამდე დარჩება და მერე მთის ჰაერზეო. თუ ქვეყანა არ დაიქცა მერე მე წავიყვან ხულოში (ზემო აჭარაში). ხულო ბახმაროს არ ჩამორჩება. გულქანს ნუ შეაშინებ, გულგასახეთქი არაფერია, მაგაზე უარესი ავათყოფი განკურნებულა. ნურც გომართლის ბარათს უჩვენებ. მე მნახე ბოლქვაძის ბინაზე. გულქანმა იცის. აქ დავრჩები ოთხშაბათ-ხუთშაბათამდე. მოგელი.

აპოლონ

გულითადი მოკითხვა თქვენებს. აპ. ნულაძე³⁰⁵

³⁰³ ხელნაწერშია: „ირცხეთ“.

³⁰⁴ ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება.

³⁰⁵ წერილის დასასრულისთვის განკუთვნილი ეს წინადადება აპ. ნულაძეს უადგილობის გამო პირველ გვერდზე მიუწერია.

ვლადიმერ (ლადო) აღნიაშვილის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (4)³⁰⁶

ძმაო თედო!

მივიღეთ შენ მიერ გამოგზავნილი ხალხური ნაწარმოების რვეულები, რისთვისაც მმართველობა ჩვენის ამხანაგობისა დიდს მადლობას გიძღვნის და კვალაც მოლოდინშია, რო ყოველთვის ხელს მიაწვდი და მხარს მისცემ შენის შეძლების და გვარ ამ ჩვენს ახალ ამხანაგობას. ჯერ ჯერობით არ გაუშინჯნია არც რედაქციას და არც ჩვენ, მმართველობას; მაგრამ მაინც ერთი სათხოვარი მაქვს შენთან და იმედი მაქვს, უარს არ შემომითვლი. აი თვით თხოვნაც:

მე ვბეჭდავ ერთ საყმაწვილო წიგნს (სახელმძღვანელოს)³⁰⁷ და თუ იმ შენგნით შენაკრებ მასალაში მომეწონა რამე, ნება მომე 10 ლექსი, ამდენივე ანდაზა და გამოცანა ამოვიღო, თუნდა რომ ის ჩემი წიგნი თქვენს შრომაზე ადრე დაიბეჭდოს, იმ პირობით, რასაკვირველია, რომ მოვიხსენიო, თუ საიდგანა მაქვს ის ლექსები აღებული (რაზიკაშვილის კრებულიდან). ამასთანავე თუ შესაძლოდ დაინახო ერთი [საიმალედ] საყმაწვილო ზღაპარიც ამომირჩიე მაგ შენი რვეულებიდან და გამომიგზავნე. იმედი მაქვს შეუძლებლად არ მიიჩნევთ ამ ჩემს თხ-

³⁰⁶ ხელნაწერი ორფურცლიანია, დანერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 189.

³⁰⁷ ლადო აღნიაშვილს 1892 წლიდან განსაზღვრული ჰქონდა ქართულ ანბანზე აწყობილი, სხვადასხვა თემატიკის აღმზრდელი შინაარსის საყმაწვილო წიგნების – „ახალი ანბანის“ გამოცემა; ამ გამოცემის მეორე წიგნი „ბანი“ ითვალისწინებდა ქართული ხალხური ლექსების დაბეჭდვას. წერილის მიხედვით, ავტორს სურდა თედო რაზიკაშვილის მიერ შეგროვებული ხალხური პოეზიის ნიმუშების შეტანა თავის საბავშვო გამოცემაში. აღსანიშნავია, რომ ლადო აღნიაშვილმა 1892–1893 წლებში „ქართველთა ამხანაგობის სტამბაში“ დაბეჭდა ამ სერიის 8 წიგნი „ანი“-დან „თან“-მდე.

ოვნას და მით საუკუნოდ დაავალებ შენს მარად

**ლადო აღნიაშვილს
4 იანვარს, 1891 წელს**

ე. კ. პასუხი რო მომწერო, შიგ მოიხსენიე, რო ნებას მაძლევ შენის შრომითგან სარგებლობისას, მხოლოდ საყმაწვილო გამოცემისათვის და თუ გინდა რიცხვიც დამისახელე 10, 6 ან მეტი ან ნაკლები. უკაცრავად, რო ესეთი უთავბოლო წერილი მომივიდა – ათი კაცი მადგა თავს და ყველას პასუხი უნდა.

შენი ლადო აღნიაშვილი

ივანე მაჭავარიანის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (13)³⁰⁸

21. III. 1894 წ.³⁰⁹

ბატონ თ. რაზიკაშვილს

ბატონო თედო! გამგეობა „ქ. ამხანაგობისა“ თქვენს კითხვაზედ ვერც ჰოს მოგახსენებთ, ვერც არას, ვიდრე ბაჩანას ნაწერებს არ ნახავს. რაკი შეგროვილი ჰქონია, გვაჩვენოს და მაშინ შეიძლება ჩვენი პასუხიც მოგახსენოთ და პირობაც დავდოთ რამე.³¹⁰

თქვენი მარად პატივისმცემელი ივ. მაჭავარიანი

³⁰⁸ ღია ბარათი მისამართით: Въ г. Гори. Г-ну Учителю Хелтубанской школы Феодору Павловичу Разикашвили. დაწერილია შავი მელნით.

³⁰⁹ დათარიღებულია ღია ბარათის მიხედვით.

³¹⁰ ნიკო რაზიკაშვილის ბიოგრაფიიდან ცნობილია, რომ პოეტს სურდა თავისი რჩეული ნაწერების გამოცემა (იხ. ბაჩანას 20/4-ის №9 წერილი). სანდრო რაზიკაშვილთან ინახებოდა პოეტის მიერ რედაქტირებული თხზულებები, რომლებიც ლიტერატორსა და მკვლევარს სოლომონ ყუბანეიშვილს ბაჩანას პოეზიის 1938 წლის გამოცემაში გამოუქვეყნებია. როგორც წერილებიდან ჩანს, ბაჩანას ადრევე დაუწყია ამაზე ზრუნვა, თუმცა, ობიექტურ მიზეზთა გამო, ეს ჩანაფიქრი სისრულეში ვერ მოუყვანია.

ელენე (ელიკო) წერეთლის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (21)³¹¹

[8 თებერვალი. 1894 წ.]³¹²

მადლობას მოგახსენებთ, მგოსანო თქვენის სალამისთვის, მაგრამ კაკიმ მგონია მართალი სთქვა, თედო შენ დაგცინისო. სამაგიერო სალამს გიგზავნით მეც, მაგრამ დაცინვით კი არა, მართალი გულით. დიდის სიყვარულით მომიკითხეთ თიკა და შუშანა და დამიკოცნეთ პატარა გულქანა. აგრეთვე მომიკითხეთ მარო, ოლა და სხვანი.

თქვენი პატივის მცემელი
ელიკო წერეთელი

ვალერიან გუნიას წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (7)³¹³

26 ნოემბერი. 1896 წ.

პატონო თედო!

თქვენი ახალი ამბები მივიღე და ამდღეებში დაიბეჭდება. სრულს ჩემს თანხმობას ვაცხადებ თქვენი ნაწერების სასყიდელზე. საქმე ის არის, რომ ბევრის მოცემა არ შეგვიძლია.

³¹¹ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

³¹² ხელნაწერზე თარიღი განსხვავებული ხელით, ფანქრითაა მიწერილი.

³¹³ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით. წერილისთვის გამოყენებულია გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ რედაქციის შტამპიანი, თარიღიანი ფურცელი. ქალაქი ჭვირნიშინანია. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 190.

ორი სტრიქონი სამი კაპეიკი (строчки по 1.1/2 капейки). გაზეთს გიგზავნით, ხოლო მოგვიტევეთ, რომ პირველი ნომრები³¹⁴ აღარ მოგვეპოება, სულერთიანად გავიდა. აბა რას ვიფიქრებდით, რომ ათას რვაასამდე ავიდოდა ჩვენი ხელის მომწერთა რიცხვი. სულ მანათიანების ბრალიკია. საქმე მომავალია. ვნახოთ, როგორ წავა საქმე დამდეგ წელს. იმედი გვაქვს, რომ არ დაგვივიწყებთ და დროგამოშვებით მოგვანვდით ახალ ამბებს იმ უბნისათვის.

პროგრამის გადიდებას დამპირდნენ და პირველ იანვრიდან იმედი მაქვს საქმე უკეთ წავა. მანამკი ხელფეხი შეკრული გვაქვს. აბა თქვენ იცით როგორ შეგვიწყობთ ხელს ამ ახალ საქმეში, თუ საქმე ცოტათი მაინც კარგად წავიდა დამდეგ წელს შეიძლება რომ თვიურადაც მოვრიგდეთ.

თქვენი ვალერიან გუნია

ამასთანავე მარკებს გიგზავნით წერილებისათვის. სულ ათია.

³¹⁴ ვალერიან გუნიას ეს წერილი დაწერილია მისი რედაქტორობით გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ გამოცემის პირველ წელს. როგორც ცნობილია, ყოველდღიური გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ იბეჭდებოდა თბილისში 1896–1906 წლებში.

ნიკოლოზ ნათიძის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (14)³¹⁵

ძმაო თედო!

მოგიკითხავ სიყვარულით. იცოცხლე და იყავ გამარჯვებული ყველგან და ყოველფერში შენი ცოლშვილით.

თედო, რას გეხვეწები! ერთი ფუთი ვაშლი – მხოლოდ მარტო კალვილი³¹⁶ უნდა მამყიდო, რასაკვირველია თუ მეტად არა, იმ ფასად მაინც, როგორც სხვაზედ სყიდი. მე ამ ბიჭმა, რომელსაც წერილს ვატან, მითხრა, რომ დაკრიფა და კიდევ გაყიდაო, მაგრამ მე იმედი მაქვს, რომ შეინახავდი შენთვისაც და სწორედ იქიდამ უნდა დამითმო. ერთი სიტყვით, ძრიელ დამავალე. მინდა პეტერბურგში გავგზავნო ფეშქაშად და თუ კარგი არ იქნება, არა ღირს გასაგზავნად. ამისთვის მინდა კალვილი იყოს მარტო და გთხოვ შემისრულო თხოვნა და მომყიდო ერთი ფუთი. ვერსად გნახე, რომ მეტქო წინად და მეც ქართველურად მიუგდე ყური და არაფერი მოგწერე. გთხოვ, შემატყობინო იქნება ამავე ბიჭის საშუალებით, მიშოვნი თუ ვერა. მაგრამ, შენი ჭირიმე, უარი არ შემომოთვალო. მოკითხვით მე მოვიკითხავ.

იმყოფებოდე მშვიდობით. მე ეხლა ეკკლესიასთანა ვცხოვრობ იმ სახლში, სადაც აფიცრები დგანან.

მლ. ნ. ნათიძე
29. სექტ. 1904

³¹⁵ ხელნაწერი ორფურცლიანია, დანერილია შავი მელნით.

³¹⁶ კალვილი – ფრანგული ჯიშის ვაშლი.

ნინო ნაკაშიძის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (16)³¹⁷

13 იანვარი. 1911

დიდად პატივცემულო ბატონო თედო!

შარშან რალაცას გვინყრებოდით მგონია, თორემ ერთ მოთხრობას ხომ მაინც გამოგვიგზავნიდით. წრეულს იმედია გულს მოიბრუნებთ ჩვენკენ. მომწერეთ რა უნდა მოვიმოქმედოთ იმისთანა[ა], რომ მოგაბრუნებინოსთ გული და თქვენებურად მშვენიერი მოთხრობები დაგანერინოსთ. ჩვენ თუ გვინყრებით ბავშვებს რისთვის აკლებთ მოთხრობებს, განა ამის უფლება გაქვსთ თქვენ, როგორც მწერალს? გთხოვთ მიიღოთ მონაწილეობა „ნაკადულის“ სვებედში, ისე როგორც ლებულობდით და მოთხრობები მოგვანოლოთ, ჰონორარს რასაკვირველია მოგართმევთ.

ამას გარდა აქ ჩვენთან რედაქციაში ს. გოგლიჩიძე იყო და მითხრა, რომ ჩემი ხელის მომწერლების სია გადავეცი თედო რაზიკაშვილის ძმისწულს³¹⁸ მასწავლებელსო და იმას მიმართეთო. გთხოვთ ამიტომ თქვენ რომ გადასცეთ თქვენ ძმისწულს რომ გოგლიჩიძის ხელის მომწერლებისაგან ფული არავისაგან არ მიგვიღია აქ შარშანდელი წლის და რადგანაც თავისთავზე მიუღია დაგვეხმაროს, აკრიბოს და საჩქაროდ გამოგვიგზავნოს. ამას გარდა, მოგვწეროს ამ წლის ვის გაუგზავნოთ, თორემ ისე ძნელი იქნება ჩვენთვის. 1№ ამ რამოდენიმე დღეში გამოვა და საჭიროა პასუხი ჩქარა მივიღოთ, რომ ნომრები ყველას თავის დროზე მიუვიდეს. თქვენც გთხოვთ დაგვეხმაროთ ჟურნალის გავრცელების საქმეში. რატომ არ შემოიარეთ ერთი ჩვენ რედაქციაში? ჟურნალ[ი] წრეულსაც გამოგიგზავნოთ თუ არა?

თქვენი პატივისმცემელი
ნ. ნაკაშიძე

³¹⁷ ხელნაწერი ორფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით. წერილისთვის გამოყენებულია საყმაწვილო ჟურნალ „ნაკადულის“ რედაქციის შტამპიანი, თარიღიანი ფურცელი. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 190.

³¹⁸ სავარაუდოდ, თედოს ძმისწული უნდა იყოს ბაჩანას (ნიკო რაზიკაშვილის) შვილი ივანე, რომელიც პედაგოგად მუშაობდა სოფელ ქვემო ქედში.

იოსებ გრიშაშვილის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (6)³¹⁹

25. 05. [1917]³²⁰

პატივცემულო თედო!

მინდა დავბეჭდო ჩემი ჟურნალი „ლეილა“... და მსურს, რომ ამ მწერალთა თაიგულს თქვენი ყვავილიც ამშვენებდეს. მინდა დავბეჭდო თქვენი ერთი ლექსი „ახალ თაობას“.³²¹ ეს ლექსი გადაცემული იყო დასაბეჭდად. 1908 წელს ჟურნალ „ნიაში“ დაიბეჭდა, მაგრამ ცენზორმა აკრძალა და გასაყიდათ არ გამოსულა. თუ ნებას მომცემ გადავბეჭდავ: კარგი? მომწერეთ დასტური.

პატივისცემით ი. გრიშაშვილი

³¹⁹ ლია ბარათი მისამართით: Гор. Гори. Феодору Павловичу Разикашвили. თედო რაზიკაშვილს. От Гришашвили. Почт. Отд. 190. Редакция „Сахалко Пурцели“. დაწერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 191.

³²⁰ წერილი დათარიღდა ტექსტის შინაარსის მიხედვით: ჟურნალი „ლეილა“ (ლიტერატურული კრებული) გამოიცა თბილისში, ი. გრიშაშვილის რედაქტორობით, 1917 წელს.

³²¹ თედო რაზიკაშვილის ლექსი ამ სათაურით არსად არ გამოქვეყნებულა.

ალექსანდრე (ასიკო) ერისთავის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (8)³²²

[1890 წლის შემდეგ]³²³

ძმაო თედო. ეს ორი დღეა დღეს, რაც კატალოგი მომივიდა. ერთ ეგზემპლარს თქვენ გიგზავნით. – ვვინერ ხოლმე „Греческая Сабур...“ ჩინებული [სორტებია]. – მეც მრავალ მოკითხვას გითვლი. – რადგანაც შენ ქალების მოყვარული ხარ, ამ დღეებში გადმოგიგზავნი ერთ ლამაზ ახალგაზრდას (...ინარ სილამაზის), რომელსაც რაღაც საქმეები აქვს გასაკეთებელი და შენ გაუკეთე საქმეც და სხვაც. – თედო, შენი ჭირიმე 5 მანათი მასესხე, სარს გავყიდი და მოგართმევ. – თქვენები სიყვარულით მომიკითხე. – 7 მარტს...³²⁴

შენი ძმა ასიკო ერ[ისთავი].

გიგზავნი მიხეილ ერისთავის ლექსს, როცა გნახამ გაამბობ რისთვისაც დაწერა ეს ლექსი. – ეს ჩემი ბიჭი მალე გამოისტუმრე.

³²² ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

³²³ წერილი დაწერილია 1890 წლის (ასიკო ერისთავის) გაცნობის შემდეგ.

დებ.

³²⁴ კალიგრაფია გაურკვეველია.

არისტო ქუთათელაძის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (18)³²⁵

7 მარტი. [1902–1917]³²⁶

ძვირფასო თედო!

უკაცრავად მოგონებისათვის! რადგან, ჩემო თედო, 15 მარტიდან ვინცებ ბეჭდვას, თუ რამე დაამზადეთ, არ იქნება ცუდი, რომ გადმოგიგზავნოთ. რადგან წიგნი შესდგება წელიწადის ოთხის დროიდან, ამის მიხედვით, შეიძლება მზად გქონდესთ შემოდგომა. თუ ზამთარიც მზად გაქვსთ – კიდე უკეთესი. თუ გაზაფხულიც³²⁷ მზადაა, ეგ ხომ მოსწრება იქნება. ზაფხული ბოლოს დაიბეჭდება. მოკლედ რომ ვსთქვათ, შეიძლება მზად გაქვს: შემოდგომის ლექსი, ზამთრის ლექსი და გაზაფხულის. ერთის სიტყვით, ამ ანგარიშის მიხედვით, გთხოვ, რაც გაქვსთ, გადმოგზავნოთ.

თქვენი გულით პატივის მცემელი არისტო

ადრესი: Тифлис, Московская №9. Арист. Вас. Кутателадзе

³²⁵ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დანერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 191.

³²⁶ არისტო ქუთათელაძის სტამბაში წიგნები იბეჭდებოდა 1902–1917 წლებში, ქვემოთ მოყვანილი წერილიც, სავარაუდოდ, ამ პერიოდში უნდა იყოს დანერილი.

³²⁷ აღნიშნულ სტამბაში თ. რაზიკაშვილის ასეთი შინაარსის ლექსები არ დაბეჭდილა.

იაკობ ცინცაძის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (19)³²⁸

[1911]³²⁹

ძმად თედო!

ქართული სიტყვა-კაზმულ მწ. საზოგადოების საბჭომ გადასწყვიტა პირველ იანვრისათვის შექველად გამოსცეს სალიტერატურო კრებული „გრდემლი“.³³⁰ ამ კრებულში ჰსურს მოათავსოს შენი პატარა მოთხრობა „ქორის ბახალა“,³³¹ რომელიც უნდა დაბეჭდილიყო ჟურნალ „ნიავეში“ კ. თუმანიშვილის რედაქტორობით.³³² ეს უკანასკნელი კრებული აღარ გამოვიდა, აქ დასაბეჭდი მასალა გადმოგვეცა ჩვენ და ახლა გვინდა ვისარგებლოთ ამ მასალით. ამიტომ გთხოვთ ნება დაგვართოთ „ქორის ბახალა“-ს „გრდემლში“ დასაბეჭდავად. თუ ახალი რამა გაქვს, ისიც გამოგვიგზავნეთ. პასუხს ამ ორ დღეში ველით. მასალები სტამბას შაბათს, 19 ამ თვეს უნდა გადავცეთ.

³²⁸ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით. წერილი გამოქვეყნებული იყო საქ. სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომების ზემოთ დასახ. კრებულში, გვ. 191.

³²⁹ წერილი დათარიღებულია სალიტერატურო კრებულ „გრდემლის“ პირველი ნომრის დაბეჭდვის წლის მიხედვით (იხ. მომდევნო შენიშვნა). სავარაუდოდ, ის დაწერილია კრებულის გამოსვლამდე ერთი ან ორი თვით ადრე, – 1911 წლის ბოლოს.

³³⁰ „გრდემლი“ – ქართული სალიტერატურო კრებული. გამომცემელი: ქართ. სიტყვაკაზმული მწერლობის საზ.-ბა. კრებულის I და II წიგნი დაიბეჭდა თბილისში, 1912 წელს.

³³¹ თედო რაზიკაშვილის აღნიშნული მოთხრობა 1912 წლის იანვარში პირველად დაიბეჭდა სალიტ. კრებულ „გრდემლის“ პირველ წიგნში.

³³² „ნიავე“ – „სალიტერატურო კრებული“. იოსებ გრიშაშვილის ცნობით (რომელიც ამ გამოცემის კორექტორად მიუწვევიათ), ჟურნალი უნდა დაბეჭდილიყო 1907 წელს, მაგრამ ივანე გომართელის პიესის გამო, 1908 წელს აუკრძალავთ და ის შემდგომ წლებშიაც აღარ დაბეჭდილა.

დაძმურის სიყვარულითა და პატივისცემით მოვიკითხავ
თქვენებს, დიდსა და პატარათ.

შენი ი. ცინცაძე
მდივანი „სიტყვა-კაზ. მნ. საზოგადოებისა“

წერილი გამოგზავნე შემდეგის ადრესით: Тифлисъ.
Измайловский переулокъ N2. Якову Цинцадзе.

ირაკლი (კაკი) წერეთლის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (20)³³³

[1895]³³⁴

ძმავ თედო!

ჩვენ გავიგეთ შენი ავად-მყოფობა და ძალიან გვეწყინა.
საახალწლოდ აქ მოგელოდით. იშტაზედ არა ვარ, თუ არა
იმისთანა ლექსს მოგწერდი, რომ იმ წუთში მორჩებოდი.

მომიკითხე თიკა, შუშანა და შენი ორივე ბავშვი.

შენი კაკი

P.S. მარო კ... მომიკითხე.

ბატონო თედო!

მგონი დარწმუნებული ხართ, რომ თქვენი ავადმყოფობა
დიდად გვანუხებს ყველას. ღმერთსა ვთხოვთ კარგათ იყოთ

³³³ ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით. შეიცავს ორ
მცირე წერილს.

³³⁴ დათარიღებულია შინაარსის მიხედვით №20/9 (10) წერილის საფუძ-
ველზე.

და იცოცხლოთ მრავალს წელიწადს ჩვენი საყვარელი სამშობლოს გამოსადეგათ.

თქვენი პატივის მცემელი
სონა ციციშვილი

უცნობი ავტორის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (28)³³⁵

[1889–1890]³³⁶

ძმურათ მიყვარხარ და მეყვარები სანამ ცოცხალი დავიარები. სიზმარში სანახო ცხადათ კი სანატრელო თვედორე!³³⁷

ღმერთსა ვსთხოვ შენს დიდხანს სიცოცხლეს და წარმატებით ცხოვრებას. ჩემო ძმაო და მეგობარო თედო, მივიღე შენი წერილი რომელმაც თქვენს ნახვასთან გვასიამოვნა. მხოლოდ იმან კი შემაწუხა, რომ დედა ყოფილან ავათ მარამ მადლობა ღმერთს რომ უკეთ შაქნილან. თედო ისეთი არა არის რა რომ ღირდეს მოსაწერად და ან წასაკითხათ. როგორც იცით სოფლისა ანბავი ჭორი უსიამოვნოება და ცუდი სიტყვები ისმის. თუ კაცი აჰყვებით ის უარესი გახდება და მე არ მიყვარს და არც საჭიროთ ვხედამ რომ ვისმეს გადავცე. რაც შე[ე]ხება აქაურს მასწავლებელს ჯერ ყაფაზაში³³⁸ არის შემწყვედელი და არსად მიდის მიხაკოს და სოლომონ მღვდლის მეტთან. მიხაკო აქებს ჩვეულებისამებრ. ბოლო რა ექნება არ ვიცით,

³³⁵ ხელნაწერი ორფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

³³⁶ წერილი დათარიღებულია შინაარსის მიხედვით: ის დაწერილია თედოს მიერ სემინარიის კურსის დასრულების შემდეგ, 1889 წლიდან, პავლე რაზიკაშვილისა და მისი მეუღლის გარდაცვალებამდე, – 1890 წლამდე.

³³⁷ დაუთარიღებელი წერილის ავტორი უცნობია.

³³⁸ ყაფაზი – გალია (სულხან-საბა ორბელიანი, „ლექსიკონი ქართული“).

ხალხი კი უკმაყოფილონი არიან არა გვკადრულობსო მასწავლებელიო. ესენიც სხვისგან გავიგეთ თორემ არც ის მასწავლებელი და არც მიხაკო მე არ მინახავს და გიგლას ხომ რა [ჩვენებს] რაც თქვენ წახვედით ჩვენც აღარსად ვყოფილვართ. მე რომ ზღაპრებს დაგპირდით ბოდიშს ვიხდი რომ ვერ შევასრულე დაპირება იმიტომ რომ მელ[ა]ანში³³⁹ აღარ წავსულვარ და როცა წავალ არ დამავიწყდება. თუმცა შორსა ხართ მარამ გული იმედს მაძლევს რომ დაგვიახლოვდებით. თქვენს ვეშობას რომ უყურებ თითქმის დარწმუნებული ვარ რომ მალე გვნახამთ. თუ იოსები გამოვიდა აქ როცა წამოვა მანდ ზოგიერთებს გამოვატანთ რასაც წამოიღებს. თედო ნიკოს ვერ მოვსწერე მარამ სულ ერთნი ხართ. ბაკურციხიდან ნინოს წიგნები ჰქონია ნათხოვნი „საქართველოს მოამბე“³⁴⁰ და „ქართლის ცხოვრება“³⁴¹. მღვდელი მკ[ი]თხავს ჩვენ კი რა მიმცემები ვართ. სწორედაც არ ვიცით მართლა ჰქონდა ის წიგნები თუ არა მარშლის ცოლისა. მღვდელმა ისე მკითხა³⁴¹ რომ ვითომ ნინოს მღვდლისთვის ეთხოვნოს. თედო, რა დაიღლები როდის წაიკითხავ. მართლა თევდორე ისეთ საქმე კი არ მაახდინოთ რომ უადგილოთ დარჩეთ. წელს ეცადენით ორთავ ძმებმა ალაგი იშოვნოთ.

უმრავლესი მოკითხვა და პატივის ცემა გარდაეცით თქვენს დედმამას. ლუკას მოვიკითხავ ცოლ-შვილით. აგრეთვე უცნობს მართას მიხაკოთი.

მამაომ მრავალ მოკითხვა, ერთობით ელომ, თამარამ. გოცნით ძალიან. ახსოვხართ.

დავშთები თქვენი სიცოცხლის მსურველი და ...ნ.
მარტს თერთმეტს

³³⁹ მელანი – სოფელი გურჯაანის მუნიციპალიტეტში.

³⁴⁰ „საქართველოს მოამბე“ – „თერგდალეულთა“ მიერ დაარსებული საზოგადოებრივ-ლიტერატურული ჟურნალი, გამოდიოდა 1863 წელს, გამოიცა 12 ნომერი.

³⁴¹ ხელნაწერშია: „მკითხვა“.

ბ. თუმანიშვილის წერილი

№1.

დოკ. 20/15 (11)³⁴²

Многоуважаемый Фёдоръ Павловичъ!

Отец мой князь Захарий Ревазовичъ просить Васъ передать крестьянину Гіа, который недавно приезжалъ к нему, чтоб онъ отложилъ свой приездъ туда, в Хелтубани, на неопределенное время, поэтому пусть Гіа привезетъ ему муки (на домашн[ую] надобность) в размѣрѣ десяти код кукурузы, накмази, лобио, орѣхъ, [сапапе], сабургуло, чурчхела, чамичи, яблоки, сушенны[е] сливы и проч. При этомъ отецъ просить Гіа, чтобы он привезъ все это какъ можно скор[ѣ]й чтобы в Гори захватилъ съ собою и посное масло въ известномъ ему размѣрѣ.

Отецъ Вамъ кланяется и желаетъ Вамъ и Вашей семье здорovia и полного благополучія.

Съ истиннымъ почтениемъ, уважающий Васъ Н. З.

Тумани[швили].

9 октября 1904 г.

Г. Тифлисъ

P. S. Забылъ написать, что отецъ предлагаетъ Гіа привезти ему денегъ и счѣтъ деньгамъ полученнымъ отцом от Гіа.

Н. Туманишвили

При этом отец просилъ Васъ поручить Гіа привезти с собой бумаги относительно раздела имений съ Николаемъ Александровичем, произведеннаго в вашемъ присутствии...³⁴³ прочие бумаги и планы имеющіеся у Гіа. Пусть онъ возьметъ деньги у Сако и дѣтей Пепо и привезетъ ... [в прот]ивномъ случаѣ они очистятъ кало, снявъ оттуда постройки, такъ какъ срокъ их давно истекъ.

Туманишвили

³⁴² ხელნაწერი ორფურცლიანია, დანერლია შავი მელნით.

³⁴³ ტექსტი დეფექტურია.

წერილები „ქართველთა შორის
წერა-კითხვის გამავრცელებელი
საზოგადოების“ გამგეობიდან

№1.

დოკ. 20/11 (1)³⁴⁴

30 იანვარს. 1890 წ.

ბ-ნს თევდორე რაზიკაშვილს

შარშან თქვენ ითხოვეთ მასწავლებლობის ადგილი „საზოგადოების“ რომელსამე სკოლაში. რადგან მაშინ თავისუფალი ადგილი მასწავლებლისა არ იყო, ამიტომ გამგეობამ მხოლოდ სახეში მიიღო თქვენი თხოვნა და დაადგინა „ბ-ნი თ. რაზიკაშვილი პირველ კანდიდატად იყოს ჩათვლილი და, თუ ადგილი დაიცალოს სადმე, მონვეულ იქმნას მასწავლებლად“.

ეხლა სოფ. თონეთში ადგილი იცლება და თუ თანახმა ხართ, ეს ადგილი დაიჭიროთ, მალე გვაცნობეთ.

საქმეთ-მწარმოებელი ი. მანსვეტაშვილი

№2.

დოკ. 20/11 (2)³⁴⁵

6 ნოემბერს. 1890 წ.

ხელთუბნის სკოლის მასწავლებელს

„წერა-კითხვის საზოგადოების“ გამგეობამ თავის სხდომაზე, 3 ნოემბერს ამ 1890 წ. №8 დაადგინა: ყოველი ნივთი თუ ნიგნი რაც სკოლას გაეგზავნება, შეტანილ იქმნას ინვენტარის ნიგნში და აგრეთვე ყოველმა ჩვენმა სკოლამ იქონიოს საქმე მინერ-მონერისა და ინახებოდეს როგორც შავი პირები სკოლიდამ მინერილი ქალაქდებისა ისე სკოლაში მისული ქალაქდები.

³⁴⁴ ოფიციალური, დათარიღებული წერილი №12 „ქმნკგ საზოგადოების“ გამგეობის ბლანკიან ფურცელზე. ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

³⁴⁵ ოფიციალური, დათარიღებული წერილი №142, „ქმნკგ საზოგადოების“ გამგეობის ბლანკიან ფურცელზე. ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით, საქმეთა მწარმოებლის, ი. მანსვეტაშვილის ხელით. წერილს ხელს აწერს საზოგადოების თავმჯდომარე – ილია ჭავჭავაძე.

გაუწყებთ რა ამას, გთხოვთ სახეში იქონიოთ და ყოველთვის იხელმძღვანელოთ ამ დადგენილებით.

**საზოგადოების თავმჯდომარე ილია ჭავჭავაძე
საქმეთ-მნარმოებელი ი. მანსვეტაშვილი**

№ 3.

დოკ. 20/11 (3)³⁴⁶

21 ქრისტ. 1892 წ.

**ხელთუბნის სკოლის მასწავლებელს
თევდორე რაზიკაშვილს**

ამასთანავე გეგზანებათ ქრისტიშობისთვის ჯამაგირი: თქვენთვის სამთუმან-ნახევარი (35 მ.) და ხელსაქმის მასწავლებლისათვის ხუთი მანეთი (5 მ.), სულ ოთხი თუმანი (40 მ.). გთხოვთ შეგვატყობინოთ ამ ფულის მიღება. გთხოვთ შეგვატყობინოთ აგრეთვე რა და რა წიგნები გაქვსთ მიღებული კანცელარიითგან „ქართველთა ამხანაგობის“³⁴⁷ მიერ გამოცემული.

მდივანი დ. კარიჭაშვილი

³⁴⁶ ოფიციალური, დათარიღებული წერილი №51 „ქშნკგ საზოგადოების“ გამგეობის ბლანკიან ფურცელზე. ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

³⁴⁷ „ქართველთა ამხანაგობა“ – თბილისში მოქმედი „წიგნის გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობა“.

№4.

დოკ. 20/11 (4)³⁴⁸

16 ენკენისთ. 1894 წ.

ხელთუბნის სკოლის მასწავლებელს

თ. რაზიკაშვილს

თანახმად თქვენის თხოვნისა „წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების“ გამგეობა ამასთანავე გიგზავნისთ ორს თუმანს თქვენდამი რწმუნებულის სკოლის ეზოს შემოსაღობად, სამს მონობას შარშან კურსდასრულებულთ მოსწავლეთა, თქვენთვის მონობას მასწავლებლობის შესახებ და „მოამბის“³⁴⁹ №№ VI, VII, და VIII.

გთხოვთ მიღება გვაუწყოთ.

მდივანი დ. კარიჭაშვილი

№ 5.

დოკ. 20/11 (5)³⁵⁰

5 მარტს. 1897 წ.

ხელთუბნის სკოლის მასწავლებელს

„წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების“ გამგეობამ გამოგიგზავნათ 13 იანვარს ხელთუბნის სკოლისათვის ათი ცალი „სალამური“³⁵¹ ზ. ჩხიკვაძისა.

გიგზავნით ანგარიშს №73 „სალამურის“ რაოდენობისას. გთხოვთ მოგვიწეროთ ხელი და გამოგვიგზავნოთ უკანვე, ხოლო პირი ანგარიშისა თქვენ დაიტოვოთ.

მდივნის თანაშემწე შ. ქუჩუკაშვილი

³⁴⁸ ოფიციალური, დათარიღებული წერილი №20 „ქშნკგ საზოგადოების“ გამგეობის ბლანკიან ფურცელზე. ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

³⁴⁹ „მოამბე“ – ქართული ყოველთვიური საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სამეცნიერო და ლიტერატურული ჟურნალი. გამოდიოდა თბილისში 1894 წლის იანვრიდან 1905 წლის ნოემბრამდე.

³⁵⁰ ოფიციალური, დათარიღებული წერილი №61 „ქშნკგ საზოგადოების“ გამგეობის ბლანკიან ფურცელზე. ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

³⁵¹ სალამური [ნოტი], სახალხო სიმღერები (გამომც.: ზ. ჩხიკვაძე და მ. ბალანჩივაძე), თბ., 1890.

№6.

დოკ. 20/11 (6)³⁵²

21 ენკენისთვეს. 1904 წ.

**ხელთუბნის სკოლის მასწავლებელს
თ. რაზიკაშვილს**

თქვენის თხოვნის თანახმად გამოგეგზავნათ ხელთუბნის სკოლისათვის ოც და ცხრამეტი მანეთისა და 33 კაპ. სასწავლო ნივთები, რომელთა ანგარიშიც №376 ამასთანავე გეგზავნებათ.

გიგზავნით აგრეთვე რკინის გზის ნაკლადნოის დუბლიკატს №10842.

გთხოვთ ანგარიშზედ მოგვიწეროთ ხელი და გამოგეგზავნოთ უკანვე, ხოლო პირი ანგარიშისა თქვენ დაიტოვეთ.

მდივნის თანაშემწე შ. ქუჩუკაშვილი

³⁵² ოფიციალური, დათარიღებული წერილი №232 „ქშნკგ საზოგადოების“ გამგეობის ბლანკიან ფურცელზე. ხელნაწერი ერთფურცლიანია, დაწერილია შავი მელნით.

პირთა საძიებელი

ა

აბაშელი – იხ. ჩოჩია ალექსანდრე
ალექსანდრე ყაზბეგი (ფსევდ.) – იხ. ჩოფიკაშვილი ალექსანდრე

ალექსი – გვ. 104

ანდრეევი – რუისპირის საშუალო სკოლის დირექტორი.
გვ. 103

ანთაძე, ნინო. ფსევდ.: ნაკაშიძე (1872 – 1962) – მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, საბავშვო ჟურნალ „ნაკადულის“ დამაარსებელი და რედაქტორი 1910 – 1920 წლებში, ქართული საბავშვო თეატრის ერთ-ერთი დამფუძნებელი. გვ. 185

ასათიანი ნიკოლოზ, ნიკო – თედო რაზიკაშვილის მეგობარი.

აფშინაშვილი გრიგოლ, გრ. აფ-ლი. ფსევდ.: ზეზვა, გადამთიელი (1866 – 1960) – ეთნოგრაფი, ფოლკლორისტი, პუბლიცისტი და პედაგოგი, ნიკო და თედო რაზიკაშვილების მეგობარი, გოდერძაულების თემის წინამძღოლი ფშავში. გადმოცემით, მან შეასწავლა წერა-კითხვა სახალხო პოეტს, მიხა ხელაშვილს. გვ. 62, 105, 114

აქიმიშვილი გიორგი – გვ. 101

აქიმიშვილი ივანე – გიორგი აქიმიშვილის მამა. გვ. 101

ალნიაშვილი ვლადიმერ, ლადო (1860 – 1904) – პედაგოგი, ლექსიკოგრაფი, ეთნოგრაფი, ფოლკლორისტი და საზოგადო მოღვაწე.

ახმეტელაშვილი ნიკოლოზ, ნიკო (ახმეტელაშვილი ნ., ნიკო ქიზიყელი) – თედო რაზიკაშვილისა და ნიკო ჯანაშიას სემინარიელი მეგობარი, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ წევრი, გამოქვეყნებული აქვს სტატიები ჟურნალ „მოგზაურსა“ და გაზეთ „კვალში“. გვ. 91, 94, 109, 114

ახნაზაროვი არტემ (აქ: ყბაჩუა) – სომხური წარმოშობის ქართველი მწერალი, ჟურნალისტი, მთარგმნელი, გაზეთ „ივერიის“ თანამშრომელი. გვ. 126

აჯიმაშვილი სინიკო – გვ. 17

ბ

ბაგდანოვი – გვ. 151

ბადუროვი ლ. – გვ. 60

ბადუროვი შაქრო // შაქრო ბადურაშვილი – სავარაუდოდ, საქართველოში ბოლშევიკურ რეჟიმთან მებრძოლი პარტიზანული ორგანიზაციის, „შეფიცულთა რაზმის“ წევრის, ალექსანდრეს მამა. გვ. 63

ბატარკაცი – გვ. 60

ბაჩანა (ფსევდ.) – იხ. რაზიკაშვილი ნიკოლოზ

ბეგიაშვილი სიმონ – გვ. 87, 94

ბეგეივი – იხ. ბეგიაშვილი სიმონ

ბენაშვილი ანდრია, ანდრო (1852 – 1908) – პედაგოგი, გრამატიკოსი და მუსიკათმცოდნე, ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებელი. გვ. 185

ბერიტაშვილი სოლომონ – სოფ. ვეჯინის ეკლესიის მღვდელი, ბაჩანას ნათლია, ქართველი მეცნიერ-ფიზიოლოგის, ივანე ბერიტაშვილის მამა. გვ. 198.

ბიბილაშვილი ვასილ, ვასო – პედაგოგი და პუბლიცისტი. გვ. 91, 94, 96, 114

ბოიგარი – პავლე რაზიკაშვილის ძმა. გვ. 98

ბოლქვაძე - გვ. 185

ბუქურაული ივანე (1869 – 1943) – მწერალი, ფოლკლორისტი. რაზიკაშვილების მეგობარი. გვ. 82

ბ

გაბო, გაბუა – ხელთუბნელი გლეხი. გვ. 20, 43, 45, 48, 49, 51, 57, 64, 65, 67, 79, 80, 85, 152, 173, 180

გაგა – გვ. 44

გაგნიძე შაქრო – თედო რაზიკაშვილის ქვისლი. გვ. 51, 66, 73, 74, 80, 85, 91, 94, 95, 96

გადამთიელი (ფსევდ.) – იხ. აფშინაშვილი გრიგოლ გვარამაძე კონსტანტინე – პუბლიცისტი, საზოგადო მოღვაწე. გვ. 135

გიორგაძე [მიხეილ] – გვ. 91, 94, 95, 96

გოგებაშვილი იაკობ (1840 – 1912) – მეცნიერული პედა-

გოგიკის ფუძემდებელი საქართველოში, მწერალი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე. გვ. 72, 73

გოგლიჩიძე სიმონ (1863 – 1933) – სიმღერა-გალობის მასწავლებელი გორის სასულიერო სასწავლებელში, გორის საოსტატო სემინარიასა და თბილისის პირველ გიმნაზიაში, გორის მაზრის მგალობელ ვაჟთა გუნდის ლოტბარი. გვ. 192

გოგოლაური ღვთისო – გვ. 37

გოგოხია რაჟდენ – გვ. 34, 37

გომართელი ივანე (1875 – 1938) – ექიმი, მწერალი და პუბლიცისტი, გაზეთ „კვალის“ თანამშრომელი. გვ. 185

გრიშაშვილი ი. – იხ. მამულაშვილი იოსებ

გუნია ვალერიან (1862 – 1938) – მსახიობი (საქართველოს სახალხო არტისტი), რეჟისორი, დრამატურგი, კრიტიკოსი.

გძელიევი – იხ. გრძელიშვილი სანდრო

გრძელიშვილი სანდრო – ჟურნალისტი და მთარგმნელი გაზეთ „ივერიის“ რედაქციაში. გვ. 69

Гиа [ქველიძე გია] – ხელთუბნელი გლეხი, გაბო ქველიძის ძმა. გვ. 200

Гомелаури – გვ. 85

დ

დავიდოვი – იხ. დავითაშვილი დავით

დავითი – გვ. 90, 92, 98, 102, 168.

დავითაშვილი (დავიდოვი) დავით – საპატრიარქოს დროებითი მმართველობის სხდომების უცვლელი მდივანი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის შემდგომ პერიოდში, რუსი ეგზარხოზების ჯაშუში, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქთან, კირიონ მეორესთან დაპირისპირებული პიროვნება. გვ. 93

დათოშვილი, დავით – საღვთო სჯულის მასწავლებელი გორის სასულიერო სემინარიაში, სასწავლებლის გამგეობის თავმჯდომარე 1888-1889 წლებში. გვ. 93, 94

დარსკი ნ. – სკოლების ინსპექტორი. გვ. 102

დეკანოზოვი – იხ. დეკანოზიშვილი დავით

დეკანოზიშვილი დავით – გვ. 90

დემურია მარიამ (1860 – 1910) – ჟურნალისტი და საზოგად-

დო მოლვანე, საბავშვო ჟურნალ „ნაკადულის“ დამაარსებელი და რედაქტორ-გამომცემელი 1906 – 1910 წლებში. გვ. 170

დიმიტრიევი – ისტორიისა და გეოგრაფიის მასწავლებელი გორის საოსტატო სემინარიაში. გვ. 95, 96, 101

დუმბაძე – გვ. 91, 94, 109

ე

ეკატერინე დიმიტრის ასული (ფურცელაძისა) – ექიმის და საზოგადო მოღვაწის, – ქაიხოსრო სოლომონის ძე ფურცელაძის მეუღლე, 1879 წლიდან „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ნამდვილი წევრი. გვ. 145

ელენე – ნიკო ჯანაშიას ცოლი. გვ. 119

ელიაშვილი ივანე (1864 – 1932) – მწერალი, პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე. გვ. 185

ერისთავი ალექსანდრე, ასიკო (1851 – 1920) – ერეკლე II ბაგრატიონის შვილთაშვილი (თეკლა ბატონიშვილის შვილიშვილი). გვ. 146

ერისთავი მიხეილ (1861 – 1924) – ქსნის ერისთავი, ასიკო ერისთავის ბიძაშვილი, განთქმული მეურნე-აგრონომი, დახვრიტეს 1924 წელს. გვ. 194

ვ

ვანო [ასათიანი] – ნიკო ასათიანის ძმა. გვ. 181

ვაჟა-ფშაველა (ფსევდ.) – იხ. რაზიკაშვილი ლუკა

ვანნაძე – გვ. 89

ვ. ბიბ. – იხ. ბიბილაშვილი, ვასილ

ზ

ზავადსკი მიხეილ – კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი. გვ. 116

ზეზვა (ფსევდ.) – იხ. აფშინაშვილი გრიგოლ

თ

თამარი, თამარა – გვ. 64, 65, 67, 199

თინა – გვ. 85

თუმანიშვილი გიორგი (1854 – 1920) – პუბლიცისტი, საზოგადო მოღვაწე, ანასტასია თუმანიშვილის ძმა. 1891 – 1903 წლებში გამოსცემდა რუსულ გაზეთ „Новое Обозрение“-ს, დააარსა „ქართული საგამომცემლო ამხანაგობა“. გვ. 155, 156, 158, 161, 164

თუმანიშვილი კონსტანტინე (1859 – 1921) – ჟურნალისტი, საზოგადო მოღვაწე, გაზეთ „Новое Обозрение“-ს რედაქტორი. ანასტასია თუმანიშვილის ძმა. გვ. 196

თუმანიშვილი-ნერეთელი ანასტასია, ტასო (1849 – 1932) – მწერალი, გამომცემელი და საზოგადო მოღვაწე, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ წევრი, საბავშვო ჟურნალ „ჯეჯილისა“ და გაზეთ „კვალის“ რედაქტორი. გვ. 139, 140, 141, 144

ო

იანოვსკი კირილე – კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი. გვ. 119

ილია – იხ. ჭავჭავაძე ილია

იორამაშვილი ილია, ილიკო – გულქან რაზიკაშვილის მეუღლე (თედო რაზიკაშვილის სიძე). გვ. 183

ისაკო (ბერუანთი) – გვ. 78

იშხანაშვილი გაბო, გაბუა – თედო რაზიკაშვილის ცოლისძმა. გვ. 20, 43, 44, 45, 48, 51, 64, 65, 80, 85, 180

იშხანაშვილი-რაზიკაშვილი თინათინ, თიკო, თიკა – თედო რაზიკაშვილის მეუღლე. გვ. 21, 43, 45, 48, 51, 52, 54, 63, 64, 65, 70, 72, 78, 103, 105, 110, 150, 152, 153, 154, 158, 159, 160, 163, 168, 170, 173, 174, 180, 181

იშხანაშვილი მაშო, მაშუა – თედო რაზიკაშვილის ცოლისდა. გვ. 42, 43, 45, 48, 64, 65, 67, 80, 85, 180, 181

იშხანაშვილი შუშანა – თედო რაზიკაშვილის სიდედრი. გვ. 13, 43, 45, 48, 51, 64, 65, 67, 80, 85, 154, 180, 181

იშხანაშვილი წყალობა – თედო რაზიკაშვილის სიმამრი.

გვ. 43, 44, 45, 48, 51, 64, 65, 67, 85

კ

კალანდაძე – გვ. 127, 147

კარიჭაშვილი დავით (1862 – 1927) – ისტორიკოსი, მწერალი, რუსთველოლოგი; აგროვებდა ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს; 1920 წლიდან იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ბიბლიოთეკა-მუზეუმის გამგე.

კასრაძე – გვ. 133

კეკე – იხ. ნებიერიძე ეკატერინე

კერესელიძე მათე – მესტამბე, საზოგადო და სასულიერო მოღვაწე. გვ. 35

კვალიევი // კვალიაშვილი – გვ. 89, 109

კვინიკაძე – გვ. 85

კიასბეგოვი – გვ. 109

კიკიანი – გვ. 116

კოკოტი – გვ. 85

ლ

ლადო – გვ. 89, 94, 98

ლენიძე – იხ. ოქროპირიძე ლონგინოზ

ლიზა – სანდრო რაზიკაშვილის მიერ თელავში დაქირავებული ბინის მფლობელი. გვ. 64, 65

ლოლაძე – გვ. 93

ლომოური ნიკოლოზ, ნიკო (1852 – 1915) – მწერალი, პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე.

ლონგიროზ – გვ. 95

მ

მავორექ (ფსევდ.) – იხ. ჯანაშია ნიკოლოზ

მათურელი ვასილ, ვასო (1872 – 1915) – რაზიკაშვილების მეგობარი, პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე, აქვეყნებდა მოთხრობებსა და ლექსებს გაზეთებში; 1912 წელს მისი თაოსნობით

თბილისში დაარსდა „ივერიის მუშათა გუნდი“. გვ. 74, 80

მაია – გვ. 171

მალინოვსკი – საგანგებო საქმეთა გამომძიებელი. გვ. 53

მანსვეტაშვილი იაკობ (1855-1939) – ჟურნალისტი, მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრც. საზოგადოების“ მდივანი.

მამულაშვილი იოსებ. ფსევდ.: გრიშაშვილი (1889 – 1965) – სახალხო პოეტი.

მარიამი [გურასპაული] – ნიკო რაზიკაშვილის მეუღლე. გვ. 65

მარო – ხელსაქმის მასწავლებელი ხელთუბნის სკოლაში. გვ. 148, 149, 152, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 163, 173, 189, 197

მასონა – ნიკო რაზიკაშვილის (ბაჩანას) ვაჟი. გვ. 50

მაჩაბელი მიხეილ ვახტანგის ძე (მაჩაბელი მიხ. ვახ.) (1858 – 1927) – საზოგადო მოღვაწე, „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების“ თავმჯდომარე. გვ. 185

მაჭავარიანი ივანე (1863 – 1943) – მწერალი, პუბლიცისტი, მთარგმნელი.

მგელა – იხ. მგელიაშვილი ლუკა

მგელიაშვილი ლუკა – რაზიკაშვილების მეგობარი. გვ. 67

მელანია (ფსევდ.) – იხ. ნათიძე ნიკოლოზ

მელიქიშვილი პეტრე (პეტრე მელიქოვი) (1850 – 1927) – ქიმიკოსი, სსრკ მეცნ. აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, თბილისის უნივერსიტეტის პირველი რექტორი. გვ. 173

მიხაკო – გვ. 198

მოსე – გვ. 79

მწარია – იხ. რაზიკაშვილი მახარე

6

ნადედობი კნეინა – იხ. ჩოლოყაშვილი-ანდრონიკაშვილი, ნინო

ნათიძე ნიკოლოზ. ფსევდ.: მელანია (1862 – 1921) – მღვდელმსახური, მწერალი და პუბლიცისტი. გვ. 47

ნაკაშიძე (ფსევდ.) ნინო – იხ. ანთაძე, ნინო

ნებიერიძე ეკატერინე, კეკე (გარდ. 1902 წ.) – ვაჟა-ფშაველ-

ას პირველი ცოლი. გვ. 20, 82

ნიკოლაძე ნიკოლოზ, ნიკო (1843 – 1928) – პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, კრიტიკოსი, პუბლიცისტი, რევოლუციონერ-დემოკრატი, საქართველოს ეროვნული საბჭოს (1917 – 1918) და საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრი (1919 – 1921). გვ. 141

ნინო – გვ. 199

ო

ოლა – გვ. 173, 189

ოქროპირიძე ლონგინოზ (ლეონიდე) (1861 – 1921) – სასულიერო და საზოგადო მოღვაწე, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი 1919–1921 წლებში. – გვ. 39

პ

პელო – გვ. 180

პეტრიაშვილი დათა – ალექსანდრე რაზიკაშვილის ცოლისძმა. გვ. 68

პეტრიაშვილი დარო – სანდრო რაზიკაშვილის ცოლის, ბარბარე პეტრიაშვილის უფროსი და. გვ. 73

პეტრიაშვილი ნატო – სანდრო რაზიკაშვილის ცოლის, ბარბარე პეტრიაშვილის უმცროსი და. გვ. 73

პიასეცვი – არითმეტიკისა და გეომეტრიის მასწავლებელი გორის საოსტატო სემინარიაში. გვ. 91, 96

პრიხნია – გვ. 89

ჟ

ჟამიაშვილი იოსებ – ჩარგლელი გლეხი, სოლ. ყუბანეიშვილის ცნობით, ნათესავად ერგებოდა რაზიკაშვილებს. გვ. 32, 33, 60, 62

ჟორდანიას ნოე (1868 – 1953) – პოლიტიკური მოღვაწე, პუბლიცისტი, ლიბერალურ განეთ „კვალის“ კორესპონდენტი და რედაქტორი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის

რ

რაზიკაშვილი ალექსანდრე, სანდრო, ანდრია (1874 – 1943) – პავლე რაზიკაშვილის უმცროსი შვილი. გვ. 20, 21, 25, 26, 38, 40, 42, 46, 47, 48, 51, 57, 78, 79, 81, 103, 107, 108, 109, 153

რაზიკაშვილი გიორგი (1854 – 1900) – პავლე რაზიკაშვილის უფროსი შვილი. გვ. 15, 16, 17, 62, 65, 90, 91, 94, 98, 104, 108, 121

რაზიკაშვილი გიორგი (მეტსახელი: ტუგურელი) – ვაჟა-ფშაველას ნათესავი, ჩარგლელი გლეხი. გვ. 85

რაზიკაშვილი გულქან, გიულ ქან, ვარა, ბარბარე, გულნარა (დაბ. 1893 – 1919) – თედო რაზიკაშვილის უფროსი ქალიშვილი. გვ. 44, 52, 53, 65, 70, 72, 154, 184, 185

რაზიკაშვილი გრიგოლ, გრიშა, გიგო – ძმები რაზიკაშვილების ბიძაშვილი. გვ. 15, 31, 36, 38

რაზიკაშვილი ეთერ (1898 – 1985) – თედო რაზიკაშვილის ქალიშვილი. გვ. 52, 53, 70, 72, 74, 78

რაზიკაშვილი ელენე, გუგული, გუგულა (1901 – 1991) – თედო რაზიკაშვილის უმცროსი შვილი. გვ. 52, 55, 70, 72

რაზიკაშვილი ვასილ – პავლე რაზიკაშვილის ბიძაშვილი, მწარია რაზიკაშვილის ძმა. გვ. 83

რაზიკაშვილი თამარ, თამარა (1886 – 1961) – ვაჟა-ფშაველას ქალიშვილი. გვ. 20, 22

რაზიკაშვილი თევდორე, თედო (1869 – 1922) – საბავშვო მწერალი და პოეტი, პავლე რაზიკაშვილის მეხუთე შვილი. მასწავლებელი სოფელ ხელთუბანის სკოლაში. გვ. 77, 78, 79, 100, 102, 103, 115, 118, 119, 124, 151, 165, 189, 192

რაზიკაშვილი ივანე, ვანო (1904 – 1991) – ნიკო (ბაჩანა) რაზიკაშვილის ვაჟი. გვ. 47, 51, 52, 53, 56, 72

რაზიკაშვილი ლევან – (1887 – 1923) – ვაჟა-ფშაველას ვაჟი. გვ. 20, 22, 66, 67, 80

რაზიკაშვილი ლუკა. ფსევდ.: ვაჟა-ფშაველა (1861 – 1915) – პოეტი, მწერალი და პუბლიცისტი. პავლე რაზიკაშვილის მესამე შვილი. გვ. 15, 22, 50, 51, 55, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 77, 80, 82, 84, 88, 90, 91, 92, 97, 98, 99, 100, 104, 108, 122,

125, 149, 168, 173, 199

რაზიკაშვილი მართა (1857 – 1905) – პავლე რაზიკაშვილის მეორე შვილი, ერთადერთი ასული. გვ. 20, 60, 61, 62, 65, 77, 78, 82, 91

რაზიკაშვილი მახარე (მწარია) (გარდ. 1903 წ.) – პავლე რაზიკაშვილის ბიძაშვილი, ვასილ რაზიკაშვილის ძმა. ცხოვრობდა ჩარგალთან ახლოს, სოფელ ბონახში. გვ. 82

რაზიკაშვილი მიხეილ, მიხა, მიხაკო, მიხეილ ბეგი, მიხეილ სემიონიჩი (1879 – 1938) – მართა რაზიკაშვილის ვაჟი. გვ. 37, 44, 46, 47, 54, 56, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 128

რაზიკაშვილი ნინო, ნინა (1899 – 1970) – თედო რაზიკაშვილის ქალიშვილი. გვ. 52, 53, 69, 70, 72, 74, 78

რაზიკაშვილი ნინო (1902 – 1983) – ნიკო (ბაჩანა) რაზიკაშვილის ქალიშვილი. გვ. 53, 69

რაზიკაშვილი ნიკოლოზ, ნიკოლაოზ, ნიკო. ფსევდ. : ბაჩანა (1866 – 1927) – პოეტი. პავლე რაზიკაშვილის მეოთხე შვილი. გვ. 69, 72, 73, 78, 80, 82, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 103, 108, 149, 173, 188, 199

რაზიკაშვილი პავლე (1828 – 1890) – ჩარგლის წმ. გიორგის ეკლესიის მღვდელი, რაზიკაშვილების მამა. გვ. 91, 94

რაზიკაშვილი პავლე, პალე (1895 – 1985) – ნიკო (ბაჩანა) რაზიკაშვილის უფროსი შვილი. გვ. 50, 52

რამიშვილი ირაკლი – „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ თბილისის განყოფილების ნამდვილი წევრი, მთარგმნელი. გვ. 146

ს

სანაკოევი ვასილ, ვასილა – გორის საოსტატო სემინარიის მზარეული. გვ. 29, 34, 38

სარაჯიშვილი დავით (1848 – 1911) – მრეწველი, საზოგადო მოღვაწე და ქველმოქმედი. გვ. 67

საფარალიბეკოვი – გვ. 89

საძაგელოვი, იგ. საძაგელოვი-ივერიელი – იხ. საძაგლიშვილი გიორგი

საძაგლიშვილი გიორგი – კირიონ II (1855 – 1918) – სრულიად საქართველოს პირველი კათოლიკოს-პატრიარქი საქართ-

ველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის შემდეგ. გვ. 93
სვიმონ [ჯაფარიძე] – მიხა რაზიკაშვილის მამა. გვ. 80
სოკოლოვი (საკალოვი) – გვ. 89
სოლომონ მღვდელი - იხ. ბერიტაშვილი სოლომონ
სტრელეცკი – საღმრთო სჯულის მასწავლებელი გორის
საოსტატო სემინარიაში. გვ. 99

ტ

ტასია – ხელთუბნელი გლეხი. გვ. 149, 155, 156, 159
ტატიშვილი ელისაბედ – გამომცემელი. გვ. 125
ტერმარკოზოვი კარქუა // კარგო ტერმარკოზაშვილი –
თუმანიშვილების მოურავი სოფელ ხელთუბანში. გვ. 146, 153,
155, 156, 157, 158, 160, 164, 165, 169, 170, 176
ტერმარკოზაშვილი // ტერმარკოზოვი სარქისა – გვ. 176
ტუგურელი - იხ. რაზიკაშვილი, გიორგი
Туманишвили Н. З. - გვ. 200

ფ

ფადიურაშვილი მამუკა – გვ. 15
ფალელაანი – იხ. ფალელაშვილები
ფალელაშვილები [გიგო და სარგის] – ხელთუბნელი გლეხ-
ები. გვ. 164, 170
ფეფე – გვ. 67, 85
ფილიმონ – გვ. 96
ფურცელაძე – გვ. 38
ფურცელაძე (გორელი ექიმი) – გვ. 145

ქ

ქარუმიძე – ფოსტის ექსპედიციის გამგე თბილისში. გვ. 68,
74
ქოთა [რაზიკაშვილი] - გვ. 82
ქოსები – იხ. ხელაშვილები
ქუთათელაძე არისტო – პედაგოგი, პუბლიცისტი და საზო-
გადო მოღვაწე; ასწავლიდა ქართულ ლიტერატურას გორის

საოსტატო სემინარიასა და თბილისის გიმნაზიაში.

ქუჩუკაშვილი შიო. ფსევდ.: შიო მღვიმელი (1866 – 1933) – საბავშვო მწერალი, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრც. საზოგადოების“ მდივნის თანაშემწე. გვ. 55, 66, 67, 69, 74, 130

ყ

ყაზბეგი ალ. – იხ. ჩოფიკაშვილი ალექსანდრე

შ

შარაძე მაქსიმე (1859 – 1908) – მესტამბე. გვ. 124
შიო მღვიმელი (ფსევდ.) – იხ. ქუჩუკაშვილი შიო

ჩ

ჩოლოყაშვილი-ანდრონიკაშვილი ნინო (1829 – 1918) – ბაკურციხელი მემამულის, სოლომონ ანდრონიკაშვილის მეუღლე. ტექსტში: ნიკო რაზიკაშვილის „ნადედობი კნეინა“. გვ. 17

ჩოფიკაშვილი ალექსანდრე. ფსევდ.: ყაზბეგი (1848 – 1893) – მწერალი ბელეტრისტი. გვ. 110

ჩოჩია ალექსანდრე. ფსევდ.: აბაშელი (1884 – 1954) – პოეტი. გვ. 185

ჩხიკვაძე ზაქარია (1862 – 1930) – პედაგოგი, ლოტბარი, საზოგადო მოღვაწე, ქართული ხალხური სიმღერებისა და საგალობლების შემგროვებელი. გვ. 204

ც

ციმაკურიძე – გვ. 93

ცინცაძე იაკობ. ფსევდ.: ია ეკალაძე (1872 – 1933) – მწერალი, პუბლიცისტი, საზოგადო მოღვაწე. გვ. 121

ციციშვილი სოფიო // სონა ციციანოვა – მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, მსახიობი, ემსახურებოდა დრამატულ საზოგადოებას, მოღვაწეობდა ქართულ პრესაში, საბავშვო ჟურნალ „ვეჯილში“ ასრულებდა ტექნიკური რედაქტორის მოვალეობას.

ბას. გვ. 150, 163, 168, 171, 174

ნ

წერეთელი აკაკი (1840 – 1915) – მწერალი, პოეტი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე. გვ. 100, 133, 162

წერეთელი გიორგი (1842 – 1900) – მწერალი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე, ანასტასია თუმანიშვილის მეუღლე. გვ. 46, 139, 148, 149, 151, 152, 155, 173, 174

წერეთელი ელენე, ელიკო – გიორგი წერეთლის ქალიშვილი. გვ. 139, 150, 168

წერეთელი ირაკლი, კაკი (1882 – 1959) – გიორგი წერეთლის უმცროსი ვაჟი; სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი, მენშევიკების ერთ-ერთი ლიდერი, 1918 წლიდან საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის წევრი. გვ. 139, 189

ნიკლაური – გვ. 34

ნულაძე აპოლონ (1872 – 1942) – ეთნოგრაფი და პუბლიცისტი, ცნობილი ქართველი მეფუტკრე, ავტორი წიგნისა „ფუტკარი და მეფუტკრეობა“ (თბ., 1911 წ.).

ჭ

ჭავჭავაძე ილია – (1837 – 1907) – პოეტი, მწერალი, პუბლიცისტი, პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე. გვ. 35, 37, 203

ხ

ხასიშვილი მეტე – მართა რაზიკაშვილის ქმარი (პავლე რაზიკაშვილის სიძე). გვ. 79, 82, 84, 85

ხასიშვილი პავლე – მართა რაზიკაშვილის უმცროსი ვაჟი. გვ. 79

ხასიშვილი ესტატე – ალექსანდრე რაზიკაშვილის სიმამრის ძმა. გვ. 67

ხელაშვილები [ძმები: გიორგი და მოსე] – ძველი თბილისის ცნობილი მედუქნეები. გვ. 54

ხუციშვილი – გვ. 91

ჯ

ჯავახი – გვ. 149, 157, 161

ჯანაშია ნიკოლოზ, ნიკო. ფსევდ.: ჰამუთ-ბეი, მავორექ (1872 – 1918) – საზოგადო მოღვაწე, პედაგოგი, პუბლიცისტი და ეთნოგრაფი, აფხაზეთში განათლების სისტემის ერთ-ერთი რეფორმატორი, „ქმნეკ საზოგადოების“ სოხუმის ფილიალის გამგე და მისი დამაარსებელი. გვ. 91, 93, 103, 119, 150, 168, 173

ჰ

ჰამუთ-ბეი (ფსევდ.) – იხ. ჯანაშია ნიკოლოზ

რა ზიკა შვილების ოჯახის წევრთა ფოტოების
მონოდებისთვის, მათ ბიოგრაფიასა და გენეალო-
გიაში ინფორმაციის და ზუსტებისას განეული დახ-
მარებისთვის

მადლობას ვუხდით:

არჩილ ლიბრაძეს

გიორგი და მინდია გოდერძი შვილებს
მზია ბეჟუა შვილს

ნინო ლუკას ასულ რა ზიკა შვილს

ნუნუ ივანეს ასულ რა ზიკა შვილს

ნუგზარ მიხეილის ძე რა ზიკა შვილს

მზია ილიას ასულ რა ზიკა შვილს

ლევან და მერი ცალუღელა შვილებს

ნათია ჩემიას

პაულე რაზიკაშვილის
შთამომავლობა
გენეალოგია და ბიოგრაფიული ცნობები

პავლე რაზიკაშვილის შთამომავლები ჩარგალში

ვაჟა-ფშაველას დაბადების 100 წლის იუბილე, 1961 წ.

პირველ რიგში, მარცხნიდან მარჯვნივ სხედან: ნინო ლუკას ასული რაზიკაშვილი და თამარ მთვარელიძე (ლევან რაზიკაშვილის მეუღლე).

მეორე რიგში, მარცხნიდან მარჯვნივ: ვალენტიანა პრუნიჩევა (ლუკა რაზიკაშვილის მეუღლე), გიორგი ნიკოლოზის ძე რაზიკაშვილი (ბაჩანას შვილი), გოდერძი გოდერძიშვილი (ლევან რაზიკაშვილის შვილიშვილი), თამარ ლუკას ასული რაზიკაშვილი, ეკატერინე ლევანის ასული რაზიკაშვილი, ეთერ თევდორეს ასული რაზიკაშვილი და ალექსანდრე ვახტანგის ძე რაზიკაშვილი.

მესამე რიგში შუა – ლუკა ლევანის ძე რაზიკაშვილი. იმავე რიგში მეს-
ეთე – სალომე კაკაბლიშვილი (სახალხო პოეტის, მიხა ხელაშვილის და).

ზევით, ცენტრში: პავლე ნიკოლოზის ძე რაზიკაშვილი (ბაჩანას შვილი).

რაზიკაშვილთა გვარის პირველი წარმომადგენელი ყოფილა რაზიკა. რაზიკას შვილი იყო ქუმსი, ქუმსის ვაჟი – იმედა, იმედას შვილი – ბერო. ბეროს უფროსი ვაჟი – გივი³⁵³ გახლდათ პავლე რაზიკაშვილის მამა და ვაჟა-ფშაველას პაპა.

პავლე რაზიკაშვილი (1828 – 1890)

ჩარგლის წმინდა გიორგის ეკლესიის მღვდელი - პავლე რაზიკაშვილი იყო სამშობლოს მოამაგე და ღირსეული მამა თავისი შვილებისა. ლუკმაპურის მოსაპოვებლად ყოველდღიური ჯაფით გადაღლილი პავლე ვერ ეგუებოდა ფშაველი გლეხკაცის ერთფეროვან ცხოვრებას და თვითგანვითარებისკენ, სულიერ ღირებულებათა სრულყოფისკენ მიისწრაფოდა: „მამაჩემი დიდი თაყვანისმცემელი იყო ჩვენი პოეტ-მწერლებისა, აღმერთებდა საქართველოს, იმისი სამსახური ყველაზედ უდიდეს მოვალეობად მიაჩნდა, გვიამბობდა მთების პიროფლიანობაზე, აგვიწერდა პოეტურად იმათ ღვანლს და გვანატრებდა სამშობლოსათვის თავდადებას. „ვეფხისტყაოსანი“, გურამიშვილის ლექსები, ილია ჭავჭავაძის „დიმიტრი თავდადებული“ ზეპირად იცოდა“ – წერდა თედო თავის ავტობიოგრაფიაში, სანდრო რაზიკაშვილი კი იგონებდა: „მამაჩვენს წიგნების კითხვა ძალიან უყვარდა. რა წიგნს იტყვის კაცი იმ დროს ქართულ ენაზე გამოცემულს, ან ჟურნალ-გაზეთებს, რომ იმას არ ეყიდნა და სახლში არ მოეტანა... ამიტომაც ის კარგად იყო განვითარებული. იყო მჭევრმეტყველი და ლამაზი შეხედულების ვაჟკაცი, ამასთანავე ძალიან ღონიერი“. ფშავეში მოღვაწე მღვდელს კარგად ჰქონდა გათვითცნობიერებული სწავლა-განათლების მნიშვნელობა და ყველაფერი იღონა, რათა მის ვაჟებს საქართველოს იმდროინდელი სინამდვილისთვის შესატყვისი განათლება მიეღოთ.

თვითნასწავლი მწიგნობრის კალამს ეკუთვნის სოფლის ეკლესიის მრევლისთვის განკუთვნილი ქადაგებათა კრებული

³⁵³ ჩარგლის 1877 წლის საეკლესიო დავთრისა და სხვა საბუთების მიხედვით, პავლეს მამის, გივის ნათლობის სახელი გიორგი ყოფილა.

„დარიგებანი“; პავლეს დანერილი აქვს ავტოგრაფიული მოთხრობა, ლექსები და ეთნოგრაფიული შინაარსის წერილები; მას შეუკრებია ქიზიყური და ფშაური ხალხური ლექსები, ანდაზები და ხევსურული ლოცვები. პავლე რაზიკაშვილის აღნიშნული ხელნაწერების ნაწილი დაცულია გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმში, საეკლესიო მოძღვრების კრებული კი - ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში.

სოფლის ეკლესიის მეტრიკული წიგნის 1890 წლის ჩანაწერის მიხედვით, პავლეს მეუღლე, გულქან (ბარბარე) ფხიკლეშვილი გარდაიცვალა 1890 წლის 16 სექტემბერს, პავლე კი - ამავე წლის 22 ოქტომბერს. სოლომონ ყუბანეიშვილის მიერ გამოქვეყნებულ ამ მეტრიკულ ჩანაწერში³⁵⁴ აღნიშნულია 1890 წელს გარდაცვლილი მღვდლის ასაკიც, რის მიხედვითაც ის 1831 წელს დაბადებული გამოდის (1890-59=1831). მეტრიკულ მონაცემებს არ ეთანხმება ისტორიკოსი ვაჟა კიკნაძე. მას პავლეს დაბადების სარწმუნო თარიღი გამოანგარიშებული აქვს ჩარგლის ეკლესიაში პავლეს მედავითნედ დანიშვნისას გაცემული რუსულენოვანი საარქივო საბუთის საფუძველზე³⁵⁵: „1858 года, Декабря 9 дня, по справке оказалось: Причетник Чаргальской Георгиевской церкви Павел Разикашвили происходит из казённых крестьян, отроду имеет 30 лет, в училищах не обучался, согласно прошению его допущен к исправлению причетнической должности 24 ноября 1853 года, перемещен к Чаргалской Георгиевской Церкви в 1855 году; судим, штрафован не был. Аттестован. Поведения хорошего, в семействе имеет жену 27 лет и сына Георгия 4-х лет. За правителя Д. Пурцеладзе“. რაკი 1858 წელს გაცემული საბუთის მიხედვით, პავლე რაზიკაშვილი 30 წლისა იყო, ის 1828 წელს უნდა დაბადებულიყო (1858-30=1828).

პავლე რაზიკაშვილი და მისი მეუღლე დაკრძალულნი არიან ჩარგლის ეკლესიის მიმდებარე სოფლის სასაფლაოზე.

პავლე რაზიკაშვილს ჰყავდა ექვსი შვილი: გიორგი, მართა, ლუკა (ვაჟა-ფშაველა), ნიკოლოზი (ბაჩანა), თევდორე (თედო) და ალექსანდრე (სანდრო).

³⁵⁴ სოლომონ ყუბანეიშვილი, ვაჟა-ფშაველა: დოკუმენტები და მასალები, თბ., სახელგამი, 1937, გვ. 226.

³⁵⁵ ვაჟა კიკნაძე, ახალი საარქივო მასალა ვაჟა-ფშაველას ოჯახური ბიოგრაფიისთვის, ყურნალი „ზედაში“, 2006, №3, გვ. 66-70.

გიორგი პავლეს ძე რაზიკაშვილი (1854 – 1900)

პავლე რაზიკაშვილის სახელზე 1858 წელს გაცემული საარქივო საბუთის მიხედვით (იხ. გვ. 224), პავლეს შვილი გიორგი, რომელიც იმ დროს ოთხი წლის ყოფილა, 1854 წელს დაბადებული გამოდის. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, საქართველოს ცენტრალურ არქივში დაცულია ოფიციალური ცნობა (ფონდი №489, ანაწერი №21, საქმე №1524) – ჩარგლის წმ. გიორგის ეკლესიის 1900 წლის მეტრიკულ ჩანაწერი, სადაც მითითებულია, რომ გიორგი რაზიკაშვილი გარდაიცვალა 1900 წლის 19 აგვისტოს. იქვე, სათანადო გრაფაში აღნიშნულია გარდაცვლილის წლოვანება – 49 წელი. ამ წყაროს თანახმად, პავლე რაზიკაშვილის უფროსი ვაჟი 1851 წელს დაბადებულია. მესამე, რეალურ საფუძველს მოკლებული ვერსიით, გიორგი რაზიკაშვილის დაბადების თარიღად 1859 წელია მითითებული.³⁵⁶ ჩვენს მიერ სარწმუნოდ მიჩნეულ დაბადების თარიღთან (1854) ყველაზე ახლოს დგას რაზიკაშვილების თანამედროვე მწერლის, თედო სახოკიას ცნობა, რომლის მიხედვითაც, გიორგი რაზიკაშვილი 1855 წელს დაბადებულია.³⁵⁷

პავლე რაზიკაშვილის უფროსმა ვაჟმა დაამთავრა გორის სამასწავლებლო სემინარია. სემინარიის დამთავრების შემდეგ მან სწავლა განაგრძო პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე. საქართველოში დაბრუნებულმა გიორგიმ ვეჭილად დაიწყო მუშაობა თიანეთში, მოგვიანებით კი ის დანიშნეს მომრიგებელი მოსამართლის თანამდებობაზე. ნიკოლოზ ნათიძის სიტყვებით „გიორგი წარმოსადეგი ყმაწვილი კაცი და შესანიშნავი ღონის პატრონი იყო“. ამავე მოგონებიდან ვგებულობთ, რომ მას უყვარდა ლიტერატურა და წერდა ლექსებს.

გიორგის პირველი ქორწინება (სავარაუდოდ, 1890–1891 წწ.) უიღბლო და ხანმოკლე აღმოჩნდა. სანდრო რაზიკაშვილის მიერ ძმასთან მიწერილი წერილის თანახმად, ის მეორედ

³⁵⁶ რაზიკაშვილების მიმოწერა, თბ., ლიტერატურის მუზეუმი, 2011, გვ. 308.

³⁵⁷ თედო სახოკია, ჩემი საუკუნის ადამიანები, თბ., 1984, გვ. 240.

1898 წელს დაოჯახებულა.³⁵⁸ პავლე რაზიკაშვილის უფროსი ვაჟი არაოფიციალურ ქორწინებაში იმყოფებოდა თავის რჩეულთან, მარიამ ტენტურიშვილთან. ახლადდაოჯახებული გიორგი ავად გამხდარა და ძმებს თიანეთიდან ჩარგალში წაუყვანიათ. ის გარდაიცვალა მშობლიურ სოფელში. დაკრძალულია იქვე, სოფლის სასაფლაოზე. მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, გიორგის ცოლი, მარიამი, ჩარგლიდან ვერხველში, მშობლების სახლში დაბრუნდა.

გიორგის და მარიამს დარჩათ ერთადერთი ქალიშვილი – ნინო.

ნინო გიორგის ასული რაზიკაშვილი (1900 – 1987) სოფელ ჯიჯეთში³⁵⁹ ცხოვრობდა. ნინოსა და მის მეუღლეს, პავლე ცალუღელაშვილს სამი შვილი შეეძინათ: ბასილი, ღარიბა და ლევანი. ლევანის მოგონების მიხედვით, მისი დედა „უკვე მოხუცი იყო, მაგრამ ქართული რა არის, რუსულს ისე სხაპა-სხუპით წაიკითხავდა, ხალხს უკვირდა. თვალი უჭრიდა. „ვეფხისტყაოსანი“ გინდა, ბიძის პოემები გინდა, თითქმის სულ ზეპირად იცოდა. ჩვენც ერთთავად იმას გვეუბნებოდა, იკითხეთო. მუდამ წიგნებში

ჰქონდა თვალი. თავის დროზე სოფლის ღატაკ ოჯახებსაც ეხმარებოდა, როგორც შეეძლო, უკერავდა ტანისამოსს. ძალიან ლამაზი ფარდაგების ქსოვა იცოდა.“³⁶⁰

ბასილ პავლეს ძე ცალუღელაშვილს (ნინო რაზიკაშვილის უფროს ვაჟს) ჰყავდა ექვსი შვილი: მართა, ბულულა, ცირა, მერი, გიორგი (გოგი) და აკაკი (კაკო). ბასილის მემკვიდრეები

³⁵⁸ იხ. სანდრო რაზიკაშვილის წერილი თედოსადმი, რაზიკაშვილების მიმოწერა, გვ. 133.

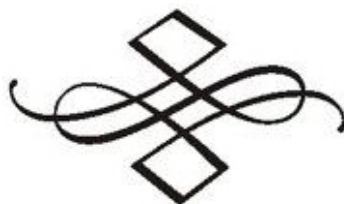
³⁵⁹ ჯიჯეთი – სოფელი თიანეთის მუნიციპალიტეტში.

³⁶⁰ ლევან ცალუღელაშვილი, ვაჟას დედაჩემისთვის სამი თუმანი უჩუქებია, http://www.fereidani.ge/79_levani/79_levani.html

ცხოვრობენ სოფლებში: ვერხველში, წეროვანსა და ჩარგალში. წეროვანშია ბასილ ცალუღელაშვილის ქალიშვილი მერი. ჩარგალში დასახლდა მისი შვილთაშვილი ნათია.

ღარიბა პავლეს ძე ცალუღელაშვილი მეორე მსოფლიო ომში დაიღუპა. მას შთამომავლები არ დარჩენია.

ლევან პავლეს ძე ცალუღელაშვილი (დაბ. 1927 წ.) ნინო რაზიკაშვილის უმცროსი ვაჟი გახლდათ. მისი მემკვიდრეები – ფიქრია და პავლე ქალაქ რუსთავში ცხოვრობენ.

მართა პავლეს ასული რაზიკაშვილი (1857 – 1905)

პავლე რაზიკაშვილის უფროსი შვილი, მართა, დაიბადა 1857 წლის პირველ აგვისტოს სოფელ ჩარგალში. ის მშრომელი, ოჯახსა და ძმებზე მზრუნველი, ღვთისმოსავი და სათნო ადამიანი ყოფილა. მართას ჩარგლის სკოლაში მასწავლებლად გამწესებული სვიმონ ჯაფარიძისაგან ქორწინების გარეშე შეეძინა ვაჟი - მიხა. გიორგი რაზიკაშვილის მიერ თედოსადმი გაგზავნილი წერილის³⁶¹ თანახმად, პავლე რაზიკაშვილის ქალიშვილი 1895 წელს დაქორწინდა ყვარლის მკვიდრზე, მეტეხასიშვილზე. მართასა და მეტეს შეეძინათ ვაჟი პავლე, რომელიც 10 წლისა დიფტერიით გარდაიცვალა. მართა რაზიკაშვილი სიცოცხლის ბოლომდე, 1905 წლამდე³⁶² ცხოვრობდა ყვარელში. ის დაკრძალულია ამავე სოფლის სასაფლაოზე.

მართას დარჩა ერთადერთი შვილი – მიხეილი, რომელმაც რაზიკაშვილთა ოჯახის ღირსეული წევრის სახელი დაიმკვიდრა.

მიხეილ (მიხა) სვიმონის ძე რაზიკაშვილი (1879 - 1938) – მართა რაზიკაშვილისა და სვიმონ ჯაფარიძის ვაჟი, დაიბადა სოფელ ჩარგალში. მართა რაზიკაშვილის შვილის დაბადების თარიღი, 1880 წელს გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებული რომან ძამსაშვილის წერილის მიხედვით³⁶³ დაადგინა რაზიკაშვილების საარქივო მასალებით დაინტერესებულმა მკვლევარმა არჩილ ღებრაძემ. სტატიის ავტორის ჩანაწერიდან ჩანს, რომ მიხეილის მამას, ჩარგლის სკოლაზე მზრუნველ პედაგოგს, სვიმონ ჯაფარიძეს, ფეხმძიმე მართა მიუტოვებია და შვილის დაბადებამდე სოფლიდან გაქცეულა. „დროების“

³⁶¹ გიორგი ჯავახიშვილი, წერილების ოთხკარედი, ბათუმი, 2001, გვ. 144, 145.

³⁶² სანდრო რაზიკაშვილის 1904 წლის ნოემბრით დათარიღებულ წერილში მიხა რაზიკაშვილისადმი ჩანს, რომ ამ დროისათვის მართა ჯანმრთელადაა და იმყოფება ყვარელში (იხ. რაზიკაშვილების მიმოწერა, გვ. 163-164). შემდგომ წლებში რაზიკაშვილების მიმოწერაში მას აღარ მოიხსენიებენ, რაც გვაფიქრებინებს, რომ მართა გარდაიცვალა 1905 წელს.

³⁶³ რომან ძამსაშვილი, მგზავრის შენიშვნები (მოგზაურობა არაგვის ხეობაში), გაზეთი „დროება“, 1880, 22 მაისი, №107, გვ. 2-3).

კორესპონდენტის ფშავში ჩასვლის დროს, 1879 წლის დეკემბერში, სვიმონ ჯაფარიძე სოფლიდან უკვე ერთი წლის წასული ყოფილა და სკოლას მოჰკლებია ყოფილი მასწავლებლის ხელი: „ერთი წელიწადიაო, რაც ახალი მასწავლებელიაო სოფ. ჩარგალში (ბატონი დ. რ.-შვილი) და ამ დროის განმავლობაში დიდად შეცვლილა ხსენებულის შკოლის ეზო-ყურეს ვითარება: თევზების დიდი აუზი ტალახით არის სავსე, ბაღის გზებს შეუკეთებლობა ეტყობა; გარეთ სტოლი და სკამი ჩამოქცეულან, მშვენიერი საჩრდილობელი ძრიელ დაზიანებულა უყურადღებობის გამო... ერთის სიტყვით, ახალს მასწავლებელს არავითარი შრომა არ მიუღია თავის შკოლის ეზო-ყურეს სიმშვენიერის და გამართულობის დასაცველად“. ამ წერილის საფუძველზე ა. ლიბრაძე ასკვნის: თუ სვიმონ ჯაფარიძე ჩარგლიდან წავიდა 1878 წლის ბოლოს, მიხა რაზიკაშვილი 1879 წლის პირველ ნახევარში უნდა დაბადებულიყო. პავლე რაზიკაშვილმა ქორწინების გარეშე დაბადებული შვილიშვილი თავიდანვე თავის გვარზე დანერა.

მიხამ დაამთავრა გორის გიმნაზია. ის 25 წლამდე ყვარელში ცხოვრობდა, შემდეგ მუშაობა დაიწყო გორში, იქ დასახლდა და 1919 წელს ცოლად შეირთო შვილიანი ქალი – თამარ ციციშვილი.

მიხეილ რაზიკაშვილი მშვენიერი გარეგნობით, სხარტი გონებითა და იუმორით იყო დაჯილდოებული. მას უყვარდა ლიტერატურა, მუდმივად ადევნებდა თვალს პრესის სიახლეებს და აგროვებდა ხალხური სიტყვიერების ნიმუშებს. მიხას კალამიც უჭრიდა და წერდა შესანიშნავ ლექსებს. ის გახლდათ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გორის განყოფილების წევრი და მონადირეთა კავშირის თავმჯდომარე. მიხა სხვადასხვა პერიოდში მსახურობდა: სკოლაში ფიზკულტურის მასწავლებლად, კოლმეურნეობაში საქმის მწარმოებლად, ბოლოს კი – გორის მაზრის მთელ ტერიტორიაზე აღრიცხული საძოვრების ზედამხედველად.

რაზიკაშვილებს მიხა თავიანთ უმცროს ძმად მიაჩნდათ. ვაჟამ იცოდა თქმა: „მიხა ჩემი მეხუთე ძმა არისო“. გორში, მიხასთან დაბინავებული ლევანი ვაჟასთან გაგზავნილ წერილში საუბრობს მასპინძლის სიკეთესა და ხელგაშლილობაზე: „ხომ

სხედან: მართას მეუღლე მეტე ხასიშვილი, მართა და მისი უმცროსი შვილი პავლე.

მეორე რიგში დგას: მართას უფროსი ვაჟი მიხა რაზიკაშვილი.

მარჯვენა მხარეს სხედან: უცნობი ოჯახის წევრები.

მიხა რაზიკაშვილი (მუაში)
და ორი უცნობი

მისხ რაზიკაშვილი და მისი მეუღლე თამარ ციციშვილი

მისხ რაზიკაშვილი

მისას შვილები - ნუგზარი და ნინო

ნუგზარ მიხეილის ძე რაზიკაშვილი შვილიშვილებთან ერთად

იცი მიხას ხასიათი: თავის დღეში, არამც თუ თავის ნათესავ-ისტვის, არამედ უცხოოსთვინაც არ დაზოგავს უკანასკნელ ლუკმასო“, – წერს იგი. მართალია, მართას ვაჟი ბიძების ყურადღებით განებივრებული გახლდათ, მაგრამ მის აღზრდასა და პიროვნებად ჩამოყალიბებაში ყველაზე მეტი ამაგი თედოს ჰქონდა. მიხაც ასეთივე სიყვარულით იყო განმსჭვალული თავისი სანათესაოს მიმართ.

რაზიკაშვილების მოქალაქეობრივი მრწამსის თანაზიარი ვაჟას დისწულიც გატაცებული იყო ქართველ ხალხოსანთა და სოციალ-ფედერალისტთა იდეებით: ის ისტორიის გზასა-ყარზე სამშობლოს გადარჩენის გზას მისი ტერიტორიული მთლიანობის დაცვასა და ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებაში ხედავდა. საბოლოოდ, რეპრესირებული ნათესავების (თედოსა და ლევანის) მსგავსად, მიხეილ რაზიკაშვილსაც შეეხო ბოლშევიკების მსახვრალი ხელი: 1937 წელს ისიც დააპატიმრეს და 1938 წლის 18 მარტს სიკვდილით დასაჯეს. მიხეილ რაზიკაშვილის მიმართ შედგენილ უსაფუძვლო ბრალდებაში ეწერა, თითქოს ის დუშეთის რაიონში (რომელთანაც ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში კავშირი არ ჰქონია) ხელმძღვანელობდა კონტრრევოლუციურ ამბოხებას.

ვაჟა-ფშაველას დისშვილმა, სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე, „საქართველოს მწერალთა მუზეუმთან“ დადებული ხელშეკრულების თანახმად, დაწერა შესანიშნავი მოგონებები რაზიკაშვილების ოჯახის შესახებ.³⁶⁴ ჩანანერები წყდება იმ წელს, როცა დახვრიტეს მისი ავტორი.

მიხა რაზიკაშვილმა თავისი გვარი მისცა გერს, ირინას (ირას). მას და თამარ ციციშვილს სამი შვილი შეეძინათ: გივი (გარდაიცვალა 6 წლის ასაკში), ნუგზარი და ნინო. მიხა მზრუნველი მამა ყოფილა. ის საკუთარი შვილებისაგან არ გამოარჩევდა გერს, რომელსაც მისგან მამობრივი სითბო და სიყვარული არ მოჰკლებია.

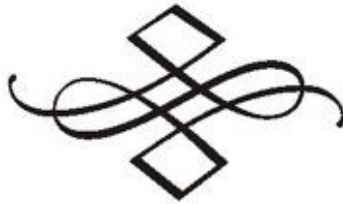
ნუგზარ მიხეილის ძე რაზიკაშვილი (დაბ. 1927წ. 14 მაისს), ინჟინერი საფეიქრო მრეწველობის ავტომატიზაციის დარგში, საბოლოოდ დასახლდა რუსეთის ფედერაციის ქალაქ ივა-

³⁶⁴ მიხა რაზიკაშვილის რამდენიმე მოგონება ვაჟა-ფშაველაზე დაიბეჭდა პოეტის ბიოგრაფის, სოლ. ყუბანეიშვილის ზემოთ აღნიშნულ გამოცემაში.

ნოვოში. ნუგზარის ვაჟია მიხეილი, რომელსაც ჰყავს ორი მემკვიდრე: გიორგი და ნუგზარი (ქ. გორი).

ნინო მიხეილის ასული რაზიკაშვილი – პროფესიით ინგლისური ენის ფილოლოგი, მუშაობდა თბილისის უცხო ენათა პედაგოგიურ ინსტიტუტში. ნინოს დარჩა ორი მემკვიდრე: ალექსანდრე (სანდრო) და ბადრი ქოჩორაძეები. ალექსანდრეს ჰყავს ერთი შვილი – სანდრო, ბადრის კი ორი ვაჟი – გიორგი და ვახტანგი (ქ. თბილისი).

ირინა (ირა) რაზიკაშვილის შთამომავლები არიან გურამ და მარინა ხარატიშვილები (ქ. თბილისი).

ლუკა პავლეს ძე რაზიკაშვილი (ვაჟა-ფშაველა) (1861 – 1915)

ლუკა რაზიკაშვილი დაიბადა სოფელ ჩარგალში 1861 წლის 14 ივლისს. ვაჟა-ფშაველას დაბადების ეს ოფიციალურად აღიარებული თარიღი დაფიქსირებულია ჩარგლის წმ. გიორგის ეკლესიის მეტრიკულ ჩანაწერში.³⁶⁵ ვაჟას დაბადების იგივე თარიღია მითითებული იმ მეტრიკულ ამონაწერშიც, რომელიც წარუდგენიათ მისი თბილისის ორკლასიან სამოქალაქო სასწავლებელში შესვლის დროს.³⁶⁶ ცნობილია, რომ 1912 წელს „სახალხო გაზეთის“ 26 აპრილის ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში ვაჟამ შესწორება შეიტანა გამომცემელთა მიერ დაბეჭდილ მის მცდარ ბიოგრაფიულ მონაცემებში: პოეტის შენიშვნით, იგი დაბადებულია არა 1861 წელს, არამედ 1862 წლის 15 მაისს. ვაჟასეული ვერსიის დამადასტურებელი სხვა ოფიციალური საბუთის არარსებობის გამო, მეცნიერთა უმრავლესობა პოეტის დაბადების თარიღის მეტრიკულ ჩანაწერს ეყრდნობა, თუმცა, ვაჟას ცნობას ნდობით ეკიდება მისი ბიოგრაფიისა და შემოქმედების მკვლევარი იუზა ევგენიძე, რომელიც აღნიშნავს: „ბოლოს და ბოლოს, ვისაც სურს ნდობა გამოუცხადოს გენიალურ ვაჟას, უნდა ირწმუნოს სხვადასხვა კონტექსტში წარმოდგენილი ნაამბობი და რეპლიკა, რომელიც ცხრა ათეულზე მეტი ხნის წინ, 1912 წელს, გამოაქვეყნა დიდმა პოეტმა“.³⁶⁷

რვა წლის ლუკა სასწავლებლად მიაბარეს თელავის სასულიერო სემინარიაში, შემდეგ კი – თბილისის ორკლასიან სამოქალაქო სასწავლებელში. 1879 წლიდან მან სწავლა განაგრძო გორის საოსტატო (სამასწავლებლო) სემინარიაში, რომელიც 1881 წელს დაამთავრა. სემინარიაში მიღებულმა ცოდნამ და შთაბეჭდილებებმა, გორის ხალხოსანთა წრესთან იდეურმა სიახლოვემ დიდი გავლენა მოახდინა მწერლის მსოფლმხედველობის ფორმირებაზე.

პირველი ლექსები პატარა ლუკამ უფროსი ძმის, გიორ-

³⁶⁵ იხ. საქ. ეროვნული არქივის საისტორიო ფონდი №489, საქმე №1510.

³⁶⁶ იხ. სოლ. ყუბანეიშვილის ზემოთ დასახელებული გამოცემა, გვ. 47.

³⁶⁷ იუზა ევგენიძე, ვაჟა-ფშაველას ბიოგრაფიის ერთი საკითხი, „წახანაგი“: ფილოლოგიურ კვლევათა წელიწადულის, ტ. 1, თბ., 2009, გვ. 209.

გის მიბაძვით დაწერა, სემინარიაში სწავლისას კი ერთ-ერთი ადრეული ლექსი – „ყარსის ბოლოს“ მოსწავლეთა ხელნაწერ ჟურნალ „რიჟრაჟში“ გამოაქვეყნა. ცნობილია, რომ ლადო აღ-ნიაშვილის ინიციატივით დაარსებულ აღნიშნულ ჟურნალში ლუკა ხელმძღვანელობდა პოეზიის განყოფილებას, ხოლო მის ძმას, ბაჩანას ამ ჟურნალის გადამწერის ფუნქცია ჰქონდა და-კისრებული. სემინარიაში „ლუკა კითხულობდა როგორც ქარ-თულს ისე რუსულს წიგნებს, სემინარიის ბიბლიოთეკის ყველა წიგნი გადაკითხული ჰქონდა“ (სოლ. ყუბანეიშვილი). მისი ინ-ტერესის სფეროში შედიოდა სხვადასხვა ჟანრის ლიტერატუ-რა: ფილოსოფოსთა და პოლიტიკოსთა ნაშრომები, ეპიკური თხზულებები და ევროპელ კლასიკოსთა ნაწარმოებები.

1882 წელს ლუკა მასწავლებლად დანიშნეს ტოლათსოფე-ლის (ამტნისხევის) სკოლაში. ამტნისხევში გლეხებისა და მოსწავლეთა ინტერესების დამცველ პედაგოგს კონფლიქტი მოუვიდა თავად ხიმშიაშვილთან და სკოლის გამგესთან, რის შემდეგაც იძულებული გახდა იქიდან მალევე წამოსულიყო.

1882-1883 წლები პოეტმა გაატარა პეტერბურგში, სადაც, როგორც თავისუფალი მსმენელი, უფროს ძმასთან ერთად ეს-წრებოდა ლექციებს უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტე-ტზე.

1885 წელს ლუკა მიინვიეს სოფელ ოთარაშენში თავად ოთარ ამილახვრის ვაჟის, გიორგის მასწავლებლად. ამილახ-ვრის ოჯახში პოეტი ერთ წელზე მეტ ხანს არ გაჩერებულა: აქ მან გაიცნო თავადის ქორწინების გარეშე დაბადებული შვილი, ახალგაზრდა ქვრივი ეკატერინე (კეკე) ნებიერიძე და ახლადშერთულ მეუღლესთან ერთად მიაშურა მამა-პაპის კერას.

1886 წელს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცე-ლებელმა საზოგადოებამ“ ვაჟა პედაგოგად მიავლინა დიდი თონეთის სოფლის სკოლაში, სადაც სამართლიანობის მქა-დაგებელმა უშიშარმა პედაგოგმა „ხელჩართული“ ბრძოლა გაუმართა სოფლის მამასახლისს, მღვდელსა და ჩინოვნიკებს. „ვაჟა საწყალი ხალხის ნუგეში იყო. პრისტავი ხმას ვერ გას-ცემდა ვაჟას და მის ძმას, ბაჩანას, რადგან სწავლით, ცოდნით ყველას აჭარბებდნენ, კანონიც იცოდნენ და სამართალიც“ (ლ. იანვარაშვილის მოგონებიდან). გლეხები რჩევის მისაღე-

ბად ხშირად აკითხავდნენ მასწავლებელს. სოფლის მოსახლეობის მხარდაჭერის მიუხედავად, მონინააღმდეგეთა მიერ სასამართლოში შეტანილი საჩივრების საფუძველზე, „ქმნკგ საზოგადოების“ გამგეობამ ლუკა რაზიკაშვილი სამუშაოს ჩამოაშორა.

1888 წელს, იაკობ მანსვეტაშვილის ინიციატივით, ვაჟა თანამშრომლად მიიღეს გაზეთ „ივერიაში“, სადაც მას დაავალეს კორესპონდენციების რუსული ენიდან თარგმნა. პოეტი თავიდან დათანხმდა ამ შემოთავაზებას, მაგრამ ვერ შეეგუა რუტინულ სარედაქციო სამუშაოს და რამდენიმე დღეში გაზეთში სამსახურზე უარი განაცხადა. მაშინ, ილია ჭავჭავაძის გადანიყვეტილებით, ვაჟას დაენიშნა მცირეოდენი ჯამაგირი და იგი სამუდამოდ დაბრუნდა მშობლიურ სოფელში. ამ დროიდან, სიცოცხლის ბოლომდე, ვაჟა ფშავში ცხოვრობდა და სხვა გლეხებივით ფიზიკური შრომით არჩენდა ცოლ-შვილს.

1892 წელს პოეტს ციმბირის წყლულმა მარჯვენა თვალი დაუსახიჩრა,³⁶⁸ მაგრამ ის ძველებური შემართებით განაგრძობდა შემოქმედებით და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას.

პერიოდულად ვაჟა ყვარელში სტუმრობდა თავის დას, სადაც საყვარელი საქმიანობით – ნადირობით იქცევდა თავს. ერთ-ერთი ასეთი სტუმრობისას, **1902** წლის **10** დეკემბერს, ნადირობიდან დაბრუნებულმა პოეტმა შეიტყო საყვარელი მეუღლის გარდაცვალების ამბავი. ვაჟას არყოფნის პერიოდში რძლისთვის უკანასკნელი პატივი მიუგია ბაჩანას. შემდგომშიც, ლუკას ობლების პატრონობა იკისრეს ნიკომ და მისმა ღვთისნიერმა მეუღლემ მარიამმა. პოეტს ტვირთად დაანვა უქალო ოჯახის გაძღოლა, ამიტომ ის დაჰყვა ახლობლების რჩევას და **1904** წლის **31** მარტს გარიგებით შეირთო მთიული ქალი – ნინო (თამარ) დიდებაშვილი.

ოჯახის რჩენა მთის მკაცრ პირობებში დიდ ფიზიკურ დატვირთვას მოითხოვდა. ვაჟა დღისით იშვიათად წერდა, რადგან არ ეცალა და არც განმარტოების საშუალება ჰქონდა. პოეტი მუშაობდა უმეტესად ღამით, ღამფისა ან ჭრაქის შუქზე. მას პერიოდულად უხდებოდა თბილისში ჩამოსვლა, რათა რე-

³⁶⁸ სანდრო რაზიკაშვილი, მოგონება თედო რაზიკაშვილზე (ი. ლოლაშვილის შესავალი წერილით), ჟურნალი „ლიტერატურის მაციანე“, ნიგნი მე-5, ნაკვ.1, თბ., 1949, გვ. 38–39.

დაქციებსა და სტამბებში დასაბეჭდად მიეტანა თავისი თხზულებების ხელნაწერები.

ფშავში პოეტი მოსახლეობის პატივისცემით სარგებლობდა: ამა თუ იმ საკამათო საქმის გარჩევისას გლეხები ლუკას აზრს გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. პოეტის ბიოგრაფიიდან ცნობილია, თუ როგორი თავგანწირვით იბრძოდა ის ტყეში ხეების გაჩეხვაზე დანესებული სახელმწიფო გადასახადისაგან მოსახლეობის გასათავისუფლებლად. ამ საქმის გამო პოეტს სასამართლოში ხანგრძლივი დავა ჰქონდა ადგილობრივ მეტყვევებთან. ვაჟა ჯიუტად იცავდა თავის პრინციპებს და როცა მასთან ვერაფერი გააწყეს, მოსაკლავად ტყის მცველი დაადევნეს. მდევარმა ერთხელ ესროლა მას, მაგრამ იარაღმა უმტყუნა, არ გავარდა. მაშინ ლუკამ დრო იხელთა, თოფი წაართვა მტერს და ლაზათიანად „მიარტყა“ კიდეც. მას მიხეილ რაზიკაშვილისთვის უთქვამს: „რაკი ჩემი ხელით დავსაჯე, საქმისთვის მსვლელობა არ მიმიცია; მხოლოდ გავაგებინე, თუ რამდენად მოტყუებული იყო თავის საქციელში. ღმერთმა ინება ჩემი გადარჩენა, თორემ მე დღეს ცოცხალი აღარ ვიქნებოდიო“.³⁶⁹

ვაჟა, როგორც მწერალი და მოაზროვნე, ყოველთვის ცხოვრების შუაგულში იდგა: ის აკვირდებოდა ქვეყანაში მიმდინარე პროცესებს და ცდილობდა თავისი წვლილი შეეტანა მნიშვნელოვან საკითხებზე საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებაში. პოეტი თანაუგრძნობდა სოციალური უთანასწორობის წინააღმდეგ მიმართულ გლეხთა რევოლუციურ მოძრაობასაც, მაგრამ პრობლემების მოგვარების გზებს ის მხოლოდ ეროვნულ ჭრილში განიხილავდა. რუსეთის იმპერიალისტური პოლიტიკისა და უსამართლო წეს-კანონების მიმართ მწერლის უარყოფით დამოკიდებულებაზე მეტყველებს 1905 წელს მის მიერ გლეხთა თავყრილობაზე (ე. წ. „სუდიაობაზე“) შედგენილი საინტერესო დოკუმენტი – „ფშავ-ხევსურთა დეკლარაცია“.³⁷⁰ დეკლარაციის ვაჟასეული ხელნაწერი 1948 წელს სოფელ მალაროსკარის სკოლის არქივში აღმოაჩინეს.

³⁶⁹ მიხეილ რაზიკაშვილი, მოგონებები ვაჟა-ფშაველაზე, ჟურნალი „გზა და ჭეშმარიტება“, თბ., 2010, მაისი, №5, გვ. 4.

³⁷⁰ იხ. ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 10, თბ., 1964, გვ. 91–93.

ამ დოკუმენტის უკომპრომისო პათოსით ვაჟა მთიელი მოსახლეობის მეზობლ ლიდერად წარმოგვიდგება. სანდრო შანშიაშვილის მოგონება გვამცნობს, რომ 1908–1909 წლებში საქართველოს დამოუკიდებლობაზე მეოცნებე პოეტს რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყების გეგმაც კი შეუდგენია. „ვაჟას იდეა არ განხორციელებულა, მაგრამ ჩემს გულში ისეთი ცეცხლი აინთო, რომელიც არ ჩამქრალაო“ – წერდა იგი.³⁷¹

ლუკა ამ დროს უკვე აღიარებული მწერალი გახლდათ. მისი ახალი თხზულების დაბეჭდვას ხალხი დიდი სიხარულით ეგებებოდა. „შემოდგომობით და ზამთრობით ვაჟა თბილისის ხშირი სტუმარი იყო. როდესაც გაზეთში მისი ლექსები იწყებდა ბეჭდვას, ეს იმის ნიშანი იყო, რომ მთიდან ვაჟა ბარში ჩამოსულა“... – წერს სანდრო შანშიაშვილი და შემდეგ აღწერს პოეტის გარეგნობას: „ამაყი და მორიდებული იყო. მე ის ქუჩაში მინახავს ხშირად. ხანდახან ეჭირა ხელში „ტროსტი“. ეცვა სუფთად განმენდილი, ჩოხა-ახალუხი, გაკრიალებული ქართული წულები და ყელზე კოხტად გადაგდებული ჰქონდა ყაბალახი. თავზე იხურავდა გარიბალდის, ან ძვირფასი კრავის ფაფახს“.

ვაჟას ხშირად ინვევდნენ სალამო-იუბილეებზეც. 1913 წელს პოეტი მეორედ მიიწვიეს იმერეთში. ქუთაისში მოწყობილ ლიტერატურულ სალამოზე მან წაიკითხა თავისი რამდენიმე ნაწარმოები და ამ შემთხვევისთვის ექსპრომტად დაწერილი ლექსი – „იმერეთს“. ვაჟას მეგზური ქუთაისში – სიკო ფაშალიშვილი იგონებდა მის გამოსვლას იმერეთის მოწინავე საზოგადოების წინაშე: „მეტად თავისებური იყო ვაჟა-ფშაველას დეკლამაცია: შთამაგონებელი სიდინჯითა და მოკრძალებული სიამაყით გამოდიოდა სცენაზე, ოდნავ შუბლშეკრული, თვალებმონკურული. დარბაზში ერთ წერტილს ამოიღებდა სანიშნოდ, – თითქოს ვინმე მოპირდაპირე ჰყავს და მას ელაპარაკებაო, ტანით უმოძრაო, ნათქვამ სიტყვებს ძალას აძლევდა მხოლოდ მარჯვენა ხელის საჩვენებელი თითის დირიჟორული შესტიკულაციით, მისი ლითონნარევი ხმა და უბრალოება ბოჭავდა მსმენელს და საერთო მონონებას ინვევდა“.³⁷²

³⁷¹ სანდრო შანშიაშვილი, მოგონებანი დიდ პოეტზე, ჟურნალი „ლიტერატურის მატინე“, ნიგნი 1–2, თბ., 1940, გვ.262.

³⁷² სიკო ფაშალიშვილი, დაუვინყარი შეხვედრები, თბ., 1966, გვ. 102.

გასული საუკუნის ათიან წლებში ვაჟა-ფშაველას ინიციატივით, მთის მწირ, მოუსავლიან მიწაზე მცხოვრებ ოჯახებს კახეთში დაურიგეს საკარმიდამო ნაკვეთები. ამას მოჰყვა ფშავეხევესურების, მთიულებისა და თუშების შირაქში მასიური მიგრაციის პროცესი, რომელიც რამდენიმე წელს გაგრძელდა. „1914 წელს გაზ. „სახალხო ფურცელში“ ვაჟა წერდა: „ქედში კი მთის ხალხის ჩამოსახლებით დიდი საქმე გაკეთდა, მეორე საქართველო შეიქმნა თითქმის. ვისაც -კი ჩვენგან იოტის ტოლი შეგნება აქვს, სიყვარული თავისი ხალხისა, ამ ფაქტს უნდა სიხარულით ეგებებოდეს“. აი, ასე, ეროვნული პოზიციებიდან უდგებოდა ვაჟა მთის მოსახლეობის ბარში ჩამოსახლების საკითხს“.³⁷³ სიკო ფაშალიშვილი თავის მოგონებებში გვანვდის საგულისხმო ცნობას პოეტის სამომავლო გეგმებიდან მისთვის ძალზედ მნიშვნელოვანი ერთი განუხორციელებელი პროექტის შესახებ: „ვაჟა დიდად გატაცებული იყო „გაღმა მხარის“, ე. ი. კუხეთ–საინგილოში მოგზაურობით.; ამ მიზნით გადაშლილი ვახუშტი ბატონიშვილის გეოგრაფია ბევრჯერ მინახავს მის ხელში ფანქრით გახაზული და არშიებზე ჩამატებული შენიშვნა–განმარტებით. ქედი–წითელწყაროს მიდამოებში მოგზაურობის მოთავეების შემდეგ ვაჟას საინგილოში წასვლა ჰქონდა განზრახული“. – აღნიშნავდა მწერალი.

ამდენმა საზრუნავმა, მუდმივმა ფიზიკურმა დატვირთვამ და ცხოვრების შეუფერებელმა პირობებმა საბოლოოდ გატეხა ლუკას ჯანმრთელობა და იგი პლევრიტით დაავადდა. სათავადაზნაურო ბანკმა პოეტს დაუნიშნა ხუთი თუმანი პენსია, მაგრამ ეს დახმარება მალევე შეუწყვიტა. ბაჩანას ვაჟის, პავლე რაზიკაშვილის მოგონებებში კარგად არის დახატული ვაჟას სიცოცხლის ბოლო პერიოდის სულისშემძვრელი სურათი. პავლეს ჩანანერიდან იკვეთება ამ დიდი ადამიანის გულუბრყვილო და პოეტური ბუნებაც: „1914–1915 წლებში ვაჟა ძალიან ავადმყოფობდა და როცა კი დავაცქერდებოდი, უაღრესად დატანჯული სახე ჰქონდა. მას უკვირდა თავის ავადმყოფობა და ხშირად წაილაპარაკებდა: „საკვირველია, რადა ვარ ავადო“. არ მინახნია დღისით გახდილი და ლოგინში ჩანოლილი.

³⁷³ ჯიბო ლომაშვილი, ვაჟა-ფშაველა – ფშავეხევესურთა და მთიულთა შირაქში ჩამოსახლების ქომაგი, თბ., 2013, გვ. 23.

ახალოხიანი, თავზედ ყაბალახნაკრული ნანვებოდა თავის ერთადერთ დანჯღრეულ „კრაოტზედ“, მუდამ გულაღმა, თავ-ქვეშ ხელებდანიყობილი და ფიქრობდა ძალიან დიდხანს. წამოდგებოდა მხოლოდ იშვიათად და სწერდა. მე ცრემლებით მევსებოდა თვალები“.

1915 წლის 23 მაისს, თბილისის სახაზინო თეატრში (ზაქარია ფალიაშვილის სახ. ოპერისა და ბალეტის სახემწიფო თეატრის ძველ შენობაში) გაიმართა ვაჟა-ფშაველას სამწერლო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის **35** წლის იუბილე, რომელზეც პოეტს ქართველი ერის სახელით დაფნის გვირგვინი მიართვეს. საღამომ კარგად ჩაიარა, მაგრამ ამ დღის დამქანცველმა რეჟიმმა უარყოფითად იმოქმედა ნაავადმყოფარი პოეტის ჯანმრთელობაზე: გაციების შედეგად ავადმყოფის მდგომარეობა გართულდა და იგი მოათავსეს წმინდა ნინოს სახელობის სამხედრო ლაზარეთში (დღევანდელი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველი კორპუსი). ცნობილი ქართველი ექიმების დიდი ძალისხმევის მიუხედავად, ვაჟას გადარჩენა ვერ მოხერხდა. პოეტი გარდაიცვალა **1915 წლის 27** ივლისს, საღამოს **7** საათზე. ვაჟა-ფშაველას ცხედარი **2** აგვისტომდე დასვენებული იყო ქაშვეთის ეკლესიის ქვედა სართულზე, სადაც საპატიო ყარაულში განუწყვეტილ იცვლებოდნენ სტუდენტები. ვაჟა-ფშაველას ცხედარს ერთადერთი გვირგვინი ამშვენებდა წარწერით: „ქართული პოეზიის არწივს – ქართველი ერისაგან.“ კომისიის გადაწყვეტილებით, პოეტი დაკრძალეს გამოჩენილ ადამიანთა, მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა დიდუბის პანთეონში, ხოლო **20** წლის შემდეგ მისი ნეშტი გადაასვენეს მთაწმინდის პანთეონში.

პოეტის შემოქმედებითი ბიოგრაფიიდან უნდა გამოიყოს რამდენიმე მნიშვნელოვანი მოვლენა: **1879** წლის **16** იანვარს გაზეთ „დროებაში“ დაიბეჭდა ვაჟა-ფშაველას პირველი კორესპონდენცია „წერილი ხევსურეთიდან“; ამავე გაზეთში, **1881** წლის **4** სექტემბერს გამოქვეყნდა მწერლის პირველი მოთხრობა „სურათი ფშავლის ცხოვრებიდან“; **1881–1883** წლებში ჟურნალ „იმედში“ „ლ. რ-ზ-კ-ლი“-ს ფსევდონიმით დაიბეჭდა ვაჟას პირველი ლექსები, **1885** წელს კი ჟურნალ „ნობათში“ პირველად გამოქვეყნდა ყველასთვის საყვარელი მოთხრო-

ბა „შვლის ნუკრის ნაამბობი“. ფსევდონიმი „ვაჟა-ფშაველა“ ლუკასთვის პეტერბურგში ყოფნისას შეურქმევია თუმ მეგობარს დიმიტრი ცისკარიშვილს. პოეტის თხზულებები ამ ფსევდონიმით **1885** წელს პირველად გამოჩნდა ჟურნალებში: „თეატრი“ და „ნობათი“. **1886** წელს გაზეთ „ივერიის“ რედაქციაში გამოსაქვეყნებლად მიტანილი ლუკა რაზიკაშვილის პოემა „მოხუცის ნათქვამი“ წაიკითხა ილია ჭავჭავაძემ, რომელმაც დამწყებ პოეტს დიდი მომავალი უწინასწარმეტყველა. პოემა იმავე წელს გამოქვეყნდა გაზეთ „ივერიის“ **89-ე** ნომერში. ცნობილია, რომ ვაჟას ქართველ მოღვაწეთა შორის ყველაზე მეტად ილია უყვარდა: ის ილიას აღმერთებდა და მის სახელს სიცოცხლის ბოლომდე მოწინებთ მოიხსენიებდა. ილიას აღიარების შემდგომ ვაჟას წერილები და თხზულებები სისტემატურად იბეჭდებოდა გაზეთებში – „ივერია“, „დროება“, „კვალი“, „ცნობის ფურცელი“ და ჟურნალებში – „ჯეჯილი“, „ნაკადული“, „თეატრი“, „ნობათი“, „მოამბე“, „ერი“, „განათლება“.

პოეტის სიცოცხლეში დაიბეჭდა მისი თხზულებების არაერთი დამოუკიდებელი გამოცემა:

„მოთხრობანი“ (ტფ., **1889**)

„შალვას ნანახი ხატი. ამბავი. მოხუცის ნათქვამი. პოემა ვაჟა-ფშაველასი“ (ტფ., **1896**)

პოემა „ბახტრიონის“ ორი გამოცემა (ტფ., **1897, 1911**)

პოემა „ახუნდი“ (ტფ., **1898**)

„ამოდის, ნათდება! და სხვა მოთხრობები ვაჟა-ფშაველასი“ (ტფ., **1898**)

„თხზულებანი ვაჟა-ფშაველასი“ (ტფ., **1899**)

„ცრემლები“ (ლექსების კრებული, ტფ., **1909**)

„სამი საყმანვილო ამბავი“ (მოთხრობები, ტფ., **1911**)

ამ წიგნებმა ვაჟას დიდი აღიარება მოუტანა, თუმცა პრესასთან თანამშრომლობით და ცალკეული გამოცემების გაყიდვით მიღებული მწირი შემოსავალი მის ეკონომიურ მდგომარეობაზე თითქმის არ ასახულა.

1961 წელს, ვაჟა-ფშაველას დაბადების **100** წლის იუბილეს აღსანიშნავად დაიბეჭდა ვაჟას თხზულებათა პირველი სრული აკადემიური გამოცემა (ხუთტომეული), ხოლო **1964** წელს

– კიდევ უფრო უფრო სრულყოფილი³⁷⁴ აკადემიური გამოცემა ათ ტომად.

ლუკა რაზიკაშვილს პირველ ცოლთან, ეკატერინე (კეკე) ნებერიძესთან ეყოლა ოთხი შვილი - თამარი, ლევანი, მარიამი და გულქანი. 1904 წლის ოქტომბერში პოეტის მეორე ცოლს, თამარ დიდებაშვილს შეეძინა ვაჟს მესხეთე შვილად წოდებული ვახტანგი.

ვაჟა-ფშაველა მეუღლესთან,
თამარ დიდებაშვილთან ერთად.
დგანან: ლევან და ვახტანგ რაზიკაშვილები

³⁷⁴ საქ. მეცნ. აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინტიტუტის მიერ მომზადებული აღნიშნული გამოცემის სარედაქციო წერილში ნათქვამია, რომ საგამომცემლო კოლექტივმა გაითვალისწინა წინა გამოცემის ხარვეზები: „ნაწარმოების ტექსში შეიტანა თვალსაჩინო შესწორებანი. ამავე დროს ნაწილობრივ შეივსო კომენტარები, დაზუსტდა ზოგიერთი თხზულების დაწერის თარიღი და ა. შ.“

თამარ ლუკას ასული რაზიკაშვილი (1886 – 1961) – ვაჟა-ფშაველას უფროსი შვილი, დაიბადა სოფელ ჩარგალში, 1886 წლის 1 იანვარს. ის ნაკითხი, კეთილშობილი და პუმარილიანი ქალი ყოფილა, ზეპირად სცოდნია მამის ლექსები. უსახსრობის გამო თამარს მხოლოდ დაწყებითი განათლება მიუღია. მის მოგონებებში ვკითხულობთ: „ღევანი როგორც იყო მიაღებინეს სათავადაზნაურო გიმნაზიაში, მე კი ჩამოვრჩი, რადგანაც მამას არვინა ჰყავდა გულშემატკივარი და არც ნაცნობი,

არც ნათესავი თუმცა კი აღარდებდა ჩვენი ასე დარჩომა. უსწავლელი მრჩებაო – მახსოვს, ვილაც დიდი კაცები ჰყავდა და იმათ ეუბნებოდა. – მე რომ თამარისთვის მესწავლა, არ იქნებოდა, რომ ნაყოფს არ გამოიღებდაო... ეს გოგო მე მგავსო, – ხშირად იტყოდა და მეც მიხაროდა, რაკი მამას ვგვანდი სახითაც და ხასიათშიც.“³⁷⁵

1907 წელს თამარი გათხოვდა თიანეთის რაიონის სოფელ მაგრანეთში მდიდარ გლეხზე, შალვა ბენუკლიშვილზე. შალვა ბენუკლიშვილს პეტერბურგის უნივერსიტეტი ჰქონდა დამთავრებული, შესანიშნავად იცოდა გერმანული ენა, აგროვებდა ხალხური პოეზიის ნიმუშებს. „შალვა იყო ნიჭიერი, მაძიებელი, ახალი ტექნიკის შემომტანი ერწოს სოფლებში. ფოტოგრაფიაც იცოდა. ხალხურ პოეზიაში (ვ. კოტეტიშვილი) ბევრია შალვა ბენუკლიშვილის ჩანერილი ხალხური ლექსები“ (სოფიო გაბიდაური).³⁷⁶ გასული საუკუნის ოციან წლებში საქართველოს დამოუკიდებლობის მომხრე ვაჟას სიძე კომუნისტებმა დააპატიმრეს და უგზო-უკვლოდ გააქრეს. ვაჟას უფროსი ქალიშვილი ქმრის ოჯახში დარჩა და იქ ცხოვრობდა სიცოცხლის ბოლომდე. ის დაკრძალულია მაგრანეთის სასაფლაოზე.

თამარსა და შალვას შთამომავალი არ დარჩენიათ.

³⁷⁵ გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის სახელმწ. მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, თამარ რაზიკაშვილის მოგონება ვაჟაზე, №13 157–ბ.

³⁷⁶ მოგონებანი ვაჟა-ფშაველაზე, სალიტერატურო აღმანახი „პირიმზე“, 1999, №4, გვ. 42.

ლევან ლუკას ძე რაზიკაშვილი (1887 – 1923) – ვაჟა-ფშაველას მეორე შვილი, დაიბადა სოფელ დიდ თონეთში, 1887 წლის 1 მარტს.³⁷⁷ გადმოცემით, ლევანმა დაწყებითი განათლება მიიღო ჩარგლისა და თელავის სკოლებში. 1896 წლის შემოდგომაზე ის ჩაირიცხა თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიაში, სადაც სწავლობდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილი. აქედან ჩაეყარა საფუძველი ლევანის მეგობრობას საბჭოთა ოკუპაციის წინააღმდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ცნობილ ლიდერთან. ლევან რაზიკაშვილი, როგორც თავისი ქვეყნის ღირსეული შვილი, მოსწავლეობის დროიდან თანაუგრძნობდა საქართველოს დამოუკიდებლობის მომხრე სოციალ-ფედერალისტთა იდეებს. გიმნაზიის დასრულების შემდეგ (1909 წ.) ვაჟა-ფშაველას ვაჟს უსახსრობის გამო უმაღლეს სასწავლებელში სწავლა აღარ გაუგრძელებია. ერთხანს ის ცხოვრობდა ჩარგალში, ხოლო 1914 წელს მუშაობა დაიწყო ცენტრალური კანცელარიის მდივნად გორის ლაზარეთში. ლევანის ქართლში ცხოვრების პერიოდზე არსებობს ერთი საინტერესო მოგონება: 1913 წელს გორში ჩასულ აკაკი წერეთელს შეხვედრა მოუწყო ადგილობრივმა ახალგაზრდობამ. მგოსანზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მათმა პატრიოტულმა სულისკვეთებამ, კერძოდ, ლევან რაზიკაშვილის მშვენიერმა სიტყვამ და აღფრთოვანებულმა საზოგადოებამ ამ ლექსით მიმართა:

„ის მიხარებს მოხუცს გრძნობას
 გულს ის მხვდება შვების ისრად,
 მშობელ ქვეყნის სამსახურსა
 რომ ლებულობს შვილის კისრად!
 ასეთ შვილებს საიმედოდ
 თქვენშიც ხედავს ჩემი თვალი, –
 მიტომაც მწამს ასე მტკიცედ

³⁷⁷ ლადო ქისტაური, რამდენიმე ცნობა ლევან რაზიკაშვილის შესახებ, ალმანახი „პირიმზე“, 1993, №1, გვ.155.

საქართველოს მომავალი“.³⁷⁸

დაქორწინებამდე ლევანი მამიდაშვილთან, – მიხა რაზიკაშვილთან და ბიძასთან, – ხელთუბანში ცხოვრობდა.

1915 წლის გაზაფხულზე ლევანმა ცოლად შეირთო ქართლელი ქალი – თამარ გრიგოლის ასული მთვარელიძე, რომლის ძმასთან, იოსებთან მას დიდი მეგობრობა აკავშირებდა. ლუკა შვილის ნიშნობას ვერ დაესწრო, რამაც ორივე მათგანს გული დასწყვიტა. ქორწილის წინ მამისადმი გაგზავნილ ლევანის წერილში აღწერილია ის ვითარება, რომელმაც დააჩქარა მისი ნიშნობა: „თუმცა მამტყუენებ, რომ უშენოდ დავინიშნე, მაგრამ არა ვარ გასამტყუენარი, რადგანაც ისეთ, არამც თუ მატერი-ალურ მდგომარეობაში, არამედ უსახლ-კარო და უბინაობაში ვიყავი, რომ მეტი ღონე არ იყო, უნდა სადმე თავი შემეფარებინა, ბინა–თავშესაფარი მომენახა. არ მქონდა არჩევანის დრო და ყამი! თუმცა მიხასთან ვიყავი და არ შემიმჩნევია მიხასთვის, რომ ლუკმა ან რამე შეშურებოდეს ჩემთვის, მაგრამ მე თვითონ ვგრძნობდი თავს უხერხულად. ადამიანს, რომელსაც არამც თუ ფული, ლოგინი, ტანსაცმელი არა აქვს და ყოველივე მოთხოვნილებით აწვება, ისიც 7–8 თვით, თავის მოკეთეს, რომელიც თვითონაც ძლივს გამოდის იოლად, რა საკვირველია, შერცხვება და, სხვა რომ არა იყოს რა, ეთაკილება სხვის ხელებში შეხედვა.“³⁷⁹ – წერდა იგი. ლევანის ქორწილში თავის მოიყარეს მისმა ნათესავებმა და ახლობლებმა. შვილის ქორწილს, რა თქმა უნდა, დაესწრო ვაჟა-ფშაველაც, რომელსაც რძლისთვის ოქროსძენკვიანი საათი უჩუქებია. დაოჯახების შემდეგ ლევანი ცოლურებთან ცხოვრობდა.

1917 წელს, თედო რაზიკაშვილისა და იოსებ მთვარელიძის მსგავსად, ლევანიც განწვრიანდა სოციალ-ფედერალისტურ პარტიაში.

ლევანის დაპატიმრების ოქმის მიხედვით, ის 1918 წლიდან მსახურობდა ფშავში უფროს მილიციელად. 1920 წელს ვაჟას ვაჟი ცოლ-შვილით ჩარგალში გადავიდა საცხოვრებლად. საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ლევანი დანიშნეს ფშავის მილიციის უფროსად. 1922 წელს, რუსი დამპყრობლებისა და ადგილობრივი კომუნისტების წინააღმდეგ ბრძოლის პირველ ეტაპზე, მალაროსკარიდან ხევსურთისაკენ დახეული ქაქუცა

³⁷⁸ იხ. სიკო ფაშალიშვილის ზემოთ დასახ. გამოცემა, გვ. 74, 75.

³⁷⁹ იხ. ლადო ქისტაურის ზემოთ მოყვანილი წერილი.

ჩოლოყაშვილი თავისი პატარა რაზმით არაგვის ორწყალთან დაბანაკდა. თიანეთის მაზრის აღმასკომის თავმჯდომარის, სერგო სურგულაძის ბრძანებით, ფშავის მილიციის უფროსს ამბოხებულთა ალყაში მოქცევა და მათი ტყვედ აყვანა ჰქონდა დავალებული, მაგრამ ლევანმა, რომელიც ამ დროს უკვე ქართველ ეროვნულ-დემოკრატიულ პოლიტიკურ შეხედულებებს იზიარებდა, ბავშვობის მეგობარი სიკვდილისაგან იხსნა და ის ჩარგლიდან ზემო არტანისა და სოფლიონის გავლით³⁸⁰ პანკისისაკენ გააპარა. კომუნისტებმა ეროვნული საქმის გულშემატკივარ სამართალდამცავს არ აპატიეს სამსახურებრივი მოვალეობის შეუსრულებლობა. 1922 წლის 30 სექტემბერს თიანეთის საგანგებო კომისიაში დაბარებული ლევან რაზიკაშვილი დააპატიმრეს მილიციის სამმართველოს უფროსის, იოვიძის განკარგულების საფუძველზე. ვაჟაკობით, ჭკუითა და პატიოსნებით განთქმულ ვაჟას მემკვიდრეს თანადგომა გამოუცხადეს არა მარტო ფშავლებმა, არამედ საქართველოს მოწინავე ინტელიგენციის დიდმა ნაწილმა, რომლებიც დაჟინებით ითხოვდნენ მის განთავისუფლებას. საზოგადოების პროტესტის გაუთვალისწინებლად, 1923 წლის 16 თებერვალს „ბანდიტიზმისა“ და სამსახურებრივი მოვალეობის შეუსრულებლობის მუხლებით გასამართლებული³⁸¹ 36 წლის ლევანი სხვა პატიმრებთან ერთად სიკვდილით დასაჯეს.³⁸² ცხედრები, ჩვეულებისამებრ, დაკრძალეს დახვრეტის გასაიდუმლოებულ ადგილას, ზოგიერთის აზრით – ვაკის პარკის, ზოგის აზრით – დიდუბის ტერიტორიაზე.

თამარ მთვარელიძე მეუღლის დაპატიმრების შემდეგ ჩარგლიდან გორში დაბრუნდა, სადაც მცირეწლოვანი ბავშვების პატრონ უსახლკარო ქვრივს მხარში ამოუდგნენ – ძმა იოსები, მიხა რაზიკაშვილი და მეზობელი თათეოზ გოზალიშვილი.

ლევანსა და თამარს ეყოლათ ოთხი შვილი. პირველი ვაჟი – გიორგი ორი წლის ასაკში დაელუპათ. მათ დარჩათ სამი მემკვიდრე: ლუკა, ქეთევანი და ეკატერინე (პეპელა).

³⁸⁰ ზემო არტანი და სოფლიონი – სოფლები თიანეთის მაზრაში.

³⁸¹ ლევან რაზიკაშვილის საქმეს იძიებდა საქართველოს ჩეკას ბანდიტიზმთან ბრძოლის განყოფილების რწმუნებული, ვინმე ხოჯევანოვი, რომელმაც 1922 წლის 25 ნოემბერს მოამზადა ბრალდებულისადმი ბანდიტიზმის მუხლით წაყენებული დასკვნითი გადაწყვეტილება. იხ. გოგი ციციშვილი, რისთვის დახვრეტეს ვაჟა-ფშაველას პირმშო ლევან რაზიკაშვილი: ჩეკისტური სამძებრო საქმე №2315, თბ., 2001.

³⁸² იხ. გოგი ციციშვილის ზემოთ დასახ. წიგნი (შენიშვნა №381), გვ. 50.

დგანან: იოსებ მთვარელიძე,
ლევან რაზიკაშვილი და მიხა რაზიკაშვილი.

სხედან: ლევანის მეუღლე
თამარ მთვარელიძე და
სალომე კაკაბლიშვილი

(პოეტ მიხა ხელაშვილის და).

ბავშვი: ლუკა ლევანის ძე რაზიკაშვილი

ლევან რაზიკაშვილის შთამომავლები

ლუკა ლევანის ძე რაზიკაშვილი (1915 – 1998) გახლდათ ლევან რაზიკაშვილის უფროსი შვილი. ლუკა დაიბადა და ცხოვრობდა ქალაქ გორში. მას და მის მეუღლეს, ვალენტინა პრუნიჩევას დარჩათ ორი ქალიშვილი – ნინო (დაბ. ქ. გორში, 1947 წ.) და თამარი (დაბ. ქ. გორში, 1948 წ.). ნინოს მეუღლეა აკაკი შოშიაშვილი. მათ ჰყავთ სამი შვილი: ლევანი, მაია და მანანა. ლევანის ქალიშვილები არიან მარიამი და ანა (სოფ. თეთრინყარო). მანანას ჰყავს ვაჟები – ვალერიან (ვაკო) და თამაზ ჭინჭარაშვილები (სოფ. ჩანადირევი). ლუკა რაზიკაშვილის უმცროსი ქალიშვილი, თამარი, არ დაოჯახებულა.

ქეთევან ლევანის ასული რაზიკაშვილი (1919 – 2006) დაიბადა და ცხოვრობდა ქალაქ გორში. ქეთევანს და მის მეუღლეს, გიორგი გოდერძიშვილს დარჩათ ორი ვაჟი – გოდერძი და ლევანი (იგივე ბაგინა). გოდერძის (დაბ. 1940 წ.) ჰყავს შვილები – მინდია და ლელა (ქ. გორი). მინდიას მეუღლეა ნათია ახლოური. მინდიასა და ნათიას შთამომავლების სახელებია: ლუკა და ლაზარე (ქ. გორი). ლევან (ბაგინა) გოდერძიშვილის (დაბ. 1943 წ.) შვილები არიან: გიორგი და ნინო (ქ. გორი). ნინოს მეუღლეა იოსებ კეჩხუაშვილი. ნინოსა და იოსებს ჰყავთ სამი მემკვიდრე: ლალი, ლევანი და მარიამი (ქ. გორი). ლევან გოდერძიშვილის ვაჟი, გიორგი, არ დაოჯახებულა.

ეკატერინე (პეპელა) ლევანის ასული რაზიკაშვილი (1921 – 2007) დაიბადა და ცხოვრობდა ქალაქ გორში. მას ოჯახი არ შეუქმნია და შთამომავალი არ დარჩენია.

ეკატერინე და
ლუკა რაზკაშვილები

სხედან (მარცხნი-
დან მარჯვნივ):
თამარ მთვარელიძე,
ქეთევან და
ეკატერინე
რაზკაშვილები
დგანან: ლევან
და გოდერძი
გოდერძიშვილები
(ქეთევანის ვაჟები)

ქეთევან
რაზკაშვილი
შვილიშვილებთან—
მინდიასთან და
გიორგისთან ერთად

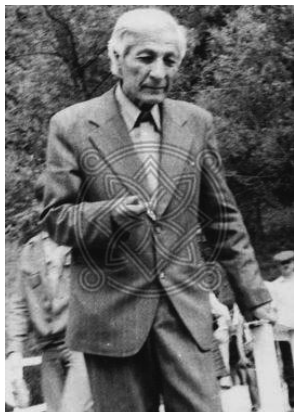
ბარბარე (გულქან) ლუკას ასული რაზიკაშვილი (1898 – 1989) – ვაჟა-ფშაველას მესამე შვილი, დაიბადა ჩარგალში, 1898 წლის 10 ივლისს. გულქანი ორჯერ დაოჯახებულა. მისი პირველი ქმარი გახლდათ ხვთისო თურმანაული (მეტსახელად „უგემური“), მეორე – პაპი ხისფეხიშვილი. ვაჟას ქალიშვილი ცხოვრობდა – ბოდავსა და ფუძნარში, სიცოცხლის ბოლო წლები კი გაატარა მშობლიურ

სოფელში. გულქანს მემკვიდრე არ დარჩენია. ის დაკრძალულია ჩარგლის სასაფლაოზე.

გულქანის საინტერესო მოგონებები ვაჟა-ფშაველაზე ჩაინერა და 1991 წელს წიგნად გამოსცა პოეტმა და ფილოლოგმა ეთერ თათარაიძემ.³⁸³

მარიამ (მარო) ლუკას ასული რაზიკაშვილი (1900 – 1918 ?) – ვაჟა-ფშაველას მეოთხე შვილი, დაიბადა ჩარგალში, 1900 წლის 2 თებერვალს. მარიამი გათხოვდა თიანეთის რაიონის სოფელ მაგრანეთში გიორგი ბეყოშვილზე. ვაჟას უმცროსი ქალიშვილი დაოჯახებიდან ორიოდე წელში, სრულიად ახალგაზრდა, უბედური შემთხვევის შედეგად გარდაიცვალა. თამარს შვილი არ დარჩენია. ის დაკრძალულია მაგრანეთის სასაფლაოზე.

³⁸³ იხ. გულქან რაზიკაშვილი, მამამა ლმერთს ჩამაჰყარა სახელი, თბ., 1991.

ვახტანგ რაზიკაშვილი (1904 – 1984)

– ვაჟა-ფშაველას უმცროსი შვილი (გერი), ნინო (იგივე თამარ) დიდებაშვილის ვაჟი. რაზიკაშვილთა შთამომავლებისა და ნათესავების: ლუკა ლევანის ძე რაზიკაშვილის, ეკატერინე ლევანის ასული რაზიკაშვილის, გიორგი ნიკოლოზის ძე რაზიკაშვილის, სალომე კაკაბლიშვილისა და სხვათა³⁸⁴ გადმოცემით, ვახტანგი არ იყო ვაჟა-ფშაველას კანონიერი მემკვიდრე, თუმცა მის შვილებთან ერთად, თანაბარ პირობებში იზრდებოდა.

ვახტანგი ვაჟას მეორედ დაოჯახებიდან (1904 წლის აპრილი) შვიდ თვეში, – 1904 წლის ოქტომბერში³⁸⁵ დაბადებულა. აღნიშნული ფაქტის გამო, ლუკა იმდენად გამწყრა-ლა ახლადშერთულ მეუღლეზე, რომ მისი უკან, დედ-მამის სახლში დაბრუნებაც კი უფიქრია. ბოლოს, მეზობლების თხოვნით, მას ქალის ოჯახში დატოვება გადაუწყვეტია, მაგრამ გერი თავის გვარზე არ დაუწერია. ვახტანგ დიდებაშვილი რაზიკაშვილის გვარზე გადაუყვანიათ მხოლოდ პოეტის გარდაცვალების შემდეგ, 1916 წელს. ჩარგლის საეკლესიო დავთრის 1905 წლის მეტრიკულ ჩანაწერში ვახტანგის მშობლების გრაფაში პირველ ადგილზე დედა – ნინო (თამარ) დიდებაშვილი წერია. ქვემოთ განმარტებულია, რომ იგი არაკანონიერად (ჯვარდაუწერლად) ცხოვრობს ჩარგლის მკვიდრთან, ლუკა რაზიკაშვილთან. ეს უკანასკნელი ცნობა (ნინოს ლუკასთან ჯვარდაუწერლობის შესახებ) შემდგომ წლებში ჩასწორების დროს გაუუქმებიათ და შავი მელნით გადაუხაზავთ. საეკლესიო მეტრიკულ წიგნებში, არაკანონიერად დაბადებული ბავშვების ერთეული შემთხვევების გარდა, პირველად იწერებოდა მამის მონაცემები, რომელიც ბავშვს გვარს აძლევდა. ამ დოკუმენტის მიხედვით კი, ვახტანგს

³⁸⁴ ამ ფაქტს ეხმაურება ფშაველი პოეტის, მიხა ხელაშვილის ლექსი ვახტანგზე, რომელშიც მიხა მას ასე მიმართავს: „თავის გვარდავინწყებულს, რაზიკაშვილი ხდებიაო“.

³⁸⁵ ჩარგლის საეკლესიო დავთრის მიხედვით, ვახტანგის დაბადების თარიღია 1905 წლის 2 ოქტომბერი (ფონდი №489, ანაწერი 21, საქმე №1551). ეს მეტრიკული ჩანაწერი გაკეთებულია ბავშვის დაბადებიდან ერთი წლის შემდეგ.

გვარი მისცა დედამ – თამარ დიდებაშვილმა. აღნიშნული ჩანაწერის გასწვრივ იმერეთის სინოდის კანტორის თანამშრომლების მიერ გაკეთებული 1916 წლის 7 მაისით დათარიღებული რუსული მინაწერია მეტრიკაში შეტანილი ცვლილებების შესახებ: „Исправлено по указу С. К-ой 7 мая 1916 г. N 8457“. ეს გვაფიქრებინებს, რომ მოგონებების თანახმად, ვახტანგის გვართან და ნინო დიდებაშვილის კანონიერი მეუღლის სტატუსის აღდგენასთან დაკავშირებით, საეკლესიო დავთრის პირველ ჩანაწერში ცვლილებები, მართლაც, ვაჟას სიკვდილის შემდეგ შეუტანიათ. ვახტანგს განახლებული დაბადების მოწმობის აღებაში დაეხმარნენ ვაჟა-ფშაველას ვაჟი ლევანი და პოეტის დისწული – მიხა რაზიკაშვილი. აღნიშნულ ფაქტზე მიგვანიშნებს მიხას მიერ 1933 წელს სანდრო რაზიკაშვილისადმი გაგზავნილი წერილიც, რომელშიც საუბარია მასთან დარჩენილი ვახტანგის ძველი დაბადების მოწმობის გამოუსადეგრობაზე: „ამ პასპორტიზაციისათვის ქალაქების ძებნის დროს აღმოჩნდა ვახტანგის მეტრიკა... რა თქმა უნდა ის მას იმ სახით როგორც დაწერილია, აღარ გამოადგება, მაგრამ – გიგზავნი და გადაეცი როდესაც შემოივლის“.³⁸⁶

ვახტანგ რაზიკაშვილი ცხოვრობდა თბილისში და დიდი ხნის განმავლობაში მუშაობდა ვაჟა-ფშაველას სახლ-მუზეუმის დირექტორად. ის ავტორია წიგნებისა: „მამაჩემი ვაჟა-ფშაველა“ (თბ., 1961) და „ვაჟას საოჯახო პოეზია“ (თბ., 1978). ვახტანგი დაკრძალულია ვაჟასეულ ეზოში.

ვახტანგს დარჩა ორი შვილი – ალექსანდრე (ვახტანგისა და დედუნა ბაჩიაშვილის ვაჟი) და თამარი, იგივე გულიკო (ვახტანგისა და სურია გოგიტიძის ქალიშვილი).

ალექსანდრე (ალექსი) ვახტანგის ძე რაზიკაშვილი დაიბადა და ცხოვრობდა ჩარგალში. მისი მემკვიდრეები არიან: ციური – პირველი ქორწინებიდან და თამარი, ნინო და ვაჟა – მეორე ქორწინებიდან. ეს უკანასკნელნი დღესაც ჩარგალში ცხოვრობენ.

თამარ (გულიკო) ვახტანგის ასული რაზიკაშვილი ცხოვრობს თბილისში. მისი მეუღლე გახლდათ ჯანსუღ (ჯანო) ტონია. თამარს ჰყავს ორი შვილი: ვახტანგი (ვახო) და ეკატერინე (ეკა). ვახტანგ ტონიას ქალიშვილი, სალომე, ბებიის გვარს ატარებს და რაზიკაშვილად იწერება.

³⁸⁶ იხ. რაზიკაშვილების მიმონერა, გვ. 238.

ნიკოლოზ (ბაჩანა) პავლეს ძე რაზიკაშვილი (1866 – 1927)

პავლე რაზიკაშვილის მეოთხე შვილი – ნიკო, იგივე ბაჩანა, დაიბადა 1866 წლის 11 მაისს³⁸⁷ სოფელ ჩარგალში. მან დაწყებითი განათლება მიიღო ჩარგლის სკოლაში, 1880 წლიდან კი სწავლა განაგრძო გორის საოსტატო (სამასწავლებლო) სემინარიაში, რომელიც 1885 წელს წარჩინებით დაამთავრა.

ახალგაზრდობაშივე გამოიკვეთა ბაჩანას გამორჩეული ბუნება – სულის სიფაქიზე, მოყვასისადმი თავდადება, რომანტიულობა და ფიცხი ხასიათი. „ბაჩანა მეტად ნიჭიერი, შრომისმოყვარე და გულკეთილი კაცი იყო, მას არავისათვის არაფერი შურდა და სხვის გულისთვის უკანასკნელ პერანგსაც გაიხდიდა“ – წერდა მის შესახებ სანდრო რაზიკაშვილი. ნიკო გარეგნობით თითქოს წააგავდა თავის ძმებს, მაგრამ მაინც სხვაგვარი, სახასიათო გარეგნობა ჰქონდა: „მაღლა ავარცხნილი გრუზა ქოჩორი და თაფლისფერი თვალები, სანდომიანი სახე ნამდვილ პოეტურ შეხედულებას აძლევდა“.³⁸⁸ ბაჩანა საშუალო სიმალლის, ათლეტური კუნთოვანი აგებულებისა გახლდათ. „ის მეტად ენერგიული და ბუნებით ოპტიმისტი იყო, ხოლო სევდაც წრეგადასული იცოდა“ (ივ. რაზიკაშვილის მოგონებებიდან).

ნიკო რაზიკაშვილის პირველი პოეტური ქმნილებები გამოჩნდა სემინარიელთა ხელნაწერ ჟურნალ „რიჟრაჟში“, რომლის ნომრების გადაწერაც მას ჰქონდა დავალებული. პოეტის ფსევდონიმი – „ბაჩანა“ (ნიკოს ბავშვობისდროინდელი მეტსახელი) საზოგადოებამ გაიცნო გაზეთებში – „ივერიასა“ და „დროებაში“ 1885 წელს გამოქვეყნებულ ლექსებთან ერთად.

სემინარიის დამთავრებისთანავე, 1885 წელს, ბაჩანა დაინიშნა გურჯაანის რაიონის სოფელ ვეჯინის დაწყებითი სკოლის მასწავლებლად. თავისი ძმების მსგავსად, ნიკოსაც შეუპოვარი ხასიათი ჰქონდა: ის ყოველთვის მზად იყო შებრძოლებოდა უსამართლობას და დაეცვა მემამულეთაგან

³⁸⁷ ჩარგლის წმ. გიორგის ეკლესიის მეტრიკული ჩანაწერი იხ.: საისტორიო ცენტრალური არქივის ფონდი 189, საქმე 1879.

³⁸⁸ შალვა მარკოზაშვილი, ბაჩანა, ჟურნალი „სკოლა და ცხოვრება“, თბ., 1993, გვ. 105–110.

შეინროებული გლახები. სწორედ ამ საბაბით, ვეჯინში მას კონფლიქტი მოუვიდა ადგილობრივ თავადთან, „ნაფიცრალ“ სოსო აბაშიძესთან, რომელმაც ერთ წვეულებაზე ბაჩანას მიპარვით დაჰკრა მხარზე ხანჯალი. მიძიმედ დაჭრილი პოეტი ჩარგალში დაბრუნდა, სადაც მას რამდენიმე თვის განმავლობაში მკურნალობდა ფშაველი ექიმბაში. ამ მოვლენების ფონზე, სოფლის ჩაფართან დაპირისპირების შემდეგ, ბაჩანა სამუშაოდან გაათავისუფლეს.

1890 წელს ნიკო პედაგოგად დანიშნეს ბარისახოს ახლად გახსნილ სკოლაში, სადაც დაჰყო 10 წელიწადი. ხევსურეთში მოღვაწეობის პირველ ეტაპზე პოეტს დიდი ძალისხმევა დასჭირდა სკოლის გასამართად და სასწავლებელში ბავშვების მისაზიდად, საბოლოოდ კი მას შრომა დაუფასდა: კეთილმოსურნე მასწავლებლის წყალობით ადგილობრივმა გლახებმა თანდათან შეიგნეს განათლების ფასი და ბავშვებიც სიხარულით მიდიოდნენ სკოლაში. 1993 წელს, ბარისახოში ცხოვრების პერიოდში, პოეტმა ცოლად შეირთო თავისივე თემის³⁸⁹ ქალი და წაწალი მარიამ გურასპაული. ბაჩანას მიერ თემის ადათის დარღვევას ჩარგლელთა გულისწყრომა გამოუწვევია, მაგრამ თანასოფლელთა შეხედულების საპირისპიროდ, მან პოეტური სულით გამორჩეული მანდილოსანი ცხოვრების მუდმივ თანამგზავრად გაიხადა. მოგვიანებით, ნიკოს ცხოვრების ეს ეპიზოდი საფუძვლად დაედო მისი პოემა-რომანის – „წაწლობის“ სიუჟეტურ ქარგას.

1900 წელს ბაჩანამ მუშაობა განაგრძო მაღაროსკარის ოთხკლასიან დაწყებით სკოლაში. პოეტმა, ბარისახოს მსგავსად, მაღაროსკარის სკოლასთანაც გახსნა მცირე ბიბლიოთეკა, რომელსაც თბილისიდან ჩამოტანილი წიგნებითა და ჟურნალ-გაზეთებით ამარაგებდა. ფშავში დაბრუნებულმა ბაჩანამ პატარა სახლი აიშენა ჩარგალიდან სამ კილომეტრში მდებარე სოფელ აფხუშოში. ამ ულამაზეს ადგილას, მამა-პაპის სალოცავის გვერდით, მას ხეხილი და სახნავ-სათიბი ჰქონდა. სამუშაო დღეებში ნიკო სკოლაში რჩებოდა, სადაც საცხოვრებლად გამოყოფილი ჰქონდა ერთი ოთახი. შაბათ-კვირას ის საკუთარ სახლს მიაშურებდა ხოლმე და საოჯახო საქმეებს

³⁸⁹ ჩარგლის მოსახლეობა გოგოჭურების (ცაბაურების) თემს ეკუთვნის.

აგვარებდა. ამ დროს მთელს საქართველოში ინფექციური დაავადებები მძვინვარებდა, რომელმაც არა ერთი ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა. ფშავში პოეტს სახადით დაედუპა ქალ-ვაჟი. ნიკომ მტკივნეულად განიცადა შვილების სიკვდილი, რამაც მის ცხოვრებას სამუდამო დაღი დაასვა. **1909** წელს მოულოდნელად გაჩენილმა ხანძარმა გაანადგურა მალაროსკარის სკოლა. ცეცხლმა შთანთქა ბაჩანას თხზულებათა მრავალრიცხოვანი ხელნაწერები და ბიბლიოთეკის წიგნები. პოეტს, აუნაზღაურებელ დანაკარგთან ერთად, სკოლის დახურვაც ადარდებდა. საბედნიეროდ, სკოლა დროებით ჩარგალში გადაიტანეს, მისი განახლების შემდეგ კი ბაჩანა კვლავ დაუბრუნდა თავის სამუშაო ადგილს.

შრომისმოყვარე მასწავლებელს გაკვეთილების შემდეგაც არ შეეძლო უქმად ყოფნა: ბარისხოსა და მალაროსკარის სკოლების ეზოებში მან სხვადასხვა ჯიშის ხეხილი დარგო და ფშავლებისთვის უცხო საბოსტნე კულტურები მოაშენა. ცნობილია, რომ ბაჩანას სოფლის საქმეში ბევრი ვერ შეედრებოდა: მას თიბვაში ბადალი არ ჰყავდა და ხეხილის მოვლა-პატრონობაც შესანიშნავად იცოდა. პოეტს ჩინებული სპორტული მონაცემებიც ჰქონია: „ბაჩანა ჯერ კიდევ ბავშვობიდანვე, შემდეგ კი ვაჟას ნაბაძვით ეჩვეოდა ჭიდაობას, კრივს, ტყვიით სროლას, შუბის ტყორცნას, ცხენით ჯირითს, წყალში ცურვას, სიმაღლეებზე ასვლას, გადარბენას და სხვა. ამავე დროს ბაჩანა ძალიან ღონიერიც იყო. მართალია ტანად წარმოსადეგი არ იყო მამაჩემი, მაგრამ სამაგიეროდ ძალიან სწრაფი და მკვირცხლი იყო“. - წერდა მის შესახებ ნიკოს უმცროსი შვილი გიგლა რაზიკაშვილი. საუკეთესო ფიზიკური მომზადების მიუხედავად, მუდმივმა გაჭირვებამ, ახალგაზრდობის მოურჩენელმა ჭრილობამ და მთის ნესტიანმა ჰავამ მაინც შეარყია პოეტის ჯანმრთელობა. **1917** წლიდან, პირობების გაუმჯობესების მიზნით, ნიკომ მუშაობა განაგრძო დუშეთის უმაღლეს დაწყებით სასწავლებელში.

მთაში ცხოვრების პერიოდში ბაჩანა აქტიურ შემოქმედებით ცხოვრებას ეწეოდა, თუმცა პოეტს მუდმივად თან სდევდა საზოგადოებისთვის სასარგებლო საქმის კეთებისა და საკუთარი შესაძლებლობების ბოლომდე გამოყენების სურვილი. ბაჩანა ნაღვლიანად შენიშნავდა, რომ ამისთვის უმაღლესი გა-

ნათლება და გამოცდილება აკლდა, რაც მისი შეძლების ადამიანისთვის მიუღწეველ ოცნებად რჩებოდა.

1920 წელს, პნევმონიით მძიმედ დაავადებული პოეტი იძულებული გახდა ოჯახით საცხოვრებლად გადასულიყო კახეთში, სოფელ ქვემო ქედში. აქ, დროის მცირე მონაკვეთებში, ის მასწავლებლობდა სიღნაღისა და ბოდბის სკოლებში. შირაქში პოეტს წამოეწია ახალი უბედურება: მას გარდაეცვალა უმცროსი ქალიშვილი – გულქანი. მესამე შვილის სიკვდილმა საბოლოოდ გატეხა ბაჩანას სულიერი მდგომარეობა. დაიკარგა მის ჩვეული, ხალისიანი განწყობა. ავადმყოფობის გამო სკოლას ჩამოშორებული პოეტი სახლში მუშაობდა თავისი ლექსებისა და პოემა „წაწლობის“ საბოლოო რედაქციაზე. 1924 წელს ქართველმა საზოგადოებამ აღნიშნა ბაჩანას სამწერლო მოღვაწეობის 40 წლის იუბილე, თუმცა მძიმე მატერიალურ მდგომარეობაში მყოფ პოეტს სათანადო დახმარება ვერავინ ვერ აღმოუჩინა.

სიცოცხლის ბოლო წლებში ბაჩანას ჯანმრთელობის მდგომარეობა საგრძნობლად გაუარესდა. თბილისში სამკურნალოდ ჩამოსული ნიკო რაზიკაშვილი გარდაიცვალა 1927 წლის 17 დეკემბერს ყოფილი „მიხაილოვის“ საავადმყოფოში. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მონაცემები – თითქოს პოეტი გარდაიცვალა 1928 წლის 18 დეკემბერს, არ შეეფერება რეალობას. 1927 წლის 18 დეკემბერს გაზეთ კომუნისტში გამოქვეყნდა ცნობა ბაჩანას გარდაცვალების შესახებ.³⁹⁰ ამ ფაქტს ადასტურებს მიხეილ რაზიკაშვილის მიერ 1928 წლის 16 იანვარს სანდროსადმი გაგზავნილ წერილი, სადაც პოეტის დისწული გამოთქვამს გულისტკივილს, რომ ვერ დაესწრო ბიძის დაკრძალვას.³⁹¹ წერილის შინაარსის მიხედვით, ბაჩანა გარდაიცვალა ადრესანტის მიერ მის დაწერამდე ერთი თვით ადრე. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბაჩანა გარდაიცვალა არა 1928 წლის დეკემბერში, არამედ 1927 წლის 17 დეკემბერს. პოეტი დაკრძალეს დიდუბის საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში.

პედაგოგიურ საქმიანობას ბაჩანამ თავისი სიცოცხლის 36

³⁹⁰ იხ. პოეტ ბაჩანას გარდაცვალება, გაზეთი „კომუნისტი“, 1927, 18 დეკემბერი, №287, გვ. 5.

³⁹¹ იხ. რაზიკაშვილების მიმონერა, გვ. 235-236.

წელზე მეტი ხანი მოახმარა. ნიკო რაზიკაშვილი გახლდათ ხევსურეთსა და ფშავში ახლად გახსნილი სკოლების პირველი მასწავლებელი, რომელმაც ამ კუთხის ყმანვილებში სწავლა-განათლებისადმი ინტერესი გააღვიძა: თავისუფალ დროს პოეტი ბავშვებს უკითხავდა ლიტერატურას და მათთან ერთად მსჯელობდა ქართული მწერლობისა და ისტორიის მნიშვნელოვან საკითხებზე. ბავშვები ინტერესით უსმენდნენ მასწავლებლის ემოციურ მონათხრობს ეროვნულ გმირებსა და თავისუფალი საქართველოს საამაყო წარსულზე. სანდრო რაზიკაშვილი თავის მოგონებაში აღნიშნავს, რომ მონაფეები, რომელთაც ბაჩანა სამშობლოს სიყვარულს უწერგავდა, აღმერთებდნენ თავიანთ მასწავლებელს. პოეტის შვილი, პავლე, იხსენებდა: „სადაც კი ბავშვი დაიბადებოდა, ნათლიად მამაჩემი მიჰყავდა მათ მშობლებს. ხევსურები, როგორც თითონ იტყოდა, დიდად პატივს სცემდნენ და ყოველ მის სიტყვას დიდ ფასს სდებდნენ. რომ ჰნახავდნენ, ქუდებს მოიგლეჯდნენ და ახლო რომ მივიდოდნენ, მუხლებზედ დაეცემოდნენ და ისე აძლევდნენ სალამს“. თავად ბაჩანაც მადლიერი ყოფილა მისდამი ხევსურების ასეთი თბილი დამოკიდებულების გამო. ცნობილია, რომ პოეტი ეკონომიურადაც ეხმარებოდა გაჭირვებაში მყოფ შეგირდებს. ნიკოს გამოუსწორებელი რეალობით მოგვრილ ნაღველს უმსუბუქებდნენ საყვარელი მონაფეები, რომლებთანაც ის დიდი ენთუზიაზმით მუშაობდა.

ცხოვრების მძიმე პირობებისა და პირადი ტრაგედიის მიუხედავად, ბაჩანას მუდამ მშობლიური ქვეყნისთვის შესტკიოდა გული. პოეტს უკეთესი მომავლის იმედი ასულდგმულებდა და მის ლექსებშიც ოპტიმისტური სულისკვეთება იგრძნობოდა. ბაჩანა თვალყურს ადევნებდა საქართველოში მიმდინარე მნიშვნელოვან ისტორიულ პროცესებს: ძმებთან ერთად ისიც თანაუგრძნობდა 1905 წლის გლეხთა რევოლუციურ მოძრაობას და რუსეთის იმპერიალისტური პოლიტიკის წინააღმდეგ მიმართულ გამოსვლებს: „ძმებს სძულდათ ყოველგვარი უხეში, განუსჯელი ადმინისტრაციული გამოვლინება, დამყარებული მაგრად დაჭედილ რკინის ქუსლებიან ჩექმებზედ და თოფის ხიშტებზე“ (ივანე რაზიკაშვილი). ბაჩანასა და ლუკას სახლში არა ერთხელ შეუფარებიათ პოლიციის მიერ ძებნილი მამულიშვილები.

ცნობილია, რომ ძმები რაზიკაშვილები ერთმანეთის ლიტერატურულ გემოვნებას დიდად აფასებდნენ, თუმცა ბაჩანა ხშირად ეკამათებოდა ლუკას ამა თუ იმ თხზულების იდეურ-მხატვრული გადაწყვეტისა და ზოგადად, ქართული მწერლობის არსებით საკითხებზე. ძმების შემოქმედებითი თვითმყოფადობის მიუხედავად, მათი მსოფლმხედველობა ღრმა ეროვნული ფესვებით და ერთი იდეური მრწამსითაა ნასაზრდოები.

ბაჩანას პატრიოტული ლირიკა ხალხში დიდი მოწონებით სარგებლობდა. პოეტის შემოქმედებაზე მაღალი აზრისანი იყვნენ: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ალექსანდრე ხახანაშვილი, გრიგოლ ყიფშიძე, არტურ ლაისტი და სხვა საზოგადო მოღვაწენი. **1885** წლიდან ბაჩანას ლექსები, მოთხრობები და კორესპონდენციები ხშირად იბეჭდებოდა ჟურნალებში – „ჯეჯილი“, „ნაკადული“, „ერი“, „მოამბე“, „განათლება“ და გაზეთებში – „დროება“, „თეატრი“, „ივერია“, „კვალი“, „კომუნისტი“. გაზეთ „ივერიის“ **1898** წლის **9** და **10** ოქტომბრის ნომრებში გამოქვეყნდა ბაჩანას მიერ ხევსურეთში ჩანერილი ხალხური ლექსები – „საეპოსო მასალა“.

ნიკო რაზიკაშვილის სიცოცხლეში გამოქვეყნდა მისი ხუთი პოემა: „სულა და ღმერთები“ (ჟურნ. „განათლება“, თბ., **1884**, №2–10), „თალღაუარა“ (გაზ. „ივერია“, თბ., **1887**), „დაბადება და აღზრდა ერეკლე ბატონიშვილისა“ (თბ., **1890**), „ნანაის სიმღერა“ (გაზ. „ივერია“, თბ., **1900**) და „დიაკვნისანი“ (თბ., **1902**). ნიკო ვერ მოესწრო „ქმნკგ საზოგადოებისთვის“ ჯერ კიდევ **1920** წელს დასაბეჭდად გადაცემული რჩეული თხზულებების ერთად გამოცემას. სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე, ბაჩანას გადაწყვეტილი ჰქონია თავისი ნაწარმოებების სრული კრებულის „სახელგამის“ სტამბაში დაბეჭდვა. პოეტის გარდაცვალებიდან **11** წლის შემდეგ ეს საქმე ითავა სოლომონ ყუბანეიშვილმა, რომელმაც **1938** წელს შეადგინა და სტამბა „ფედერაციაში“ დაბეჭდა ავტორის მიერ რედაქტირებული ლექსებისა და პოემების პირველი სრული აკადემიური გამოცემა. მკვლევარს ბაჩანას მიერ სანდრო რაზიკაშვილთან დატოვებული და დასაბეჭდად მომზადებული ხელნაწერებიდან ნიგნში არ შეუტანია მხოლოდ მისი ოთხი ლექსი და პროზაული ნაწარმოებები. **1988** წელს, გამომცემლობა „მერ-

ანის“ სტამბაში ივანე ქართველიშვილის წინასიტყვაობით დაიბეჭდა ბაჩანას რჩეული ლექსებისა და პოემების მეორე კრებული - „მუხავ, მიყვარხარ, ტიალო“.

ნიკოსა და მის მეუღლეს, მარიამ გურასპაულს, რვა შვილი შეეძინათ. აქედან სამი მათგანი: ვაჟი – მასონა, ქალიშვილები – იათამზე და გულქანი ავადმყოფობით დაელუპათ. ბაჩანას დარჩა ხუთი შვილი: პავლე, ნინო, ივანე (ვანო), მარიამი (მართა) და გიორგი (გიგლა). ბაჩანას შვილები ჩარგალში არიან დაბადებულნი. პოეტის სამივე ვაჟმა დაამთავრა თბილისის კლასიკური გიმნაზია. პავლემ და გიორგიმ შემდგომში მიიღეს უმაღლესი განათლებაც, ისინი ჩარგალში მასწავლებლობდნენ, ივანე კი - ქვემო ქედში.

პავლე ნიკოლოზის ძე რაზიკაშვილი (1895 – 1985) - ბაჩანას უფროსი შვილი, პროფესიით ეკონომისტი, შესანიშნავად ფლობდა რუსულ და გერმანულ ენებს და თარგმნიდა ლიტერატურას. პავლე ცხოვრობდა ჩარგალში და მუშაობდა პედაგოგად ამავე სოფლის სკოლაში. პავლე რაზიკაშვილს დანერვილი აქვს მოგონებები ვაჟა-ფშაველასა და ბაჩანაზე.³⁹² პავლეს ჰყავდა ერთადერთი ვაჟი – ლუკა. ლუკას დარჩა ოთხი შვილი: ვაჟა, ნანა, მანანა და დავითი (სოფ. ქვემო ქედი).

ნინო ნიკოლოზის ასული რაზიკაშვილი (1902 – 1983) ცხოვრობდა სოფელ ქვემო ქედში. მისი ვაჟი ილია (მამის გვარი – ზურაშვილი) დედის გვარს ატარებდა. ილია პროფესიით ფიზიკოსი იყო, მაგრამ გამოირჩეოდა პოეტური ბუნებით და წერდა ლექსებს. მისი მემკვიდრეები არიან: მზია და ალექსანდრე (სანდრო) რაზიკაშვილები (ქ. თბილისი).

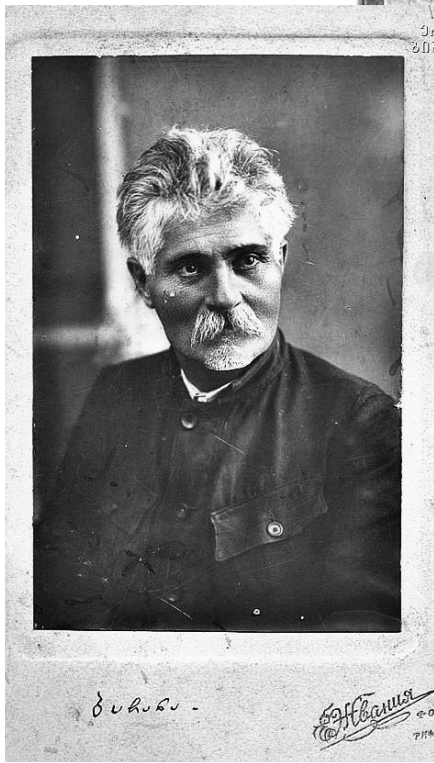
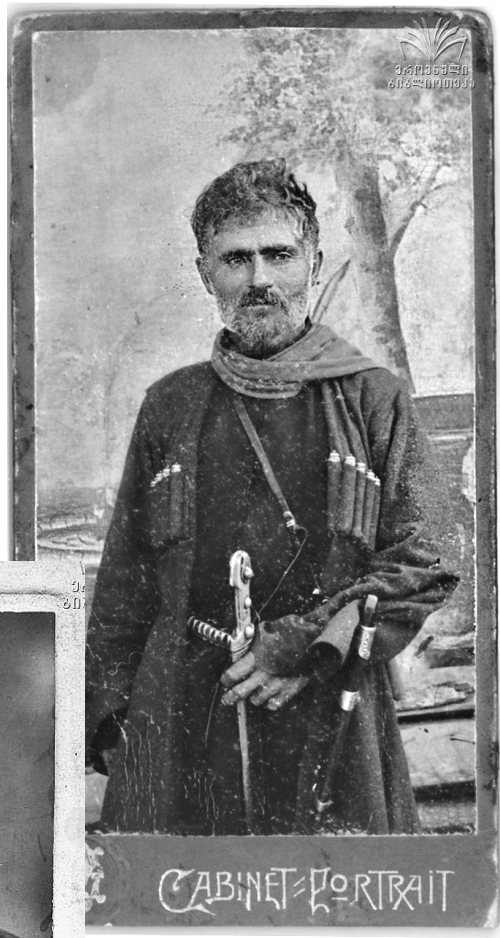
ივანე (ვანო) ნიკოლოზის ძე რაზიკაშვილი (1904 – 1991) ცხოვრობდა ქვემო ქედში და პედაგოგად მუშაობდა ამავე სოფლის საშუალო სკოლაში. მას დანერვილი აქვს მოგონება ბაჩანაზე, რომელიც გამოქვეყნდა ჟურნალ „ლაშარის“ 1991 წლის მეორე ნომერში (გვ. 160–167). ვანოს შვილები – იმედა, მართა, მარიამი (მარო), ნუნუ და იათამზეც სოფელ ქვემო ქედში დამკვიდრდნენ. იმედასა და მართას შთამომავლები არ

³⁹² იხ. გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი: №13 379/263 – 13 381/263 (მოგონება ვაჟაზე); №13 484/266 (მოგონება ბაჩანაზე).

დარჩენიათ. მარიამის შვილები არიან: ალექსანდრე, ლალი და მალხაზ ლაჩიშვილები. ნუნუ რაზიკაშვილს ჰყავს სამი მემკვიდრე – ბექა, შორენა და ნათია ქისტაურები. იათამზეს დარჩა ორი ვაჟი – ვაჟა და კახა გარაქლოვები.

მართა ნიკოლოზის ასული რაზიკაშვილი (1906 – 1936) ცხოვრობდა სოფელ ქვემო ქედში. აქ დაიბადნენ მისი შვილები: ვახტანგ, ბაბაღე (ბაბუღია), შოთა და ეთერ ჩობალაურები. ვახტანგის შთამომავლები არიან: ალექსანდრე, ბაჩუკი, ზაქარია და მაია, ბაბაღესი – ვახტანგ და დალი მინდოდაურები, შოთასი – მანანა (ქ. თბილისი), ეთერისა – ნიკოლოზ და ლია მაჭარაშვილები (სოფ. ქვემო ქედი).

გიორგი (გიგლა) ნიკოლოზის ძე რაზიკაშვილი (1910 – 1995) ცხოვრობდა ჩარგალში. მან დაამთავრა ალ. პუშკინის სახელობის პედაგოგიური ინსტიტუტი, მუშაობდა ჩარგლის სკოლის დირექტორად და ამავე სკოლაში ასწავლიდა რუსულ ენასა და გეოგრაფიას. გიორგისა და მის მეუღლეს, მარიამ ჟამიაშვილს ეყოლათ ქალ-ვაჟი: ლამარა და დავითი. დავითს დარჩა ორი შვილი: ზაზა და ნუნუ (იგივე ლელა). ზაზა დავითის ძე რაზიკაშვილის შთამომავლები არიან: შორენა, ლუკა და ნიკოლოზი (ქ. თბილისი), ლელა რაზიკაშვილისა კი – მარიამ, ბარბარე და მელანო მეგრელიძეები (ქ. თბილისი). ლამარა გიორგის ასული რაზიკაშვილი ცხოვრობს თბილისში. მისი მემკვიდრეა მანანა სამაშვილი, რომელსაც ჰყავს ორი შვილი: ბაჩანა და ანა ფარადაშვილები (ქ. თბილისი).

ბაჩანა
(ნიკოლოზ რაზიკაშვილი)

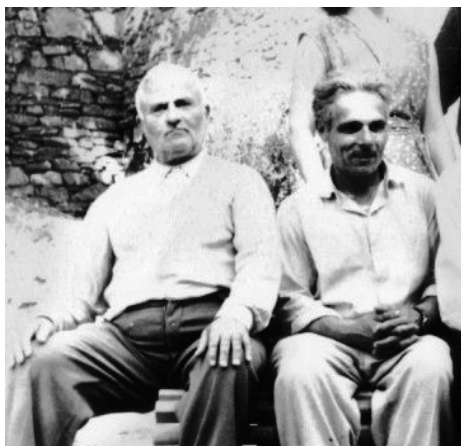
ბაჩანა და შიო მღვიმელი

ბაჩანას ვაჟი ივანე

ბაჩანას შვილები: პავლე და გიორგი

თევდორე (თედო) პავლეს ძე რაზიკაშვილი (1869 – 1922)

თედო რაზიკაშვილი დაიბადა სოფელ ჩარგალში, 1869 წლის 1 ნოემბერს. მწერალმა პირველადი განათლება მიიღო ჩარგლის დაწყებით სკოლაში. 1883 წელს ის ჩაირიცხა გორის სემინარიასთან არსებულ მოსამზადებელ განყოფილებაზე. 1889 წელს თედომ წარჩინებით დაასრულა სემინარიის სრული კურსი. 1890 წელს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ ის პედაგოგად დანიშნა სოფელ ხელთუბნის საშუალო სკოლაში. მასწავლებელი თავიდან სკოლის შენობაში ცხოვრობდა, რადგან საკუთარი სახლი და მიწა არ გააჩნდა. სკოლის ეზოში თედომ ხეხილი დარგო და ბოსტანი გამართა. მალე თედომ ერთი ქაობიანი მიწის ნაკვეთიც შეიძინა, რომელიც თანდათან სამოთხის ბაღს დაამსგავსა. 1891 წელს მწერალმა ცოლად შეირთო ადგილობრივი გლეხის შვილი თინათინ (თიკო) იშხანაშვილი. დედ-მამის გარდაცვალების შემდეგ, მწერალს ზურგზე დააწვა ახლადშექმნილი ოჯახის მოვლისა და თელავის სკოლაში მიბარებული უმცროსი ძმის აღზრდის პასუხისმგებლობა. მასში მოქარბებულად შეიგრძნობოდა რაზიკაშვილების ოჯახის წევრთა ურთიერთობისათვის ნიშანდობლივი თბილი და მოსიყვარულე ბუნება: „ვიცოცხლო, ძმაო, რო თქვენ დაგედვათ მტლად, რო თქვენ შამოგწიროთ ჩემი სიცოცხლე“. - სწერდა იგი სანდროს მშობლების გარდაცვალების შემდეგ გაგზავნილ წერილში.

თედო პედაგოგიური და შემოქმედებითი უნარის გარდა, გამოირჩეოდა იშვიათი შრომისმოყვარეობით. ის დაჯილდოებული იყო პრაქტიკულობითა და კომერციული ნიჭითაც. ხელთუბნის სკოლის ერთადერთ მასწავლებელზე იყო დამყარებული ამ სკოლის ბედი და შეგირდთა კეთილდღეობა, სკოლიდან სახლში დაბრუნებულს კი უამრავი საქმე ხვდებოდა. თედოს მთელს რაიონში სანიმუშო ბოსტანი და ხეხილის იშვიათი ჯიშები ჰქონდა. მოგვიანებით მან ხელი მიჰყო მეფუტკრეობას და ფუტკრის ასამდე სკაც მოამრავლა. მწერალმა რამდენიმე პარტნიორთან ერთად დააარსა ხელთუბნისა და მისი

მიმდებარე სოფლებისთვის საერთო სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივი, რომლის საშუალებითაც არა მარტო სოფლის პროდუქტების გაყიდვა, არამედ აზერბაიჯანში ხილის ბარტერული გაცვლა ხორციელდებოდა; მალე, მისი ინიციატივით ჩამოყალიბდა რაიონში ერთ-ერთი პირველი სასოფლო-სამეურნეო ბანკი, გაიხსნა სავაჭრო პუნქტები და სოფლის ბიბლიოთეკა. ამდენ საქმესთან ერთად, თედო თავისუფალ დროს მუდმივად ზრუნავდა თვითგანვითარებაზე, კითხულობდა და ეცნობოდა პრესის ახალ პუბლიკაციებს. დღისით მოუცლელი მწერალი ღამე წერდა და ცდილობდა გამომცემლებისთვის დროზე მიეწოდებინა თავისი ნაწერები.

ხალისიანი და საინტერესო მასპინძლის – თედოს ოჯახში ხშირად იყრიდნენ თავს ნათესავები, გორის ინტელიგენციის წარმომადგენლები და თბილისიდან ჩასული სტუმრები. სიკო ფაშალიშვილის სიტყვებით, „თედოს სახლში მარტო ხორაგი და ღვინო როდი იყო ნადიმის დამამშვენებელი: მის ოჯახში გაშლილი სუფრა – ეს გონებრივად გავარჯიშებისა და სულიერი დასვენების საბაბსაც წარმოადგენდა, რაც განსაკუთრებით ვაჟას კომპანიაში იგრძნობოდა. აქ იწყებოდა მეტად სერიოზული მასლაათი მწერლობასა და ხელოვნებაზე. კამათობდნენ ფართო დიაპაზონის ლიტერატურაზე და საგულისხმო დასკვნებიც გამოჰქონდათ“.

თედო, როგორც მშრომელი მოსახლეობის თავგამოდებული დამცველი და მათი მისწრაფებების გამზიარებელი, ახალგაზრდობაშივე ჩაერთო ხალხოსნურ მოძრაობაში. „თედო რაზიკაშვილი სასტიკი და უღმობელი მამხილებელი იყო ყოველივე უსამართლობისა, მოურიდებელი მდევნელი იყო იმ ნაძირალებისა, თუ ცხვრის ქურქში გახვეული მგლებისა, – სულ ერთია შინაურებისა თუ გარეულებისა, – რომელნიც ასე უდიერად ატყუებენ და სჩაგრავენ ჩვენს გლეხკაცობას“ – წერდა ია ეკალაძე. მწერლის სახლი ხელთუბანში მთავრობისაგან და მემამულეთაგან დაჩაგრული გლეხების აგიტაციის ცენტრად გადაიქცა. მწერლის პატრიოტული სულისკვეთება და საქვეყნო საქმეებისადმი თავდადება თვალშისაცემი იყო იმდროინდელი მოხელეებისთვის, რომლებიც მისი დაპატიმრების მიზეზს ეძებდნენ. 1905 წლის 12 სექტემბერს თედო დაიჭირეს და რუსეთში სამუდამო გადასახლება მიუსაჯეს. ბედზე

მწერალს ოქტომბრის მანიფესტმა მოუსწრო და გზიდან უკან დააბრუნეს, მაგრამ მისი დევნა ამით არ დამთავრებულა: 1906 წელს მწერალს სახლი ზარბაზნებით დაუნგრეს და ცოლ-შვილით უსახლკაროდ დატოვეს, რის შემდეგაც ის იძულებული გახდა ოჯახით ფშავში, ძმებთან გახიზნულიყო. ხელთუბანში დაბრუნებული თედო 1907 წელს კვლავ ძლივს გადაურჩა დაპატიმრებას.³⁹³ რამდენიმე წლის შემდეგ მან მოახერხა გადამწვარი სახლის რესტავრაცია და კიდევ უფრო გააფართოვა თავისი მეურნეობა.

თედო რაზიკაშვილის პატიოსნება და შეუპოვარი ხასიათი სოფლის მომხვეჭელი გლეხებისთვის ნამდვილ დაბრკოლებას წარმოადგენდა: შურდათ მისი ნიჭი, კეთილშობილება, ფეხჩაუხრელი შრომით შექმნილი დოვლათი, ხალხის კეთილგანწყობა და წარმატება. 1921 წლის თებერვალის მოვლენების შემდეგ დადგა ამხანაგური კოოპერატივის დაშლის საკითხი. კოოპერატივის ერთ-ერთმა დამფუძნებელმა, კოტე თუმანოვმა მოიდომა ქონების ხელში ჩაგდება, თედო კი მყარად იდგა იმ აზრზე, რომ გლეხების საკეთილდღეოდ შექმნილი ქონება ისევ სახელმწიფოსა და ხალხს უნდა მოხმარებოდა. ამ ნიადაგზე მწერალს სამკვდრო-სასაცოცხლოდ გადაეკიდნენ მისი ყოფილი პარტნიორები. „ბოლშევიკის ქურქში“ გახვეული რამდენიმე ბობოლა გლეხის უარყოფითი განწყობა ხელსაყრელი აღმოჩნდა კომუნისტებისთვის, რომელთაც ვერ აპატიეს მწერალს სამშობლოს უანგარო სამსახური. მთავრობის ხელშეწყობით თედოს წინააღმდეგ პირი შეკრეს: კოტე და ბაბალკა თუმანოვებმა, არტემ ფალელაშვილმა და მისმა ნათესავებმა. ერთხელ თედოს გზაზე დახვდნენ მოსაკლავად, მაგრამ მწერალმა მოიშორა თავდამსხმელი. ამის შემდეგ მეზობლებმა მას გაუჩიხეს ბალი, მოჰპარეს საქონელი და ფუტკარი. ბოლოს, 1922 წლის 19 იანვარს მტრები ღალატით თავს დაესხნენ მწერალს და მრავლობითი ჭრილობების მიყენებით სიცოცხლეს გამოასალმეს. თედო რაზიკაშვილი დაკრძალეს საკუთარ ეზოში, ხოლო ერთი თვის შემდეგ მისი ნეშტი გადმოასვენეს თბილისში, დიდუბის საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში.

³⁹³ იხ. მიხა რაზიკაშვილის 1907 წლის 14 აპრილით დათარიღებული წერილი სანდრო რაზიკაშვილისადმი, რაზიკაშვილების მიმონერა, გვ. 207.

თედო-პედაგოგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ახალგაზრდების ეროვნულ საწყისებზე აღზრდასა და სულიერ განვითარებას. აუცილებელი საპროგრამო საგნების სწავლების გარდა, ის შეგირდთა ზოგად განათლებაზეც ზრუნავდა. საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ფონდში დაცულია მწერლის მიერ 1894 წელს „ქმნ კგ საზოგადოებისადმი“ წარდგენილი ანგარიში ხელთუბნის სკოლის მეორე განყოფილების ბავშვებთან მისი მუშაობის შესახებ, სადაც იგი აღნიშნავდა: „... ყველა ზემოთქმულის გარდა, მოწაფეებს მიჰქონდათ ხოლმე სახლში საკითხავად წიგნები, იქ კითხულობდნენ და მერე ნაკითხულს კლასში ყველას გასაგონად იტყოდნენ. ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს იმათ კითხვაში გავარჯიშებაზე. ისე კითხულობენ ქართულს, გეგონებათ ოცი წელიწადი ამ წიგნებზე მჯდარა და უკითხნიაო. წლის განმავლობაში წაიღეს 400 წიგნი“.

თედო რაზიკაშვილს, როგორც პედაგოგს, საზოგადო მოღვაწეს, მწერალსა და ფოლკლორისტს, საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასთან“ (რომლის წევრიც თავად იყო) და იმდროინდელი პრესის – „ივერიის“, „ჯეჯილის“, „კვალის“, „ნაკადულის“, „მოამბის“, „განათლების“, „ფასკუნჯის“, „ნიშადურის“, „თეატრისა და ცხოვრების“ რედაქციებთან. მწერალი საქართველოში გამოცემული ჟურნალ-გაზეთების ნამდვილი გულშემატკივარი გახლდათ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი მონაწილეობა საბავშვო ჟურნალ „ჯეჯილის“ გამოცემის ისტორიაში. მწერალი ხშირად კაპიკების ფასად, ან ყოველგვარი გასამრჯელოს გარეშე აწვდიდა მასალას რედაქციებს, რადგან მას სამწერლო საქმე და სამშობლოს სამსახური უპირველეს მოვალეობად მიაჩნდა. გამომცემლებიც სათანადოდ აფასებდნენ თედოს ღირსებებს. მიუხედავად ამისა, თავმდაბალ მწერალს არ უყვარდა თავის გამოჩენა: მას მიაჩნდა, რომ ვაჟასა და ბაჩანას ფონზე მისი შემოქმედება ნაკლებ ყურადღებას იმსახურებდა. ცნობილია, 1911 წელს ქართული თეატრის სცენაზე, ილიასადმი მიძღვნილ ტრადიციულ სალამოზე, ძმებთან ერთად თედოს გამოსვლის ერთადერთი შემთხვევა: „სამივე სადად, მაგრამ მშვენივრად ქართულ ჩოხა-ახალუხში იყვნენ გამოწყობილნი... სამივე თავისებურად კითხულობდა. ვაჟას

დეკლამაცია საზოგადოებისთვის ცნობილი იყო თავისი განსაკუთრებული ორიგინალობით. ბაჩანას წაკითხვა სადა იყო, დიალექტური მახვილით, არაარტიკული, შაირის კილოზე შესრულებული. სხვაგვარად კითხულობდა თედო: იდგა ტანმკვრივი, მხარბეჭიანი, სახედაჟინჯლული, ოდნავ წვრილი თვალებით და ლითონნარევი, ენერგიული ხმით მარცვლავდა სიტყვას, მას მეტყველ ძალას შთაბერავდა. ამიტომ იყო, რომ წაკითხული ყოველთვის წარმატებას უმკიდა ავტორს.³⁹⁴

თედოს ხალხურთან მიახლოებული, სადა ქართული ენით დაწერილი მოთხრობები და ლექსები პატარა მკითხველებში ბუნების, მშობლიური მიწის, პიროვნული ღირსებისა და თავისუფლების სიყვარულს აღვივებდა, ამიტომ ჟურნალ-გაზეთებში გამოქვეყნების დღიდანვე მათზე დიდი მოთხოვნილება იყო. მწერალმა პირველი მოთხრობა – „ნიბლია“ 1886 წელს დაწერა. 1890 წელს ჟურნალ „ჯეჯილის“ ფურცლებზე დაიბეჭდა მისი პირველი თხზულებები: ლექსი „გუთნის-დედის სიმღერა“ და მოთხრობა „იის ამბავი“. მწერლის სიცოცხლეში გამოიცა ავტორის ორი პატარა წიგნი: პოემა „შავი ფიქრები“ (თბ., 1891) და მოთხრობა – „მურია, მეცხვარის ძალი“ (თბ., 1903). 1925 წელს გამოქვეყნდა თედო რაზიკაშვილის რჩეული თხზულებები, 1947 წელს – მოთხრობების პირველი სრული კრებული. 1971 წელს დაიბეჭდა სოლომონ ყუბანეიშვილის მიერ შედგენილი ავტორის რედაქტირებული მოთხრობების ყველაზე სრულყოფილი, აკადემიური გამოცემა (ორტომეული), ხოლო 1999 წელს – მწერლის რჩეული მოთხრობებისა და პოემების ჯერჯერობით ერთადერთი კრებული (რედ. თ. ბარბაქაძე).

თედო რაზიკაშვილი 13 წლის ასაკიდან გატაცებით აგროვებდა ხალხური სიტყვიერების ნიმუშებს. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ისეთი ცნობილი ქართული ზღაპრები, როგორცაა: „ნიქარა“, „კომბლე“, „მზისქალი“, „სიზმარა“ და სხვ. – პირველად თედო რაზიკაშვილის მიერაა ჩაწერილი. მას „წიგნის გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობისთვის“ მიწოდებული ჰქონია: 3000-ზე მეტი ხალხური ლექსი, 200-ზე მეტი ზღაპარი და ლეგენდა, ანდაზები, შელოცვები და გამო-

³⁹⁴ იხ. სიკო ფაშალიშვილის ზემოთ აღნიშნული გამოცემა, გვ. 178.

ცანები. ამავე გამომცემლობამ 1909 წელს დაბეჭდა მწერლის მიერ კახეთში, ფშავსა და ქართლში შეკრებილი ქართული ზღაპრების ორტომეული. თედო, როგორც პროფესიონალი ფოლკლორისტი, ჩანაწერებში მიუთითებდა ხალხური სიტყვიერების ამა თუ იმ ნიმუშის შექმნის გარემოზე, ისტორიულ წინაპირობასა და მთქმელის ვინაობაზე. „თედო უბრალო შემკრები როდი იყო. მის წერილებში კარგად ჩანს მისი თეორიული მრწამსი ფოლკლორისტიკის ზოგად საკითხებზე. მან საყურადღებო მოსაზრებანი გამოთქვა იმის შესახებ თუ რომელი ნაწარმოები ჩაითვლება ხალხურად და რომელი - არა“.³⁹⁵ თედო რაზიკაშვილის მოძიებული ხალხური პოეზიის მარგალიტების ნაწილი გამოქვეყნდა მწერლის სიცოცხლეში, ნაწილი - მისი სიკვდილის შემდეგ: ხევსურული ლექსები 1931 წელს დაიბეჭდა ქართული ხალხური პოეზიის პირველ ტომში, ხოლო ფოლკლორისტის მიერ განმარტებული და თემატურად დალაგებული ფშაური და თუშური ხალხური ლექსები 1953 წელს დაისტამბა „ხალხური სიტყვიერების“ კრებულში.³⁹⁶

ცნობილია, რომ მწერალი მუშაობდა ქართული ენის დიდი „ხალხური ლექსიკონის“³⁹⁷ შედგენაზე, რისთვისაც აგროვებდა როგორც ეპიკურ, ისე დიალექტიკურ სიტყვიერ მასალას. ლექსიკონის შედგენა მას 1900-იან წლებში დაუწყია. 1900 წელს მწერალმა ლექსიკონისთვის გათვალისწინებული და ანბანურად დალაგებული 900-მდე სიტყვა გამოაქვეყნა გაზეთ „ივერიის“ რუბრიკაში: „ქართული ენის სიტყვის მასალად“. რამდენად მნიშვნელოვანი იყო თედოს ნაშრომი, ჩანს იქვე გამოქვეყნებული მისი კომენტარიდან: „აქ მოხსენებული სიტყვები სულ მოძებნილია საბას და ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში. იქ ან სრულიად არ აღმოჩნდა და ან სხვა აზრით არის ახსნილი“.

თედო რაზიკაშვილს არაერთი ნაშრომი დარჩა გამოუქვეყნებელი. მათი დიდი რაოდენობა, სავარაუდოდ, მწერ-

³⁹⁵ ირაკლი გოგოლაური, თავისუფლების მომღერალი, ჟურნალი „მნათობი“, თბ., 1970, №8, გვ. 119.

³⁹⁶ იხ. ხალხური ლექსები თედო რაზიკაშვილის მიერ ჩანერილი, ხალხური სიტყვიერება III, პირველი სერია II, თბ., 1953.

³⁹⁷ თედო რაზიკაშვილის „ხალხური ლექსიკონის“ ავტორისეული ხელნაწერი (51 გვ.) დაცულია გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწ. მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში: №21 602/415.

ლის სახლ-კარის დარბევისას დაიკარგა. „მის მაგიდასა და თაროზე ხელნაწერების სახით ტომებად ენყო შეკრებილი და დამუშავებული მასალები, განსაკუთრებით „ხალხური გაშაირებანი“, რომლებსაც მეტად საგულისხმო კომენტარები ჰქონდა დართული. დღევანდლამდე არსად შემხვედრია მათი გამოქვეყნებული თუნდაც რამ ნაწყვეტი და, საერთოდ, მათი ბედ-იღბლის თაობაზე არაფერი მსმენია“. – აღნიშნავდა მწერლის მეგობარი, პოეტი და ლიტერატორი სიკო ფაშალიშვილი.³⁹⁸

თედოსა და თინათინ იშხანაშვილს დარჩათ ოთხი შვილი: გულქანი, ეთერი, ნინო და ელენე (გუგული). მწერლის ქალიშვილები, რომლებიც ხელთუბანში დაიბადნენ, საბოლოოდ დასახლდნენ თბილისში. თბილისში ცხოვრობენ მისი შვილიშვილები და შვილთაშვილები.

გულქან თევდორეს ასული რაზიკაშვილი (1893 – 1919) – ნიჭითა და სილამაზით გამორჩეული თედოს უფროსი შვილი გახლდათ. მან 1912 წელს წარჩინებით დაამთავრა გორის გიმნაზია. გულქანი ნაკითხი, ინტერესიანი და მიზანდასახული ქალი ყოფილა. ცნობილია, რომ იმერეთში ჩატარებულ ლიტერატურულ საღამოზე მიწვეულ ვაჟას თან ახლდნენ ახალგაზრდა მეგობარი სიკო ფაშალიშვილი და საამაყო ძმისწული – გულქანი. 1914 წელს თედოს ქალიშვილი დაქორწინდა გურიის მკვიდრზე, ილია იორამაშვილზე. 1919 წელს, სრულიად ახალგაზრდა გულქანი, რომელზეც მამა დიდ იმედებს ამყარებდა, ტუბერკულოზით გარდაიცვალა. გულქანსა და მის მეუღლეს, ილიკოს, დარჩათ ერთადერთი ქალიშვილი – თინათინი. თინამ მიიღო სამედიცინო განათლება, ცხოვრობდა თბილისში და მუშაობდა ექიმ-ლარინგოლოგად. მას შთამომავალი არ დარჩენია.

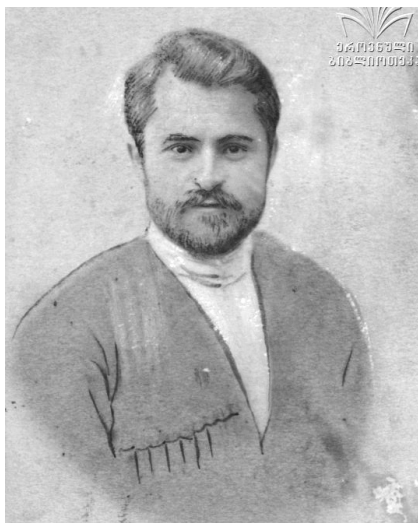
ეთერ თევდორეს ასული რაზიკაშვილი (1898 – 1985) – პროფესიით ფილოლოგი, 41 წლის განმავლობაში მუშაობდა თბილისის რკინიგზის მე-15 საბავშვო ბაღის გამგედ. მას მინიჭებული ჰქონდა რესპუბლიკის დამსახურებული მასწავლებლის და კულტურის დამსახურებული მუშაკის წოდება.

³⁹⁸ იხ. სიკო ფაშალიშვილის ზემოთ აღნიშნული გამოცემა, გვ. 186–187.

ეთერ რაზიკაშვილი ეწეოდა მთარგმნელობით მოღვაწეობას (თარგმნიდა რუსულენოვან მხატვრულ ლიტერატურას). მას რაზიკაშვილთა დიდი ოჯახის შესახებ დაწერილი აქვს მოგონებები: „ცოტა რამ მამაჩემ-ბიძაჩემებზე“ და „პოეტების ოჯახში“. ეთერ რაზიკაშვილის მეუღლე გახლდათ შალვა ჭანკვეტაძე. თედო რაზიკაშვილის უფროსი ქალიშვილი ადრე დაქვრივდა და მას შვილი არ დარჩენია.

ნინო თევდორეს ასული რაზიკაშვილი (1899 – 1970) პროფესიით ექიმი-პედიატრი გახლდათ. მას ჰყავდა ორი შვილი: თეო და ციალა (ციცო) ქარუმიძეები. თეოს შთამომავალი არ დარჩენია. ციალას ქალიშვილია ნათია ჩემია. ნათიას მემკვიდრეები არიან: თინათინ ლიპარტელიანი (დაბ. 1989 წ.), გიგა (დაბ. 1994 წ.) და შალვა (დაბ. 1996 წ.) სეთურიძეები.

ელენე (გუგუული) თევდორეს ასული რაზიკაშვილი (1901 – 1991) – თედოს უმცროსი ქალიშვილი, მუშაობდა თბილისის ერთ-ერთ საბავშვო ბაღში. ელენეს მეუღლე იყო დავით ბეჟუაშვილი. მათი მზრუნველი და სტუმართმოყვარე ოჯახის დამსახურებით, რაზიკაშვილების უმცროსი თაობის წარმომადგენლებს დღესაც შენარჩუნებული აქვთ ნათესაური ურთიერთობა. დავითსა და ელენეს დარჩათ ორი მემკვიდრე: თენგიზი და მზია. თენგიზს ჰყავდა ვაჟი – დავითი. მზიას შვილია ზურაბ ჩალაძე (დაბ. 1962 წ.).

თედო რაზიკაშვილი

თედოს ოჯახი
და მისა რაზიკაშვილი
(მარცხნიდან პირველი)

მარცხნიდან მარჯვნივ:
შიო მღვიმელი,
ივანე ბუქურაული,
თედო რაზიკაშვილი და
უცნობი

გულქან რაზიკაშვილის ქორნილის მეორე დღე სოფ. ხელთუბანში შუა რიგში მარცხნიდან მესუთე-მეექვსე: თედოს ქალიშვილი გულქანი მეულელესთან ერთად

ნინო თევდორეს ას.
რაზიკაშვილი

ეთერ თევდორეს ას.
რაზიკაშვილი

ელენე თევდორეს ას.
რაზიკაშვილი

ალექსანდრე (სანდრო, ანდრია³⁹⁹) პავლეს ძე რაზიკაშვილი (1874 – 1942)

სანდრო – პავლე რაზიკაშვილის უმცროსი შვილი – დაიბადა ჩარგალში, 1874 წლის 10 იანვარს. 1883 წლიდან 1894 წლამდე ის ცხოვრობდა და სწავლობდა თელავში. მშობლების გარდაცვალების შემდეგ ვაჟამ, თედომ და ბაჩანამ თავის მოვალობად ჩათვალეს უმცროსი ძმის აღზრდა-პატრონობა, თუმცა მათი მატერიალური მდგომარეობიდან გამომდინარე, სანდროსათვის თელავში დაქირავებული ბინის, კვებისა და ტანსაცმლის ხარჯების გადახდა, უმეტეს შემთხვევაში, თედოს უწევდა. თელავის რეალური სასწავლებლის კურსის დასრულების შემდეგ, სანდრო ოთხი წელი თედოსთან, ხელთუბანში იმყოფებოდა და ეხმარებოდა ძმას სოფლის საქმეში. 1899 წელს სანდრომ ფოსტის მოხელედ დაიწყო მუშაობა აბასთუმანში. 1900 წლის გაზაფხულზე ის გადმოიყვანეს თბილისის მთავარ ფოსტაში. სანდრო საბოლოოდ დედაქალაქში დამკვიდრდა და აქ მოეკიდა ოჯახს.

სანდრო რაზიკაშვილი ორჯერ დაოჯახებულა. პირველი ქორწინება ხანმოკლე აღმოჩნდა. მეორედ, 1909 წელს მან ცოლად შეირთო ბარბარე (ბაბო) პეტრიაშვილი, რომელთანაც შვილი არ ეყოლა. სანდრომ და მისმა მეუღლემ გაზარდეს ბაბოს დისშვილები: ქეთევან და ნათელა ფურცელაძეები. სანდრო გარდაიცვალა თბილისში. ის დაკრძალულია ვერის სასაფლაოზე.

რაზიკაშვილების მიმოწერიდან ჩანს, რომ სანდრო რაზიკაშვილი დაუზარელად ასრულებდა სოფლად მცხოვრები ძმების ყველა თხოვნას, რომელიც ეხებოდა დედაქალაქის გამომცემლობებთან მათი ურთიერთობის საკითხებს. ის ცდილობდა ყველანაირად დახმარებოდა გაჭირვებაში მყოფ ოჯახის წევრებს. როდესაც სანდროს ჰკითხეს, – შენ კი რატომ არა წერ ლექსებსო, მან მიუგო: „ეჰ, მეც რომ ვწერო რალა გვაცხოვრებსო, ისევ ეს ვარჩიე, ვიმსახურო, რომ ძმებს მაინც დავეხმარო, ეგენიც გვეყოფიანო“. უმცროს რაზიკაშვილს

³⁹⁹ ანდრია – ალ. რაზიკაშვილის ნათლობის სახელი.

წილად ხვდა მწარე ხვედრი – გამხდარიყო ადრე წასული ძმების საინტერესო ცხოვრების მემატანე.⁴⁰⁰

სანდროს მოსიყვარულე ოჯახის კარი მუდამ ღია იყო ახლობლებისა და სტუმრებისთვის: ვერისუბანში, ყოფილი მლეთის (ახლა უკვე ძმები რაზიკაშვილების) ქუჩის №9-ში მდებარე სანდროს პატარა ბინაში ხშირად იკრიბებოდნენ მისი ოჯახის წევრები, ნათესავები და საზოგადო მოღვაწეები. „საუცხოო სურათს წარმოადგენდა ყოველთვის, როცა ყველა ძმა, რაზიკაშვილები ერთად შეიკრიბებოდნენ, პირდაპირ სადღესასწაულო ხასიათი ეძლეოდა მათ ერთად შეკრებას“. – წერდა ნიკოლოზ ნათიძე, სანდრო რაზიკაშვილი კი იგონებდა: „მე რაკი თბილისში ვცხოვრობდი და აქა ვმსახურობდი, ჩემი ძმები სულ ჩემთან იყვნენ; ვაჟა ხომ ჩემი ხშირი სტუმარი იყო. ის მთელი ზამთრობით ჩამოვიდოდა თბილისში და სულ ჩემთან ცხოვრობდა. როდესაც თედო გაიგებდა ვაჟას ჩემთან ყოფნას, მაშინვე ისიც თბილისში გაჩნდებოდა. მოხდებოდა ისეც: ვაჟაც და ბაჩანაც ორივენი აქ დაჰხვდებოდა და მაშინ გენახათ მისი სიხარული“.⁴⁰¹

ვაჟას თბილისურ ბინაში გამოყოფილი ჰქონდა თავისი მოსასვენებელი კუთხე და სამუშაო მაგიდა, სადაც წერდა ან ასწორებდა გამომცემლობებში დასაბეჭდად მისატან თხზულებებს. სანდროს სახლში სხვადასხვა პერიოდში თვეობითა და წლობით ცხოვრობდნენ მისი ძმისშვილები: ვაჟას შვილი – ლევანი, თედოს ქალიშვილები, ბაჩანას შვილები – პავლე, ვანო და გიგლა; ლევანმა და ბაჩანას ვაჟებმაც მისი ხელშეწყობით დამთავრეს გიმნაზიის სრული კურსი. სანდროს გამორჩეულად თბილი და მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა მასზე რამდენიმე წლით უმცროს დისშვილთან – მიხეილ რაზიკაშვილთან. სანდროს ბინის ბოლო მკვიდრნი იყვნენ ქეთევან ფურცელაძე და მისი ვაჟი – სანდრო მახვილაძე.

1987 წელს რაზიკაშვილების ქუჩაზე მდებარე ამ ისტორიულ შენობაში მუზეუმი გაიხსნა. სამწუხაროდ, 1995 წლის 17 თებერვალს, შენობას ჩამოერთვა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი და სანდრო რაზიკაშვილის

⁴⁰⁰ სანდრო რაზიკაშვილის მოგონებები თედოსა და ბაჩანაზე გამოქვეყნდა ჟურნალში: „ლიტერატურის მატანიე“, თბ., 1949, №5, გვ. 40-60.

⁴⁰¹ იქვე: გვ. 46.

ბინა კერძო მფლობელის – თამარ რაზიკაშვილის (ვახტანგ რაზიკაშვილის ქალიშვილის) ხელში გადავიდა. სახლმუზეუმის გაუქმების შემდეგ იქ დაცული მემორიალური ნივთები გადაეცა გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმს.

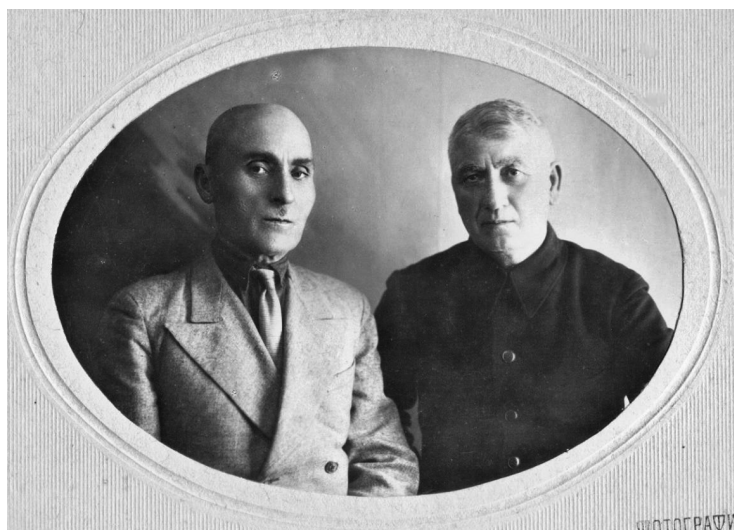
თედოს ქალიშვილი გულქანი, ვაჟა-ფშაველა და სანდრო რაზიკაშვილი სანდროს ბინაში, მღეთის ქუჩაზე

სანდრო რაზიკაშვილი და ვაჟა-ფშაველა

სანდრო რაზიკაშვილი
მეუღლესთან, ბარბარე
პეტრიაშვილთან ერთად

სანდრო და მიხეილ რაზიკაშვილები

სარჩევი:

წინასიტყვაობა	3
პავლე რაზიკაშვილის წერილები.....	13
ლუკა რაზიკაშვილის (ვაჟა-ფშაველას) წერილები.....	18
გიორგი რაზიკაშვილის წერილები.....	23
ნიკოლოზ (ბაჩანა) რაზიკაშვილის წერილები	27
ალექსანდრე (სანდრო) რაზიკაშვილის წერილები.....	58
მიხეილ (მიხა) რაზიკაშვილის წერილები	75
გრიგოლ აფშინაშვილის წერილები.....	86
ნიკოლოზ (ნიკო) ჯანაშიას წერილები.....	111
შიო ქუჩუკაშვილის (შიო მღვიმელის) წერილები.....	120
მარიამ დემურიას წერილები	129
ივანე როსტომაშვილის წერილები	134
სოფიო (სონა) ციციშვილის წერილები.....	138
ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლის წერილები	142
ლევან წერეთლის წერილები	172
გიორგი თუმანიშვილის წერილები.....	175
აპოლონ წულაძის წერილები.....	182
ვლადიმერ (ლადო) აღნიაშვილის წერილი.....	186
ივანე მაჭავარიანის წერილი	188
ელენე (ელიკო) წერეთლის წერილი	189
ნიკოლოზ ნათიძის წერილი	191
ნინო ნაკაშიძის წერილი.....	192
იოსებ გრიშაშვილის წერილი.....	193
ალექსანდრე (ასიკო) ერისთავის წერილი	194
არისტო ქუთათელაძის წერილი	195
იაკობ ცინცაძის წერილი.....	196
უცნობი ავტორის წერილი.....	198
ნ. თუმანიშვილის წერილი	200
წერილები „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობიდან.....	201
პირთა საძიებელი.....	206
პავლე რაზიკაშვილის შთამომავლობა:	
გენეალოგია და ბიოგრაფიული ცნობები	221
პავლე რაზიკაშვილი	223

გიორგი რაზიკაშვილი	225
მართა რაზიკაშვილი	228
ლუკა რაზიკაშვილი (ვაჟა-ფშაველა).....	234
ნიკოლოზ (ბაჩანა) რაზიკაშვილი.....	253
თევდორე (თედო) რაზიკაშვილი	263
ალექსანდრე (სანდრო) რაზიკაშვილი	273

შპს “ირიდა”
რუსთავი, ფიროსმანის ქ.№7
ტელ.: 0341 24 30 29

